

**T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLKÖĞRETİM ANABİLİM DALI**

Selçuk ILGAZ

**OSMANLI HÂKİMİYETİNDE REVAN (ÇUKUR SA'AD)
(XVI.-XVIII. YÜZYILLAR ARASINDA
SOSYO-EKONOMİK TARİH)**

DOKTORA TEZİ

**TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. Ali Sinan BİLGİLİ**

ERZURUM-2010

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum "Osmanlı Hâkimiyetinde Revan (Çukur Sa'ad) (XVI.-XVIII. Yüzyıllar Arasında Sosyo-Ekonomik Tarih)" adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kağıt ve elektronik kopyalarının Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

Tezimin/Raporumun 1 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

10/11/2010

SELÇUK ILGAZ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Prof. Dr. Ali Sinan BİLGİLİ danışmanlığında, Selçuk ILGAZ tarafından hazırlanan bu çalışma 28/10/2010 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından İlköğretim Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı'nda doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Betül ASLAN

İmza:

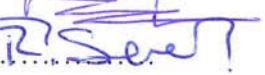
Jüri Üyesi: Prof. Dr. Ali Sinan BİLGİLİ

İmza:

Jüri Üyesi: Doç. Dr. Kemalettin KUZUCU

İmza:

Jüri Üyesi: Doç. Dr. Ramazan SEVER

İmza:

Jüri Üyesi: Yrd. Doç. Dr. Selahattin TOZLU

İmza:

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir. .../... /.....

Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM

Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	VIII
ABSTRACT	IX
TABLolar DİZİNİ	XII
HARİTALAR DİZİNİ	XIV
GRAFİKLER DİZİNİ	XXVI
ÖNSÖZ.....	XVII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI İDARİ TEŞKİLATINDA ÇUKUR-SA'AD (REVAN) EYALETİ

1.1. OSMANLI İDARİ TAKSİMATINDA ÇUKUR-SA'AD (REVAN) EYALETİ	16
1.1.1. 1590 Yılı İdarî Taksimatında Çukur-Sa'ad Eyaleti	16
1.1.2. 1727 Yılı İdarî Taksimatında Çukur-Sa'ad Eyaleti	24
1.2. ÇUKUR SA'AD YÖNETİM ZÜMRESİ.....	35
1.2.1. Beylerbeyi/Han	36
1.2.2. Mirliya (Sancakbeyi).....	39
1.2.3. Kadı	40
1.2.4. Defterdar	41
1.2.5. Diğer Görevliler.....	41

İKİNCİ BÖLÜM

ÇUKUR SA'AD ŞEHİRLERİNİN FİZİKİ YAPISI VE MAHALLELERİ

2.1. REVAN ŞEHİRİ	43
2.1.1. Seyahatnâme ve Kroniklerde Revan	43
2.1.2. Revan Şehrini Fizikî Yapısı	47
2.2. NAHÇIVAN ŞEHİRİ VE MAHALLELERİ	51
2.3. ORDUBÂD ŞEHİRİNİN FİZİKİ YAPISI VE MAHALLELERİ	52
2.4. MAKÜ ŞEHİRİNİN FİZİKİ YAPISI VE MAHALLELERİ.....	53

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÇUKUR SA'AD EYALETİ'NİN NÜFUS YAPISI

3.1. XVI-XVIII. YÜZYILLARDA NÜFUS	54
3.1.1. Vergi Nüfusu.....	54
3.1.2. Muaf Nüfus	67
3.1.3. Toplam Nüfus	70
3.2. BÖLGEDEKİ TÜRKMEN AŞİRETLERİ.....	71
3.2.1. 1590 Tarihinde Bölgedeki Aşiretler, Kışlak ve Yaylaklar;	72
3.2.2. 1727 Tarihinde Bölgedeki Aşiretler, Kışlak Ve Yaylaklar;	76
3.3. ÇUKUR SA'AD YERLEŞME ADLARI	86

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İKTİSADİ HAYAT VE VERGİLER

4.1. İKTİSADİ HAYAT ve VERGİLER.....	89
4.1.1. Çukur-Sa'ad Şehirlerinde İktisadî Hayat ve Vergiler.....	90
4.1.1.1. Revan Şehri Ekonomisi	90
4.1.1.2. Nahçıvan Şehri Ekonomisi.....	97
4.1.1.3. Ordubâd Şehri Ekonomisi	101
4.1.1.4. Makü Kalesi Ekonomisi	103
4.1.1.5. Culha (Culfa) Kasabası.....	105
4.1.2. Çukur Sa'ad Kır Kesiminde İktisadî Hayat ve Vergiler.....	106
4.1.2.1. Reayadan Alınan Vergiler	107
4.1.2.2. Ziraî Üretimden Alınan Vergiler	114
4.1.2.2.1. Hububat ve Bakliyat.....	114
4.1.2.2.2. Bağ ve Bahçelerden Alınan Vergiler	124
4.1.2.2.3. Sanayide Kullanılan Bitkiler	125
4.1.2.3. Hayvancılık Faaliyetlerden Alınan Vergiler	130
4.1.2.4. Sanayi Tesislerinden Alınan Vergiler	132

BEŞİNCİ BÖLÜM

ÇUKUR-SA'AD EYALETİ'NDE TOPRAK İDARESİ

5.1. MİRÎ ARAZİ	136
5.1.1. Padişah Hasları (Havass-ı hümayûn).....	137
5.1.2. Beylerbeyi Hasları (Hass-ı mir-i mirân)	145
5.1.3. Sancakbeyi Hasları (Hass-ı mirliya).....	148
5.1.4. Zeamet ve Timarlar	150
5.2. MÜLK VE VAKIF ARAZİ	152
5.3. EYALETİN TOPLAM GELİRLERİNİN DAĞILIMI	153

ALTINCI BÖLÜM

ÇUKUR SA'AD EYALETİ'NDE VAKIFLAR

6.1. REVAN SANCAĞI VAKIFLARI	155
6.1.1. Sultan Ahmed Han (Cami, Mescid, Medrese) Vakfı	156
6.1.2. Üç Kilise (Eçmiyazin) Vakfı	156
6.1.3. Sultan Mahmud Han Mescidi Vakfı	160
6.1.4. Revan Sancağı vakıflarının varidat toplamı.....	160
6.2. NAHÇIVAN SANCAĞI VAKIFLARI	160
6.2.1. Nahçıvan Cami'-i Kebir (Sultan Murad Cami) Vakfı.....	160
6.2.2. Sûfî Halil Cami ve Medresesi Vakfı	162
6.2.3. İsfendiyar Zaviyesi Vakfı	162
6.2.4. Mevlana Şeyh İsa el-Ensarî Vakfı	163
6.2.5. Şeyh Yusuf (Şeyh-zâdegân) Dergâhı	163
6.2.6. Seydî Ahmed, Pir Seydî, Seydî Hüseyin ve Seydî Mehmed.....	163
6.2.7. Mevlana Ali el-Gazî	164
6.2.8. Mevlana Muhammed Vakfı	164
6.2.9. Müftü Mevlana Emin Muhammed.....	165
6.2.10. Vadi Köyü Cami Vakfı	165
6.2.11. Nahçıvan Sancağı Vakıflarının Varidat Toplamı	165
6.3. ORDUBÂD SANCAĞI VAKIFLARI	166
6.3.1. Ordubâd Cami-i Kebir (Sultan Murad Han Cami).....	166
6.3.2. Mirza İbrahim Medresesi Vakfı	166

6.3.3. Veniz Köyü Mescidi Vakfı.....	167
6.3.4. Dir (Deyr) ve Girne Köyleri Vakıf Bağ ve Çiftlikleri	167
6.3.5. Şeyh Ebu'l-Nasr-ı Horasanî Zaviye ve Camisi Vakfı (Sultan Murad Cami)	167
6.3.6. Ordubâd Sancağı Vakıflarının Varidat Toplamı.....	168
SONUÇ	169
KAYNAKÇA	172
EKLER.....	181
Ek-1. 1005 (1596-1597) Tarihli Revân Adalet-nâmesi.....	181
Ek-2. 1590 Tarihli Revân Kanunnâmesi.....	183
Ek-3. Revan Eyaleti'ndeki Meydanların İsimleri (1832)	189
Ek-4. Revan Eyaleti'ndeki Kervansarayların İsimleri ve Dağılımı (1832)....	189
Ek-5. Revan Eyaleti'ndeki Dükkan Sayısı ve Dağılımı (1832).....	190
Ek 6. Revan Şehrinin Gelirleri	191
Ek-7. Nahçıvan Şehrinin Gelirleri.....	192
Ek-8. Ordubâd Şehrinin Gelirleri	194
Ek-9. Çukur Sa'ad Eyaleti Sancaklarına Bağlı Köylerin Hâsılı.....	195
Ek-10. 1590 Tahririne Göre Zeamet ve Tımarlar.....	228
Ek-11. 1727 Tahririne Göre Zeametler.....	233
Ek-12. Revan Şehri'ndeki Ermeni Kiliselerinin İsimleri (1832).....	247
Ek-13. Sultan Ahmed Han Vakfı Gelirlerini Gösteren Kayıt.....	248
Ek-14. Sultan Ahmed Han Vakfı Gelirlerini Gösteren Kayıt.....	250
Ek 15. Revân'Da Üç Kilise Vakfı Gelirlerini ve Şartlarını Gösteren Kayıt ...	252
Ek-16. İsfendiyar Zaviyesi Vakfı Gelirini ve Şartlarını Gösteren Kayıt	260
Ek-17. Revân'daki Tophâne ve İbrahimabâd Köyü Câmiileri Vakıf Geliri..	262
Ek-18. Nahçivân Câmi'-i Kebîr Hatibinin Gelirini Gösteren Kayıt	265
Ek-18.1. Nahçivân Câmi'-i Kebîr Hatibinin Gelirini Gösteren Kaydın Transkripsiyonu	265
Ek-18.2. Mevlânâ Balî'nin Nahçivân Câmi'-i Kebîr ve Şeyh Emineddin Mescidi'ne Vakfettiği Gelirleri Gösteren Kayıt	266
Ek-18.3. Mevlânâ Balî'nin Nahçivân Câmi'-i Kebîr ve Şeyh Emineddin Mescidi'ne Vakfettiği Gelirleri Gösteren Kaydın Transkripsiyonu ...	266

Ek-18.4. Mevlânâ Balî'nin Nahçivân Câmi'-i Kebîr ve Şeyh Eminateddin Mescidi'ne Vakfettiği Gelirleri Gösteren Kayıt	267
Ek-18.5. Mevlânâ Balî'nin Nahçivân Câmi'-i Kebîr ve Şeyh Eminateddin Mescidi'ne Vakfettiği Gelirleri Gösteren Kaydın Transkripsiyonu ...	267
Ek-18.6. Mevlânâ Balî'nin Nahçivân Câmi'-i Kebîr ve Şeyh Eminateddin Mescidi'ne Vakfettiği Gelirleri Gösteren Kayıt	268
Ek-18.7. Mevlânâ Balî'nin Nahçivân Câmi'-i Kebîr ve Şeyh Eminateddin Mescidi'ne Vakfettiği Gelirleri Gösteren Kaydın Transkripsiyonu ...	268
Ek-19. Sultan Murad, Hızır Paşa ve Hâce Parak Camiileri Gelir ve Giderlerini Gösteren Kayıt.....	269
Ek-19.1. Sultan Murad, Hızır Paşa ve Hâce Parak Camiileri Gelir ve Giderlerini Gösteren Kaydın Transkripsiyonu.....	271
Ek-20. Sûfî Halil Câmiî ve Medresesi Vakfı Gelirlerini Gösteren Kayıt.....	273
Ek-20.1. Sûfî Halil Câmiî ve Medresesi Vakfı Gelirlerini Gösteren Kaydın Transkripsiyonu	273
Ek-21. Şeyh İsa El-Ensarî Dergâhı Gelirlerini Gösteren Kayıt.....	274
Ek-21.1. Şeyh İsa El-Ensarî Dergâhı Gelirlerini Gösteren Kaydın Transkripsiyonu	274
Ek-21.2. Şeyh İsa El-Ensarî Dergâhı Gelirlerini Gösteren Kayıt.....	275
Ek-21.3. Şeyh İsa El-Ensarî Dergâhı Gelirlerini Gösteren Kaydın Transkripsiyonu	275
Ek-21.4. Şeyh İsa El-Ensarî Dergâhı Gelirlerini Gösteren Kayıt.....	276
Ek-21.5. Şeyh İsa El-Ensarî Dergâhı Gelirlerini Gösteren Kaydın Transkripsiyonu	276
Ek-22. Şeyh Yusuf Dergâhı (Şeyhzadegân) Muafiyetini Gösteren Kayıt	277
Ek-22.1. Şeyh Yusuf Dergâhı (Şeyhzadegân) Muafiyetini Gösteren Kaydın Transkripsiyonu	277
Ek-23. Seydî Ahmed, Pir Seydî, Seydî Hüseyin ve Seydî Mehmed ile Akrabalarının Mu'âfiyetini Gösteren Kayıt	278
Ek-23.1. Seydî Ahmed, Pir Seydî, Seydî Hüseyin ve Seydî Mehmed ile Akrabalarının Mu'âfiyetini Gösteren Kaydın Transkripsiyonu.....	278
Ek-24. Mevlânâ Ali Dergâhı'nın Gelirlerini Gösteren Kayıt.....	279

Ek-24.1. Mevlânâ Ali Dergâhı'nın Gelirlerini Gösteren Kaydın Transkripsiyonu	279
Ek-25. Mevlânâ Muhammed Vakfı Gelirlerini Gösteren Kayıt.....	280
Ek-25.1. Mevlânâ Muhammed Vakfı Gelirlerini Gösteren Kaydın Transkripsiyonu	281
Ek-25.2. Mevlânâ Muhammed Vakfı Gelirlerini Gösteren Kayıt	282
Ek-25.3. Mevlânâ Muhammed Vakfı Gelirlerini Gösteren Kaydın Transkripsiyonu	283
Ek-26. Müftü Mevlânâ Emin Muhammed Çiftliğinin Gelirini Gösteren Kayıt	285
Ek-26.1. Müftü Mevlânâ Emin Muhammed Çiftliğinin Gelirini Gösteren Kaydın Transkripsiyonu	285
Ek-27. Vadi Köyü Câmii Vakfının Gelirini ve Gider Cihetini Gösteren Kayıt	286
Ek-27.1. Vadi Köyü Câmii Vakfının Gelirini ve Gider Cihetini Gösteren Kaydın Transkripsiyonu	286
Ek-28. Ordubâd Câmii Vazifelilerini Gösteren Kayıt.....	287
Ek-28.1. Ordubâd Câmi Vazifelilerini Gösteren Kaydın Transkripsiyonu	287
Ek-28.2. Ordubâd Câmî'-i Kebîr (Sultan Murad Han Câmii) Vakfı Gelir ve Giderlerini Gösteren Kayıt.....	288
Ek-28.3. Ordubâd Câmî'-i Kebîr (Sultan Murad Han Câmii) Vakfı Gelir ve Giderlerini Gösteren Kaydın Transkripsiyonu	288
Ek-29. Mirza İbrahim Medresesi Gelir ve Giderlerini Gösteren Kayıt.....	289
Ek-29.1. Mirza İbrahim Medresesi Gelir ve Giderlerini Gösteren Kaydın Transkripsiyonu	289
Ek-30. Veniz Köyü Mescidi Vakfının Gelir ve Vazife Kalemini Gösteren Kayıt	290
Ek-30.1. Veniz Köyü Mescidi Vakfının Gelir ve Vazife Kalemini Gösteren Kaydın Transkripsiyonu	290
Ek-31. Dir (Deyr) Köyü'ndeki Vakıf Bağları Gösteren Kayıt.....	291
Ek-31.1. Dir (Deyr) Köyü'ndeki Vakıf Bağları Gösteren Kaydın Transkripsiyonu	292
Ek-32. Girne Köyü'ndeki Vakıf Bağları Gösteren Kayıt.....	293
Ek-32.1. Girne Köyü'ndeki Vakıf Bağları Gösteren Kaydın Transkripsiyonu	293

Ek-33. Şeyh Ebu'n-Nasr-ı Horasanî Zaviye ve Câmîi Vakfı Gelirinin Hâss-ı Hümâyûna Geçirildiğine Dair Kayıt	294
Ek-33.1. Şeyh Ebu'n-Nasr-ı Horasanî Zaviye ve Câmîi Vakfı Gelirinin Hâss-ı Hümâyûna Geçirildiğine Dair Kaydın Transkripsiyonu.....	294
Ek. 34. Resimler	295
ÖZGEÇMİŞ.....	301

ÖZET

DOKTORA TEZİ

OSMANLI HÂKİMİYETİNDE REVAN (ÇUKUR SA'AD)

-XVI.-XVIII. YÜZYILLAR ARASINDA SOSYO-EKONOMİK TARİH-

Selçuk ILGAZ

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Ali Sinan BİLGİLİ

2010 - Sayfa: 301 + XVII

Jüri: Prof. Dr. Ali Sinan BİLGİLİ

Prof. Dr. Betül ASLAN

Doç. Dr. Kemalettin KUZUCU

Doç. Dr. Ramazan SEVER

Yrd. Doç. Dr. Selahattin TOZLU

XVI. ve XVIII. yüzyıllara ait tahrir defterleri temel alınarak hazırlanan bu tezde, Ortadoğu ve Kafkaslar için jeopolitik ve jeostratejik açıdan çok önemli bir yerde bulunan ve bugün itibariyle Ermenistan Devleti'nin başkenti olan Revan'ın, sosyal ve ekonomik tarihi incelenmiştir.

XV. yüzyılın başlarında bir köy olarak yerleşilmeye başlanan Revan şehri, Osmanlı Devleti'nin hakimiyetine girmesiyle beraber gelişimini hızlı bir şekilde sürdürmüştür. Ekonomisi tarım ve ticarete dayanan Revan bölgesi, alınan vergilerden anlaşıldığına göre sanayi tesisleri açısından da zengin bir yerdir.

İcmal ve mufassal defterlere göre, Çukur-Sa'ad Eyaleti arazisi; *arazi-i emiriyye* (mirî arazi), *arazi-i memlûke* (mülk arazi) ve *arazi-i mevkûfe* (vakıf arazi) olmak üzere üç şekilde tasarruf edilmiştir. Osmanlı Devleti'nin 1590 ve 1727 yıllarında düzenlemiş olduğu tahrir defterleri, Revan'ın hakkında da bilgi vermektedir. Bugün tamamı değiştirilmiş olan yer adlarını defterlerdeki kayıtlardan çıkarabiliyoruz. Revan bölgesinin yer adlarına bakıldığında, bunların (köy, mezraa, çiftlik, yaylak, kışlak), % 83'ünün Türkçe olduğu görülmektedir. Bölge halkı, yüzyıllar boyu işgal ve saldırıların ortaya çıkardığı demografik, ekonomik, siyasi, psikolojik ve sosyolojik olumsuzlukların birçoğuna maruz kalmıştır. Bu olumsuzluklar sonucunda birçok Müslüman-Türk hane bölgeden ayrılmak zorunda kalmış, bölge nüfusunun etnik-demografik yapısı derinden etkilenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Revan, Azerbaycan, Çukur Sa'ad, Kafkasya, Ermeniler

ABSTRACT**Ph.D. Dissertation****REVAN (ÇUKUR SA'AD) UNDER THE DOMINATION OF
OTTOMAN EMPIRE****(SOCIO-ECONOMIC HISTORY BETWEEN 16TH AND 18TH CENTURIES)****Selçuk ILGAZ****Advisor: Prof. Dr. Ali Sinan BİLGİLİ****2010 - Page: 301 + XVII****Jury: Prof. Dr. Ali Sinan BİLGİLİ****Prof. Dr. Betül ASLAN****Assoc. Prof. Dr. Kemalettin KUZUCU****Assoc. Prof. Dr. Ramazan SEVER****Asst. Prof. Dr. Selahattin TOZLU**

In this dissertation prepared on the basis of census records of 16th and 18th centuries, social and economic history of Revan, located in an area which is geopolitically and geo-strategically very important for Middle-East and Caucasia, and is currently the capital of Armenia State, was analysed.

City of Revan began to be settled at the beginning of 15th century as a village, and with being taken under the domination of Ottoman Empire, it maintains its development rapidly. The area of Revan, economy of which depends on agriculture and trade, is a very rich place in terms of the industrial facilities.

According to the abstract and detailed extracts, the area of Çukur-Sa'ad Province was used in three ways, as demesne, land of property, and *glebe*. The census records prepared by the Ottoman Empire between 1590 and 1728 give also information about Revan. Former names of these places, all of which are different, could be learnt from these records now. When the place names of Revan were overviewed it was discovered that 83% of these names (village, hamlet, farm, summer pasture, and winter quarters) were originally Turkish. People of the region were subjected to most of the demographic, economic, political, psychological, and sociological negativities caused by the attacks and invasions for centuries. As a result of these negativities, many Muslim-Turkish families had to leave the region and the ethnic-demographic nature of the population of the region was drastically affected.

Key Words: Revan, Azerbaijan, Çukur Sa'ad, Caucasus, Armenians

KISALTMALAR DİZİNİ

Age.	: Adı geçen eser
Agm.	: Adı geçen makale
AÜDTCF	: Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi
b.	: Bin
BA.	: Başbakanlık Arşivi
BDAGM.	: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü
Bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
C. AS.	: Cevdet Askeriye
C. DRB.	: Cevdet Darbhane
C. HR.	: Cevdet Hariciye
C. TZ.	: Cevdet Timar
CA	: Cemâziyelevvel
CE	: Cemâziyelâhir
Cem.	: Cemiyet
Çev.	: Çeviren
Edt.	: Editör
Fak.	: Fakülte
HAT.	: Hatt-ı Hûmayun
Haz.	: Hazırlayan
HGK.	: Harita Genel Komutanlığı
İA.	: İslam Ansiklopedisi
M.	: Muharrem
Mat.	: Matbaa
MD.	: Mühimme Defteri
Neşr.	: Neşriyat
No.	: Numara
OTDTS.	: Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü
R.	: Rebûlâhir
s.	: Sayfa
Sad.	: Sadeleştiren
TDK	: Türk Dil Kurumu

TDVİA.	: Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
TTD.	: Tapu Tahrir Defteri
TTK.	: Türk Tarih Kurumu
Ünv.	: Üniversite
V.b.	: Ve benzerleri
V.d.	: Ve diğerleri
Vol.	: Volume
Yay.	: Yayınlayan
ZA	: Zilkade

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo 3.1.1.1. 1590 Tahririne Göre Çukur Sa'ad Eyaleti'nin Vergi Nüfusu	55
Tablo 3.1.1.2. 1590 Tahririne Göre Revan Şehrinin Etnik-Dini Nüfus Dağılımı	57
Tablo 3.1.1.3. 1727 Tahririne Göre Revan Şehrinin Etnik-Dini Nüfus Dağılımı	61
Tablo 3.1.1.4. 1727 Tahririne Göre Çukur Sa'ad Eyaleti'nin Vergi Nüfusu	62
Tablo 3.2.2.1. Çukur Sa'ad Bölgesindeki Başlıca Aşiretler.....	83
Tablo 3.2.2.2. 1727 Tahririne Göre Revan Bölgesi Türkmen Aşiretleri.....	85
Tablo 3.2.2.3. 1727 Tahririne Göre Nahçıvan Bölgesi Türkmen Aşiretleri.....	85
Tablo 3.2.2.4. 1727 Tahririne Göre Makü Bölgesi Türkmen Aşiretleri.....	85
Tablo 4.1.2.1.1. 1590 Tahririne Göre Çift-Resmi Sistemine Bağlı Vergiler ve İспенçe.....	109
Tablo 4.1.2.1.2. 1727 Tahririne Göre Çift-Resmi Sistemine Bağlı Vergiler ve İспенçe.....	109
Tablo 4.1.2.1.3. Çukur Sa'ad Bölgesinde Bâd-ı Heva Resimleri.....	112
Tablo 4.1.2.2.1.1. Çukur Sa'ad Bölgesinde Üretilen Mahsulün Tahrir Kıymetleri	115
Tablo 4.1.2.2.1.2. Çukur Sa'ad Bölgesinde Çeltik Üretimi ve Toplam Kıymeti	119
Tablo 4.1.2.2.1.3. 1590 Tahririne Göre Hububat ve Bakliyat Üretimi	121
Tablo 4.1.2.2.1.4. 1727 Tahririne Göre Hububat ve Bakliyat Üretimi	122
Tablo 4.1.2.2.2.1. Çukur Sa'ad Bölgesinde Bağ/Bahçe Sayıları ve Elde Edilen Gelirler	125
Tablo 4.1.2.2.3.1. Çukur Sa'ad Bölgesinde Pamuk Üretimi ve Toplam Kıymeti.....	126
Tablo 4.1.2.2.3.2. 1590 Tahririne Göre Mahsul Öşür Bedellerinin Akçe Olarak Dağılımı.....	128
Tablo 4.1.2.2.3.3. 1727 Tahririne Göre Mahsul Öşür Bedellerinin Akçe Olarak Dağılımı.....	129
Tablo 4.1.2.3.1. Çukur Sa'ad Bölgesinde Hayvancılık Faaliyetlerinden Elde Edilen Gelirler	131
Tablo 4.1.2.4.1. Çukur Sa'ad Bölgesinde Sanayi Tesislerinden Alınan Vergiler	134
Tablo 5.1.1.1. 1590 Tahririne Göre Padişah Hasları	138
Tablo 5.1.1.2. 1727 Tahririne Göre Padişah Hasları	140
Tablo 5.1.2.1. 1590 Tahririne Göre Beylerbeyi (Mir-i Mirân) Hasları.....	146
Tablo 5.1.2.2. 1727 Tahririne Göre Beylerbeyi (Mir-i Mirân) Hasları.....	147
Tablo 5.1.3.1. 1590 Tahririne Göre Mirlivâ Hasları	148

Tablo 5.1.4.1. 1590 Tahririne Göre Zeamet ve Timarlara Ait Bâd-ı Heva ve Arusiyye Gelirleri.....	150
Tablo 5.1.4.2. 1590 Tahririne Göre Zeamet ve Timarlara Ait Gelirler.....	151

HARİTALAR DİZİNİ

Harita 1.1.1. 1590 Yılı İdarî Taksimatında Çukur-Sa'ad Eyaleti	16
Harita 1.1.2. 1727 Yılı İdarî Taksimatında Çukur-Sa'ad Eyaleti	24

GRAFİKLER DİZİNİ

Grafik 3.1.1.1. 1590 Tarihli Tahririne Göre Çukur Sa'ad Eyaleti'nde Etnik-Dini Vergi Nüfusu Oranları.....	56
Grafik 3.1.1.2. Revan Şehrinin Etnik-Dini Nüfus Oranları	61
Grafik 3.1.1.3. 1727 Tarihli Tahririne Göre Çukur Sa'ad Eyaleti'nde Etnik-Dini Vergi Nüfusu Oranları.....	63
Grafik 4.1.2.2.1.1. 1590 Tarihli Tahririne Göre Hububat ve Bakliyat Üretimi % Oranları	118
Grafik 4.1.2.2.1.2. 1727 Tarihli Tahririne Göre Hububat ve Bakliyat Üretimi % Oranları	118

ÖNSÖZ

Bu çalışmanın konusu, XVI. ve XVIII. yüzyıllarda Revan bölgesinin sosyoekonomik durumu ile ilgilidir. Jeopolitik ve jeostratejik açıdan, Ortadoğu ve Kafkaslar için önemli bir konumda olan Revan, günümüzde Ermenistan Devleti'nin başkentliğini yapmaktadır. Tarihte Osmanlıların, İranlıların ve Rusların yönetiminde kalan bu bölge, yüzyıllar boyu savaşlarla iç içe yaşamak zorunda kalmıştır. Günümüzde de dünya gündeminden düşmeyen bu bölgenin tarihi ile ilgili araştırmaların azlığı ve yaşanan sorunların nedeninin ve çözümünün bölgenin tarihinde yattığı düşüncesi, bizi böyle bir çalışma yapmaya yöneltmiştir. Konumuzla doğrudan ilgili olan yalnızca üç doktora tezi ve bir kitap yazılmıştır. Bunlar Hasan Babacan'a ait "1590 Tarihli Tahrir Defterine Göre Revan Kazası" isimli doktora tezi, Raif İvecan'a ait "Osmanlı Hakimiyetinde Revan (1724-1746)" adlı doktora tezi ve Ali Sinan Bilgili'ye ait olan "Osmanlı İran ve Azerbaycanı" isimli kitaptır.

Bölgenin tarihi araştırılırken temel alınan kaynaklar, Osmanlı arşiv belgeleridir. Osmanlı arşiv belgelerinin içerisinde en mühim olanı da, Osmanlı Devleti'nin bölgeye hâkim olduğu dönemler olan 1590, 1727 ve 1728 yıllarına ait 633, 895, 898, 901 ve 905 nolu tahrir defterleridir. Araştırmada ayrıca İran, Azeri, Rus, Ermeni ve batılı bilim adamlarının araştırmalarından da yararlanılmıştır. Bu çalışma beş bölüme ayrılarak incelenmeye çalışılmıştır.

Araştırmanın giriş kısmında, ilk olarak Revan bölgesinin coğrafi yapısı incelenmiştir. Daha sonra bölgenin tarihi, Osmanlıların hâkimiyeti öncesinden başlamak suretiyle, Çarlık döneminin bitimine kadar incelenmiştir.

Birinci bölümde, şehrin fizyonomik yapısı ve mahalleleri incelenmiştir. Bu bölümde XVI. yüzyıldan XIX. yüzyılın ortalarına kadar şehrin kale, mahalle, sokak, cami ve kervansaray gibi yerleşme ve yapıları ortaya konulmaya çalışılmıştır. İkinci bölümde, Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti dönemindeki, Revan Hanlığı dönemindeki ve Çarlık dönemindeki idari taksimat irdelenmiştir. Ayrıca bölgede kurulan idari sistem ve yöneticilerden bahsedilmiştir. Üçüncü bölümde, Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti döneminde, Revan Hanlığı döneminde ve Çarlık dönemindeki ekonomik durum ve toplanan vergilerin mahiyeti ve miktarı incelenmiştir. Dördüncü bölümde, bölgenin demografik yapısı ortaya koyulmuştur. Demografik yapı incelenirken, Osmanlı hâkimiyetinden Çarlık döneminin sonuna kadar olan dönemde, etnik-dini nüfus oranlarının nasıl değişiklik gösterdiği sunulmaya çalışılmıştır. Beşinci ve son bölümde

ise, Osmanlı hâkimiyeti döneminde, bölgede süregelen vakıf geleneğinin ayrıntıları irdelenmiştir.

Tez konusunu belirleme ve tezin yazım aşamasında bana büyük yardımlarda bulunan değerli ve saygıdeğer hocam Prof. Dr. Ali Sinan BİLGİLİ'ye şükranlarımı sunarım. Tezin yazım aşamasında önerilerini ve yardımlarını esirgemeyen değerli hocalarım Doç. Dr. Ramazan SEVER, Yrd. Doç. Dr. Selahattin TOZLU, Doç. Dr. Ünal ÖZDEMİR, Yrd. Doç. Dr. Ufuk ŞİMŞEK, Doç. Dr. Serhat Zaman ve Arş. Gör. Hakan ÖRTEN'e, araştırmanın haritalarının çiziminde büyük yardımlar gördüğüm Arş. Gör. Alperen KAYSERİLİ'ye teşekkür ederim. Son olarak, tezin yazım aşamasında bana karşı göstermiş olduğu sabır ve desteğinden dolayı değerli eşime teşekkür ederim. Bu çalışmanın benden sonra çalışacak olanlara ve tarih ilmine katkı sağlaması ümidiyle.

Erzurum 2010

SELÇUK ILGAZ

GİRİŞ

Bugün İran, Anadolu ve Kafkasya arasında stratejik bir mevkide bulunan Çukur-Sa’ad Ovası, tarih boyunca birçok devletin hâkimiyeti altında kalmıştır. Müslüman Araplar, Selçuklular, İlhanlılar, Timurlular, Karakoyunlular, Akkoyunlular hâkimiyetinden sonra Safevîlerin eline geçmiştir. Safevî hâkimiyetinde iken bölgeye Osmanlı akınları başlamıştır. 1514’de başlayan ve 1736’ya kadar süren Osmanlı-Safevî mücadelesi esnasında zaman zaman Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Sa’ad Çukuru’nda Osmanlı idaresinin tesisiyle birlikte, haklarında tarihî kaynaklarda çok az bilgi bulunan bölgedeki Revan, Nahçıvan ve Ordubâd şehirlerinin tarihi aydınlanmaya başlamıştır.

“Osmanlı Hakimiyetinde Revan (Çukur-Sa’ad) (XVI-XVIII. Yüzyıllar Sosyo-Ekonomik Tarih)” konulu bu araştırma kaleme alınırken, iki temel meseleye cevap verilmesi amaçlanmıştır. Bunlardan birincisi Ermenilerin nüfus ve toprak üzerindeki hak sahipliği iddialarını ilmi gerçekler ışığında incelemektir. Zira Ermeni propagandalarının yoğunluk kesbettiği noktalardan biri de, gerek Anadolu ve gerekse Azerbaycan coğrafyalarındaki şehir ve köylerde, tarihî süreç içerisinde Ermeni nüfusunun umumiyetle çoğunluğu oluşturduğu ve bu toprakların her yönüyle Ermeni damgası taşıdığı iddiasıdır. Günümüzde Ermenistan Devleti’nin başkenti olan Erivan, örnek saha olarak alınarak, bu iddiaların ilmen gerçek olup olmadığının tespitine çalışılmıştır. İkincisi de XVI. ve XVIII. yüzyıllara ait Osmanlı arşiv belgelerini kaynak olarak bölge, şehir, kasaba ve köylerinin; fizyonomik, sosyal ve ekonomik yapısını, etnik ve demografik durumunu, Safevî ve Osmanlı dönemlerinde idarî teşkilattaki statüsünü ortaya koymaktır. Böylece gerek Safevî ve gerekse Osmanlı dönemi Sa’ad Çukuru’nun tarih yazımına katkıda bulunulması beklenmektedir. Zira bölge üzerine şimdiye kadar yapılan çalışmaların çoğunluğunda -Safevî dönemini de yansıtan-Osmanlı arşiv belgeleri kaynak olarak kullanılmamış, seyahatnameler ve tarihî kaynakların yetersiz veya abartılı malumat ve bilgilerine müracaat edilmiştir. Bunun sonucunda başta Revan’ın kuruluşu olmak üzere, bölgedeki demografik durum, ekonomi v.s. konularda tam manasıyla gerçeği yansıtamayan veya eksik bilgiye dayalı eserler vücuda getirilmiştir. İşte Osmanlı arşiv belgeleri ve de en mühimi tapu-tahrir defterleri gibi büyük ölçüde gerçekçi kaynakların verdiği malumat bu eksikliği giderecektir. Bu çalışma yapılırken bilimsel araştırma yöntemlerinden betimsel ve

keşifsel yöntem kullanılmıştır. Öncelikle konuyla ilgili ana kaynaklar (arşiv belgeleri), ikinci el kaynaklar, dergi, makale ve kitap gibi materyallerde yer alan bilgiler taranmıştır. Daha sonra elde edilen veriler tasnif, tahlil ve tenkit edilmiştir. Bunun sonucunda kaynaklardan elde edilen bilgiler sentezlenerek betimlenmiş ve sonuca ulaşılmaya çalışılmıştır.

1. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI

Yukarıda belirtilen sorunlara bilimsel açıklamalar getirmek ve amaçları gerçekleştirmek için, Osmanlı nüfus ve arazi sayım defterleri (Tapu-tahrir defterleri) araştırmaya esas kaynak olarak alınmıştır. Osmanlılar, İran-Azerbaycan coğrafyasına biri XVI. yüzyıl sonlarında, diğeri de XVIII. yüzyıl başlarındaki olmak üzere iki büyük askeri harekât düzenlemişlerdir. Bu harekâtlar sırasında Çuku-Sa'ad coğrafyası tamamen ele geçirilmiş ve usul gereği nüfus ve arazi sayımı yapılmıştır.¹ Sayımların ilki 1590, ikincisi 1727-1728 yıllarında sonlandırılmıştır. Bunun sonucunda İstanbul Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan 633, 895, 898, 901 ve 905 numaralı defterler tertip edilmiştir. Bu defterlerin özellikleri şunlardır;

1-TTD 633; 1590 tarihli Revân Eyâleti mufassal defteridir. 394 sayfa olan defterin başında bir kanunnâme bulunmaktadır (s. 2-12). Kanunnâmeye göre, tahrir emini mâl defterdârı Mehmed Efendi, kâtibi Divân-ı Hümâyûn mâl kâtiplerinden Hasan'dır. Kanunnamedeki "*el-vâkî fî evâhîr-i şehri-i Muharremi'l-harâm sene tis'a ve tis'in ve tis'amie*" kaydından defterin 19-29 Muharrem 999 (17-27 Kasım 1590) tarihinde tutulduğu anlaşılmaktadır. Kanunnamedeki ifadelerden, bölgede icra edilecek Osmanlı kanunlarının hâkimiyetin sürdürülmesi için her gruptan halka adalet uygulanmasını ve bir nizam sağlanmasını amaçladığı anlaşılmaktadır. Defterin 14. sayfasında Revân Livası'na bağlı nahiyelerin fihristi, 16. sayfasında nahiyelere bağlı köylerin isimleri ve hâsılları, 24. sayfasında Revân şehri, ardından Revân merkez, Karbi (Karpi), Nahçivân, Mevazi-i Hatun, Mülk-i Arslan, Karabağ, Dereşam, Dere Şehbuz, Bazarçayı, Şerür, Akçakal'a, Karni (Gerni), Vadi, Abarân, Şarabhane, Talin, Armuy, Abnik, Aralık, Ordubâd, Azadciran, Şorlut, Dere Nörgüt, Zar, Zebil, Alınca, Sisyan kaza ve nahiyelerine bağlı köy, mezra ve kışlaklara ait kayıtlar bulunmaktadır.

¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300–1600*, (Çev. Halil Berktaş), c. 1, Eren Yay., İstanbul 2000, ss. 145–150.

2-TTD 895; 1727 tarihli Revân Eyâleti'ne bağlı Makû Nahiyesi'nin mufassal defteridir. Defterin son sayfasındaki "... *tahriren fî şehr-i recebü'l-aziz sene tis'a ve selasin ve mie ve elf*" kaydına göre Receb 1139 (Şubat-Mart 1727) tarihinde yazım işlemi tamamlanmış, defterin bir diğer sayfasındaki kayda göre de 26 Şevval 1139 (16 Haziran 1727) tarihinde Defterhâne'ye teslim edilmiştir (s. 5). Defterin başında Sultan III. Ahmed'in tuğrası bulunmaktadır. 41 sayfa olan defterin başında "*Hasha-i be-nam-ı Abdulfettah Beg ibn Mahmud Paşa dame mecdihu hazretlerine verilen yurtluk-ocaklıktır ki zikr olunur*" kaydı ile Abdulfettah Bey'e yurtluk-ocaklık olarak tevcih edilen Makû Nahiyesi'ndeki köylerin gelirleri kaydedilmiştir (s. 2-3). Bu kaydın üzerine 13 Za 1138 (13 Temmuz 1726) ve 18 C 1140 (31 Ocak 1728) tarihli iki derkenar düşülmüştür. 1138 tarihli derkanarda, bölgenin Abdulfettah Bey'e yurtluk-ocaklık verildiği vurgulanırken, 1140 tarihli derkenarda tashih yapılarak yurtluk-ocaklığın lağvedildiği ve gelirlerin havass-ı hümayûna ilhak edildiği belirtilmiştir. Tekrar Sultan III. Ahmed'in tuğrası çekildikten sonra, "*Nahiye-i Makû der-livâ-i Revân, nefş-i kal'a-i Makû*" başlığı altında Makû Kalesi (s. 6) ve bağlı köylerin vergi nüfusu, hâsılı ve kaledeki silahlar kaydedilmiştir.

3-TTD 898; 1728 tarihli Revân Eyâleti has, zeamet ve timarları havi icmal defteridir. Defter, 12 Nisan 1728 (2 Ramazan 1140) tarihli olup, 171 sayfadır. Defterin başına Sultan III. Ahmed'in (1703-1730) tuğrası çekilmiştir. Revân Livası'ndaki muhtelif nahiyelerde yer alan padişah haslarına ait kayıtlardan sonra Revân beylerbeyi (mir-i mirân) hasları, ardından tımar ve zeametler sıralanmıştır. Daha sonra Zar-Zebil Nahiyesi, Şüregel ve Nahçivân livalarındaki padişah hasları ile zemat ve tımar kayıtları yer almıştır. Defterin ciltlenmesi sırasında, bazı sayfaların yanlış sıralandığı görülmektedir. Arşiv görevlilerinin 7. sayfa olarak numaraladıkları sayfa 5, 5. sayfa 23, 6. sayfa 24 olması gerekmektedir.

4-TTD 901; 1727 tarihli Revân Eyâleti mufassal defteridir. Defter 583 sayfa olup, yazım işlemi gurre-i Muharrem 1140 (19-20 Ağustos 1727) tarihinde tamamlanmış, 19 Cemaziyelahir 1140 (1 Şubat 1728) tarihinde Defterhane'ye intikal etmiştir. Defterin başına Sultan III. Ahmed'in tuğrası çekilmiştir. Ardından Revân şehri, Kırkbulak, Karpi (Karbi), Dereçiçek, Abarân, Sürmeli, Iğdır, Aralık, Sederek, Makû, Şerür, Vadi, Karni (Gerni) ve Şüregel nahiyelerine ait kayıtlar bulunmaktadır. Defterin son sayfasında yer alan mühür çok net görünmemekle birlikte, "راغب Râgıb" kelimesine

benzemektedir. Bu mühür, Revan muharrirliği ve defterdarlığı görevlerinde bulunduğu bilinen Ragıb Mehmed Efendi (Koca Ragıb Paşa)'ye ait olmalıdır.

5-TTD 905; 1727 tarihli, Nahçıvân Kazası'na ait olan bu mufassal defter, 306 sayfadan müteşekkildir. İlk sayfada defterin, 9 Muharrem 1140 (27 Ağustos 1727) tarihinde defterhaneye teslim edildiği belirtilmiştir. Ayrıca defterin başında, Nahçıvan Kazası'na ait nahiyelerin fihristi verilmiştir. Nahçıvan şehri (nefs-i şeh'r) ile ilgili bilgiler 10. sayfadan itibaren verilmiş, 24. sayfadan itibaren ise kazanın kır kesimine ait olan bilgiler verilmiştir. Bunlara ek olarak defterde Ezmiyan Kilisesi ve Culha Kasabası ile ilgili bilgiler de mevcuttur. Bu mufassal defterde Nahçıvan, Alınca, Sair Mevazi, Dere Şehbuz, Mülk-i Arslan, Mevazi-i Hatun, Karabağ, Kışlağan, Dereşam, Azadciran, Şorut, Dere Nörgüt, Sisyan ve Dere Alakes nahiyeleri ile ilgili bilgiler kaydedilmiştir.

Tahrir Defterleri kayıtlarının yanı sıra, yine Osmanlı Arşivi'nde bulunan Mühimme Defterleri, Cevdet ve İrade tasniflerindeki belgeler de araştırmanın kaynaklarından. Keza devrin kronikleri de kaynak olarak kullanılmıştır. Araştırmada kullandığımız diğer literatür İranlı, Rus ve Azeri araştırmacıların ortaya koyduğu çalışmalardır. İran ve Rus arşivlerine ulaşma imkânının zorluğu, bizi ikinci el kaynaklara yöneltmiştir.

2. ÇUKUR-SA'AD BÖLGESİNİN COĞRAFİ ÖZELLİKLERİ

Günümüzde Türkiye, İran, Azerbaycan ve Ermenistan devletleri toprakları içerisinde kalan Çukur-Sa'ad Ovası adını, Karakoyunlu boyunun Sa'adlu aşiretinden almıştır.² Ovanın merkezi konumunda olan Revan (Erivan), günümüzde Ermenistan Cumhuriyeti'nin başkentidir. Revan, Büyük ve Küçük Ağrı Dağı'nın kuzeyinde, Aras Irmağı'nın önemli kollarından biri olan Zengi Çayı'nın³ yanında yer alan çok eski bir Türk şehridir. Revan Farsçada "abad yer, bayındır alan" manasına gelmektedir. Nitekim Osmanlı tarih yazarlarından İbrahim Peçevi, 1554 yılında Revan'a yapılan bir seferi

² Ebu Bekr-i Tihranî, *Kitâb-ı Diyarbekriyye*, (Çev. Mürsel Öztürk), Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2001, s. 58.

³ Osmanlı Devleti'nin Zengi, Ermenilerin ise sonradan ismini değiştirerek Hrazdan (Razdan) adını verdiği bu çay, Revan Kalesi'nin korunması için doğal bir hendek görevi yapıyordu. Zengi çayı, Gökçe (Sevan) gölünden doğar ve Ermenistan'ın büyük bir bölümünden geçip kollar oluşturarak, Aras ırmağı ile birleşir. Bkz. Baron Von Haxthausen, *Transcaucasia*, London 1854, s. 196; Razdan nehrinin adı HGK 2000, 1:1000 000 ölçekli Türkiye Fiziki Haritası'ndan alınmıştır.

anlatırken “Bağ-ı Sultaniyye” denilen şahane bir bağdan⁴, IV. Murad’ın Revan ve Tebriz Seferi Rûznamesi de, buraların gayet sulak ve otlak olduğundan bahsetmektedir.⁵

Erivan’ın matematiksel konumu; 40° 09' kuzey paraleli, 44° 30' doğu meridyeni arasındadır.⁶ Revan’ın doğusunda Geçamskıy Dağları, batısında Aras Dağları’nın son uzantıları, kuzeyinde Aragast Dağı ve güneyinde Pambakskıy Dağları yer almaktadır. Dolayısıyla Revan’ı çevreleyen bu dağların en heybetlisi şehrin güneybatısında yer alan ve şehire kuş uçuşu 55-60 km bir mesafede bulunan Ağrı Dağı’dır. Yaklaşık olarak % 65’i Ağrı, % 35’i ise Iğdır il sınırları içerisinde yer alan Ağrı Dağı, Küçük Ağrı (3896 m) ve Büyük Ağrı (5137 m) olmak üzere iki kütleden oluşur.⁷ Erivan’ın kuzeybatısında ise Sa’ad Çukuru’nun doğal sınırlarından biri durumunda olan, 4095 m yüksekliğindeki Alagöz (Elegez) Dağı yer alır. İlkbaharda karların erimesiyle ve bölgede meydana gelen yağışlarla oluşan sular, dağın basık ve geniş tabanlı olmasından dolayı güneye ve batıya doğru hareket ederek, çeşitli dere ve çaylar oluşturur. Ayrıca münferit kollar bulunmaktadır. Mesela; 1727 tarihli tahrir defterinde Abaran Nahiyesi’nde vaki Kürkin Nehri, Elegez Dağı’ndan doğup Gazanfer Köyü’nde tensih olup (iki kola ayrılıp) bir kısmı Karbi Nahiyesi’ni, bir kısmı Abaran Nahiyesi’ni sulamaktadır.⁸ Karakilise Çayı Arpaçay’ına katılır.⁹ Revan, yaklaşık 1000 m. yüksekliğe sahip Çukur-Sa’ad Ovası’nda, Gökçeöl’ün güneybatı köşesinden, kuş uçuşu ortalama 65 km. batıda ve Aras Nehri’nin kuzeydoğu kollarından olan Zengi çayının doğusunda konumlanmıştır.¹⁰

Genel olarak karasal bir iklime sahip olan Revan’da, yaz mevsimi uzun ve sıcak, kış mevsimi ise kısa ve soğuk geçmektedir.¹¹ Erivan’ın yerleştiği alan olan Çukur-Sa’ad ovasının etrafı, özellikle de kuzeydoğu ve kuzeybatı yönlerinden, volkanik dağlarla

⁴ Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi*, (Haz. B. Sıtkı Baykal), c.I, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1999, s. 300.

⁵ Anonim, *IV. Murad’ın Revan ve Tebriz Seferi Rûznamesi*, (Haz. Yunus Zeyrek), Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1999, ss. 57-59.

⁶ Erivan’ın lokasyon haritası için bkz. Resim 9.

⁷ İbrahim Güner, “Touristic Potential of Ağrı Mountain”, *Doğu Coğrafya Dergisi*, c. 4, Erzurum 2000, s. 383; Hayati Doğanay, *Türkiye Turizm Coğrafyası*, Çizgi Kitabevi Yay., Konya, 2001, s. 35.

⁸ BA, TTD 901, s. 261.

⁹ Hasan Geyikoğlu, *Selçuklulardan Safeviler’e Sa’d Çukuru*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1998, s. 24.

¹⁰ Mirza Bala, “Erivan”, *İA*, IV, s. 311.

¹¹ Daha fazla bilgi için bkz. Anonim, “From a Corresponding”, *The Asiatic Journal*, Vol., XI, London 1833, ss. 62-63; W. Turner, *Dictionary*, London 1703, s. 480; A. ArroboSmith, *Edinburgh Gazetter or Geographical Dictionary*, London 1822, s. 603; R. S. Vince, *Modern Geography*, Vol., II, London 1804, s. 248; M. Malte Brun, *Universal Geography*, Vol., II, Edinburgh 1822, ss. 258-262.

çevrilidir. Revan dağlarla çevrilmiş bir ova tabanında yer alması ve Hazar Denizi'ne yakın oluşu nedeniyle bozulmuş bir karasal iklim görülmesine neden olmaktadır.

3. ÇUKUR-SA'AD BÖLGESİNİN TARİHİ

3.1- Osmanlı Fethine Kadar Çukur-Sa'ad Bölgesinin Tarihi

Eski çağlardan itibaren yerleşmenin görüldüğü Çukur Sa'ad bölgesine yerleşme Bronz Çağda (M.Ö 4000) başlamıştır. Revan bölgesinin bilinen en eski kalıntıları, Kafkaslardan gelen saldırıları engellemek için Urartular tarafından yaptırılan ve sadece küçük bir sınır kalesinden ibaret olan Yerbuni (Erebuni) kalesidir.¹² Arkeolojik kazılar sonucunda Erebuni sınır kalesinin, M.Ö 782 yılında Urartu Kalı I. Agrishti tarafından yaptırıldığı sonucuna varılmıştır.¹³ Ayrıca Akamened İmparatorluğu döneminde (M.Ö VI. ve IV. yüzyıllar) Revan yakınındaki Eçmiyazin'de bir yerleşmeye rastlanmıştır. Urartular döneminde burada sulama kanalları ve su deposu inşa edilmiştir.¹⁴

Çukur-Sa'ad Ovası, Hz. Osman zamanında (644-656) Habib b. Mesleme tarafından fethedilmeye başlanmış, 658 yılında bölgenin büyük bir kısmı ele geçirilmiştir. Ardından gelen Emevî (661-750) iktidarı sırasında, bölgenin elde tutulabilmesi için bazı kaleler tamir ettirilmiş ve askeri üsler vücuda getirilmiştir. Nitekim Aziz b. Hatim tarafından Nahçıvan Kalesi yeniden inşa edilmiştir.¹⁵ Emeviler, Hişam bin Abdulmelik devrinde (724-743) Çukur-Sa'ad Ovası'nın da içinde bulunduğu İran-Azerbaycan'ı tamamen fethedilerek bölgede büyük bir vilayet oluşturulmuşlardır. Bu vilayet el-Cezire, Musul, İrmîniyye ve Azerbaycan'ı içerisine almaktaydı. Bir dönem bu vilayetin valiliğini Muhammed bin Mervan bin el-Hakem yürütmüştür.¹⁶ Fakat Abbasiler zamanında, bu vilayet parçalanmıştır.¹⁷ Bu idarî bölge içerisinde zikredilen “İrmîniyye” adı; “yukarı iller, yukarı memleket” anlamına gelen “*Armenya*”¹⁸ kelimesinin bölgeyi feth eden Müslüman Araplar tarafından kullanılan şeklidir. İlk önceleri Muş ve Ahlat bölgeleri için kullanılan ve sadece coğrafi bir terim olan bu ad,

¹² Smith, “Prometheus Unbound: Southern Caucasia in Prehistory”, *Journal of World Prehistory*, Vol., 19, Nr. 4/December, 2005, Netherlands, ss. 230-279.

¹³ Brady Kiesling, *Rediscovering Armenia*, (Edt. Raffi Koijian), Yerevan/Washington DC, 2000, s. 6; Emrullah Güney, *Türkiye'nin Komşuları*, Diyarbakır 2002, s. 228; Adam T. Smith, *Age*, s. 230.

¹⁴ Rene Grousset, *Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi*, (Çev. Sosi Dolanoğlu), Aras Yay., İstanbul 2006, ss. 53-62.

¹⁵ V. Minorsky, “Nahçıvan”, *İA*, IX, s. 34

¹⁶ El-Belazurî, *Fütûhu'l Büldân*, (Çev. Mustafa Fayda), Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2002, s. 477.

¹⁷ Cemal Gökçe, *Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkasya Siyaseti*, Şamil Eğitim ve Kültür Vakfı Yay., İstanbul 1979, s. 21.

¹⁸ M. Fahrettin Kırzioğlu, *Yukarı-Kür ve Çoruh Boylarında Kıpçaklar*, TTK Yay., Ankara 1992, s. 16

sonraları Romalılar tarafından Orta ve Yukarı Murat Suyu ile Kür ve Aras nehirleri boyları, yani Revan bölgesi için de kullanılmış, bilahare Avrupalılar tarafından da benimsenmiştir. Türkiye Selçukluları döneminde de “*Ermen*” diyarı olarak anılmıştır.¹⁹

Bölge, doğu (İran, Çin, Hindistan v.d.) ile batı (Avrupa) arasında ticaretin başlamasıyla birlikte, kervan yollarının bir kısmının buradan geçmesi dolayısıyla stratejik bir öneme sahip olmuştur. Bu kervan yollarından en önemlisi İpek Yolu’dur. Asya içlerinden başlayan ve Hazar Denizi’nin kuzeyine ve güneyine doğru şekillenerek ilerleyen, doğuda bugünkü İran sınırını geçerek Anadolu’yu kat edip, İstanbul’a kadar ulaşan İpek Yolu, üzerinden geçtiği her yerleşim yerini bir cazibe merkezi haline getirmiştir. Çukur Sa’ad bölgesi de, bu yola yakın bir merkezde yer almasından dolayı²⁰ önemli bir saha haline gelmiştir. Tarih boyunca ekonomik çıkarlar, bu bölgede meydana gelen birçok savaşın nedenlerinden biridir.

Çukur-Sa’ad Ovası, IX. ve XI. yüzyıllar arasında Bagrat Krallığı’nın hâkimiyetinde kalmıştır. Büyük Selçuklu Devleti’nin kurulmasından sonra, Tuğrul Bey 1049 yılında Sa’ad Çukuru’nu (özellikle Erivan’a çok yakın olan Arzni’yi) ele geçirdi.²¹ Alparslan, 1064 yılında, Bayezid’dan başlayarak Ani’ye kadar olan bölgeyi fethetti.²² Bu sırada Bizans İmparatoru adına Kars’ı yönetmekte olan Ermeni prens Gagik, Sultanı Kars’a davet ederek bağlılığını bildirmiştir. Bunun üzerine Alparslan Gagik’e hilat giydirerek ona dokunmadı ve yerinde bıraktı. Ancak Alparslan’ın bu bölgeden ayrılmasından hemen sonra Gagik, tekrar Bizans tarafına dönmüştür.²³

Selçuklulardan sonra İldenizliler’in (1148-1225) eline geçen bölge, 1239’da Moğol istilasına uğradı. İlhanlı hükümdarı Hülagu Han döneminde (1256-1264), birçok Türkmen aşireti Sa’ad Çukuru’na yerleştirildi. Bu aşiretler, bölgenin türkleştirilmesi ve islâmlaştırılmasında çok önemli rol oynamışlardır. Bu dönemde Arran ve Şirvan bölgelerinde önemli bir Türk/Türkmen nüfusu oluşmuştur. 1358’de Şeyh I. Üveys (1356-1374) tarafından Celayir topraklarına katılan Çukur-Sa’ad, 1384’de

¹⁹ Ali İpek, “Dört Halife Dönemi”, *Dünden Bugüne Türk Ermeni İlişkileri*, (Edt. İdris Bal, Mustafa Çufalı), Nobel Yay., Ankara 2003, s. 3; Tuncer Baykara, *Anadolu’nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I, (İdari Taksimat)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara 1988, ss. 24-25.

²⁰ Ayrıca daha fazla bilgi için bkz. Anna. A. Ierusalımskaya, “İpek Yolunda Kafkaslar”, *Türkler*, c. 3, ss. 243-246; Gönül Çantay, “İpek Yolu Üzerindeki Kuruluşlar (İstanbul-Erzurum-Tebriz-Revan-Bakü)”, *XII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, c. III, TTK Yay., Ankara 1999, ss. 1049-1058.

²¹ Father Michael Chamichian, *History of Armenia*, Calcutta 1827, ss. 137-138.

²² Mehmet Ersan, “Selçuklular Döneminde Türk Ermeni İlişkileri”, *Dünden Bugüne Türk Ermeni İlişkileri*, (Edt. İdris Bal, Mustafa Çufalı), Nobel Yay., Ankara 2003, ss. 51-52; Father Michael Chamichian, *Age*, ss. 149-153.

²³ Father Michael Chamichian, *Age*, ss. 154-155; Ersan, *Agm.*, s. 52.

Azerbaycan'ın zaptına girişen Timur'un eline geçmiştir. 1387 akınıyla da Timur, Karabağ, Alınca, Karpi ve Sürmeli mahallerini ele geçirmiştir. Karabağ'ı kışlak olarak kullanan Timur, Anadolu, Gürcistan ve Suriye'ye yaptığı seferlerde bölgeyi üs olarak kullanmıştır.²⁴ Timurlulardan sonra Karakoyunlu, ardından Akkoyunlu hâkimiyetine giren bölge, Suriye, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'dan göç eden aşiretlerin yerleşmesiyle tamamen Türkleşmiş ve İslâmlaşmıştır. Bölge Akkoyunlulardan sonra 1501 yılında kurulan Safevî Devleti'nin hâkimiyetine girmiştir.

3.2- Çukur-Sa'ad Bölgesinde Osmanlı Hâkimiyetinin Tesisi

İran-Azerbaycan coğrafyasında yaşayan ve Anadolu'dan bu bölgeye göç eden Türkmen unsurun, Safevîyye tarikatı şeyhi Şah İsmail etrafında toplanmasıyla kurulan Safevî Devleti, bir müddet sonra Osmanlı düzen ve intizamını tehdit eden bir politika izlemeye başlamıştı. Anadolu'da baş gösteren Safevî kaynaklı Şah Kulu isyanı gibi başkaldırıları ve Anadolu Türkmen aşiretlerinin İran'a göç etmek istemeleri tehlikeleri karşısında Osmanlı yönetimi çareyi, Safevîler üzerine sefer yapmakta buldu. Bu maksatla harekete geçen Yavuz Sultan Selim, 1514 Çaldıran Savaşı'nda Safevîleri mağlup ederek, başkent Tebriz'e kadar tüm bölgeyi ele geçirdi. Yavuz Sultan Selim İstanbul'a geri dönerken Revan'da bir müddet konakladı (Eylül-Ekim 1514).²⁵ Bu ilk zapt girişiminden sonra meydana gelen Osmanlı-Safevî mücadelelerinde (1583-1828) Revan ve havalisi, Osmanlılar ile Safevîler arasında 14 kez el değiştirmiştir.

Kanunî Sultan Süleyman döneminde (1520-1566) Çukur-Sa'ad'a askerî harekât düzenlendi. 1549 yılında Van Beylerbeyi İskender Paşa, Çukur Sa'ad (Revan) Vilayeti üzerine akın yaparak, buranın hakîmi Rumlu Hüseyin Han'ın askerlerini bozduktan sonra Revan'a girerek çarşısını yaktırmıştır.²⁶ Safevi şahı I. Tahmasb'ın Osmanlıların batıdaki meşguliyetini fırsat bilerek Adilcevaz, Ahlat, Erciş ve Erzurum bölgelerini yağmalatması nedeniyle, Kanunî Sultan Süleyman 1554 yılında, "Nahçıvan Seferi"

²⁴ Nizamüddin Şâmî, *Zafernâme*, (Çev. Necati Lugal), Ankara 1949, s. 346; Şerafe'd-din Alî Yezdî, *Zafer-nâme-i Emir Timur; Tercüme-i Zafer-nâme*, (Haz. Tanju Oral), (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 1991, s. 96; İbn Arabşah, *Aca'ibü'l-makdûr fi neva'ib-i Timûr*, (Çev. Murteza b. Ali Nazmizâde, *Tarih-i Timurleng*), İstanbul 1142, s. 160; Toma Metsopski, *Timur ve Haleflerinin Tarihi*, (Haz. G. Solmaz), Elips Kitap, Ankara 2002, s. 14,77.

²⁵ Feridûn Bey, *Münşeatü's-Selatin*, İstanbul 1859, c. 1, s. 405; Daha fazla bilgi için ayrıca bkz. Celalzâde Mustafa, *Selim-nâme*, (Haz. Ahmet Uğur-Mustafa Çuhadar), Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul 1997, s. 592; Evliya Çelebi, *Seyahâtnâme*, İstanbul 1935, c.2, s. 281; Bala, Agm., ss. 312-313; Donald Edgar Pitcher, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası*, (Çev. Bahar Tırnakçı), Yapı Kredi Yay., İstanbul 2007, s. 150.

²⁶ M. Fahrettin Kırzioğlu, *Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi*, TTK. Yay., Ankara 1993, s. 198.

denilen bir sefer düzenledi.²⁷ Bu sefer sırasında, 26 Temmuz'da Karabağ ve 28 Temmuz'da Nahçivân ele geçirilmiş, bölgenin Safevî Valisi Rumlu Hüseyin Han'ın Revan'a kaçması üzerine, Erzurum Beylerbeyi İskender Paşa onu takip ederek burayı yağmalamıştır.²⁸ Osmanlılar ile Safevîler arasında imzalanan 1555 Amasya Antlaşması'yla Azerbaycan, Tebriz, Doğu Anadolu ve Irak-ı Arap Osmanlı, Çukur Sa'ad'ın önemli bir kısmı Safevî hakimiyetine bırakılmıştır.²⁹

Kanuni Sultan Süleyman'a başkaldıran şehzade Bayezid, 1559 yılında Revan'a gelerek burada misafir olmuş ve Çukur-Sa'ad Beylerbeyi Şahkulı Sultan tarafından bir müddet ağırlandırılmıştır.³⁰

Sultan III. Murad (1574-1595) devrinde, 1579 yılında Revan şehri hakimi Ustaçlı Tokmak Muhammedî Han³¹ Gürcistan'ın Osmanlılar tarafından işgal edilmesine seyirci kalmayacağını Kazvin'e bildirerek, Osmanlı topraklarına saldırmıştı.³² Bunun üzerine, Lala Mustafa Paşa'nın emriyle Anadolu Beylerbeyi Cafer Ağa'nın öncülüğünde bir akıncı birliği tarafından vuruldu.³³ Bu birlik, Şüregel üzerinden Arpaçayı'nı geçip Şaraphane'ye varmış ve Revan'a girerek iki günde burayı yağmalamıştır.³⁴

Osmanlı, XVI. asır sonlarına kadar bölgedeki Safevi gücünü kırarak akınlarda bulunmak siyasetini benimsemiştir. Bahsedilen tarihten sonra bu siyaset değişmeye başlamış ve bölgeye yerleşmek temel hedef olmuştur. Bu sebeple 29 Aralık 1582'de Rumeli Beylerbeyliği ve doğu seferi serdarlığına tayin olunan Ferhad Paşa, 1583'de Azerbaycan'a girerek Ağustos ayında Revan'ı zaptetti ardından daha önceki savaşıardan

²⁷ BDAGM, *Osmanlı Devleti ile Azerbaycan Türk Hanlıkları Arasındaki Siyasi Münasebetlere Dair Arşiv Belgeleri (1578-1914)*, c. I, BDAGM Yay., Ankara 1993, s. 12.

²⁸ Peçevi, Age., s. 223; Neder Nejad, *XVI. Asırda İran Kaynaklarına Göre Osmanlı-Safevî Münasebetleri, (1502-1590, 1620)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1986, s. 145.

²⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. 2, TTK. Yay., Ankara 1975, s. 361; Süleyman Aliyarlı, *Azerbaycan Tarixi*, Bakı, 1996, s. 388.

³⁰ Şah Tahmasb-ı Safevî, *Tezkire*, (Çev. Hicabi Kırılancık), İstanbul 2001, s. 84; Solak-zâde Mehmed Hemdemî Çelebi, *Solak-zâde Tarihi*, (Haz. Vahid Çabuk), Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1989, c. 2, s. 275; Selânikî Mustafa Efendi, *Târih-i Selânikî (971-1003/1563-1595)*, (Haz. Mehmet İpşirli), c. I, TTK. Yay., Ankara 1999, s. 67.

³¹ Revan ve Nahçıvan hâkimi Tokmak Han, Ocak 1575'de elçi olarak İstanbul'a gelmiştir (Selânikî Mustafa Efendi, I, s. 112). Ayrıca Tokmak Han'dan önce 1568'de, Şah Tahmasb, II. Sultan Selim'in tahta geçişini tebrik ile 1555 Amasya Barışı'nı yenilemek üzere, ağır armağanlar ve bin kişiden çok kalabalık bir heyetle Çukursa'd beylerbeyi Şahkulu Han'ı Edirne'ye göndermiştir. Bkz. M. Fahrettin Kırzioğlu, *Kafkas Elleri...*, s. 255.

³² İsmail Aka, "Selçuklular Sonrası Ortadoğu'da Türk Varlığı", *Türkler*, Ankara 2002, VI, s. 847.

³³ Selânikî Mustafa Efendi, Age., c. I, s. 118, 124; M. Fahrettin Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, Işıl Mat., İstanbul 1953, s. 523, 529; Bala, Agm., s. 313.

³⁴ M. Fahrettin Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 327.

dolayı harap halde bulunan şehri yeniden imar etme çalışmalarına girişti.³⁵ Revan'ı tekrar Safeviler'e kaptırmak istemeyen Ferhad Paşa, sekiz kule, beş demir kapı, bir cami ve hamamı içeren iç kale ile kırk üç kuleli dış kaleyi, kırk beş gün zarfında bitirip, burada bir beylerbeylik merkezi oluşturdu.³⁶ Ayrıca Osmanlılar bu şehri, İran'a düzenlenecek olası akınlar için, askeri bir merkez haline getirmek istemişlerdi.³⁷ Revan Beylerbeyliği'ne Hızır Paşa tayin olunmuş, Cıgala zade Yusuf Sinan Paşa da Diyarbekir Beylerbeyliği ve vezaret ünvanıyla Revan'ın muhafazası için görevlendirilmişti.³⁸ Bunlara ek olarak şehirdeki anlaşmazlıkları çözmek için bir de kadı tayin olunmuştu.³⁹ Bu gelişmeler üzerine Revan'da tutunamayacağını anlayan Tokmak Han, Nahçıvan'a kaçtı. Bunun üzerine, Bitlis Hâkimi Şeref Han'a Nahçıvan'a yürümesi emredilmiş ve alması halinde oğlu Ahmed Bey'e sancak tarikiyle tevcih olunacağı bildirilmiştir (Mayıs 1584).⁴⁰ Temmuz 1584'de serdar Ferhad Paşa, Nahçıvân üzerine yürümek istemiş ise de, Gürcistan meselesi sebebiyle bir müddet tehir etmiştir. 1586'da Safevî yönetiminden memnun olmayan halkın da yardımıyla Nahçıvan, Osmanlı idaresine alınmıştır.⁴¹ Ocak 1588 sonlarında, Şah I. Abbas tarafından Revan ve Nahçıvan Valisi olarak tayin edilen Dulkadirli Bayat oğlu Şahkulu tarafından komuta edilen bir ordu, Revan'ı ele geçirmek istediye de başarılı olamadı.⁴² Eylül 1588'de de Tokmak Han, Nahçıvan ve Revan'ı yağmalamak istemiş, ancak ordusu Aras Nehri kıyısında mağlup olmuştur. Böylece Çukur-Sa'ad'a yapılan Safevî seferleri bertaraf edilmiş ve sonuçta 1590'da yapılan İstanbul Antlaşması ile bölge Osmanlılara bırakılmıştır.⁴³

Bölgenin Osmanlı hâkimiyetine geçmesi, hedeflenen siyasetin uygulanmasının yolunu açmıştır. Bu çerçevede bölgenin tahrir işlemine başlandı. Tahrir, Osmanlıların yeni fethettikleri bir bölgeyi ilhak etmeye karar verdiklerinde başvurdukları nüfus ve arazi sayımıdır. Tahrir ile bölgenin her türlü gelir kaynağı tespit edilir ve devletin resmi

³⁵ Gelibolulu Mustafa Ali, *Künhü'l-Ahbâr*, İstanbul 1339, c. 2, s. 14; Peçevi, Age., c. 2, s. 79.

³⁶ Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri I (1578-1590)*, İstanbul Fetih Cem. Yay., İstanbul 1963, ss. 128-135; Mustafa Ali, c. 2, s. 14; Peçevi, Age., c. 2, ss. 79-80.

³⁷ İskender Beg Türkmen, *Târih-i Alâm Arâ-yı Abbâsî*, Tahran 1335/1917, c. 1, s. 655.

³⁸ BA, TTD 633, s. 114; Evliya Çelebi, Age., s. 281; Bekir Kütükoğlu, Age., ss. 132-133; Kırzioğlu, *Kars Tarihi* ..., s. 529; Bala, Agm., s. 313.

³⁹ BA, MD 74, hnr. 562, s. 248, tarih: 1005/1596.

⁴⁰ BA, MD 53, s. 1, Tarih: 1 Ca 992/11 Mayıs 1584 (Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, ss. 139-140).

⁴¹ Kırzioğlu, *Kafkas-Elleri*, s. 358.

⁴² Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*..., s. 359.

⁴³ Uzunçarşılı, Age., c. III, I. kısım, s. 63.

kaydına alınırđı.⁴⁴ Böylece toprağın has, zeamet, timar ve yurtluk-ocaklık kısımları belirlenirdi. Bunu gerçekleştirmek maksadıyla genellikle 1590-1595 yılları arasında Revan ile birlikte ele geçirilen Tebriz, Gence gibi diğér Safevî toprakları tahrir edilmiştir.⁴⁵ Bu tahrir sonucunda yukarıda bahsettiğımız 633 numaralı tapu-tahrir defteri tutulmuştur.

Bu defterde Revan şehrinin merkezi ile merkez köyleri Karpi (Karbi), Nahçıvan, Muvazi' Hatun, Mülk-i Arslan, Karabağ, Dereşam, Dereşehbuz, Şerur, Akçakal'a, Karni, Vadi, Abaran, Şarabhane, Talin, Armuy, Abnik, Aralık, Ordubâd, Azadciran, Şorlut, Dere Nörgüt, Zar, Zebil, Alınca, Sisyan kaza ve nahiyeleri kayıt altına alınmıştır.⁴⁶ Defterin başındaki kanunname ve 1596'da Revan kadısına hitaben yazılan adalet-nâme⁴⁷ nevinden bir hüküm ile de bölgede Osmanlı hukukî nizamı tesis edilmeye çalışılmıştır. Osmanlı Devleti'nin, Safevi yönetiminin kanunları altında yaşamaya alışmış olan bölge halkı için, kendilerinden önce uygulanan kanunların izlerini taşıyan bir kanunname hazırlaması da dikkat çekicidir.⁴⁸

1603 yılının sonlarında III. Mehmed vefat etmiş, yerine oğlu I. Ahmed tahta geçmiştir. Osmanlı Devleti'nin Avusturya cephesinde uğraşmasını ve Anadolu'da yer yer Celâli isyanlarının baş göstermesini fırsat bilen Şah I. Abbas (1587-1628), Osmanlıların elindeki toprakları geri almak için harekete geçmiştir. Tebriz Beylerbeğ-i Sarhoş Ali Paşa'yı Suffyân civarında yapılan savaşta bozguna uğrattıktan başka Culha (Culfa), Ordubâd ve Alınca kalelerini alarak Nahçıvân önlerine gelmiştir. Revan Beylerbeyi Şerif Paşa, Nahçıvan Kalesi'nin müstahkem olmaması sebebiyle şehri tahliye ederek Revan'a çekilmiştir. Nahçıvan'ın boşaltılması üzerine Safevî komutanı Karamanlu Zülfikar Han, Sünnî mahallesinden yağmaya başlayarak 26 Ekim 1603'de Nahçıvan'ı ele geçirmiştir. Şah I. Abbas ise altı aylık bir kuşatmadan sonra 1604'de Revan'ı eline geçirmiştir.⁴⁹

Osmanlı hükümeti Şah Abbas'ın işgal ettiğ-i toprakları geri almakla Çiğala-zade Sinan Paşa'yı görevlendirdi. Şah I. Abbas'ın, yolu üzerindeki ekinleri tahrip ettirmesi

⁴⁴ Halil İnalcık, *Ekonomik ve Sosyal Tarih...*, s. 175.

⁴⁵ Ali Sinan Bilgili, *Osmanlı İran ve Azerbaycan'ı I*, Bozkır Yay., Erzurum 2004, ss. 1-2.

⁴⁶ BA, TTD 633.

⁴⁷ BA, MD 74, hnr.562, s.248, tarih: 1005/1596 (Bkz. Ek 1).

⁴⁸ Bilgili, *İran ve Azerbaycan...*, s. 47; (Revan Kanunnamesi için Bkz. Ek 2)

⁴⁹ Moritz Von Kotzebue, *Narrative of a Journey into Persia*, London 1819, s. 125; Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, TTK. Yay., Ankara 1976, s.198; İskender Beg Türkmen, Age., c. 2, s. 654; Solak-zâde, Age., c. 2, s. 442; Evliya Çelebi, Age., s. 282; Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, s. 530; Faruk Sümer, Age., s. 198.

ve emrindeki yeniçerilerin Van'a geri dönmek için ısrar etmeleri üzerine, Revan'ı alamadan geri dönmeye mecbur kalmıştır.⁵⁰ Şah I. Abbas tarafından Arpaçay taraflarına gönderilen Revan hâkimi Babırlu oymağından Kara Han, halkı kışkırtarak, onları Safevi taraftarı yapmaya çalışmış, bunun üzerine Kars Beylerbeyi Osman Paşa, Revan'a doğru hareketle, Kara Han'ın üzerine yürümüştür. Kara Han'ı bozguna uğratan Osman Paşa, aynı maksatla Revan'dan 400 haneyi Kars'a göndermiştir.⁵¹ Fakat Osmanlı Devleti Revan'ı elinde tutamayarak, bir yıl içerisinde tekrar Safevilere kaptırmıştır.

1610 senesinde, İran serdarlığına, Celalî isyanlarını temizleyen Kuyucu Murad Paşa tayin olunmuştu. Kuyucu Murad Paşa, Şah I. Abbas'ın üzerine, Tebriz'e kadar yürüdüysen de, Revan'ı geri alamamıştır.⁵² 1616'da Öküz (Kara) Mehmed Paşa tarafından geri alınmak istenen Revan, kırk dört gün kuşatma altında tutulmuş ise de ele geçirilememiştir.⁵³ Bunun üzerine Revan gibi toprak bir kaleyi ele geçiremeyen Mehmed Paşa azledilmiş ve yerine vezir-i azamlıkla Halil Paşa serdar olarak tayin olunmuştur.⁵⁴

Sultan IV. Murad (1623-1640), Revan ve Tebriz seferine çıkarak, 7 Ağustos 1635'de Revan'ı, veziriazamı Mehmed Paşa da Nahçıvan'ı⁵⁵ tekrar Osmanlı topraklarına katmışlardır.⁵⁶ Bu seferin Osmanlılarca ileri sürülen resmî gerekçesi “*rafz ve ilhad zümreleri izole ederek İran'da ehl-i sünneti yaymak*” olarak belirtilmiştir.⁵⁷ Sultan'ın Revan'a girdiği sırada kaleyi koruma görevi Emir Gûne oğlu Tahmasb Kulu Han'a verildi.⁵⁸ Revan Kalesi on bir gün muhasara altında tutulduktan sonra Emir Gûne

⁵⁰ Daha fazla bilgi için bkz. Uzunçarşılı, Age., ss. 64-65; Ziya Yılmaz, *Topçular Kâtibi Abdulkadir (Kadrî) Efendi Tarihi, (Metin ve Tahlil)*, TTK. Yay., Ankara 2003, c. 2, ss. 312-321; İskender Beg Türkmen, Age., c. 2, ss. 683-685.

⁵¹ Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, s. 530.

⁵² Uzunçarşılı, Age., s. 66.

⁵³ Ziya Yılmaz, Age., ss. 509-513.

⁵⁴ Mustafa Nuri Paşa, *Netayic-ül Vukûat*, (Sad. Neşet Çağatay), TTK. Yay., Ankara 1987, ss. 213-214; Uzunçarşılı, Age., s. 68.

⁵⁵ Topçular Katibi, c. 2, s. 1027.

⁵⁶ Erdoğan, fethin kesin tarihini Evahir-i Safer 1045 (Temmuz 1635) olarak verir. Diğer taraftan bu seferin Osmanlılarca ileri sürülen resmi gerekçesi “*rafz ve ilhad zümreleri izole ederek İran'da ehl-i sünneti yaymak*” olarak belirtilir. (Mehmet Akif Erdoğan, “1635 Tarihli Revan Kalesi Fetihnamesi”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, sayı 21, İzmir 1999, s. 25). Ayrıca bkz. Peçevi, Age., c. 2, s. 410; Nezihi Aykut, “IV. Murad'ın Revan Seferi Menzîlnâmesi”, *Tarih Dergisi*, sayı 34, İstanbul 1984, s. 225.

⁵⁷ Erdoğan, Agm., ss. 25-26.

⁵⁸ Emirgüne Han'ın başarısızlıklarından dolayı Şah Tahmasb, 1625 yılında Emirgüne Han'ın oğlu Tahmasb Kulu Han'ı Revan'a göndermiştir. (Fuad Eliyev, Ürfan Hesenov, *Revan Hanlığı*, Azerbaycan Devlet Neşr., Bakı 1997, s. 11).

oğlu Tahmasb Kulu Han⁵⁹ kalenin anahtarlarını Sultan IV. Murad'a teslim etti.⁶⁰ Sultan IV. Murad, Revan'ı fethettikten sonra Tebriz üzerine yürümüş, Revan muhafızlığını da Murtaza Paşa'ya bırakarak kaleyi güçlendirmesini emretmiştir.⁶¹ Padişah İstanbul'a döndüğünde bu seferin anısına Topkapı Sarayı'ndaki Revan Köşkü'nü yaptırdı.⁶² Revan, Ağustos 1635'de Osmanlı hakimiyetine girmesinden yedi buçuk ay sonra, Safeviler tarafından muhasara altına alınıp, ele geçirildi. 1639'da yapılan Kasr-ı Şirin Antlaşması ile şehrin Safevilerde kalması Osmanlı Devleti tarafından kabul edildi.⁶³

Kasr-ı Şirin Antlaşması ile uzun yıllar süren barış ortamı, III. Ahmed döneminde (1703-1730) Osmanlı ordusunun, 1723'de İran-Azerbaycan üzerine yürümesiyle son bulmuştur.⁶⁴

1709 yılında İran'a karşı başlayan Afgan akınları, 1722 yılında İsfahan'ın ele geçirilmesine kadar devam etmiştir. Şah Hüseyin 30 Muharrem 1135'de (10 Kasım 1722) kayıtsız şartsız teslim olmak zorunda kalmıştır. Öte yandan Kazvin'e kaçan Şehzâde Tahmasb, II. Tahmasb (1722-1731) ünvanı ile şahlığını ilan etmiştir.⁶⁵ Safevi Devleti'nin içinde bulunduğu buhranı yakından takip eden Osmanlı hükümeti, İran'da meydana gelen olaylara kayıtsız kalmamıştır. Bu sebeple 15 Mayıs 1722'de Nevşehirli İbrahim Paşa başkanlığında yapılan toplantıda; Safevî ülkesinin zaptı kararı alınmıştır.⁶⁶ Bir başka görüşe göre ise, Osmanlıların amacı Afganlıları mağlup ederek Safevî hükümdarını yeniden tahta geçirmektir.⁶⁷ Bu meyanda Van Valisi Köprülû-zâde Abdullah Paşa, Azerbaycan'ın fethiyle görevlendirildi. Osmanlı ordusunun yapacağı bu

⁵⁹ Emirgüne Han oğlu Tahmasb Kulu Han'ın bağlılığını bildirip Osmanlı hizmetine girmesine karşılık, IV. Murad, onu Halep valiliğine tayin etmiş fakat Sultan henüz Tebriz seferini tamamlamadan, Halep'ten gelen şikâyetler nedeniyle azledilmiştir (Peçevi, Age., c. II, ss. 410, 412). İzmit'e götürülüp Sultan dönüncüye kadar bekletilmesi emredilen Han'a boğazda bir köşk verilmiştir. Köşkün bulunduğu semt Emirgân adı ile bilinir. (İ. Hakkı Uzunçarşılı, Age., c. 3, s. 198).

⁶⁰ Aykut, Agm., s. 225; İ. Hakkı Uzunçarşılı, Age., c. 3, ss. 197-198.

⁶¹ Peçevi, Age., c. 2, s. 410; Evliya Çelebi, Age., ss. 283-284; Çelebi-zâde Asım, (Raşid, Tarih'e Zeyil), İstanbul 1282, s. 209; Aykut, Agm., s. 225.

⁶² Ali Sinan Bilgili, Age., s. 48.

⁶³ İ. Hakkı Uzunçarşılı, Age., c. 3, ss. 205-206.

⁶⁴ Münir Aktepe, III. Ahmed'in, uzun bir aradan sonra, Kafkaslar bölgesine tekrar seferlere başlamasının nedenlerini; "1718 Pasarofça Antlaşması ile batıda Avusturya'ya bırakılan toprakların doğuda telafi edilmek istenmesi, İran'da meydana gelen i karışıklıklar ve Safevi ailesinin geçirdiği buhranlı günler, Rusların Hazar Denizi'nin kuzey batısından İran'a doğru inmeleri, Osmanlı Devleti'nin Kafkaslardaki Şii-Sünni meselesiyle ilgilenmek istemesi, Yeniçerilerin doğuya akın yapmak istemeleri" olarak göstermektedir. (Münir Aktepe, 1720-1724 Osmanlı İran Münasebetleri ve Silahşör Mustafa Ağa'nın Revan Fetih-nâmesi, İstanbul Üniv. Edebiyat Fak. Yay., İstanbul 1970, ss. 2-3).

⁶⁵ Tufan Gündüz, "Safeviler", TDVİA, İstanbul 2008, XXXV s. 455; The Cambridge History of Iran, Cambridge, 1991, s. 20; Aktepe, Age., s. 10.

⁶⁶ Aktepe, Age., s. 15.

⁶⁷ Gündüz, Agm., s. 455.

harekât, XVI. yüzyıl sonlarında belirlenen “bölgeye yerleşme” politikasının, XVIII. yüzyıldaki tezahürüdür.

Nahçıvan’ın zabtının, Revan’ın ele geçirilmesine yardımcı olacağı düşüncesiyle Osmanlı ordusu, Nisan 1723 yılından kısa süre önce⁶⁸ Nahçıvan ve Ordubâd’ı ele geçirmişti. Bu suretle Revan bölgesine giren Abdullah Paşa, bölgedeki boy beyleri, Üç Kilise (Eçmiyazin) papazları ve Revan alemdarı Mehmed Zaim Bey’in aman dilemesiyle 3 Ekim 1724’de Revan’ı ele geçirmişti.⁶⁹ Halkın aman dilemesi üzerine Vezirîâzam Ahmed Paşa, Revan halkına 9 Muharrem 1107’de (28 Eylül 1724) canlarına, mallarına, arazilerine, bağlarına, evlerine, pirinç dinklerine, kervansaray, hamam ve dükkanlarına dokunulmayacağına dair bir aman-nâme verdi.⁷⁰ Öte yandan Ruslarla “İran Mukasemenamesi” (24 Haziran 1724) adıyla bir antlaşma imzalandı. Bu antlaşmaya göre Rusya, Revan’ın Osmanlı Devleti’nde kalmasını kabul etti.⁷¹

Abdullah Paşa Revan şehrini ele geçirdikten sonra Eçmiyazin Katogikosu I. Astvasatur’u yanına davet ederek ona hilat ve inam vermiştir.⁷² Kilisenin yakınındaki bir kervansaray, bir bağ, bir değirmen, bir dink, bir bezirhane ve iki zeminin geliri katalikosa tahsis edilmiştir.⁷³ Osmanlı Devleti’nin bu davranışının esas amacı bölge halkının Osmanlı Devleti’ne olan bağlılığını arttırmak idi. Osmanlı Devleti’nin bölgedeki düzenlemeleri bunlarla da sınırlı kalmamıştır. Revan şehrinde meydana gelen savaşıardan dolayı göç eden halkın geri dönmeleri için bir amannâme yayınlanarak,

⁶⁸ Nahçıvan tahrir defterinde, şehirdeki iki camiye ait vakıf kaydında 20 Receb 1135/26 Nisan 1723 tarihi düşülmüştür. Bu kayıttan şehrin, 1723 Nisanından önce zapt edildiğini ve bu tarihlerde tahrir işlemine başlandığını söylemek mümkündür (BA, TD 905, s. 23).

⁶⁹ Çelebi-zâde Asım, Age., s. 215; Aktepe, Age., ss. 45-69; Zeki Velidi Togan, “Azerbaycan”, *TDVİA*, ss. 113-114; Arşiv Belgeleri-I, s. 35. Evail-i Ra 1137 tarihinde Revân canibi seraskeri Diyarbakır valisi Ahmed Paşa idi (BA, MD 132, hnr.1, s. 75). Bazı eserlerde şehrin 7 Haziran 1724’de ele geçirildiği yazılıdır (Bkz. BDAGM, *Osmanlı-İran-Rus İlişkilerine Ait İki Kaynak*, (Trc. H. D. Andreasyan), İstanbul 1974, s. 62).

⁷⁰ BA, MD 132, ss. 405-406.

⁷¹ İstanbul Antlaşması olarak da bilinen ve Ruslarla imzalanan bu antlaşmaya göre; Aras ve Kura nehirlerinin birleştiği noktadan, güneye doğru Hemedan istikametinde çekilecek bir hattın batısında kalan, Karabağ, Gence, Nahçıvan, Revan, Tebriz, Hoy, Çors, Urmiyye, Meraga, Selmas, Sina ve Hemedan ile Kirmanşah gibi batı İran şehirleri de Osmanlı Devleti’ne verilecekti. (Münir Aktepe, Age., s. 29; *Arşiv Belgeleri*, c. 2, s. 32; Tofiq Mustafazâde, *XVIII Yüzcillik-XIX Yüzcilliyin Evvellerinde Osmanlı-Azerbaycan Münasibetleri*, Bakı 2002, s. 62).

⁷² Eliyev, Age., s. 17.

⁷³ Nitekim 1727 tarihli defterde “Karbansaray-ı kilise-i Eçmiyazin der yed-i Katalikoz Astvazadur karye-i mezbure bab 1; Bağ-ı kilise-i Eçmiyazin der yed-i Katalikoz Astvazadur karye-i mezbur kıt’a; Zemin-i kilise-i Eçmiyazin der yed-i Katalikoz Astvazadur karye-i mezbur kıt’a 3, Zemin-i kilise-i Eçmiyazin der yed-i Katalikoz Astvazadur karye-i mezbur kıt’a; asiya-b-ı kilise-i Eçmiyazin der yed-i Katalikoz Astvazadur karye-i mezbur bab; Dink-i kilise-i Eçmiyazin der yed-i Katalikoz Astvazadur karye-i mezbur bab; bezirhane-i kilise-i Eçmiyazin der yed-i Katalikoz Astvazadur karye-i mezbur bab” kayıtlarıyla katalikosa verilen gelirler kayıt edilmiştir. BA, TTD 901, ss. 157-158.

canlarının bağışlanacağı, Safeviler döneminden farklı bir verginin alınmayacağı ve mülklerinin geri verileceği gibi konularda taahhüde bulunulmuştur.⁷⁴ Bölgenin önemli aşiretlerinden Çakarlı, Kaçarlı, Dünbilli (Dümbillü), Bayatlı gibi Türkmen boylarına da kendilerinden birinin bey atanacağı sözü verilmiştir.⁷⁵

Bölgede güvenliğin sağlanmasının ardından Çukur-Sa'ad coğrafyası tahrir işlemine tabi tutuldu. 1727'de tamamlanan tahrir işlemi sonucunda yukarıda bahsettiğimiz 895, 898, 901 ve 905 numaralı tapu-tahrir defterleri meydana gelmiştir. Safeviler 1731 yılının Haziran ayında tekrar Revan Kalesi'ni muhasara ederek taarruzda bulunmuşlar fakat başarılı olamamışlardır.⁷⁶ Bunun sonucunda Ocak 1732'de Ahmed Paşa (Kırmanşâhân) Antlaşması yapılmış ve Revan tekrar Osmanlılarda kalmıştır.⁷⁷

Bu sırada Afganlıları yenerek ülkeden dışarı atan Nadir Şah (1736-1747), 1735 yılında Revan üzerine yürüyerek şehri ele geçirmiştir.⁷⁸ Nadir Şah, bundan bir yıl sonra, Safevi hanedanının son hükümdarı III. Abbas'ı tahttan indirerek, Safevi sülalesinin hükümrânlığına son vermiştir.⁷⁹

Osmanlı Devleti, 1722-1746 yıllarında bölgede tutunmak için her şeyi yapmış olmasına rağmen, Nadir Şah'ın çok güçlü bir şekilde yönetime gelmesinden dolayı, 1746 yılında İranlılarla imzaladığı barış antlaşmasıyla Revan'ı bırakmak zorunda kalmıştır.⁸⁰

⁷⁴ Bilgili, *İran ve Azerbaycan*, s. 49. Osmanlıların bütün gayretlerine rağmen yine de geri dönmeyen bazı köy halkları olmuştur. Mesela; “*Mezra-i Şah Yurdu sabıka karye imiş, reayası Kızılbaş olmağla firar idüp ve yine gelmek ihtimali olmamağla mezra kayd olındı tabi-i Dere Alakes*” kaydı buna bir örnektir (BA, TTD 905, s. 279). Ayrıca benzer kayıtlar için bkz. BA, TTD 905, s. 280.

⁷⁵ BA, MD 135, hnr. 2, s. 46/A-47, tarih; Evasıt-ı L 1140. Ayrıca bkz. H. Memmedov Karamanli, “XVI-XVIII Yüzyıllar Osmanlı-Safevî Savaşları”, *Yeni Türkiye Osmanlı Özel Sayısı*, (Ankara 1999), c. 1, s. 505.

⁷⁶ BA, C..AS.. 363/15028 Tarih 29/Za/1143.

⁷⁷ Hekimoğlu Ali Paşa'nın Erivan'da İranlıları geri püskürttüğü yılda, Bağdat hakimi Ahmed Paşa, Kırmanşâh ve Hemedan'ı tekrar aldı. Sonuçta Sultan tarafından verilen yetkiyle Ahmed Paşa barış antlaşması imzalandı. Buna göre Revan, Gence, Nahçıvan, Kartli, Kaheti, Dağıstan ve Şirvan Osmanlılarda kalacaktı, batı İran ve Hemedan, Tebriz, Kırmanşâh, Luristan ve Erdelan İran'a bırakılacaktı. Bkz. Tofiq Teyyuboğlu Mustafazade, “Safevî Hanedanının Son Yılları”, *Türkler*, (Ankara 2002), c. VI, s. 932; Daha fazla bilgi için ayrıca bkz. *The Cambridge History of Iran*, s. 20.

⁷⁸ Richard Tapper, *İran'ın Sınır Boylarında Göçebeler*, (Çev. F. Dilek Özdemir), İmge Kitabevi Yay., Ankara 2004, s. 175; *Osmanlı-İran-Rus İlişkileri*, s. 100.

⁷⁹ Eliyev, Age., s. 20.

⁸⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Age., c. 4, s. 309.

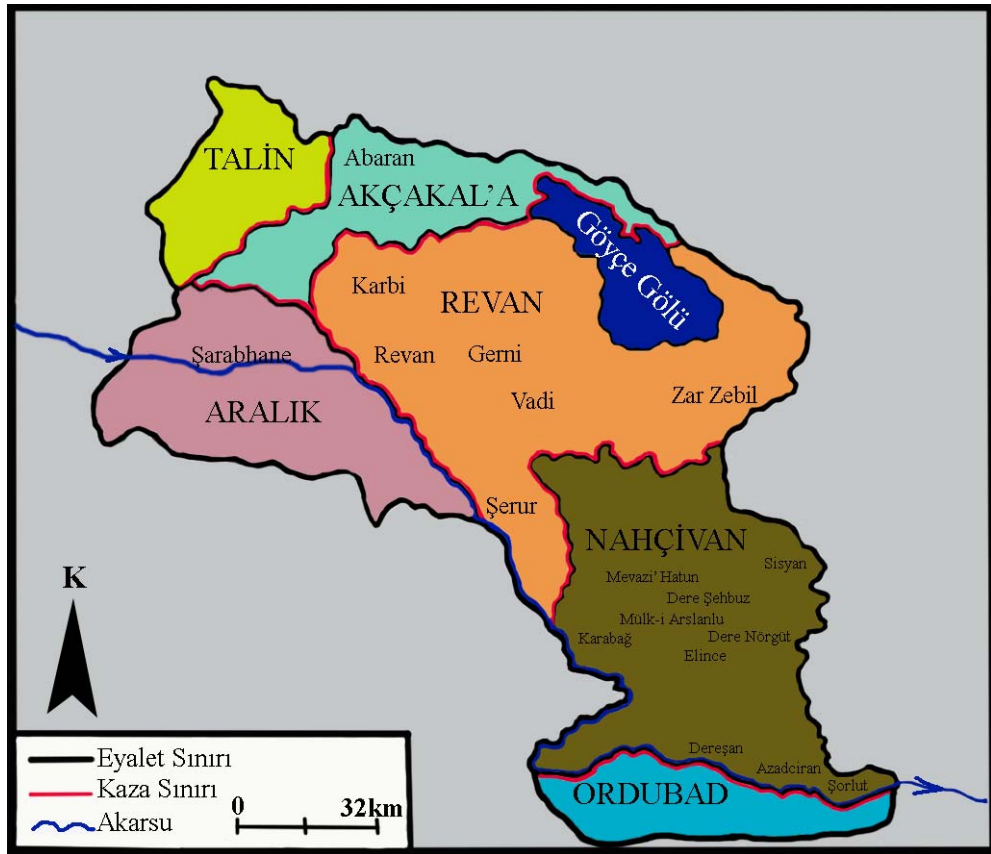
BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI İDARÎ TEŞKİLATINDA ÇUKUR-SA'AD (REVAN) EYALETİ

1.1. OSMANLI İDARÎ TAKSİMATINDA ÇUKUR-SA'AD (REVAN) EYALETİ

Devlet teşkilatında İlhanlı ve Akkoyunlu geleneğini devam ettiren Safeviler, sahip oldukları topraklarda “*ustân*” denilen eyaletler halinde bir idarî düzen kurmuşlardı. Şah I. İsmail ve Şah I. Tahmasp'ın fetihleri sonucu elde edilen topraklar; Azerbaycan (Tebriz), Şirvân (Şamahı), Karabağ (Gence), Hemedan, Amid, Irak-ı Acem, Kirmanşâhân ve Kelhûrân, Kirman, Irak-ı Arab (Bağdad), Kandehar, Belh, Merv, Meşhed, Herat, Esterabâd, Tiflis, Huzistan, Bâne, Seyistan ve Luristân eyaletlerine bölünmüştü. Bu eyaletlerden biri de merkezi Revan olan Çukur Sa'ad Eyaleti'ydi.⁸¹

1.1.1. 1590 Yılı İdarî Taksimatında Çukur-Sa'ad Eyaleti

Harita 1.1.1.1. 1590 Yılı İdarî Taksimatında Çukur-Sa'ad Eyaleti

⁸¹ Bilgili, *İran Azerbaycanı*, s. 65; Gündüz, Agm., s. 455.

Osmanlılar 1583 yılında Azerbaycan'ı ele geçirdikleri zaman Safevî idarî teşkilatını değiştirmeyerek Çukur-Sa'ad Beylerbeyliği'ni devam ettirmişlerdir. Bu beylerbeyliğin merkezi yine Revan yapılmıştır. 1590 yılında yapılan idarî taksimata göre Çukur Sa'ad Beylerbeyliği/Eyaleti; Revan, Nahçıvan, Ağca Kal'a, Talin, Aralık, Şerür ve Ordubâd isimli yedi liva/kazaları ile Karpi, Mevazi-i Hatun, Mülk-i Arslan, Karabağ, Dere Şam, Dere Şahbuz, Bazar Çayı, Karni, Vadi, Abaran, Şarabhane, Talin, Armuy, Abnik, Azadciran, Şorlut, Dere Nörgüt, Zar, Zebil, Alınca ve Sisyan nahiyelerinden oluşmaktaydı.⁸²

Bu idarî birimlerin bazılarının merkezi yerleşmeleri bulunmakta birlikte, bazıları ise sadece idarî bölge adıdır. Karabağ, Dere Şehbuz, Akça Kal'a, Karni, Vadi, Abaran, Talin, Ordubâd, Dere Nörgüt, Zar ve Zebil nahiyelerinin kendi adlarını taşıyan yerleşim yerleri mevcuttu. Diğer kaza ve nahiyelerin kendi isimlerini taşıyan yerleşim yeri bulunmamakla beraber, bu kaza ve nahiyelerin isimleri yalnızca idarî bölge adı olarak kullanılmıştır.⁸³

Eyaletin tahrir defterlerinde köy statüsünde (karye olarak) kayıtlı olmakla birlikte, kasaba hüviyetinde bazı büyük yerleşmeler bulunmaktaydı. Mesela; Revan Kazası'nda Genegir köyü (238 hane)⁸⁴, Nahçıvan Kazası'nda Yezd Abâd köyü (164 hane)⁸⁵, Karbi Nahiyesi'nde Nefs-i Karbi (180 hane)⁸⁶, Azadciran Nahiyesinde Eknış köyü (160 hane)⁸⁷, Aralık Kazası'nın Ahuri Köyü (160 hane)⁸⁸, Alınca nahiyesinde Beneniyar köyü (161 hane)⁸⁹, Talin Kazası'nın Talin Köyü (141 hane)⁹⁰, Akça Kal'a Kazası'nın Karabağ köyü (126 hane)⁹¹ ve Karni Nahiyesi'nin Karni Köyü (100 hane)⁹² kasaba hüviyetindeki büyük yerleşim yerleriydi. Sisyan Nahiyesi'ndeki Çulha Köyü

⁸² Bkz. Harita 1.1.1.1.

⁸³ Bu idarî bölgelerden bazılarının merkezi sayılabilecek köy/kasabalar vardı. Mesela; Ahurî kasabası Aralık'ın merkezi konumundaydı. Burada 160 hane gayrimüslim yaşıyordu.

⁸⁴ Genegir Köyü'nde ayrıca 184 adet bağ ve Ahi Depe ve Nureşin adında 2 adet mezra vardır. (BA, *TTD* 633, s. 45).

⁸⁵ BA, *TTD* 633, s. 126.

⁸⁶ Bu köyde 9 değirmen ve 2 bezirhane vardır. (BA, *TTD* 633, ss. 74-75).

⁸⁷ BA, *TTD* 633, ss. 300-301.

⁸⁸ Aralık Kazası'nın merkezi konumundaki Ahuri Kasabası'nda 15'i harap halde bulunan 25 adet değirmen mevcuttu. (BA, *TTD* 633, ss. 66-67).

⁸⁹ Bu köyde 3 adet değirmenin yanında 3 adet de bezirhane mevcuttu. BA, *TTD* 633, s. 343.

⁹⁰ BA, *TTD* 633, s. 246.

⁹¹ Bağlık ve bahçelik bir yerleşme olan bu köyde 112 adet bağ vardı. (BA, *TTD* 633, s. 186).

⁹² Karni Köyü'nde 9 adet değirmen ve 2 adet bezirhane vardı. BA, *TTD* 633, s. 202.

(Karye-i Çulha) ise, 1470 hane, tahminen 7000-7500 kişilik nüfusuyla bölgedeki şehirlerden daha kalabalıktı.⁹³

Yukarıdaki idari taksimata, 1603 yılında Bergûşad ve Urut nahiyeleri eklenmiştir.⁹⁴ Fakat tahririn yapıldığı dönemde bu nahiyeler olmadığından, nahiyelerle ilgili demografik ve ekonomik bilgi mevcut değildir. 1604 yılında bölgenin büyük çoğunluğunu Safeviler'e bırakan Osmanlı Devleti, elinde kalan Küçük Nahçıvan ve Şüregel'i de Kars'a bağlamıştır.⁹⁵

1590 yılında Revan Eyaleti'ne bağlı liva ve nahiyelere bağlı yerleşim yerleri şunlardır:

Revan Kazası

Ağaçorum, Ağaduvit/ Çadkiran, Ağasur, Ağca Kal'a, Akviran, Ali Bestam, Arahus, Aramuş, Arbani, Arınç, Avan, Balluca, Bedgos (Yedgos) ?, Bedruvans/ Bedrusenk, Cebecilü, Çekreşin, Çoriş, Demürcilü, Dımaşk, Dibeklü, Ekrek, Erkil, Erzeni, Gelere, Genegir, Gökçe Beglü, Gökkend, Gökkilise, Güllüce, Hacı İlyas, Haradlu, Hüseyin Avar/Palaslu, İbrahim Sultan Kışlağı, İlaz (Eylaz), Kamçılı, Kan Kan, Kara Kal'a, Karacaviran, Karakışla, Karakoyunlu/Mustafa Kışlağı, Kavas, Kemal Derviş, Kemris, Ketüze, Kışlak-ı Hacı Bayram, Kışlak-ı Husalu (Havsalu) ve Sarbanlar ve Çir Recebli, Kışlak-ı Kara Ayuvad/Haki, Kışlak-ı Murad, Kışlak-ı Tubanlu, Kızıl Viran, Kızılkala, Kızkal'ası, Koca Ahmed/Murad Ali, Lala Pek, Molla Hızır, Monla Hüseyin, Murad Ali/Süleymanlu, Nefs-i Revan, Nörk(Törk) ?, Nurnus, Okçaperd, Orta Viran Mezraası, Ozanlar, Pertek Mezraası tabii Kermis, Porsuklu, Satık Hacı, Sisirekird, Şahab, Şalkgerek/Kallaşlar, Şeyhzadelü, Şuşalar, Tacrelık, Taközini, Tamgirmez, Taşcılı, Tercanlı Kışlağı, Tereköper (?), Tir-Harab, Turaguna', Turî Mezraası, Tutuva, Üçbulak Mezraası, Üveys Beglü, Viran-ı Abdal, Yasavullu, Yayıkçı Şahverdi Viranı, Yaylaklar, Yegavert, Yelkovan, Yenice, Zak, Zakevank, Zar ve Eski Zar, Zaviye/Şeyhler, Zenge

⁹³ Sadece Hristiyan Ermenilerin yaşadığı Çulha Köyü'nde 49 mahalle vardır. (BA, TTD 633, ss. 368-393).

⁹⁴ Karamanly, *Osmanlı Safevi Savaşları*, s. 685.

⁹⁵ Koçi Bey, *Risale*, (Sad. Zahid Danışman), Ankara 1985, s. 137.

Karpi Nahiyesi

Ağçakal'a/Hatunkendi ve Kozanlı, Ağnadun, Ahs, Aktemür, Ali Beglü, Ali Markus, Ankursak, Aruç, Avan, Başsız, Degir, Dükkan, Ekrek, Erzinhan, Eştirek, Hacı Karalu, Hacılar, Haçevenk, Haçkiri, Halife Kendi/Babakar, Hanevank, Hatunoğlu, Hızaviz, Kara Ağıl, Karanpa, Kırnık, Kışlak-ı Şeyh ?, Kızıl Ekrek, Kızıltemür, Körpelü, Kuş, Kürtel, Lazrivan, Mezraa-i Rani, Mihmandar, Molla Tursun, Mugani, Muganlı, Münabak, Nefsi Karpi, Öşgen, Özgü , Everekü) ?, Palu, Parpi, Patrınc, Pir Tekkesi, Pirekin, Samağar, Sarımvank, Seleperd, Sergüli, Seydullah, Şeyh Ali Viranı, Tanaşlu, Tus, Ucan, Uluhan Beg Kışlağı, Us, Uşi, Üçkilise, Yakupviranı/Karaşeyh Kışlağı, Yasaklu, Zaviye, Zupanus

Nahçıvan Kazası

Ali Beg Mezra'ası, Begice (Tegice) ?, Behram, Birhaşan, Bulgan, Bullu, Çehri, Dere Aliyak, Dirabad, Geçid-i İslamiyye, Göynük, Güngömez, Hacıvar, Halillü, Hancav, Karaçok, Karye-i Mezra-i Alagöz, Kel Depe, Kühpüren, Mahmudabad, Mezra'a-i Firuzabad, Mezra'a-i Hacı Polad Beg/Şahkulu Beg, Mezra'a-i Halis, Mezra'a-i Molla Kendi, Mezra'a-i Sürenab, Mezra-i Kahab, Nefs-i Terkeş, Nehiçur, Özneberd, Seyyid Serav, Suremerek-i Ulya ve Sufla, Şeyh Mahmudlu, Şeyh Yusufu/Ayende Düşen, Şeyh-i Mihranşah, Tecane, Tutul, Türkin, Uzun Oba, Yarımca, Yezd Abad

Mevazi-i Hatun Nahiyesi

Ak Hacı, Ayn-ı Kıran, Degbize, Elmalık, Görediz, Süleyman Beg, Uğbiyan, Üveys

Mülk-i Arslan Nahiyesi

Bayır, Baz-gav, Emzired, Karakuş, Kerem Hanak, Mezra'a-i Çakırhane, Mezraa-i Köhler

Karabağ Nahiyesi

Çalık/Bekavul, Karabağ Sesek, Karvak, Mezraa-i Alihan Köyü, Mezra'a-i Hevek, Sos

Dereşam Nahiyesi

Başkend, Dibkend, Ortakend

Dere Şehbuz Nahiyesi

Ağçaçal, Arınç, Bademlü, Biçenek (Peçenek), Bul, Cevizli, Dereşahbuz, Ekrek, Gökçe, Gücazar, Gülüs, Hızırbeg, Karaboyalık, Kerdeser, Kömür, Mağaral, Merelik, Mezra'a-i Sofu/Koyunlu/Dağ, Mezra-i Züve, Noraşin, Nurs, Selesos, Şade, Şukar, Tak Tak, Tirkeş, Üzmüz, Yaylakha-i Oyuklucakaya ve Bazaryurd ve Dıranas Gedügi ve Koçtaş, ve Börekçi ve Armudlu, Yığınkan, Zarnatun

Bazar Çayı Nahiyesi

Ağdamal, Bazarçayı/Yaylak, Dilkü depesi (Tilkü), Kalacık/Pürnadik, Keledak, Kızılcakilise, Pul, Şakad, Türken, Yenice

Şerür Kazası

Ahi Ahmed, Alışar, Aralık, Arbatan/Çörek Kesmez, Çomaktur, Dervişler, Ferhad, Hacı Lalelü, Hallaç, İsa Han, Kal'acık, Kara Hisarlı Kışlağı, Karaburç, Karkın-ı Küçük, Karkın-ı Ulya, Keşnabin, Kışlak-ı imamkulu, Kışlak-ı Şahveli, Kösecan/Badılı, Kurd kendi, Kuşcu, Maksudlu, Mugancık, Nuraşin, Oğul Şalu, Parsıcı, Siyah-ı Kutlu, Şehriyar, Şikim, Taş Ark/Kışlak-ı, Ümmetlü ve Kışlak-ı Yagan, Tenenç, Yalnız Ağaç, Yenice-i Arab, Yenice-i Çomaktur, Zaviye

Ağca Kal'a Kazası

Abatlar, Ağcakal'a, Allem, Ard-ud, Asa başlu, Bardaklu, Bazarcık, Bebek-i sufla, Bezirhane, Bıyıklu, Bulal, Büyük, Celal/Kızılviran, Çardaklu, Çaruvak/Tutmaçlar, Çırak Kendi, Çoparlu-i Aliya, Çoparlu-i Sufla, Çöre Kışlağı, Daş kapu, Delü Yer, Dere taşı, Digor, Ebu Şehime, Ekrek, Gözre, Gulle, Gürdeşor, Hâce Kendi, Hasancan, Hayır Beg, Hazpuşte, Kalacık, Kamçılı, Kamışlu, Karabağ, Karaca Kal'a, Karaca Kala'a, Karakoyunlu, Karye-i Garipviran/Hüseyin Gözi, Keçilü, Kızıl Viran, Nahçuvancık, Oluklu, Öznud, Pullu, Ribat-ı Ağcakal'a, Sorguncuk, Sosur, Şuvarnud, Taşbulak, Taşer Beg-i Bala, Taşer Beg-i Zir, Tekeglü, Terke, Yakaran, Yaygı-ı Büyük ulya ve sufla, Yenice, Yenice, Zaviye-i Gör, Zeyni

Karni (Gerni) Nahiyesi

Abdallusu, Ağaçeri, Ağca kışlak, Ahuşvank, Ali Kırık, Artuş, Babalar, Candarlar, Çatallar, Divin/Toprakka'a, Elmalı, Emerzik (Emrzik), Erdeşir, Evenik, Gagavuz, Gamlu, Gilan-ı (Geylan) Sufla, Gilan-ı (Geylan) Ulya, Güvay, Harun Yerün, Hüdabende, İmanşalu, İpeklü, Kara Veli kışlak, Karni, Kasablu/Asmanlu, Kızılova, Kızılvank, Koylahisar/Yahyalu, Köht, Kuşcı, Kürekci, Mankuş, Meranos, Mezra'i Bozalan, Mezra'i Karadepe, Musa Hacılı, Mustafalu, Nevruzlu, Pir Akmed Abdal, Tapolat, Toğuz, Yahşigan, Yolkesen

Vadi Nahiyesi

Ağcakilise, Ağcaviran, Ahperes, Alikara, Avsar, Bağcecik, Baraklu Bucağı, Cermaris, Çaklu, Çardaklu, Çıkın, Çögender, Deklü Kebir, Develü-i Küçük, Develü-yı Küçük, Engiz, Ermük, Esti, Göl Kendi, Gürevan, Hakas (Haks), Hamud, Hüsrev, İncedere/Gencelü, Kadı kendi, Kamuşlu Çukuru, Kara Haç, Karabağ, Karabaygı-yı Sufla, Karabaygı-yı Ulya, Karaca Abdal, Kel Derviş, Kevtos, Kızılviran, Kızık, Kösüs, Makik, Mer-Arus, Mezraa'i Bayır, Mısır Derviş, Molla Seyfeddin, Musa Derviş, Pirülü, Potus, Selman Saray, Şehriyar, Şeyhcik, Şirankoç, Tanas, Tırgiz, Vadi-i Kebir, Vadi-i Küçük, Zencirlü, Zilli

Abaran Nahiyesi

Abaranoğlu, Ahbene Keyf, Ali Küçük, Aşağı Zalkin, Balçıklı, Baş Abaran, Bazarcık ma Mezra-i kuşoğlu, Bolhiz, Candar, Cerre Hacı, Çinülü, Delü Seydi, Gazamfer, Gerem Sain, Güllüce, Gürkoçi, Herpuşre Kilise, Kalacık/Ömerköy, Karabulak, Karaburun, Karakilise, Kel Abdi, Kendlü, Kızıl Birün, Kirekirt, Köseler, Lale, Lale, Mezra-i Kuşcı, Mezra-i Osman, Molla Kasım, Nazaroğlu/Cafer Derviş, Parşık köy, Saçlu, Sarıbudak, Sarumirek, Semme Derviş, Şire Kalası, Şirvancık, Tamcılı, Tamcılı, Tekelü ma Teknelü, Tezekci ve Topcı, Uzun/Balludere, Veleldü, Yakub Derviş/Bazarcık, Yakup Derviş/Mümin Köy, Yar Ali Derviş, Yarbaşı, Yarımcı, Yasiri/Çatıcı Kendi, Zengevank

Şarabhane Nahiyesi

Abdioğlu, Ağcakaya, Ağzı Kanlu, Boncuklu, Çerçekis, Gürane, Güzeldere, Hasbeg, Karabörk, Karaca Kal'a, Karacaviran, Kavalla, Kenter, Kuruboğaz, Molla Mehmed

Talin Nahiyesi

Ağca Kala/Cankırı, Aksak Ahmed/ Karacaviran, CazayırBudak, Gözlü, Işık, Kızılviran, Kulderviş, Kurbankulu, Mastare, Mezra'a-i Ahathane/ Pulluviran, Mihr-i Banlu, Molla Mü'min, Pir-i Merekci, Polatlık, Şeyh Hacı maa Eski Hacı, Talin, Zir

Armuy Nahiyesi

Araku, Asaşlu, Can Ahmedlü, Esedlü, Ganîlü, Görelave, Kara Hamzalu, Karakol Asayış, Kırçalı, Kozancılı, Kör Sultan Şahlu, Miskinoğlu, Molla Abdi, Musa Hacılu, Musa Hacılu, Nesimioğlu, Pir Mehmed Köy, Rumlu/Kılıccılı, Şehriyar, Yenice-i Rumlu/Çobanlar

Abnik Nahiyesi

Adıyaman, Ahircik/Nesimi, Ahmedlü, Akbucak/Aynı Kıran, Akviran, Alipaşa, Baratlı, Bardaklı/Hallaç, Can Ahmedlü, Çeriş, Çullah Virane, Dulyatar köy, Düandarviranı, Emincan, Gencelü, Geyiktav, Gurdeş, Hozar, Kara Mehmed, Kara Veli, Karadepe/Dost Ali, Karaşadi, Katırlı, Kızıl Kula, Kızılviran-ı Sufla/Kutlubeg, Kurdluca/Emir Mahmud, Malkara, Mezarcık, Molla Balayarani, Nur Ali, Pirlü Köy, Sabık, Sağın, Şehriyar, Tutmaç, Vank, Yenice

Aralık Kazası

Abudarda, Ahuri, Akbaş, Aksak, Ali Kızıl, Araboğlu, Aranan, Begdinar, Berat kışlağı ma'a Çal Ağıl, Bozalan, Bozalanbulakbaşı/Hayreddin Kışlağı, Bulakbaşı/Zengezor, Çadkiran, Çekni, Eminice, Harvaş Kışlağı, Hodanlı/İshak, İsmail Beglü, Karakoyunlu-yı Sufla, Karakoyunlu-yı Ulya, Karakurgan, Kaynı ma Kurd Halil, Kenter Kışlağı/Kerkboranive Bazargah Ağılı, Maksudlu, Nevruzlu, Poladlu, Şeyh Canlu, Şirazlu, Tatyana, Yenice-i İslamiyye

Ordubâd Kazası

Mahalle-i Gemiş, Mahalle-i Anberaş, Mahalle-i Aramine, Mahalle-i Gürdetal/
Meydan, Mahalle-i Suşehri, Menges

Nahiye-i Azadciran

Aguri, Alleme, Azad, Behrud, Beylü/Ağacanlu, Beylü /Mahalle-i Emirkendi,
Danekırt, Dernis, Destek, Dir, Döklün, Ekniş, Ganze, Gelüd, Giran (Kiran), Göçeri,
Haçani, Hangah, Kâgiran, Keşan, Kühdam, Meskun, Nesrivaz, Nökede, Örmüş, Parağa,
Pir Beyan, Sahra-yı Eklis, Süricü, Tus tus, Upyaz, Üstupe, Veniz, Yaycı, Yivi (?)

Nahiye-i Şerlut

Atabad, Ganze, Ande Mesik-i Ulya, Ande Mesih-i Sufla, Tus Tus, Nökede,
Degâh, Varakıt

Nahiye-i Dere Nörgüt

Best, Derenörgüt, Hölös, Ortamiri, Teltak

Nahiye-i Zar

Ağcakend, Akkilise, Ayman, Canan/Hümayun Şah, Çerkini, Çiçeklü, Deşimek,
Günlü, Hevere Kend, Kara Sakal, Karabulak, Kellaveçer, Kızılca, Liv, Nehadek, Pirveş,
Selamaleyk, Tamga, Taşkend, Tite, Yalludere, Yaranşah/Karagöz, Yenicepolat, Zar,
Zud

Nahiye-i Zebil

Altun Küşni/Mülk Kendi, Armudluk, Baş Zebil, Cum'a, Çerkini-i Diger,
Çırakdar, Çovan Gerekmez, Dek Çukurı, Erüklü, Esrük, Gökçe Kendi/Suvaçor, Hudere
Kebir, Kal'a Köy, Martanos, Mercimek, Muz, Paludluk, Saray/Ahidkend, Şişlik, Tahta
Meşhed, Tuzgöm, Uşacıklar, Vank-ı Tagi, Yenice

Nahiye-i Alınca

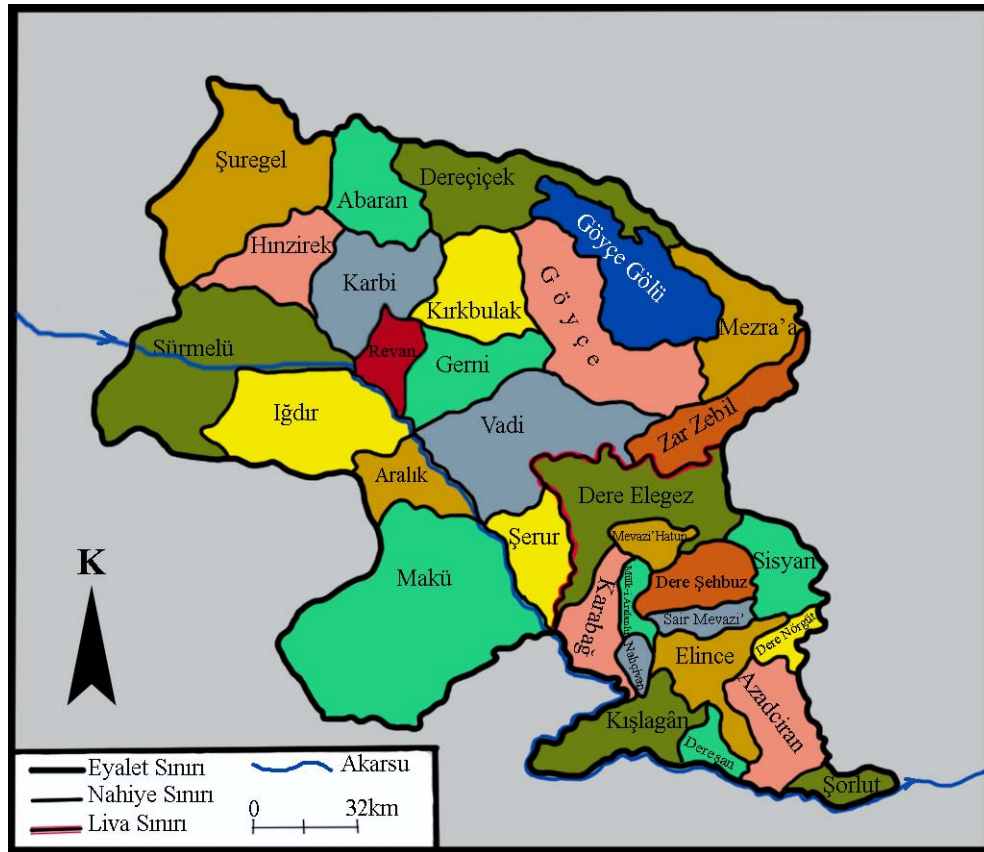
Anzavur-ı Evsat, Anzavur-ı Sufla, Anzavur-ı Ulya, Apahzin, Babalu, Beneniyar,
Berd Beg, Cemaleddin, Ceracur, Der Kehmerek, Er Fıstık-ı Kebir, Er Fıstık-ı Küçük,

Girne, Göznut, Haçe Parak-ı Cedid, Hangah, İbraganos, Kâl, Kazancı, Kebudlar, Kutluca, Leketaf, Mezra'a, Mezra'a-i Meryak, Mezra'a-i Teyne, Mezra'a-i Tirbiyan, Mezra'a-i Verin, Nefs-i Alınca, Noraşin, Noşkeşin, Püredeşt, Salyanak, Şerat, Şey Seyyid Alilü, Şeyhler, Tahmuvas, Yenice, Zuvalık

Sisyan Nahiyesi

Ağami, Ağcakend, Ahlatapan, Alilü, Bahşi, Belek, Çekini, Çulha, Destekird, Enekle Berd, Erfesecik, Eşkimür, Genütüs, Göçeri, Gümvens, Karakilise, Kelüvans, Mervak, Mezra'a, Muharrem Mezraası, Muhris, Örtükiş, Pırnakut/Mezraa-i Ekre ve Bazur, Pisek, Selüt, Sisican/Sisyan, Şeki, Şeyhler, Tulus, Üvez, Yaygara/Aşık, Zabezadar, Zenne Naver

1.1.2. 1727 Yılı İdarî Taksimatında Çukur-Sa'ad Eyaleti

Harita 1.1.2. 1727 Yılı İdarî Taksimatında Çukur-Sa'ad Eyaleti

1727 yılına gelindiğinde Çukur Sa'ad Beylerbeyiği'nin sınırları, 1590 ve 1603 yıllarındaki idari taksimatla karşılaştırıldığında, bazı değişiklikler dışında hemen hemen

aynı kalmıştır.⁹⁶ Akçakal'a, Bergüşat, Talin, Armuy, Abnik ve Şarabhane Revan beylerbeyliğinin idari taksimatından çıkartılmış⁹⁷, Makû⁹⁸, Sürmeli ve Şüregel bu eyalete dahil edilmiştir. Aralık kazası; Aralık ve Iğdır olarak iki idarî bölüme ayrılmıştır. Revan merkez nahiyesi Kırkbulak adını almıştır. 1727 tarihli tapu tahrir defterine göre eyalet, Revan ve Nahçıvan olmak üzere iki livaya ayrılmıştır. Bu livalara bağlı nahiyeler şunlardır;

Revan livası; Kırkbulak, Karni (Gerni), Dereçiçek, Abaran, Sürmeli, Iğdır, Aralık, Sederek, Makû, Şerür, Vadi, Karpi (Karbi) ve Şüregel.

Nahçıvan livası; Nahçıvan, Alınca, Sair Mevazi', Dere Şehbuz, Mülk-i Arslan, Mevazi-i Hatun, Karabağ, Kışlagân, Dereşam, Azadciran, Sisyan, Şorlut, Dere Nörgüt ve Dere Alakes.

İlk tahrir nazaran, Revan Eyaleti'nde şehir hüviyetindeki yerleşim yerleri artmıştır. Buna en güzel örnek, Kışlağan Nahiyesi'nin Yezd Abad Köyü'dür.⁹⁹ Bu köy, 1492 haneli (yaklaşık 7500-8000 kişi) büyük bir kasabaydı. Karpi Nahiyesi'ne bağlı Eçmiyazin¹⁰⁰, Karbi'nin merkez köyü¹⁰¹, Azadciran Nahiyesi'ne bağlı İğliş-i Ulya Köyü¹⁰² gibi bir çok yerleşim yeri köy görünümünden çıkarak kasaba hüviyeti kazanmıştır. Fakat Türk Nüfusun büyük bölümünün terk ettiği, Abaran (67 hane), Karni (32 hane), Sederek (86 hane), Vadi (56 hane) ve Sürmeli (36 hane) köy hüviyetini

⁹⁶ Bkz. Harita 3.2.

⁹⁷ Başar'ın yayınladığı Eyalet Tevcihat defterinde Ordubâd Tebriz'e, Bergüşad Gence'ye bağlanmış olarak gösterilmiştir (Fehamettin Başar, *Osmanlı Eyâlet Tevcihâtı (1717-1730)*, Ankara 1997, s. 157, 166). Ayrıca bkz. Metin Kunt, *Sancaktan Eyalet 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, İstanbul 1978, s. 180. Tahrir defterlerinde ise Ordubâd, Revan Eyaleti içerisinde gösterilmiştir.

⁹⁸ Makû kazası, Bayezid mutasarrıfı Mahmud Paşa oğlu Abdulfettah Bey'e yurtluk-ocaklık olarak verilmişti (BA, *TTD* 895, s. 2). 1727 yılında Revan Eyaleti'nin tahriri sırasında muharririn ölümü üzerine, tahrir işlemini Makû naibi üslenmiştir. Naibin, 86 adet köyün bir kısmını Ekrad beylerine ocaklık olarak yazmasına rağmen, devlet bunu kabul etmemiş ve Makû'nün gelirini Revan mukataasına katmıştır. Fakat bölgede meydana gelen karışıklıklardan dolayı, Makû ve havalisi harap ve hali olmuştur. Bunu fırsat bilen Abdulfettah beyin oğlu Yunus, Makû kalesine gelip yerleşmiştir. Devlet kalenin imarı, muhafazası ve devlete sadakat göstermesi şartıyla Makû kalesi ve 86 köyünü hasstan ayırıp, 22 Za 1143 (29 Mayıs 1731) yılında Makû sancağı mutasarrıfına has olmak üzere senelik 5 kese akçe mal ile yurtluk ve ocaklık olarak Yunus Bey'e vermiştir. (BA, *İrade Hariciye* 3194).

⁹⁹ Yezd Abad Köyü'nün nüfusu 1492 haneydi. Burada yaşayan reayanın temel geçim kaynağı bağcılıktı. Köyde 470 bağ, 5 bahçe vardı. (BA, *TTD* 905, ss. 110-143).

¹⁰⁰ Ermenilerin ibadet merkezi olan bu köyde 390 hane ve 126 bekâr yaşamaktaydı. Köyde kiliseye ait 1 boyahâne, 1 değirmen, 1 pirinç değirmeni ve 1 bezirhane bulunmaktaydı. (BA, *TTD* 901, s. 143).

¹⁰¹ İlk tahrirde tamamen bir köy hüviyetinde olan Nefs-i Karpi, ikinci tahrirde 472 haneye sahip bir kasaba hüviyetine bürünmüştür. (BA, *TTD* 901, s. 114).

¹⁰² Azadciran Nahiyesi'nin merkezi konumunda olan bu köyün nüfusu 699 hanedir. (BA, *TTD* 905, ss. 199-200).

taşıyordu.¹⁰³ Iğdır, Aralık, Şerür, Dere Çiçek ve Şüregel nahiyelerinin haricindeki diğer nahiyelerin kendi adlarını taşıyan yerleşim yerleri vardı.

Afganlıları yenerek ülkeden dışarı atan Şah Nadir (1736-1747), 1735 yılında Revan'ı ile birlikte Çukur-Sa'ad coğrafyasını ele geçirmiştir. 1736 yılında III. Abbas'ı tahttan indirerek Safevî hanedanına son veren Şah Nadir, Safevî ve Osmanlı idarî taksimatını da ortadan kaldırmış; Azerbayacan arazisini teşkil eden Şirvan, Karadağ, Cenub-i Azerbaycan ve Çukur-Sa'ad beylerbeyliklerini lağvetmiştir. Zikredilen tüm bölgeyi merkezi Tebriz olan tek bir eyalette dönüştürmüş, kardeşi İbrahim Han'ı da beylerbeyi atamıştır. İbrahim Han'ın nezaretinde eyaleti 9 hakimliğe ayırmış ve bu bölgelerden birini teşkil eden Revan'ın hakimliğine Muhammed Rıza Bey'i tayin etmiştir.¹⁰⁴

1727 yılında Revan Eyaleti'ne bağlı liva ve nahiyelere bağlı yerleşim yerleri şunlardır:

Revan Kazası

Kırkbulak Nahiyesi

Ağasor, Ağca Viran-ı Kebir, Ağcakilise, Ağviran-ı Sagir, Alayarış, Arablar, Aramuş, Arazgân, Arınç ma'a Mezraai Mehabud, Avan, Ayu Kışlağı, Ballica, Biçare Beg, Bigice, Bircan, Bostan, Boztuş, Camış, Cerviş, Cevaz, Çarbağ/Hürremabad, Çarçur/Hamid Kendi, Çatık Hac, Çatkıran, Çatkıran-ıMüslim, Çırçirekban, Çobangerekmez, Damçılı, Damgirmez, Delülü, Dikli, Duvan, Eknedöş, Elhoş, Erzeni, Eseniçavik, Firuz Kendi, Gemre Şam, Gemriş, Gemsî, Gerçane, Gezgün, Gök Kilise, Gökçe Bek An Aşiret-i Taycılı, Gülle, Güllice, Hace Parak/Zeykî, Hacı, Bayram/Kara Kışlak, Hacı İlyas, Halifeli An Aşiret-i Tayculu 49, Hasırcı, Honuz Yegen, İmar Gaçur, Kal'acık, Kamışlu, Kara Bayram, Kara Kal'a, Kara Viran, Karaca Evren, Karacalar, Karguluk, Katır, Kal'ası, Kemal, Kenegir, Kengere, Keşiş Kendi, Kırkbulak, Kızan, Kızıl Kal'a, Kızılviran, Kiçili/Meral Kendi, Kolbican, Köhne Delülü, Kulkend-i Kebir, Kulkend-i Sagir, Kürecik, Malaz, Mankuş, Mezar Yir, Mezraa-i Adalılar, Mihmandar-ı Seveli ?, Molla Hacı, Muradabâd, Nere Kiğı, Okçaberud, Orta Viran, Ozan, Öküzbulak, Ördekli, Ördeklü-yi Cedid, Rüstemlü, Sanlu, Sarucalar, Şahman ve Mezraa-i Yarası, Şarban/Akbulak, Şenkûbed, Şeyh Gülüvar, Şirabâd, Tahtı, Talaslu An, Aşiret-i

¹⁰³ BA, TTD 901, s. 244, 338, 450, 478.

¹⁰⁴ Eliyev, ss. 20-22.

Taycılı, Teke Kışlak/Ahi Depesi, Temürcili Seveli ?, Teze Göbed, Til, Tiz Harab, Ulu, Hanlı, Uzan, Yakan Verd, Yaycı, Yelkovan, Yılanlu, Yukarı Delik, Zar, Zek, Zeküvan

Karpi Nahiyesi

Abdallar, Ağca Hark an aşiret-i Şitlü, Ağca Kal'a, Ağca Kala/Urus, Ağtadun, Ak Temür, Aksaklu, Ali Beglü, Ali Kendi, Arabkir, Arabkirlü/Kelek, Aşayış Hargı an aşiret-i Kurd, Fakih, Ateke Senk, Avan An Aşiret-i Karacalar, Ayarlı, Ayarlu ?, Başlı Büyük, Baş Kend, Başsız, Bayburd, Behlül Kendi, Beratlı, Birli, Ca'ferabâd, Cankada cemaat-i Reyhanlı, Cemaat-i Hacıbeglü, Çaka Şakir An Aşireti Karacalar, Çakış, Çal Depe, Çarpıt (Çarpın ?), Çerpay, Çidak an aşiret-i ilbatanlu, Çıraklı, Çidemli, Depekenli an aşiret-i Eglenlü, Dere Kendi, Dikkoz, Eglenlu/Abdurrahmanlu, Eğri Suvan, Eklenlu/Yasaklu, Ekrek, Emiryar, Emrudlu/İremli, Eniklü, Erküv, Eşnek, Eymirlü maa mahalle-i Ağca Kışlak an cemaat-i Seyfi Abâd, Fitne Yatağı, Göl Kendi, Gözlü, Gübül Abâd an cemaat-i Kuzugüdenli, Gügercinli, Gülli Kend, Gümrenbağ, Güreganlu/Kozanlu aşiret-i büveh ?, Güvenin (Güveynin) Kendi, Hace Venk, Hacı Kara, Haçılar, Halifelü an Cemaat-i Türkmenlu, Halil Kendi, Halimcan, Hamid Ali Kendi, Hane Venk, Hayr Üveys an aşiret-i Kuzukulu, Hoca Yaralu an aşiret-i Reyhanlu, Hoçkiri/Koylu, Hoşabatak, İbrinli, İbrinli/Ozanlu An cemaat-i Seyfi Abâd, İğdelü cemaat-i Reyhanlu, İnce, İştirak, Kalagur, Kara Kışlak, Karakubat, Karbansaray-ı Sufla, Karbansaray-ı Ulya, Karga Konmaz, Kargire, Katırlu, Kışla-ı Nazarlu an aşiret-i Kuzugüdenli, Kışlak Cemaat-i Kaçarlu Seyfi Abâd, Kışlak-ı Koruculu, Kızaca Ören, Kızıl Ekrek, Kızıl Gülle, Kızıl Temür, Kızıl Kilise, Kızıl Viran, Kızımzi Kışlak, Kıznik, Konur Bulak, Körpelü an aşiret-i Şeyhdelü (Şidelü ?), Köteklü, Kulaksız Hark an aşiret-i Keçilü, Kulu Derviş, Kuş, Kuzeyli/Hüseyinli an aşiret-i Kuzugüdenli, Kuzuculu, Küçük Kend/Öşen, Mağara-i Sufla, Mağara-i Ulya, Mahdere, Mezarcık, Mezraa-i Nadir Han Kendi, Mihriban, Molla Abdi, Molla Bayezıd, Molla Tursun, Muganî, Muganlı, Muganlu, Mukadden, Musa Hacılı an aşiret-i Şitlü (Yetli) ?, Musa Kulu, Nefs-i Karpi, Öşgân, Palî, Patunç, Persi, Piregân, Piri Merek, Sabuncı, Sabuncılı, Sadıklı, Samagar, Sarucalar, Serkevin, Şah Argı, Şamran, Şehriman, Şehriyar, Şeyh Hacı, Şir Hacı, Şuvartid, Talin-i Kebir, Talin-i Sagir, Taliş-Atik, Taş Kal'a, Tatrivan, Teke, Temurci, Toklu ran an aşiret-i Eglenli, Tos maa Mezraa-i Kara Ağıl, Ucan, Uzun Kışlak, Uzun

Kışlak/Terekeci, Uzun Oya, Üç Kilise, Üviş/Taliş-i Cedid, Yaramışlu, Yenice, Yeşit, Yol Geçmişî Kadim, Yurdgân, Zarihi (Zazici), Zebun

Dereçiçek Nahiyesi

Ahnu, Ahyâren, Aparan, Balçıklu, Benkice, Cani Beg, Çiçek, Çubuklu, Enük, Erkübed, Eskikodoran, Ferruh, Gördek, Görgüdüş, Kahsini, Kesves, Gürdek, Her Bend, Herbend, Hor Sor, Kahni, Kakum, Kamışlu, Kara Mahmud, Kara Keşiş, Kara Kilise, Kara Murad, Keçriz, Kemasor, Kertifi, Kızılkilise, Kuva, Kühenlü, Merim Taşı, Mezraa-i Celladlu, Mezraa-i Gürnik, Nekirlu, Ovacık, Sakinlu, Sekünlü, Serakna, Soluk, Şahar Buz, Şehviz, Tokluca, Ulu Bedüz, Varsor, Yaycı, Yenice, Zolodor

Abaran Nahiyesi

Abaran, Abaranoğlu, Abtegni maa Mezraa-i Monla Halil, Ak Bulak, Ali Küçük, Ali Merkuş-ı Sufla, Ali Merkuş-ı Ulya, Azatgân, Balçıklu, Balluca, Bazarcık, Bitlibulak, Bolcır ?, Boncuklu, Cancık, Çallı Göl, Çerheci, Damacı, Derbend, Derviş İvaz, Delik Venk, Emir Bulak, Ested Tekin maa Mezraa-i Kara Kilise, Gazanfer, Gereçlü maa Mezraa-i Taganis, Güllice, Hacıbulak, Hamamlu maa Mezraa-i Çatlu, Hekabdi, Hüdaverdi, Kadı Yakub, Kalacık, Kara Bulak, Kara Burun, Kara Kilise, Karatlık Dere, Karbansaray, Keçilik, Kene Kebir-i Diger/Ker, Kızıl Burun, Kızıl Kışlak, Kizik, Koylukat, Kör Koç, Kurd Ali, Kümbetlü, Lala, Mensurkendi, Mezraa-i Şeyh Hasan, Mezraa-i Vanklı Kavak, Mezraa-i Yarıcı, Molla Kasım, Mülk, Nureşin, Osmancık, Parbaş, Saclu, Sarı Budak maa Mezraa-i Kara Budak, Sarımirek, Sav Musavenk maa Mezraa-i Arguvank, Serpuşne, Şam Derviş, Şire Kal'a, Şirvancık, Şiş Kaya, Tekne Bulak, Variyetlü

Sürmeli Nahiyesi

Abbasgölü, Abık Mercivan, Ağca Kışlak cemaat-i Pirli, Ağdis, Akavan/Gümrülü, Arslanlı Depe, Baş Merhivan, Berati, Bercelis maa Taşluca Mezraası, Berutib? maa Mezraa-i Katıruçan, Börk, Böyrek, Canderviş, Derekendi tabii Çiçekli Mezraası, Eğrice, Ekrek, Göldaş, Gönlü/Karahesenli, Güllüce, Hadımkışlak, Halkancık/Ali Han Halife Becenek, Hani, Haramlı, Heseh Han, İnce? Kuzugüdenli, Kağın Kendi Mezraa-i Mevcud Ali, Kalb maa Mahalle-i Çebre Cuvan?, Kamışlu kendi

mezraa-i Hakhak, Kara Üzen, Karabulak, Karakal'a der nezdi Karabulak, Katırlı, Kayalı, Kenzek, Kılacan Ulya, Kılacan Sufla, Kıpti, Kışlağ-ı Kızılbülak, Kızılkışlak, Kuru ağaç, Mescidli Göl, Molla Ömer, Nezkıran, Parçalı Göl, Sarı Abdal, Sisdere, Sögüd, Sökünlü, Sukular, Sürmeli, Yaylak-ı Ağrı, Yaylak-ı Gözügüzel, Yaylak-ı Soyukbulak, Yaylak-ı Terli

İğdır Nahiyesi

Adetli, Ağaverd, Ahi Mehmed An cemaat-i Günlü ?, Ahiveys, Ala Hacılı, Alem Rab, Alıt, Alihan Hacılı, Arabkirli , Arhacı, Astahane, Atlucalı, Cevdolu, Çaracılı, Çıraklı kendi Kışlağı Karakıy, Çidemli, Davudlu, Davudlu Sufla, Durmuş Kışlağı an cemaat-i Şahablı, Evci, Halifeli, Hasan Beg Kışlağı, Hoşhaber, İğdır, İbrahim Hacılı, İbrahimabad, Kara Hisar, Kara Mehmed an cemaat-i Arabkirli, Karacalar Kışlağı, Karaçullı, Kasım Can, Kazancı, Kışlak-ı Cafer , Kışlak-ı Degirli, Kızıl Kal'a, Kızıl Zıkr, Künbed, Kürekçi/Zor, Kürekli, Kürekli Nazar Ali Kışlağı, Kürekli-i Sufla/Hacı Emin Kışlağı, Kürekli/Nefs Kışlağı, Mağribabad, Mahalle-i Cömerd, Molla Ahmed, Mustafa Beg Kışlağı/Atmaotluk, Mürşid Ali Kışlağı, Nevce, Nevruzlu, Öküzlü, Panik, Pulur, Razılı, Resüllü, Rüstemli, Sarı Çoban, Sarıcalar Kışlağı, Şamdan Gelen, Şeyh Hasan, Şireci, Taşlı an cemaat-i Reyhanlı, Tecirli Kendi maa Ağcakışlak, Temürlü Kışlak, Togan Şalı, Toganşalı-yı Sufla, Yayı, Zengene

Aralık Nahiyesi

Abadanlı, Abbas Abad, Ahurlu ve mezraa-i Ali Kızıl, Alahacılı, Ali Kemerli Kendi, Aratan Hala Bilekli, Atlu Kışlağı aşiret-i Reyhanlı, Bozalan, Celayirli, Derzili, Emince, Gulam Ali Kışlağı, Günlü, Hesin, Huda Abad, Kal'acık, Karahacılı /Tamraz Kışlağı, Karakoyunlu, Karaveli aşiret-i Şeyikli, Kışlalı, Konurlu aşiret-i Şeyikli, Köçekli Kendi ve Mahalle-i Budak, Kutlütün ve Karataş Yaylakları, Kuzay, Kuzugüdenli/Altı Kışlak, Meşi Kışlağı, Mustafa Kışlağı, Nakarlı aşiret-i Şeyikli, **Oruc**, Sefer Kulı Kışlağı an cemaat-i Kuzucı Hark-ı Şamdangelin, Sultan Ali Kışlağı ve Murad Kışlağı, Şamdangelin Kışlağı, Şehermanlı, Şirincanlı, Tecirli, Yengice

Sederek Nahiyesi

Ak Göl an cemaat-i Bayad, Baki Han, Beg Kendi Dünbilli, Çiyarşlı, Daş Kışlak, Derecik, Dünbilli, Esti, Gerekcik, Güllüce an aşiret-i Dünbilli, Gürlevk an cemaat-i Zengine maa Mahalle-i Hanbudak, Hacı İslam an cemaat-i Dünbilli, Hasım Kendi, Hatun Kehrizi an aşiret-i Dünbilli, Hazal, İsa Han an cemaat-i Dünbilli, Kara Bulak, Kara Horzatlı, Kara Depe, Kerbela, Molla Halil an cemaat-i Dünbilli, Öküz Yatur an cemaat-i Dünbilli, Sederek ve Çayan, Şevketlü an cemaat-i Dünbilli, Yağangan an cemaat-i Dünbilli

Makü Nahiyesi

Abbas, Abdulleyb (Andalib), Acıgöl, Ak Yaylak, Ak Bulak, Ali Kocalı, Arablı, Aşiyân-ı Balaban ve Çakır ve Atmaca, Ayduvar, Babalı, Bağcacık, Baş Bulak, Bezirgân Bulağı, Bükicen maa mahalle-i Abdullah, Cersad, Çekenli, Çokcaça, Çök, Dik an cemaat-i Dünbilli, Dikme, Dönebik, Düşüm, Geçüd, Güllice, Hacı Kebir, Hacı Mekke, Hacı Sagir, Hacı Ustan, Hatu, Hatun Kerzi, İbrahim, İnce Kal'acık, Kal'a-i Makü, Kaltegan, Kapan Basan ?, Kara Bağ, Kara Hasan Dünbilli, Kara Kışlak, Kara Kilise, Kara Kilise an cemaat-i Dünbilli, Kara Sever Maa Hallac ve Şirdak Dam, Kara Süvari, Karaca Viran, Karagülekne, Kargulu, Keşiş Harkı, Keşmir Depe, Kışlak-ı Toklu Ağıl, Kızıl Tağlı, Koyuncı-yı Büyük, Köseler, Kutlu Düz, Mecdin, Mehmed Ağa, Meydan an cemaat-i Dünbilli, Mezra'a, Dünbilli, Miri, Murad Verdi an cemaat-i Dünbilli, Muradlı, Niyaz, Öküz Yatur, Payur, Purnak, Reyhan Dünbilli, Rüstem, Sakurlı, Sebat, Sefer Kulı, Sever Beg, Süvet, Şahin Ağa Kışlağı, Şimal, Taşdem, Tatarlı, Türkan an cemaat-i Dünbilli, Uzun Gülli, Üç Taş, Yanımış (Yayınmış) ?, Yar Hödük, Yardanlar, Yaylakha-i Kızın Süri ve Kon Hacı, Yola Geldi, Yumrudaş, Yusuf, Zakirli, Zerdallı, Zir

Şerür Nahiyesi

Abbas Kışlağı/Vaykır, Ahi Kehriz, Ak Ahmed, Alişar-ı Sufla/Muganlı, Alişar-ı Ulya, Alvar, Apsaca, Arab Tikice, Aralık-ı Ulya ve Sufla, Artaban, Begdilli, Behzad Budağı, Çomakız-ı Sufla, Çomakız-ı Ulya, Hallac, Dane Kal'ası, Dervişler, Dervişler, Deve Teki, Ebi Saban, Eleklü, Kaçtıhan Kışlağı, Kal'acık, Kara Burç, Kargın-ı Sufla, Kargın-ı Ulya, Kazancılı/Tikence, Kazancılı, Kel Depe, Keştaz, Kışlak-ı Babaki, Kışlak-ı Çatık Alan, Kışlak-ı Gaibkulu, Kışlak-ı Hüseyin, Kışlak-ı Kuzay, Kışlak-ı

Mirzalu Ali, Kışlak-ı Nacak an aşiret-i Bayat, Kışlak-ı Pir Verdi, Kışlak-ı Salar, Kışlak-ı Yüzbaşı, Kışlak-ı Zulkadir an aşiret-i Bayat, Köse Han, Kuşçı, Kürd Kendi-i Sufla, Kürd Kendi-i Ulya, Maksudlu, Makte, Melik Kendi, Memiş?abad/Zulkadir, Mezraa-i Kırmaz Arkı, Mugancık, Münşire-i Sufla, Nureşin-i Ulya, Oğlan Şahlu, Oğuz Taş, Ozanlu, Pelit Abâd, Sekme, Siyakut, Şehzad Budağı, Şehriyar-ı Sufla, Şehriyar-ı Ulya, Tebtene, Uzun Abâd, Vezirlik/Virmezyar, Yalnız Ağaç, Yarıcı-ı Sufla, Yarıcı-ı Sufla, Yarıcı-ı Ulya, Zaviye

Vadi Nahiyesi

Ağca Ozan, Ak Kilise/Kadlı, Ak Ozan, Alemdar Kışlağı, An(a) Kız, Cafer Kendi, Can Ahmed, Çadkiran, Çağın, Çanaklı, Çardaklu, Çermarus, Çiçeklü an aşiret-i Hacılı Tecirli, Çire Cevat, Çögender, Çumin, Danaz, Daşlı, Dudlu, Ermük, Gelvan-ı Avşar, Genzek, Gül Kkendi, Günvan, Hak Verdi, Hakas, Hüsrev, Kancı/İmam Kulu, Kara Hacı, Karabag-ı Kebir, Karabag-ı Sagir, Karaca Abdal, Karalar, Karayak/Şeyikli, Kel Derviş, Kesus, Kızıl Ozan, Merarus, Metekuk, Musacık, Penus, Pirli, Reyhanlı, Şahablı, Şak Şak, Şenli, Şirazlı, Talisuvan, Tatar, Tezekci, Vadi, Yekecik, Yerlü Uşadı, Yıkınca/Molla Seyfeddin, Zencirli, Zihni

Karni Nahiyesi

Abdallar, Abdallar-ı Ulya, Ağa Çeri, Ağca Kışlak, Ağca Kışlak/Hahun Kendi, Ahşuvan, Alpuy, Apan Şahlu, Ayaşlu-yı Kebir/Kuşçı, Ayaşlu-yı Sagir, Baştalı, Bayburt, Bazavend-i Sufla/Abdulmecdi, Begçekerli, Bezavend-i Gödek/Abbas, Bezavend-i Ulya/Ağca Kışlak, Bozdak, Buruzlu/Musa Hacı, Canî Beg, Cebecili, Çaçalı, Çepni Han, Çigdemli/Nehr-i Sad, Çoban Kışlağı, Damanlı, Darugalı, Delüler, Divinler, Eli Kırık, Elmalu, Erdeşir, Ertuş, Gagaviz (Gagavuz), Gamlı (Tamamlı)?, Getusvak?, Getür/Kel Budak, Geylan-ı Kebir, Geylan-ı Sagir, Giyarlı, Göçen, Haraklu, Harun Burun, Hüdabende, İpekli, İstehane, Kadı Beglü/Yahşi Han, Kapulu, Kara Depe, Kara Hamzalı/Nehr-i Fıstık, Kara Kışlak/Kırıcı, Karakoyunlu/Nehr-i Yol Kesen, Karni, Kasım Ali, Kazır-ı Ağca Dağ, Kazır-ı Cedit, Kazır-ı Hamza Abad, Kerpikli, Kerte Mehmed, Kolma Ali, Koyulu Hisar-ı Sufla²³⁰, Koyulu Hisar-ı Ulya, Kurbağalı-i Sufla, Kurbağalı-yı Ulya, Kurban Kulu/Toprak Kal'a, Mankuş, Maraş Müsellem, Masumlı-yı Kebir, Masumlı-yı Sagir, Mirzik, Molla Kulat/Hamza Kendi, Monla Mahmud, Özenik,

Pirli, Saatlı-yı Sufla, Saatlı-yı Ulya/Sabuncı, Saraçlu, Satık Köprü/Yağmalu, Seyfi Abad, Şakaib, Şehriyar, Şurlanduç maa Kal'acık, Tahta Köprü, Taşlı, Toguz, Toğan Şahlu, Uğur Bbegli236, Yarmuş/Kızılvenk, Yemancalı, Yüve, Zaruvancık, Zuhrablu

Şüregel Nahiyesi

Ab Bilsin, Adıyaman, Ağacan/Düre Depe, Ak Bulak, Ak Bulak, Ak Bulak, Ak Duvar, Ak İn, Ak Kilise, Ak Kilise, Ak Kilise-i Kadim/Yusavul, Alb(p)avut, Ali Kulı/Kalfalı Kışlağı, Ar Depe, Ar Depe, Atan Kala, Aydın, Ayıluca, Azan Kemha/Hacı Bayram, Ban Kendi, Banazvan, Baş Kend, Bayındırlu, Bayram Kışlağı/Kümbedlü, Beg Kendi, Benden Murad, Boğaz Kesen, Boncuklu, Camuşlu, Cath-ı Depesi, Celb, Cubukçı, Culı Han Hark/Aşan, Cürüm Dere, Çakçak, Çarçekiş, Çarçur, Çiçeklü/Kara Taş Kıran Kışlağı, Çoban Gerekmez, Çon Kamış aşiret-i Ayrımlu, Çorb(p)an, Çorum (Harum), Çubukcu, Çubuklu, Danecili/Hamamlu, Dede Kulı, Değirmenlü/Şah Kerem, Dere Kendi/Mergarar, Derviş Ali/Sireklü, Devletyar/Tarakol, Dırbaz, Direklü, Dost Ali/Garip Depe an aşiret-i Muganlı, Düz Kendi-i Kebir, Düz Kendi-i Sagir, Eğri Bucak, Emin Ali Kışlağı, Emrudlu, Eymir Hanlı, Gelin Kaya, Gökçe, Göl Kendi, Gözlü Bulak/Ay Dogmuş, Gügercin, Gügercinlü, Gül Kendi, Gül Kendi, Gülabi/Yağdancık, Güllü Bulak, Güllü Bulak, Güllüce, Güllüce-i Ulya/Ali Keşanlı, Güllü Kendi/Arıklı/Güllüce, Gümri, Güni Kendi, Güzel Dere, Hacı Kilise, Hacı Nazar Kulı Kışlağı, Hanım, Hırnik, İl Kendi-i Sufla, Kebani maa mezraa-i Şebehane, İlence/Ankalı, İlkendi-i Ulya/Adı Güzel an aşiret-i Çamahlu?, İsa Hanlu, Kâb, Kabak Depe/Dik Burun, Kabanlı/Ulaşık, Kaftarlu, Kalaca, Kal'acık aşiret-i Ayrımlu, Kara Bulak, Kara Bulak, Kara Bulak, Kara Burun, Kara Fakih, Kara Hacı/Düz Kaya an aşiret-i Taşanlı, Kara Kilise, Kara Kilise/İlidere, Kara Ozan/Çıraklı ve İlyas Kendi, Karabulak/Gül Ali Kendi, Karakışlak/Dil Han, Karavul Depe, Karbansaray, Kasım kendi/Afşar Merdankulı Kendi, Kayılı (Kayı) maa mahalle-i Taşyan, Kendlü, Kıpçak, Kırk Değirmen, Kızancı, Kızıl Bulak, Kızıl Çakçak/Sungurlu, Kızıl Kilise/Kanlıcalı, Kızıl Mezaristan, Kol Ali, Konak Kıran, Köçeklü, Köprilü, Köteklü, Kulacan, Kurı Boğaz, Kuş Yatak/Halil Kendi, Kuşa Yatak/Canlar, Kükürlü Bulak, Küseğen Bulak, Livaden, Mahmud Kendi/Körpelü, Meleş Kışlağı, Mescidlü maa mahalle-i Taşan, Mezraa'i Harklı, Mezra-i Seyfi Kulı Kışlağı, Mirza Beg Kışlağı, Monla Gökçe/Gulamalı, Murad Han, Mülk Kendi/Andon, Nazar Ali maa mahalle-i Göksi Güzel, Orta Kilise, Palıdlu, Sarı Kaya, Savzalı Harabası,

Seküdlü, Sema Verdi Kışlağı/Kadı Kendi, Senir Abâd, Serd Asane, Suca/Şah Termutmum?, Suk Bulak, Sulu Çay/Nur Taşanlı, Şah Nazar , Şarabhane, Şeş Depe maa Mezraa-i Gerek Bulak, Şirvancık, Şulaca/Pir Hamid kendi, Taş Bulak, Taş Bulak, Teknelü, Terzilü/Cömerd Kendi, Tomar Taş, Tüfenk Saz, Üç Depe, Ünlüce/Mirza Mehmed Kendi ve Hacılı, Yağdancık/Mirili, Yegenler/Kalacık, Yıkınca, Yol Geçen/Oluklu, Yusufu/Veled Kışlağı, Zeman Kışlağı,

Nahçıvan Kazası

Nahçıvan Nahiyesi

Bedeşan, Dünd Abâd, Dündevar/Göl Depe, Hacı Abad/Hacı Var, Halil Harabesi, Mezraa-i Beglice ve Dize-i Sübhanverdi ve Murad Han Dizesi, Mezraa-i Halife Düzi, Mezraa-i Yarımca, Nefs-i Şehr, Şeyh Mehmed, Uzun Oba, Zeyneddin

Nahiye-i Alınca

Anzur—Miyan, Anzur-ı Sufla (Anzavur), Anzur-ı Ulya, Berdik, Bere Niyar, Betüvas, Cemaleddin, Çerahor, Çiftlik-i Kurd Mehmed, Erzin, Girne, Güre Gümyar, Haçe Parak-ı Küçük, Hanga(h), Hoş Keşin/Venkuy, Kal, Kal'a-i Alınca, Kal'a-i Alınca, Kara Kilise/İbragos, Kazancı, Lektak, Mezraa-i Kuznud, Mikayan Mezraası, Nureşin, Piretaş, Saltak, Şurut, Yenice

Nahiye-i Sair Mevazi

Arakak/Arka, Çorsî, Geçid-i İslâm, Göynük, Kahmat (Kahmut), Mezraa-i Alagöz, Mürenşah, Nahma-çur, Sâdât (Seyyidler), Sarav/Serab, Seven merç-i Ulya ve Sufla, Tağça Zilek, Vaygız, Yayalu (Babalu?), Zer-natun, Zuvala/Zuvalık

Nahiye-i Dere Şehbuz

Arınç, Bayramlı, Ekrek (Egrek), Geçit-i zımmi, Göçerür, Göher, Güğü, Hınzırık, Hürmişin, Kara Boyalık, Kelus, Magan, Mahmud Abad, Senesuz maa Mezraa-i Dileklü/Gül Yazı, Şahbuz maa Mezraa-i Dere Alpak, Şarak, Tağ-ı Herzim, Taktak, Teberkeş (tirkeş?), Turs, Yancık

Nahiye-i Mülk-i Arslan

Bozgav, Cani Kışlağı, Çehre, Kara Kuş, Kerem Çatağı, Lizird, Payz, Şeyh Yusufu

Nahiye-i Mevazi Hatun

Ak hacı, Ayvis (livis?), Degin, Elmalı, Görediz, İd kıran, Oğyın, Saş, Sultan Beg

Nahiye-i Karabağ

Bileci kışlası, Bulgan, Çök, Gerceser, Hancav, İzeneberd, Kara bulak, Kara cüvek, Kışlağ-ı arka, Kışlağ-ı huslu, Kışlağ-ı saltam?, Konurak, Nefs-i Karabağ, Tükavin

Nahiye-i Kışlağan

Abdallı, Bademkaya, Behram, Büyük Tumin, Debid Abad, Gülanî, Halifelü maa Mezraa-i Halife, Kalacık, Kara Ağaç an cemaat-i Saban, Karaca Kendi, Karınca Kışlak, Kayaşlu, Küçük Tumin, Mezraa-i Molla Hamdi, Mezraa-i Ağsınca, Mezraa-i Hocam, Şeyh Hamzalu, Uzun Oba, Yahta, Yenice, Yezd-abad

Nahiye-i Dereşam

Başkend, Behram, Çulha, Dibkent Manastır-ı Dabık, Ortakend

Nahiye-i Azadciran

Aykut, Aylakçı, Azad, Barağ, Bemirud, Best ?, Biylü, Burtak, Celtab, Destek, Diriş, Dize, Döklün, Ermüş, Esen Yolu, Göçeri, Gülabî, Gümnar, Halillü, Hangah-ı Ulya, İğliş-i Sufla, İğliş-i Ulya, Kar Covan, Meşkin Keşan, Mukrî, Nefs-i Azadciran, Nuşrevaz, Kasaba-i Ordubâd¹⁰⁵, Sal, Sercü, Ubyar, Uluş, Vayid, Yayı, Yenice, Yenvi, Zalot

Nahiye-i Şerlut

Atabad, Teş Tuş Nuş, İnemiş, Kızık

¹⁰⁵ Ordubâd, 1590 tarihli tahrirde “*Kaza-i Ordubâd*” olarak kaza statüsünde taksim edilmişken, yapılan ikinci tahrirde “*Kasaba-i Ordubâd*” olarak, Azadciran Nahiyesi’nin merkez kasabası şeklinde değerlendirilmiştir. BA, TTD 905, s. 208.

Nahiye-i Dere Nörgüt

Henuris, Nörgüt , Orta mirî, Derek Merek, Yitlak

Nahiye-i Sisyan

Ağamış, Ağca Kend, Akla Yatan, Alilü, Arıksa, Arıksa Yer-i Diger, Balak, Bazarçayı, Berdi, Beşik, Çakişi, Deştikird, Eglekud, Eriklü, Eşkimür, Givas, Göçeri, Hurenduz, Kal'acık, Kara Kilise, Keledok, Kemyan, Keros, Keşiş Kendi, Kıyurak, Kızılca, Kömür, Orta Kır, Öz, Peçin, Pırnagud, Ziyaradır, Salın, Seki, Senkar, Sisyan, Şeyhler, Talib Abad/Mezra, Talus, Tepiş, Yaylak-ı Salbartur, Yol

Nahiye-i Dere Alakes

Ağca Vank, Ahlı, Ahta, Ahuri, Ak Kilise, Alagez ve Üstün, Amağu, Arınç, Arpa, Arulay, Asafî, Ayane, Bağcacık, Baş Köy, Bilsin, Caferli, Ceviz Vadik, Çağa-ı Zir, Çağatay, Çanakçı, Çavuncık, Çığ, Çul, Çuvaş, Danzid, Dedelü maa Karye-i Diğer Dedelü, Eker, Engüzi, Ercepin, Erdeş, Erkez, Ezdek, Geledok, Gelen Çevir, Genzek, Gerekerd, Gökvens, Gömer, Göynüd, Gümüşcük, Haçık, Hamse, Hamzalu maa Mezraa-i Hınıs, İğnediz, İğneli, İveşesi, Kabud, Kal'a-i Yeni, Kara Vank, Kaşka, Kayalu, Kendevas, Kerempa Sübhan kendi, Keşiş Kendi, Keşiş Viranı, Kız Kal'ası, Kızıl göz/Şeker Beglü, Kisek, Koç Beg, Kotani, Kozluca, Kuşcı Harabesi, Kuytul, Kürd Emir, Mamkeşe, Merderos, Mere Duz, Meşin, Meydan/Alı Kışlağı, Mezraa-i Mendervans, Mezraa-i Sadır Beg Kışlası, Mezraa-i Şah, Mezra-i Kara Kaya, Mezra-i Zeyni, Mırmır, Muganlı/Murav Beg, Mürzav, Müvez, Orta köy, Öznur, Paşalu, Pentum, Pir Hasanlu, Puşa Dize/Daylaklu, Rind, Salihi, Sekülan, Tirek, Tur (nur), Turdımı, Vahşini, Varta Yol, Vartans verdi, Veysellü, Yayı, Yenice, Yürür, Zeyne, Zükrek

1.2. ÇUKUR SA'AD YÖNETİM ZÜMRESİ

Osmanlı yönetim anlayışı çerçevesinde, bir bölgeye iki memur tayin ederdi. Bunlardan biri ehl-i örf veya padişahın otoritesini temsil eden bey, ikincisi ise ehl-i şer'î temsil eden kadıydı. Azerbaycan'a yerleşme politikası izleyen Osmanlılar, bölgeyi ele geçirdikleri gerek 1583'de, gerekse 1723'de mutad usul gereği, yönetici zümreden beylerbeyi, kadı ve defterdar tayin etmişlerdir.

1.2.1. Beylerbeyi/Han

Safevîler, eyaletlerin idaresini genellikle Beylerbeyi (emirü'l-ümerâ) Han veya Sultan rütbeli Kızılbaş reislerine verirlerdi. Bazı eyaletler ise şehzadeler tarafından yönetilirdi. İlk dönemlerde eyalet yöneticisi, rütbesi ne olursa olsun “hakim” olarak nitelendirilirdi. Sonraları idarî makamı tanımlamak için “Beylerbeyi” ünvanı kullanılmıştır.¹⁰⁶ Bu meyanda Safevîlerin Revan bölgesine gönderdikleri ilk yönetici, Şah I. İsmail'in gönderdiği ve şehrin kurucusu olan Revan Kulu Han'dır. Revan bölgesinin Osmanlı sınırı olması üzerine, Safevî şahları bölgeye büyük ehemmiyet vermiş ve devletin kuruluşunda mühim rol oynayan Türkmen beylerini, hakim olarak tayin etmiştir. Nitekim tarihi kaynaklarda bölgeye yöneticilik yapanların Ustaçlu, Rumlu ve Kaçar gibi önemli boy beylerinin olduğu görülmektedir. Buna paralel olarak Şah I. Tahmasp, sınırları Osmanlılara karşı koruması göreviyle, Rumlu Div Sultan'ı buraya beylerbeyi tayin etmiş ve kendisine tuyul olarak vermiştir.¹⁰⁷ Rumlu Div Sultan'dan sonra bölgenin hakimliği Ustaçlu Şahkulu Sultan'a, ardından oğlu Tokmak Mehmedî Han'a “emirü'l-ümerâ” payesiyle tevcih edilmiştir.¹⁰⁸

Bilindiği gibi Osmanlı idarî yapısında beylerbeyi, eyaletin yönetiminden sorumlu ve padişahın taşradaki otoritesini temsil eden kişidir. Yeni fethedilen bir bölgede, Osmanlı nizamının tesis edilmesinde önemli rol üstlenir. Revan ve çevresi ele geçirildiğinde, gerek burada Osmanlı nizamının tesisi ve gerekse Safevîlerin geri alma teşebbüslerini bertaraf etmek maksadıyla beylerbeyi görevlendirilmiştir. Revan bölgesi daimi harp sahası olması sebebiyle tayin edilen beylerbeyiler, aynı zamanda bölgenin muhafazasıyla görevlendirilmişlerdir. Nitekim “*Erzurum vâlisi olup Revân cânibi seraskeri olan vezir Ali Paşa*”, “*Hâlâ Diyarbakır eyâletine mutasarrıf olup Revân üzerine me'mûr asâkir-i İslâm seraskeri ...*”, “*Revân muhafızı vezir Receb Paşa'ya hüküm ki*”, “*Revân muhafızı vezir el-hac İbrahim Paşa'ya hüküm ki*” gibi kayıtlardan bölgede istikrarın sağlanmasına kadar muhafaza ile görevlendirildikleri anlaşılmaktadır. Bir şahsın üzerinde iki beylerbeylik bulunmasıyla ilgili kayıtlar, harpler ve saldırılar sebebiyle Revan'da gerçek bir idarî yapının oluşturulamadığını da göstermektedir. Bölgenin tam manasıyla Osmanlı toprağı haline getirilmesi, saldırıların sona ermesiyle

¹⁰⁶ Gündüz, Agm., s. 455

¹⁰⁷ Şah Tahmasb-ı Safevî, Age., s. 23

¹⁰⁸ İskender Beg Türkmen, Age., c. 1, s. 139

düzen ve intizamın sağlanmasını müteakip, diğer bölgelerde olduğu gibi, hakiki bir eyalet teşkilatı kurulmak istendiği de açıktır.

Çukur-Sa'ad bölgesi 1583 yılında Osmanlıların eline geçtiğinde, buranın muhafazasıyla Cığala-zâde Yusuf Paşa görevlendirilmiştir.¹⁰⁹ Mart 1588'de Çerkez Ferhad Paşa beylerbeyi olarak tayin edilmiştir.¹¹⁰ Ferhad Paşa bölgede Osmanlı nizamının kurulması için gayret sarfetmiş ve imar faaliyetlerinde bulunmuştur. Ferhad Paşa'dan sonra Eylül 1591 yılında Hızır Paşa bölgeye beylerbeyi tayin edilmiştir.¹¹¹ Hızır Paşa kısa bir müddet görev yaptıktan sonra yerine Mehmed Paşa tayin olunmuştur. Ancak Mehmed Paşa İstanbul'a geri dönmek ricasında bulunduğundan, bu ricası kabul edilmiş ve beylerbeylik İskender Paşa oğlu Mehmed Paşa'ya (Ocak 1592) tevcih edilmiştir.¹¹² Mehmed Paşa da kısa bir müddet görev yaptıktan sonra yerine Hasan Paşa atanmıştır. Hasan Paşa az sonra Gence Valiliğine tayin olununca onun yerine Mustafa Paşa (8 Ağustos 1593) getirilmiştir.¹¹³ 12 Haziran 1594'de Habeş Beylerbeyliği'nden ma'zul Hüdaverdi Paşa, Revan Beylerbeyi olarak atanmıştır.¹¹⁴ Hüdaverdi Paşa'dan sonra Eylül 1596 yılına kadar birçok Paşa bu göreve atanmış, ancak atanan beylerbeyiler Revan'a hiç gelmemiş, bu atamalar sadece yazıda kalmıştır. Nitekim 16 Aralık 1594'de Mehmed Paşa, Ocak 1595'de Hasan Paşa, Mart 1595'de sabık Kars Beylerbeyi Ali Paşa, 23 Mayıs 1595'de Hüdaverdi Paşa, Aralık 1595'de Yemişçi Hasan Paşa, Eylül 1596'da Tezkireci-zâde Mahmud Paşa'nın yapılan tayinleri sadece evrakta kalmıştır.¹¹⁵ Kasım 1596'da eski Tebriz Beyi Hasan Paşa Revan'a tayin edilmiştir. 1600 Nisan'ında Sa'atci Hasan Paşa¹¹⁶, 1603'de Şerif Paşa Revan Beylerbeyi

¹⁰⁹ Peçevi, Age., c. 2, s. 80

¹¹⁰ Selânikî Mustafa Efendi, Age., c. 1, s.200.

¹¹¹ BA, TTD 633, s. 114.

¹¹² Selaniki Mustafa Efendi, Age., c. 1, s. 261.

¹¹³ BOA, MD 69, hnr.237 ve 238, s. 117, tarih: 10 Za 1001/8 Ağustos 1593.

¹¹⁴ Selaniki Mustafa Efendi, c. 1, s. 375.

¹¹⁵ BOA, A.NŞT 1141, s. 38, 44, 60, 68; BOA, MD 73, hnr.44, s. 18, tarih; 15 Z 1003/21 Ağustos 1595; Selânikî, c. 1, s. 375; Selaniki, c. 2, s. 460, 529, 634; Topçular Katibi, c. 1, s. 52, 96. Ancak burada isimleri zikredilenlerin bir çoğu hiç görev yapmamış, sadece ismen tayin edilmiş, ardından bir vesileyle yerine başkası getirilmiştir. Mesela; Hüdaverdi Paşa'dan sonra göreve gelen Ali Paşa'dır. Aradaki isimler sadece tayin edilmiş, sonra alınmıştır. Trablusşam eski beyi Tezkireci-zâde Mahmud Paşa beyliğe tayin edildikten bir ay sonra, beylerbeyliğe ziyade ile talib var denilerek, onun yerine pişkeş-i uzmâ teklif olunmuş, Mahmud Paşa bu teklifi kabul ederek beyliği bırakmıştır. Nihayet 1598 ortalarında Baş-defterdarlığa tayin edilmiştir (Bkz. Selaniki Mustafa Efendi, Age., c. 1, s. 375; Selaniki Mustafa Efendi, c. 2, s. 460, 634, 762).

¹¹⁶ Yılmaz, Age., c. 1, s. 179, 274.

idi.¹¹⁷ 1604 Revan seferi sırasında beylerbeylik makamında Kaytas Paşa-zâde bulunuyordu.

Safevîler bölgeyi ele geçirdiklerinde Şah I. Abbas, Babırlu boyundan Kara Han'ı Revan Hâkimi olarak atamıştır.¹¹⁸ Osmanlı hükümeti Ekim 1614'de Kara Mehmed Paşa'yı Revan serdarlığına tayin etmiştir. Sultan IV. Murad'ın 1634 Revan Seferi öncesi şehrin hâkimi Emir Güne Han (Tahmasb Kulu Han)'dı. Şehir Osmanlılar tarafından alınınca Murtaza Paşa beylerbeyi tayin olunmuştur.¹¹⁹ Ancak kısa bir süre sonra şehir tekrar Safevîlerin eline geçmiştir.

Şah II. Abbas 1663'de, bölgeye Emir Güne Han'ın oğlu Abbas Kulu Han'ı göndermiştir. Abbas Kulu Han, 1670'e kadar görev yaptıktan sonra yerini Gürcü Safî Han'a bırakmıştır. Safî Han'dan sonra sırasıyla Safî Kulu Han, 1677'de Zal Han Revan'a vali olarak tayin edilmiştir.¹²⁰

Osmanlıların 1723 harekâtı öncesinde şehrin valiliğinde Mehmed Kulu Han bulunuyordu. Ancak Osmanlı harekâtı sırasında Gürcistan'da bulunduğu için vali vekili olarak şehri Mihrali Bey idare ediyordu.¹²¹ Mihrali Bey şehri teslim ettiğinde muhafızlığa ve beylerbeyliğe, 20 Ekim 1724'de Diyarbakır Beylerbeyi Ahmed Paşa tayin edilmiştir.¹²² Bölgenin ele geçmesinden sonra sırasıyla 20 Ekim 1724'de Diyarbakır Beylerbeyi ve Revân seraskerî vezir Ahmed Paşa, 14 Haziran 1725'de sabık Sivas Valisi Recep Paşa¹²³, Recep Paşa'nın Ekim 1726'da vefatı üzerine yerine 14 Kasım 1726'da Hüseyin Paşa-zâde Mustafa Paşa¹²⁴ ve 22 Şubat 1729'da İbrahim Paşa muhafız ve beylerbeyi tayin edilmiştir.¹²⁵ 1733 yılına kadar bu görevde kalan İbrahim Paşa'nın yerine Ali Paşa getirilmiştir.¹²⁶

Şah Nadir Revan'ı ele geçirdiğinde, Çukur-Sa'ad Beylerbeyliğini lağvettiğinden şehre artık hâkim tayin edilmeye başlanmıştır. Yukarıda da belirtildiği üzere Şah

¹¹⁷ Peçevî, Age., c. 2, s. 243; Solak-zâde, Age., c. 2, s. 442; Çelebi-zâde, Age., s. 208; İskender Beg Türkmân, Age., c. 2, s. 655.

¹¹⁸ Kırzioğlu, *Kars*, s. 530.

¹¹⁹ Solak-zâde, Age., c. 2, s. 545; Evliya Çelebi, Age., c. 2, s. 281, 284; Topçular Katibi, Age., c. 2, s. 801; Çelebi-zâde, Age., s. 209; Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhisü'l-Beyan fî Kavanin-i Al-i Osman*, TTK Yay., Ankara 1998, s. 189; Aykut, Agm., s. 224; Kırzioğlu, *Kars*, s. 529; Bala, "Erivan", s. 313.

¹²⁰ Aliyev, Age., s. 13.

¹²¹ *Osmanlı-İran-Rus İlişkileri*, s. 36, 59.

¹²² BA, MD 132, s. 143, Tarih: Evâhir-i Ra 1136 (17-27 Aralık 1723).

¹²³ BA, C. HR. 879, tarih: Evail-i Cemaziyelahir 1137/Şubat 1725; Çelebi-zâde, Age., s.197; Başar, Agm., s.164.

¹²⁴ Çelebi-zâde, Age., s.334, 418-419; Başar, Age., s. 164.

¹²⁵ BA, C. AS., 115/5198, Tarih; 29/R/1143

¹²⁶ *Arşiv Belgeleri*, c. 2, s.49.

Nadir'in kardeşi İbrahim Han'ın nezaretinde Revan hakimliğine Muhammed Rıza Bey tayin edilmiştir.¹²⁷

1.2.2 Mirliya (Sancakbeyi)

Çukur-Sa'ad Beylerbeyiliği'ne bağlı idarî birimler, Safevîler döneminde Han, Osmanlı hâkimiyetinde ise mirliya (Sancakbeyi) ünvanlı kişiler tarafından yönetilmiştir. Bu idarî birimlerden en önemlisi Nahçıvan Sancağı'dır. Şah I. İsmail ve Şah I. Tahmasp zamanında Revan ile Nahçıvan tek bir idarî birim olarak kabul ediliyor ve Revan Beylerbeyi aynı zamanda Nahçıvan'ı da yönetiyordu. Nitekim I. Tahmasp zamanında Revan Beylerbeyi Şah Kulu Han (1567) ve oğlu Tokmak Han, iki idarî bölgeyi de birlikte yönetmişlerdir.¹²⁸ Şah II. İsmail döneminde bu usul terk edilmiş, Şah merkezden uzaklaştırmak istediği Şeref Han Bitlisî'yi, Nahçıvan Hâkimliği'ne tayin etmiştir (1576).¹²⁹ Şeref Han'ın Osmanlı tarafına geçmesiyle birlikte (10 Mart 1578)¹³⁰, Nahçıvan'ın yönetimi Osmanlılara geçmiştir. Bu esnada Nahçıvan'ın yönetimi Erciş Sancakbeyi Sinan Bey'e verilmiştir. Ancak Sinan Bey, başıboş hareket edip, Safevî ülkesine saldırınca mağlup olmuş, az sonra da ölmüştür (1580).¹³¹

Osmanlıların ilk fetih döneminde Revan muhafazasına tayin edilen bütün yöneticiler, aynı zamanda Nahçıvan'ı da yönetiyordu. Nahçıvan liva statüsünde olmakla birlikte, pek az kayıtta Nahçıvan mirlivası tabiri kullanılmıştır. Bunlardan biri Sufiyan Savaşı'nda ölen Mahmud Bey için kullanılan mirliya tabiridir.¹³²

Osmanlılar, 26 Ekim 1603'de Nahçıvan'ı tahliye ettiklerinde, Safevî yönetimi şehrin hâkimliğine Kengerli boyundan Mesud Sultan'ı tayin etmiştir.¹³³ Mesud Sultan'ın ardından Nadir Bey Rızaeddin (1647), Ali Kulu Han (1668), Murad Han (1669), Şeref Han (1669-1678), Muhammed Rıza Han (1678-1691) hâkimlik makamında bulunmuşlardır.¹³⁴

¹²⁷ Eliyev, Age., ss. 20-22.

¹²⁸ Selânikî, Age. c. 1, s. 67, ss. 112-113.

¹²⁹ Müneccimbaşı, Age., c. 3, s. 490.

¹³⁰ BA, MD 32, s. 168, s. 185, s. 506, 543, 592, Tarih: gurre-i M 986/10 Mart 1578, 8 M 986/ 18 Mart 1578, 17 Za 986/15 Ocak 1579, 24 Za 986/22 Ocak 1579.

¹³¹ Kütükoğlu, Age., ss. 108-109.

¹³² Kütükoğlu, Age., s. 262.

¹³³ İskender Beg Türkân, Age., c. 2, s. 656; Danişmend, Age., c. 3, s. 226'de Ustaclu Çırağ Sultan'ın tayin edildiğini yazar.

¹³⁴ Evliya Çelebi, Age., c. 2, s. 237; Memmedov, Age., s. 138.

Çukur-Sa'ad'ın ilk zaptı esnasında Abaran, Akçakal'a ve Makû'ye de birer mirliva tayin edilmiştir. 1590 tarihli tahrir defterindeki kayıtlardan; Abaran Mirlivalığı'na Kara Han Bey'in¹³⁵, Akçakal'a Mirlivalığı'na önceleri Allah Virdi Bey¹³⁶, ardından Yakub Bey'in¹³⁷ ve Makû Mirlivalığı'na İvaz Bey'in¹³⁸ tayin edildiği anlaşılmaktadır.

Osmanlılar XVIII. yüzyıl başlarında bölgeyi ele geçirdiklerinde Nahçıvan Sancağı'nı Defterdar Osman Paşa'ya, Ordubâd Sancağı'nı Kars Valisi Hamidzâde Ebubekir Paşa'ya vermişlerdir (20 Ekim 1724).¹³⁹ Bu tevcihler, zikredilen bölgelerin muhafazası amacıyla yapılmıştır. Makû livası ise, Bayezid mutasarrıfı Mahmud Paşa oğlu Abdulfettah Bey'e yurtluk-ocaklık olarak verilmiştir.¹⁴⁰ 1727 yılı tahriri sırasında muharririn ölümü üzerine, tahrir işlemini Makû naibi üslenmiştir. Naibin, 86 adet köyün bir kısmını Ekrad beylerine ocaklık olarak yazmasına rağmen, sonradan Devlet bunu kabul etmemiş ve Makû'nün gelirini Revan mukataasına katmıştır. Fakat bölgede meydana gelen karışıklıklardan dolayı, Makû ve havalisi harap ve hali olmuştur. Bunu fırsat bilen Abdulfettah Bey'in oğlu Yunus, Makû Kalesi'ne gelip yerleşmiştir. Devlet kalenin imarı, muhafazası ve devlete sadakat göstermesi şartıyla Makû Kalesi ve 86 köyünü hasstan ayırıp, 22 Zilkade 1143 (29 Mayıs 1731) yılında Makû Sancağı mutasarrıfına has olmak üzere senelik 5 kese akçe mal ile yurtluk ve ocaklık olarak Yunus Bey'e vermiştir.¹⁴¹

1.2.3. Kadı

Her eyalet merkezinde olduğu gibi, Revan Eyaleti'ne de şeriatın (kanun) uygulayıcısı olarak bir kadı tayin edilmiştir. Kaynaklardan tespit edebildiğimiz Revan'daki ilk Osmanlı kadısı, 1727 tarihli tahrir defterinde ismi zikredilen Mevlana

¹³⁵ Defterde “Karye-i Sagur tabi’-i Karpi, Çiftlik der-tasarruf-ı Kara Han Beg mirliva-i Abaran öşrün virür” kaydı düşülmüştür (BA, TD 633, s. 88).

¹³⁶ BA, TTD 633, s. 186

¹³⁷ Defterde “Karye-i Halife Kendi nam-ı diğer Babaka tabi’-i Karpi, Çiftlik der-tasarruf-ı Yakub Beg mirliva-i Akçakal’a öşrün virür”, “Bağ der-tasarruf-ı Yakub Beg mirliva-i Akçakal’a ber-vechi maktu’ fi sene 10, Bağ der-tasarruf-ı Yakub Beg el-mezbûr ber-vechi maktu’ fi sene 15” kayıtları düşülmüştür (BA, TD 633, s. 88)

¹³⁸ Defterde “der-tasarruf-ı İvaz Beg mirlivâ-i Makû” kaydı düşülmüştür. (BA, TD 633, s. 148)

¹³⁹ Çelebi-zâde, Age., s. 197.

¹⁴⁰ BA, TTD 895, s. 2.

¹⁴¹ BA, İrade Hariciye 3194.

Ahmed Bahaeddin'dir. 10 Ağustos 1732 tarihli bir tashihi kaydında da Revan kadısı olarak yine Ahmed Bahaeddin Efendi'nin adı geçmektedir.¹⁴²

1590 tarihli tahrir defterinde Nahçıvan, Şerür ve Ordubâd kadıları hakkında kayıtlar bulunmaktadır. Bu kayıtlara göre; zikredilen yılda Nahçıvan kadısı Cennetî Efendi'dir. Cennetî Efendi'nin tasarrufunda Nahçıvan'da 100 akçelik bağ, Şerür'de 400 akçelik zemin, Alınca'da 50 akçelik bir bağ vardı. Aynı defterde Kadı Mehmed ve Kadı Cihan'ın isimleri zikredilmekle birlikte, bu şahısların nerenin kadısı oldukları belirtilmemiştir. Şerür kadısı olarak da Mevlana Davud'un ismi zikredilmiştir. Mevlana Davud, 300 akçelik bir çiftlik ve bir zemin tasarruf etmekteydi. Aynı yılda Ordubâd kadısı Mevlana Bali Efendi idi. Mevlana Bali Efendi hayırsever bir kişi olup, mülkiyetindeki iki adet bağ, bir adet değirmen ve bir adet dinkin gelirlerini Nahçıvan Cami'-i Kebir vakfına bağışlamıştı.¹⁴³

1.2.4. Defterdar

Revan Eyaleti'nin malî işlerini yürüten ilk Osmanlı defterdarı, arşiv belgeleri ve kaynaklardan tespit edilebildiği kadarıyla, 1590 Revan tahririni de yapan Mal Defterdarı Mehmed Efendi'dir.¹⁴⁴

Osmanlılar bölgeyi ikinci kez ele geçirdiklerinde, 28 Ekim 1724'de Vidinî Mehmed Efendi'yi defterdar tayin etmişlerdir. Ondan sonra 25 Nisan 1725'de Meramî Ahmed Efendi, 8 Temmuz 1725'de Mehmed Efendi, 25 Ekim 1725'de Süleyman Bey, 19 Aralık 1727'de Ragıb Mehmed Efendi bu makama tayin edilmiş isimlerdir.¹⁴⁵ 9 Safer 1147 (11 Temmuz 1734) tarihli bir belgede de sabık Revan defterdarı olarak Seyyid Mahmud Efendi'nin ismi zikredilmiştir.

1.2.5. Diğer Görevliler

1590 tarihli tahrir defterine göre Revan Kalesi'nde; yeniçeri ağası, çavuş, dizdar, kâtip, gulam, garip, mustahfiz, müteferrika¹⁴⁶ gibi Osmanlı askerleri görev yapıyordu.

¹⁴² BA, TTD 898, s. 18.

¹⁴³ BA, TTD 633, s. 110, 111, 113, 114, 165, 168, 285, 351

¹⁴⁴ BA, TTD 633, s. 3.

¹⁴⁵ Başar, Age., s. 270; BA, C. AS., 440/18338, Tarih: 23 M 1140; BA, C. TZ., 28/1395, Tarih: 20 L 1142; BA, C. AS., 886/38075, Tarih: 10 R 1148; BA, C. AS., 861/36872, Tarih: 29 R 1148; Uzunçarşılı, Age., c. 4/2, s. 386.

¹⁴⁶ Bağ-ı kâmrakîn haliya der tasarruf-ı Ali Ağa-yı müteferrika-i Revan kıt'a 1 ber vech-i maktu fi sene 30 (BA, TTD 633, s. 81).

Bunların bir kısmı şehrin yakınındaki bağ, bahçe, çiftlik ve değirmenleri tasarruf etmekteydi.¹⁴⁷ Aynı defterde Revan Sancağı'ndaki timarlı sipahilerin komutanı olan miralay Hüseyin Bey'in ismi zikredilmiştir. Miralay Hüseyin Bey, Karpi Nahiyesi'nin Ağcakal'a Köyü'nde 2 çiftlik işletmekteydi. Yine aynı defterde Karpi Nahiyesi miralayı olarak Mehmed'in ismi zikredilmiştir.¹⁴⁸ Nahçıvan'da yeniçeri ağası, gulam ağası, kethüda, katip gibi görevliler bulunmaktaydı.¹⁴⁹

1727 tarihli deftere ve belgelere göre Revan Kalesi'nde; yeniçeri, topçu, kullar ağası, mukabeleci, kethüda, çavuş ve miralay gibi görevliler vardı. Bunlar şehrin bağları ile yoncalık alanlarını tasarruf etmekteydi.¹⁵⁰

¹⁴⁷ Bu askerlerle ilgili bazı kayıtlar şunlardır (BA, TD 633);

Karye-i Gelere tabi'-i Revân

Çiftlik-i Ebu'l-Müslim hâliyâ der-tasarruf-ı Selman dizdar-ı kal'a-i Revân resmin ve behresin virür

Çiftlik ma'a 2 kıt'a tarla der-tasarruf-ı Mevlânâ Mustafa kâtib-i kal'a-i Revân resmin ve behresin virür

Dinkhane der-tasarruf-ı Osman Ağa dizdar-ı kal'a-i Revân (s. 38)

Karye-i Arınç

Bağ-ı Kassar der-tasarruf-ı Mahmud Çavuş an çavuşân-ı dergâh-ı 'âli kıt'a 1 ber-vechi maktu' fi sene 10

Bağ-ı Keşlilvir der-tasarruf-ı Mahmud Çavuş an çavuşân-ı dergâh-ı 'âli kıt'a 1 ber-vechi maktu' fi sene 15

Bağ-ı Ozan der-tasarruf-ı Mahmud Çavuş el-mezbûr ber-vechi kıt'a 1 maktu' fi sene 10

Bağ der-tasarruf-ı Mehmed an gilmân-ı Revân kıt'a 1 ber-vechi fi sene 7 (s. 52)

Ayrıca bkz. s. 84, 86, 87, 88

Çiftlik der tasarruf-ı Süleyman Ağa-i yeniçeriyân-ı Nahcüvan öşrûn virür 100 kilelik BA, TTD 633, s. 118.

¹⁴⁸ Defterde “Çiftlik der-zemin-i Kozanlı der-tasarruf-ı Hüseyin Miralay-ı Revan ber muceb-i hüccet-i şer'iyye resmin ve behresin virür 100 kilelik” ve “Çiftlik der-zemin-i Kozanlı der-tasarruf-ı Hüseyin Miralay-ı Revan ber muceb-i hüccet-i şer'iyye resmin ve behresin virür 10 çiftlik” kayıtları bulunmaktadır (BA, TD 633, s. 85).

¹⁴⁹ BA, TD 633, ss. 110-112. “Süleyman Ağa-yı yeniçeriyân”

¹⁵⁰ BA, MD 132, s. 95, 103; BA, MD 136, s. 22; BA, TD 901

Bu kişilerle ilgili tahrir defterindeki bazı kayıtlar şunlardır;

Zemin-i bostan der yed-i kullarağası oğlu Mehdi kıt'a 1

Bağ-ı Şeyhü'l-gazi der-yed-i Ahmed Efendi Halife-i mukabele kıt'a 3

Bağ-ı Kelb Ali der yed-i İbrahim kethüda kıt'a 1 (s. 32)

Bağ-ı Nazar Ağa der yed-i el-Hac Ebubekir Ağa emin-i çavuşân kıt'a 1

Bağ-ı Mirza Salih der-yed-i el-Hac İbrahim kethüda kıt'a 1 (s. 34)

Bağ-ı Sır veled-i Hüseyin der yed-i Ömer Çavuş kıt'a 1

Bağ der-yed-i İbrahim Ağa kethüda-i çavuşan (s. 34)

Zemin der yedi İbrahim Kethüda el-hac Recep Paşa kıt'a 1 (s. 39)

Zemin-i Hüseyin bennaz der-yed-i miralay-ı İbrahim yoncalık kıt'a 1 (s. 39)

Çiftlik mukabeleci Mehmed Mehmed Efendi devren çiftlik yer tasarruf ider (s. 43)

İKİNCİ BÖLÜM

ÇUKUR SA'AD ŞEHİRLERİNİN FİZİKİ YAPISI VE MAHALLELERİ

2.1. REVAN ŞEHİRİ

XVI. yüzyılda kale-şehir olarak inşa edilen Revan, askeri ve stratejik açıdan Anadolu, İran ve Kafkasya açısından kilit bir nokta idi.¹⁵¹ Revan bu konumundan dolayı, çok fazla savaşa tanık olmuş, sürekli olarak saldırılara ve yağmalara maruz kalmıştır. Bu durum doğal olarak, şehrin fiziki ve sosyal yapısını olumsuz yönde etkilemiştir.

2.1.1. Seyahatnâme ve Kroniklerde Revan

Osmanlı tarihi kaynaklarında Revan şehri/kasabasından, ilk olarak, Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran seferi dönüşünde, burada konaklamasıyla ilgili olan “*Fi şehri-şabânû'l muazzam sene 920 (1514) ...yevmü's-selase fi 5 minhu Çukur-Sa'ad tevabi'nden Zengi Çayı geçilüb Develü Ömer Kendi ve Keçi Veli Yurdu mürûr olunub İriüvân şehri kurbunda konuldu. Yevmü'l-erba'â fi 6 minhu oturak olunub Mustafa Paşa azl olundu ve İriüvân halkından Kızılbaş evzâ' zühûr itmegin nısfü'l-leylde varılıb garet olundu.*”¹⁵² gibi kayıtlarda bahsedilmektedir.

Kanuni Sultan Süleyman'ın 1554 İran seferi sırasında artık tamamen bir şehir halini aldığı anlaşılan Revan, XVI. yüzyılda aralıklarla devam eden Osmanlı-Safevî savaşları sırasında tahrip olmuştur. Bu yüzden 1578'de bölgeye gelen Özdemiroğlu Osman Paşa; “... *Revan nam kasabayı ve Sa'at-çukurun yağma edüp ...*” cümlesinde görüldüğü üzere, Revan'dan kasaba olarak bahsetmiştir.¹⁵³

Seyyahların önemli uğrak mahallerinden biri olan Revan şehri hakkında muhtelif yazarlar özgün bilgiler sunmaktadırlar;

XVI. yüzyıl yazarlarından Celalzâde Mustafa; “*etraf bağ u rağ olub, serv-âsâ bülend kavaklar ile müzeyyen bostanlar, envâ-i ravzalar, gülistanlar ile ma'mur idi*”¹⁵⁴ cümlesiyle Revan'ın bağlarla bezeli bir şehir olduğunu söylemektedir.

¹⁵¹ Brady Kiesling, Age., s. 7.

¹⁵² Feridun Bey, Age., s. 405.

¹⁵³ Özdemiroğlu Osman Paşa, *Tarih-i Osman Paşa*, (Haz. Yunus Zeyrek), Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2001, s. 61.

¹⁵⁴ Celalzâde Mustafa, Age., s. 592.

XVII. yüzyılın ünlü seyyahı Evliya Çelebi, 1058 (1647) yılında ziyaret ettiği Revan'ı şöyle tasvir eder;

“Revan 1045 (1635) tarihinden beri Acem (Safevî) elinde olup, bu veçhile mamûr ve âbâdân olmuştur. Lâkin kalesi yalın kat duvar ile mebnî olduğundan şiddetli hücumu dayanamaz. Kale, Zengi Çayı sahilinde olup, güneyden kuzeye dolanır. Kale surları dar olup, hâlâ duvarlarında Sultan IV. Murad'ın toplarının izleri bulunmaktadır.

Bu kalenin Ferhad Paşa'nın yaptırdığı yerler 40 zirâ' yüksekliğindedir. Tokmak Hân'ın yaptırdığı yerler 50 zirâ' uzunlukta, 20 zirâ' genişliktedir. Zengi Çayı tarafında hendek yoksa da mazgal delikleri çoktur. Güney, doğu, kuzey taraflarında hendekleri vardır. Bu hendekler sulu yerde olduklarından derin değillerdir. Hendeğin bazı yerleri 150 zira' genişliktedir. Kalenin 3 demir kapısı vardır. Bunlardan; Tebriz Kapısı güneye, Meydan Kapısı kuzeye açılır. Meydan Kapısı'na Yayla Kapısı da derler. Çevgân Meydanı bu taraftadır. Kapılardan biri de Acemlerin Dervâze-i Pil dedikleri Köprü Kapısı'dır. Kalede Osmanlı'dan kalma 100 pare büyük-küçük top var. Ayrıca âlât ve cephânelerinin hadd-ı hesâbı yoktur. Çünkü burası Azerbaycan serhaddi olup, güç ile Acem (Safevî) eline girmiştir. 3000 kadar kale neferâtı, 3000 Hân askeri, 7000 eyâlet askeri vardır. Burası birkaç kere hanlar hânlığı (beylerbeylik) olmuştur. Kadısı, mollası, şeyh-i şerîfî, kelenteri, darugası, münşîsi, yasavul ağası, korucubaşısı, âşık ağası, dizçöken ağası, 7 mihmândarı ve şâhbenderleri vardır. Şehir içinde 2060 kadar toprak örtülü ev bulunmaktadır. En mamûru Hân Sarayı'dır ki, Emîr Güne Han yaptırmıştır. Buranın sol yanında Şâh Darphânesi vardır. Burada Abbâsî türünden para basılır. Yayla Kapısı'nın dışındaki büyük varoşa Eskişehir derler. Han, cami, çarşı ve pazarlı bir varoştur. Köprübaşında Han Bağı vardır. Yine orada cami, han, hamam, çarşı çoktur. Adeta şehirdir. Burası 1045'te Acem (Safevî) eline geçtikten sonra, kalenin doğu tarafı dışı doldurulmuş, taş binadan daha müstahkem ve sağlam olmuştur.”¹⁵⁵

XVII. yüzyılın ünlü bilim adamı Kâtip Çelebi de Revan hakkında şunları yazar;

“... Revân seksen yedi tûl otuz dokuz derece 'arzda Çukur Sa'ad didikleri ülkenin kasabası ve tahtıdır. Zengi Suyı dirler bir çay hisarı pâyende garbindan geçer kal'a düz yirde nehr-i mezbûr müşrif topraktan binâ olunmuş kal'adır cenûb ve şimâle iki kapısı vardır cenûbîye Dervâze-i Tebriz ve şimâliye Bâb-ı Şîrvân dirler etrafı bağ ve bağçedir galle ve meyve yeridir hisar-ı mezbûrun içinde sûkı ve bir cami' ve nehre müşrif serayı vardır sâbıkâ dokuz yüz doksan birde Ferhad Paşa alub asker komuşidi bin on dördte Şah Abbâs yedi ay muhasarayla alub on yıl sonra Mehmed Paşa muhasara etdi feth müyesser olmadı bin kırk beşde Sultân Murâd Hân varub yedi günde almışdı dönüb geldükde Şah Safî girü istirdâd etdi hâlâ sürh-ser elinde mahsûldâr vilâyettir.”¹⁵⁶

W. Turner ve J. Hrtley'in 1703 yılında kaleme aldıkları eserde Revan'dan şöyle bahsetmişlerdir;

¹⁵⁵ Evliya Çelebi, Age., c. 2, ss. 285-286

¹⁵⁶ Katip Çelebi, *Kitab-ı Cihannüma*, Matbaa-ı Âmire, İstanbul 1145, ss. 391-392

“Dağlık bir arazide yerleşmiş bulunan şehrin havası çok sağlıklıdır ve şehir bolluk içindedir. İçinde muhteşem bir saraya bulunan bir kaleye sahiptir ve 2000 kişilik bir ordusu vardır. Talimler ve eğlenceler için ağaçlarla çevrilmiş geniş bir saray meydanı mevcuttur. Bir katedralle birkaç tane kilise vardır. İçleri geniş ve ferah olan kervansaraylar ve hanlarda, tüccarların ücretsiz kullandıkları depoları ve misafirhaneleri vardır.”¹⁵⁷

XVIII. yüzyılın başlarında Revan’ı ziyaret eden seyyahlardan biri Joseph de Tournefort’tur. Tournefort, bölgeyi etraflı biçimde şöyle tasvir eder;

“... Bir ovanın kenarındaki tepenin üstünde kurulmuş olan Erivan kenti bağlar ve bahçelerle dolu; Evler bile, çayırılarıyla meyve ağaçları ve bağları iç içe olan İran’ın en güzel vadilerinden birinde sıralanıp gidiyor. Vadiyi güzel kaynaklar suluyor ve kırsal kesimdeki evler Marsilya çevresindekiler kadar çok. Ülkenin görüntüsünü bozan tek şey çorak yüksek tepeler; ne var ki, eğer bağ yetiştirmek için yeterince insan çalışsa bağlar burada harikalar yaratabilir. Erivan’ın evleri, tek katlı, taraçalı, İran’ın diğer kentlerinde de olduğu gibi kerpiçten ve çamurdan yapılmış. Her ev kare biçimli, köşeli yada yuvarlak, yaklaşık 2 metre yüksekliğinde bağımsız bir duvarla çevrili. Kent surları birçok yerde iki sıralı olmakla birlikte, yüksekliği asla dört metreyi geçmiyor ve yalnızca yuvarlak, dört ya da beş ayak genişliğinde hendeklerle korunuyor. Bütün bu yapılar ve hatta surlar güneşte kurutulmuş kerpiçle taraçasız olarak yapılmış. Kentin üst yanındaki kalenin duvarları –üç sıralı olmasına karşın- asla daha iyi değil. Hemen hemen oval biçiminde olan kalede, Müslümanların yaşadığı sekiz yüzden fazla ev var. Kuzeyden kaleyi ele geçirmek olanaksız, ne var ki, bu durum kerpiç duvarlar sayesinde değil, dibinde ırmağın aktığı ürkütücü bir uçurumla kaleyi donatan doğanın eseri. Kalenin kapıları sac kaplı. Kapıların demir parmaklıkları ve kale muhafızları birbirlerini oldukça iyi tamamlıyorlar. Eski kent belki daha güçlüydü, ama Türk-İran savaşları sırasında yıkıldı... Güney yanındaki bir tepenin üstünde, kaleye yaklaşık bin adım uzaklıkta, çift surla korunan Keçikale hisarı var; ne var ki, bu tür yapılar toptan çok yağmurdan korkuyorlar. Keçikale bir zamanlar Paris’te işçileri eğitmek için yaptırılan toprakhisarlara benziyor. Bütün Erivan surlarındaki mazgallar oldukça özel bir yapıda: mazgallar bir buçuk ayaklık bir çıkıntıyla kapşon ya da somağı biçiminde bir siperle surların dışına taşıyor ve böylece ok atma buyruğunu alan askerin başını korumuş oluyor. Bu, tabansızlar için oldukça iyi düşünülmüş; ne varki düşman çok yaklaştığında ve kendilerini öldürtmek için gerekli yere geldiklerinde onları göremeyecekler: zira eğer kuşatılanlar saldıranların surların dibine gelmelerini bekleyecek olurlarsa, artık bundan sonra onlara ok atamazlar.

Erivan ve çevresini bütün diğer gezginlerden çok daha iyi tanıyan Bay Chardin ırmakları doğru olarak betimliyor. Zengi ırmağı kuzeybatıda ve adından anlaşılacağı gibi kırk çeşmeden oluşan Kırkbulak (Körbulak) güneybatıda akıyor. Zengi, Erivan kentine iki buçuk gün uzaklıktaki Erivan (Gökçe) gölünden çıkar. Çevresi 25 mil olan bu derin göl eşsiz sazan ve alabalıklarla dolu; gölün ortasında ki ada da yapılmış olan bir manastırda bulunan din adamları bunlardan yararlanmıyorlar. Çünkü onlara yılda dört gün bu balıklardan yeme izni veriliyor ve bu din adamları yalnızca bu günlerde

¹⁵⁷ W. Turner, J. Hartley, *An Universal, Historical, Geographical on Poetical Dictionary*, Vol. 1, London 1703, s. 470

aralarında konuşabiliyorlar. Yılın geri kalan bölümünde sürekli susuyorlar ve yalnızca bahçelerinde ki otları doğanın kendilerine sunduğu haliyle yiyorlar.

Kentin yapılaşması kötü olduğundan güzel yerlerin bulunması imkânsız: valinin kalede bulunan sarayı, büyüklüğü ve dairelerinin dağılımı bakımından görkemli. Kentin meydanı kare biçiminde ve çapı 400 adımdan fazla değil. Malların satıldığı yer olan Pazar fena değil. Hamamlar ve kervansaraylar da güzel; özellikle de kale etrafındaki yeni kervansaray buraya girince bir panayıra girmiş gibi oluyorsunuz, çünkü her tür kumaşın satıldığı bir dehlizden geçiyorsunuz.

Hristiyanların kiliseleri küçük ve yarı yarıya yerin altında. Piskoposluk kilisesi ve Katovike adı verilen diğer kilise, söylendiğine göre son Ermeni kralları zamanında yapılmış. Piskoposluk yapısı tarafında, çok özel yapıda eski bir kule var. Duvarlar geniş yüzeyli ve kubbe bunu çok hoş tamamlıyor. Kentteki camilerin hiçbir özelliği yok.”¹⁵⁸

1819 yılında bölgeyi ziyaret eden seyyah Kotzebue şehir hakkında şunları kaydetmiştir;

“İran şehirlerinin çoğunda olduğu gibi Revan’da da küçük kapılı duvarların arasında dar yollar vardır. Duvarlardan dolayı bağ ve bahçeler görünmemektedir fakat içindeki üzüm ve diğer meyve ağaçları görülebilmektedir... Seyyah Chardin zamanında insanların çoğu sarayın içinde yaşıyorlardı; fakat han onların hepsini saraydan uzaklaştırdı... “Şehir çok fazla bahçeye sahip olduğundan evler az bir şekilde görülebilmektedir. Erivan’ın çevresinde 2 çay vardır. Birinin adı Zengi, diğerinin adı da Kverbulak’dır (Kırkbulak). Zengi çayının çıkışı Erivan gölündendir ve Ermenistan’ın büyük bölümünün içinden geçer, Aras’la birleşir ve Hazar Denizi’nden de çok uzak değildir. İran tarihinde şehrin orijiniyle ilgili pek bir bilgi yoktur.”¹⁵⁹

1822 yılına ait olan bir eserde ise Revan’ın fiziki yapısı ile ilgili şunlar kaydedilmiştir;

“... Han diye adlandırılan İran valisinin oturduğu şehirdir. Han buraya hakimdir fakat İran istediği zaman ordusunu göndermek mecburiyetindedir. Aras’ın bir kolu olan Zengi Çayı şehri boydan boya geçer. Diğer bir küçük çayın adı da Kırkbulak’tır. Şehrin su ihtiyacı buradan karşılanır. Fakat Erivan savaşlardaki yağmalardan dolayı artık büyük bir eyaletin başkenti gibi görünmemektedir. Kalesini hariç tutarsak, şehir harap ve yıkık bir görünüme sahiptir. Tahmini olarak 15000’i aşmayan bir nüfusu vardır. Ağrı dağı Türkiye ile İran arasında doğal bir sınır oluşturmaktadır. Şehrin güneybatısında Eçmiazin veya Üçkilise adı verilen bir Ermeni manastırı vardır. Manastırın çok geniş binaları vardır ve Ermeni hacılar tarafından sık sık ziyaret edilir.”¹⁶⁰

Seyyah H. S. Baynes, 1825 yılında yazdığı eserde şehrin fiziki yapısından bahsetmektedir;

¹⁵⁸ Joseph de Tournafort, *Tournafort Seyahatnamesi*, Edt. Stefenos Yerasimos, (Çev. Teoman Tunçdoğan), Kitap Yayınevi, İstanbul 2005, c. 2, ss. 175-177.

¹⁵⁹ Kotzebue, Age., s. 110, 125.

¹⁶⁰ M. Malte-Brun, Age., ss. 258-262.

“... Sık sık depremlere maruz kalır. Kayalık bir uçurumda inşa edilmiş geniş bir sarayı vardır ve 3 tarafı 3 sıralı surlarla çevrilidir. 18. yüzyılda seyyahların uğrak yeri haline gelmiştir. Evlerin bahçeleri çok sayıda bağ ve bahçelerle doludur. Birçok kez tekrar eden kuşatmalar nüfusunun büyük çoğunluğunun azalmasına neden olmuştur. 1635’de Türkler tarafından alınan şehir, 1 mil kadar uzaklaştırılarak şimdiki yerine yerleştirilmiştir.”¹⁶¹

2.1.2. Revan Şehrini Fizikî Yapısı

Osmanlı ve İran tarihi kaynaklarında XVI. yüzyıl başlarına kadar Revan adlı bir yerleşmeden bahsedilmemiştir. Osmanlı tarihî kaynaklarında Revan adından ilk defa, 1514 Çaldıran Seferi vesilesiyle bahsedilmiştir. Zikredilen yüzyıl başlarında bir köy yerleşmesi olduğu anlaşılan Revan, bu tarihlerde bölgeye hâkim olan Şah I. İsmail’in muhtemelen Anadolu tarafından gelebilecek saldırıları engellemek veya sınır boylarını kontrol altında tutmak maksadıyla Revan Kulu Han’ı bölgeye göndererek bir kale yaptırmış ve etrafını da topraktan bir sur ile çevirtmiştir.¹⁶² Böylece güvenliğin artmasıyla birlikte nüfusu artan Revan, köyden kasabaya dönüşmüştür. Nitekim 1578-1580 tarihli bir kaynakta “*Revan nam kasaba ...*” tabiri kullanılmıştır.¹⁶³

Revan şehrinin temelini kale oluşturmakta birlikte, Türk-İslâm şehrinin kuruluş ve gelişmesinde¹⁶⁴ önemli rol oynayan dinî, ticarî ve sosyal mekânlar ile topografik özellikler, şehrin fizikî yapısını etkilemiştir.

Devrin kaynakları ve seyyahların anlattıklarından Revan şehrinin, elips planlı bir gelişme gösterdiği anlaşılmaktadır. Şehrin bu şekilde gelişmesine etki eden faktörlerin başında kale gelmektedir. Evliya Çelebi’nin kaydına göre, bu kale (Ermenice Cicernakberd)¹⁶⁵ toprak ve tuğladan inşa edilmiştir. Fakat topraktan ve tuğladan yapılan bu kale, dış saldırılara karşı çok etkisiz kaldığından, 1583’de Ferhad Paşa tarafından ele geçirildiğinde, Şah Bağ’ındaki Tokmak Han sarayı ortaya alınarak, Zengi Çayı’nın doğu kıyısında, güneyden kuzeye doğru yaklaşık 30 km uzunluğunda dairevi bir dış kale duvarı ve iç kale inşa edilerek güçlendirilmiştir.¹⁶⁶ 1583-1724 yılları arasında,

¹⁶¹ H. S. Baynes, *London General Gazetteer*, London 1825, s. 119

¹⁶² Evliya Çelebi, *Age.*, c. 2, s. 281; Bala, *Agm.*, ss. 312-313.

¹⁶³ Osman Paşa, *Age.*, s. 61.

¹⁶⁴ Türk-İslâm şehri hakkında bkz. Doğan Kuban, “Anadolu-Türk Şehir; Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler”, *Vakıflar Dergisi*, c. 8, Ankara 1968, s. 54; Özer Ergenç, “Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fiziki Yapıya Etkileri”, *Türkiye’nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920)*, (Ed. Osman Okyar-H.İnalcık), Ankara 1980, ss. 105-106.

¹⁶⁵ Ernst Honigsmann, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, (Trc. Fikret Işıltan), Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1970, s. 175.

¹⁶⁶ Eliyev, *Age.*, s. 41.

Anadolu'nun çeşitli bölgelerinden taş ve demir getirtilerek kale duvarları, saldırılara karşı güçlendirilmek istenmiştir.¹⁶⁷ Kale duvarları Zengi Köprüsü, Demirbulak Mahallesi, Abbasdarı, Köşeli, Abagayat, Karabağ ve Zokalgala diye adlandırılan yerlerden geçerek Zengi Çayı'na doğru bir daire çizerdi. Uzunluğu yaklaşık 30 km. olan surlarda 50-60 burç bulunuyordu.¹⁶⁸ Revan Kalesi'nin güneye açılan Tebriz Kapı¹⁶⁹, kuzeye açılan Yayla (Meydan) Kapı ve batı tarafına açılan Köprü (Dervâze-i Pil) Kapı isimli üç kapısı mevcuttu. Revan şehrini çevreleyen surların Zengi Çayı'nın etkisiyle (engeliyle) elips bir şekil alması, sur dışındaki yerleşmeyi de etkilemiştir.

Şehri boydan boya geçen Zengi Çayı da şehrin fiziki yapısını etkilemiştir. Şehrin sulama, temizlik ve içme suyu temini ile değirmenlerin çalışması açısından can damarlarından biri Zengi Çayı'dır. Şehir bu tabi engel vesilesiyle, nehrin doğu kıyısında yerleşmek ve gelişmek zorunda kalmış ve akış yönü olan kuzey-güney istikametinde genişlemiştir. Şehrin elips gelişmesi bu tabi engel dolayısıyladır. Savaşlarda doğal bir hendek görevi gören Zengi Çayı'nın batı yakasının sur içine alınamaması, yani güvensizliği, halkın doğu yakasında yerleşmesine ve bir nüfus kesafeti oluşturmaya sebebiyet vermiştir.

Şehrin fizikî yapısını etkileyen diğer bir faktör, tüm Türk-İslâm kentlerinde olduğu gibi dinî mekânlardır. XVI. yüzyılda inşa edilen ve IV. Murad'ın Revan'ı zaptından sonra Cuma Namazı kıldığı Cami-i Kebir¹⁷⁰, şehrin en büyük camisidir. Ayrıca her mahallede mescidler bulunmaktadır. Cami ve mescidlerin yanı başında inşa edilen mektep ve medrese gibi eğitim kurumları da bu gelişmede pay sahibidir. Gayrimüslimlerin meskûn olduğu mahallerde yapılan kilise ve manastırlar da şehrin gelişimine etki eden dinî mekânlardır.

Revan şehri topografik olarak ova ile dağın kesiştiği bir yamaçta yer alır ve her yöne rahatlıkla gelişme imkânına sahip iken, şehrin sokakları Anadolu, Azerbaycan ve İran'da olduğu gibi dar ve eğri-büğüdür. Bunun en önemli sebebi, savaşların olumsuz etkilerinden korunmak olarak gösterilebilir. Revan şehrinin evleri tek katlı, çatıları ahşap kirişler üzerine serilen toprakla kapatılmış, taraçalı, kerpiçten ve çamurdan

¹⁶⁷ BA, Cevdet Tımar, 155/7743, tarih: 20/L/991; BA, Cevdet Askeriye, 818/34781, tarih: 17/S/1137

¹⁶⁸ Saide Hacıeva, "İrevan (Revan) Türk Hanlığı ve Osmanlı Devleti ile İlişkileri", *Türkler*, c. 7 Ankara 2000, s. 66; Eliyev, Age., ss.41-42; Eziz Elekbirli, *Kedim Türk-Oğuz Yurdu Ermenistan*, Saban Neşriyatı, Bakı 1994, s. 186.

¹⁶⁹ Aktepe, Age., s. 68.

¹⁷⁰ Aktepe, Age., s. 69.

yapılmıştır. Her ev kare biçimli, köşeli ya da yuvarlak, yaklaşık 2 m. yüksekliğinde bağımsız bir duvarla çevrilidir.¹⁷¹ Bu duvarların üzerinde, dışarıdan içeriğin görünmesini engellemek amacıyla uzunlamasına açılan pencereler vardır. Ekonomik durumu iyi olmayan ailelerin evleri iki oda ve bir tandırdan oluşuyordu. Maddi durumları iyi olan Müslim ve gayrimüslim ailelerin evleri ise iki odadan fazla idi ve mutfağın yanında kiler odası yer alırdı.¹⁷²

Şehrin Mahalleleri; Revan şehri mahalleleri hakkındaki bilgi veren en eski kayıtlar, 1590 ve 1727 tarihli tahrir defterlerindedir. 1590 tarihli deftere göre Revan şehri, sur içi (iç kaleyle birlikte) ve sur dışı olmak üzere iki yerleşmeden müteşekkildi. Sur içinde; Mardiros, Mirza, Küçük Kayk (Kayık)¹⁷³, İsalı ve Börekçi Ohan isimlerini taşıyan beş mahalle, surun dışındaki varoşlarda da Dereköy, Hacı İlyas, Yenice, Gökkend, Arbanî, Zenge ve Oğcaperd¹⁷⁴ isimli yedi mahalle bulunuyordu. Bu son 7 mahalle tahrir defterinde köy olarak kaydedilmiştir. Ancak gerek tahrir defterindeki “der karib-i Çay-ı Zengi” ifadesinden ve gerekse yapılan araştırmadan bu köylerin şehrin hemen karşısında ve Zengi Çayı’nın batı yakasında, bir nevi şehrin varoşu konumunda olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca bu köylerdeki çiftlikler, köy halkından olmayan, şehirde yaşayan kimseler tarafından tasarruf edilmekteydi. Mesela, Yenice mahallindeki bir çiftlik hakkında “çiftlik der-tasarruf-ı İbrahim veled-i Kılıç ve Musa veled-i Cafer resmin ve behresin virür”¹⁷⁵ isimleri zikredilen kişiler köy halkından değildir. Bunlar şehir merkezine yakınlığı sebebiyle köyde yaşamamakta, şehirde hayat sürmekteydiler. Tahrir defterinde köy halkı arasında isimlerin kayıtlı olmaması bunun göstergesidir. 1590 yılı itibariyle Revan şehrinin mahallerinin Marderos ve Börekçi Ohan hariç diğerlerinin tamamı Türkçe isim taşımaktadır. İlk tahririn yapıldığı yıllarda, bitişik meskûn mahallerin etrafları surla çevrilince, Türkler surun dışında, gayrimüslimler ise surun şehre yakın tarafında kalmışlardır. Böylece şehir sur içi ve sur dışı (varoş) olmak üzere iki kısma ayrılmıştır.

¹⁷¹ Tournefort, Age., s. 175

¹⁷² Bilgili, *İran ve Azerbaycan*., ss. 107-108

¹⁷³ Türkmen bölgelerinde kayık kelimesi yerine, kayk kelimesi de kullanılmaktadır. (Bkz. Derleme Sözlüğü, Ankara 1993, c. VIII).

¹⁷⁴ Oğca kelimesi ön, öncü anlamına gelmektedir. Berd/Perd kelimesi ise menzil demek olan Brid kelimesinin bölgedeki kullanım şeklidir. Bu iki kelimenin birleşmesinden oluşan Oğcaberd/Oğcaperd; öndeki menzil anlamına gelmektedir. (Berid kelimesi için bkz. M. Fuad Köprülü, “Berid”, *İA*, c.2, ss. 541-549)

¹⁷⁵ BA, TTD 633, s. 37

Evliya Çelebi'ye göre XVII. yüzyılda Revan şehri; Eskişehir, Kale İçi ve Köprübaşı olarak üç yerleşmeden müteşekkildi. Eskişehir ve Kale İçi, Zengi Çayı'nın doğusunda yer alırken, Köprübaşı ise çayın batı kıyısında yer almaktaydı. Kale içinde Pazar meydanı, etrafında yerleşen üç kervansaray ve dört mescid¹⁷⁶ bulunuyordu. Bir çekim merkezi olarak Pazar meydanı, kervansaraylar ve mescidler sur içini şehrin merkezi haline getirmişlerdir. Kale İçi semtinde beylerbeyi sarayı, mescid, darphane ve 2060 kadar toprak örtülü ev vardı. Eskişehir yerleşmesi kalenin kuzeyinde yer almaktaydı. Bu semtte Çevgan Meydanı, han, cami, çarşı ve pazar bulunmaktaydı. Kaleden nehrin batı kıyısına açılan köprü'nün hemen başında Köprübaşı semti kurulmuştu. Bu semtte Han Bağı adıyla meşhur bir bağ, cami, han, hamam ve çarşı vardı.¹⁷⁷ Bütün bu yapılara bakıldığında şehrin fiziki gelişimini yukarıda bahsedilen etkenlerin belirlediği söylenebilir.

1727 tarihli tahrir defterine göre de şehir, yine sur içi ve varoş olmak üzere iki yerleşmeden oluşuyordu. Bu tahrir defterinde “*nefs-i kal'a-i Revan*” başlığı atılmasına rağmen, sur içindeki mahalleler ayrıca zikredilmemiştir. Fakat bir vakıf kaydında geçen “*Revan Kalesi dâhilindeki Tophane yanında*”¹⁷⁸ ifadesinden, top ve diğer silahların imal ve muhafaza edildiği Tophane'ye istinaden bu mevkinin, Tophane tesmiye edildiği söylenebilir. Bu tarihte şehir, Köhneşehir (Eskişehir), Temir Bulak, Derekent (Dereköy) ve Depebaşı olmak üzere dört mahalleye ayrılmıştır.¹⁷⁹ Revan için yapılan ilk tahrirde, sur dışında bulunan Hacı İlyas, Yenice ve Oğçaperd, yapılan ikinci tahrirde de köy olarak kayıtlıdır.¹⁸⁰ İlk tahrirdeki Gökkend, Arbanî ve Zenge ise muhtemelen birleşerek Depebaşı adını almıştır.

1590'dan 1727'e kadar geçen sürede mahalle isimlerinden sadece Dereköy aynı kalmış, diğerleri değişmiştir. Bir Ermeni kaynağına göre, Revan şehrinde yaşayan Ermeniler, 1723 yılı itibarıyla Türkçe mahalle isimleri yerine, kendi verdikleri Çorakeğ, Kondi, Eski Erivan, Ağoryaç (Değirmenler) isimlerini kullanıyorlardı.¹⁸¹

Hanlık döneminde Revan, üç mahalleden müteşekkildi. Bu mahalleler, Şehir (Köhneşehir), Tepebaşı ve Demirbulak isimleriyle anılırlardı. Şehir Mahallesi kentin en

¹⁷⁶ Kemankuş Mustafa Ağa, kale derûnunda Sultan Murad (IV) camii ve han sarayı olduğunu belirtir. Aktepe, Age., s. 69; Aliyev, Age., s. 43

¹⁷⁷ Evliya Çelebi, Age., c. 2, s. 285

¹⁷⁸ BA, TTD 901, s. 290

¹⁷⁹ BA, TTD 901, ss. 24-39.

¹⁸⁰ BA, TTD 901, ss. 24-39.

¹⁸¹ *Osmanlı-İran-Rus İlişkileri*, ss. 59-60.

büyük mahallesi idi. Depebaşı Mahallesi şehrin batı kısmında yer alırken, Demirbulak mahallesi ise güney-batı tarafında konumlanmıştı.¹⁸²

2.2. NAHÇIVAN ŞEHİRİ VE MAHALLELERİ

Aras Nehri kıyısında ve kervan-ticaret yolu¹⁸³ üzerinde bulunan Nahçıvan şehri, Emevî hükümdarı Muaviye döneminde Aziz b. Hatim tarafından esaslı bir şekilde imar edilerek yeni bir kent vücuda getirilmiştir.¹⁸⁴ Tarihte birkaç kez yıkıma uğramış olan şehir, her yıkımdan sonra şehirde kalanlar, başka yerlerden göç edenler veya şehirden kaçıp daha sonra geri dönenler tarafından tamir edilerek yeniden diriltilmeye çalışmıştır.

Nahçıvan şehri, Osmanlı zaptından önce kale (şehristân) ve rabat olmak üzere iki yerleşmeden ibaretti. Nahçıvan'ın ilk kalesi, Yezdabâd (Köhnekale) denilen kaleydi. Bu kale İldenizliler tarafından XII. yüzyılda Mümine Hatun Türbesi yanında inşa edilmiştir. Şehrin askerî, siyasî ve idarî merkezi olan bu kalede Han Sarayı bulunuyordu. Diğer yönetim binaları ise, şehir meydanı etrafında toplanmıştı.¹⁸⁵

Osmanlılar, XVI. yüzyıl sonlarında ele geçirdiklerinde sınır güvenliğini düşünerek Nahçıvan Kalesi'ni tamir etmişler, şehirde imar ve bayındırlık faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Bu imar sırasında, tahrip olan, pek çok dinî ve ticarî yapı Osmanlı paşaları tarafından tamir edilmiş veya yenileri yaptırılmıştır. Osmanlıların ilk idaresi döneminde Nahçıvan şehri; Kadı Cihan (diğer adı Hoca Mirican), Seyyid Hüseyin, Molla Ahmedî, Mirza Beğ (diğer adı Cami), Sahab, Künbed (diğer adı Türkmenler), Balâ, Hoca Beğ, Huzemerek, Tizhiran, Köknaver ve Kal'a isimli 12 mahalleye ayrılmıştır.¹⁸⁶ Kal'a Mahallesi, adından da anlaşılacağı üzere kale içini ifade etmektedir. Künbed mahallesi, Mümine Hatun türbesine, Kadı Cihan mahallesi şehir kadısının burada oturmasına istinaden bu isimleri almıştı. Seyyid Hüseyin, Molla Ahmedî, Mirza Beğ ve Hoca Beğ mahalleleri, ilk nüvesi, hayır sahibi kimseler tarafından yaptırılan mescidler etrafında gelişen mahallelerdi. Bütün bunlar, Nahçıvân'ın kale, dinî mekân ve ticarî binalar ekseninde gelişen bir şehir olduğu izlenimi vermektedir. Safevî döneminde

¹⁸² George A. Bournoutian, *The Khanate of Erevan Under Qajar Rule; 1795-1828*, California 1992, s. 210; Eliyev, Age., s. 41.

¹⁸³ Aras çayı boyunca Hazar Denizi-Anadolu ticaret yolu Nahçıvân'dan geçiyordu. (Memmedov, Agm., s. 30).

¹⁸⁴ V. Minorsky, Agm., s. 34.

¹⁸⁵ V. Muradov, *Orta Asır Azerbaycan Şehirleri*, Bakı 1983, ss. 48-62; Minorsky, Agm., s. 34.

¹⁸⁶ BA, TTD 633, ss. 100-108.

şehir yönetim örgütünde yer alan itimadü'd-devle, kadı, şeyhülislâm, kelenterî, münşî, daruga, diz çöken ağa ve çiğ yiyen ağanın¹⁸⁷ resmî daire veya konakları, tahrir defterinde Meydan¹⁸⁸ (Çarşısı) adıyla kaydedilen yerde olmalıdır. Tebriz ve diğer şehirlerden gelenler de bu meydanda konaklar, alış-veriş yapardı. Nahçıvân meydanı bu yönleriyle Erdebil, Tebriz, Gence meydanları gibi çok fonksiyonlu bir özellik arz eder. Nahçıvân'ın fizikî olarak şekillenmesinde de bu meydanın önemli bir rolü olduğu anlaşılmaktadır.

1727'de ise şehir, Yukarı (Bâlâ) ve Aşağı olmak üzere iki mahalleye ayrılmıştır.¹⁸⁹ 1590 yılına nazaran mahalle isimlerinden sadece Balâ ismine tesadüf edilmektedir. Nahçıvan şehrinde yaptığımız alan araştırmasında, şehrin coğrafi olarak kuzey tarafının daha yüksek, güney tarafının alçak olduğu gözlenmiştir. Buna göre Yukarı Mahalle denilen yer şimdiki Nahçıvan'ın kuzeyi, Aşağı Mahalle Aras Nehri'ne doğru uzanan güneyi olmalıdır. Tahrir defterinde böyle bir basit adlandırmanın sebebi, şehrin ehemmiyetini yitirmesi veya tahrir memurunun, sosyal veya coğrafi bir adlandırmaya dayandırarak Aşağı-Yukarı mahalle gibi bir tesmiye takdiri olabilir.

2.3. ORDUBÂD ŞEHRİNİN FİZİKÎ YAPISI VE MAHALLELERİ

Aras Nehri kıyısında ovalık bir alanda yer alan Ordubâd şehri, 1590 yılında Gemiş¹⁹⁰, Meydan (diğer adı Gürdetal), Anberaş, Suşehri, Aramine ve Menges¹⁹¹ isimli 6 mahalleden oluşmaktaydı. 1727'de de Anberaş, Menges, Suşehri ve Esirike adlı 4 mahallenin ismi kaydedilmiş, tamamıyla Müslümanların meskûn olduğu bir mahallenin ismi yazılmamıştır. Bu mahallede kervansaray ve dükkânlar bulunduğu dair kayıtlardan, 1590 tahririnde bulunan Meydan Mahallesi olduğu sanılmaktadır. Çünkü İran-Azerbaycan şehirlerinde ticarethaneler, umumiyetle şehrin ana Meydan'ı etrafında toplanmıştır.

Etrafı surla çevrili olmayan Ordubâd, Aras Nehri'nin sulama imkânları sebebiyle bağ ve bahçelerle bezeli bir şehirdi. Nitekim 1590 ve 1727 tarihli defterlerde, Anberaş,

¹⁸⁷ Evliya Çelebi, Age., c. 2, s. 236.

¹⁸⁸ BA, TTD 901, s. 23.

¹⁸⁹ BA, TTD 905, ss. 10-20.

¹⁹⁰ Gemiş kelimesi, Azeri Türkçesinde ve Anadolu'da Iğdır bölgesinde sazlık, kamışlık anlamına gelir.

¹⁹¹ Menges kelimesi, Türkmen yörelerinde "az derin olan koyakların ortasındaki yüksek tepe", "Sarp kayalıklarda oturacak kadar dar çıkıntılı yerler", "killi toprak" manalarına gelmektedir.

Gürde, Menges, Aramine ve Suşehri mahallelerinde çok sayıda bağ ve bahçe olduğu kaydedilmiştir.¹⁹²

2.4. MAKÜ ŞEHRİNİN FİZİKİ YAPISI VE MAHALLELERİ

Makü şehri, bir kale-şehir yerleşmesidir. Osmanlılar 1574’de bölgeyi ele geçirdiklerinde Kürtlerden Mahmudî aşiret beyi İvaz Bey’e burayı ele geçirmesi ve bir kale inşa etmesi emrini vermiştir. Bunun üzerine İvaz Bey, Aras Nehri kollarından Zengimar (Sarısu) Çayı kenarında suru dar, ancak oldukça yüksek bir kale inşa etmiştir. Şehir bu kaleden ibarettir. 1590 tahriri esnasında İvaz Bey’in ocaklığı olduğundan defteri tutulmayan Makü, 1639’da Sultan IV. Murad’ın emriyle yıktırıldı. Safevîlerin de sağlam bir kale bulunmasını istemediklerinden tamir etmedikleri Makü Kalesi¹⁹³, Evliya Çelebi’nin bölgeyi ziyaretiyle ilgili anlattıklarından, mamur ve abadân olmadığı anlaşılmaktadır¹⁹⁴. 1727’de tahrir defterinde “*nefs-i kal’a-i Makü*” başlığı altında tek bir mahal olarak kaydedilmiştir. Bu kayıttan şehrin kale içiyle sınırlı olduğu anlaşılmaktadır. Evliya Çelebi de, sadece kale içerisinde yerleşme (700 hane) olduğundan bahseder. Kalenin giriş kapısı Zengimar Çayı’na açılmakta olup, kale kapısı açılmak istendiğinde indirilir, böylece çayın üstünde bir köprü oluştururdu.

Makü Kalesi’nde Osmanlı ordusuna ait mühimmat istiflenmişti. 1727 tarihli tahrir defterinde “*Yarakha ve mühimmat der kal'a-i mezbûr*” başlığı altında; 4 kıt’a zenberek, 20 adet tüfenk ve 5 kantar barutun kalede muhafaza edildiğine dair kayıt bulunmaktadır.

Makü Kalesi’nin hemen yanında kale halkına ait bağlar ile Hacı-yı Kebir, Hacı-yı Sagir ve Türkan isimli üç köy yer alıyordu. Türkanlar köyünden itibaren Makü Kalesi’ni çevreleyen bir sıra dizilmiş köylerde Dünbilli aşireti mensupları yaşıyordu.¹⁹⁵

¹⁹² BA, TTD 905, ss. 208-218.

¹⁹³ Osmanlılar ve Safevîler, Makü Kalesi’nin Kürt isyancılar tarafından sığınak olarak kullanılmasını engellemek için tahrip ettikleri sanılmaktadır (Rıza Kurtuluş, “Mâkû”, *TDVİA*, XXVII, s. 458)

¹⁹⁴ Evliya Çelebi (c. 2, s. 228) kale hakkında şunları anlatır; “*Eşkâl-i kal’a-yı Makû: Nehir kenarında dibi ince, yukarısı sahra-yı azîm güyâ mantar gibi yahut zencef ütücüsü mermeri gibi ince belli, evc-i âsumâne ser çekmiş, asla bir taraftan zafer mümkün değil, havâlesiz bir kal’a-yı bî-misâldir. Aşağı kayada ağaç cisr ile ubûr olunur. Ancak kapusu var. Andan içeri minâre yolu gibi kayadan kesmeli yokuş yukarı çıkılır. İçinde yedi yüz hâne kadar imâr olmada hâneleri var. Dahi ol kadar ma’mûr değildir. Eğer imâr olursa kahrkâhâ-âsâ bir kal’a-yı bî-misâl olur. Revân hanlığı hükmünde bir sultanlık olup, içinde iki bin Mâzenderânî tüfenk-endâz koymuşlar. Her gece nehir üzre cisrin kaldırıp, kal’anın kayası cezire-misâl kalıp, kal’anın tâ zirve-i âlâsından yüz kulaç iplerin dollaplarıyla kal’aya su çekip, def-i atşân ederler.*”

¹⁹⁵ BA, TTD 895, ss. 6-8

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÇUKUR SA'AD EYALETİ'NİN NÜFUS YAPISI

3.1. XVI-XVIII. YÜZYILLARDA NÜFUS

3.1.1. Vergi Nüfusu

Tarihi süreçte Arap, Selçuklu, İlhanlı, Timurlu, Karakoyunlu, Akkoyunlu, Safevî ve Osmanlı hâkimiyetlerinde kalan Çukur-Sa'ad coğrafyası, sürekli mücadele alanı olmuş ve istikrarı bir türlü bulamamıştır. XVI. yüzyıl başlarında başlayan Safevî-Osmanlı mücadelesi bölgede keşmekeş yaşanmasına ve önemli nüfus hareketliliğine yol açmıştır. Safevî Devleti'nin tarih sahnesinden silinmesinden sonra da bölgede istikrar bir türlü sağlanamamış, gerek hanlıklar arası mücadele ve gerekse XIX. yüzyılda başlayan Rus saldırıları, bu bölgede büyük nüfus hareketliliğine neden olmuştur. Kısacası bölge halkı, yüzyıllar boyu işgal ve saldırıların ortaya çıkardığı demografik, ekonomik, siyasi, psikolojik ve sosyolojik¹⁹⁶ olumsuzlukların birçoğuna maruz kalmıştır. İstikrarsızlık, bölgenin özellikle etnik-demografik yapısını derinden etkilemiştir.

1590'da Vergi Nüfusu:

Çukur-Sa'ad şehirlerinin nüfusu ile ilgili ilk resmi kayıtlar, Osmanlı Devleti'nin 1583 yılında burayı ele geçirmesiyle ortaya çıkmıştır. Osmanlıların 1590'da yaptığı nüfus arazi tahriri, şehirlerin demografik yapısı hakkında kısmen de olsa bilgi vermektedir. Osmanlı sayımlarının Revan, Nahçıvan, Ordubâd ve Makü şehirlerinin demografik yapısı hakkında kısmen bilgi verdiğinin söylenmesinin sebebi; bu şehirlerin Osmanlıların eline geçmesinden önce, Kızılbaş olan ahalinin gerek bölge hâkimlerinin zoruyla ve gerekse korktuklarında kendi istekleriyle şehirlerden göç etmesidir. Nitekim Revan'ın Müslüman halkının bir kısmı Tokmak Han tarafından, bir kısmı da korktuklarından kendi iradeleriyle şehirden ayrılmış, Ağrı Dağı eteklerindeki yaylalara sığınmışlardır.¹⁹⁷ Şehirde meydana gelen bu hadisenin benzeri kır kesiminde de yaşanmıştır. Osmanlıların kendilerini katledeceğinden korkan Kızılbaş köylüler ve konar-göçer aşiretler köylerini, yaylak ve kışlaklarını terk ederek daha güvenli gördükleri bölgelere göç etmişlerdir. Nitekim 1590 tarihli tahrir defterinde, Abaran ve Şaraphane nahiyelerinin sadece köy isimleri yazılmış, nüfusla ilgili herhangi bir bilgi

¹⁹⁶ Cemal Yalçın, *Göç Sosyolojisi*, Anı Yayıncılık, Ankara 2004, s. 3.

¹⁹⁷ Selânikî Mustafa Efendi, I, s. 124; Kütükoğlu, Age., ss. 75-76; Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 346.

kaydedilmemiştir. Bu durumu Bazarçayı nahiyesinde, Şerur kazasının, Zar ve Zebil nahiyesinde de görmek mümkündür. Bununla birlikte Osmanlıların da göç ettirme politikası uyguladığı görülmektedir. Mesela, Şüregel Nahiyesi'nden 20000 kişi Osmanlı idaresindeki topraklara göç ettirilmiştir.¹⁹⁸ Osmanlıların göçe tabi tuttuğu bu nüfus, Sünni Müslümanlardan olup, Safevîlerin intikam almak için bunları katledebileceğinden korkulduğundan böyle bir yola başvurulmuştur. Karşılıklı uygulanan bu göçlerden dolayı, bölgedeki Müslüman-Türk nüfus oranı büyük ölçüde azalmıştır. Bununla birlikte, gayrimüslimler yerlerinde sabit kalmış, herhangi bir göç olayı yaşanmamıştır. Bu sebeple 1590 tarihli defterden şehir ve kırdaki yaşayan gayrimüslimlerin nüfusu hakkında hemen hemen tam bir bilgi sahibi olunurken, Müslüman-Türk nüfusu için aynı şeyi söylemek mümkün değildir.

Bu çerçevede, 1590 yılı tahririne göre, Revan Eyaleti'nin yaklaşık vergi nüfusu 8979 hane, 533 bekârdır (yaklaşık 45450 kişidir). Bu nüfusun 3320 hane, 533 bekârdan oluşan kısmını Müslüman Türkler, 5659 hanesini (yaklaşık 28300 kişi) ise gayrimüslimler oluşturmaktadır.¹⁹⁹ Bir başka deyişle tahrir defterine kayıtlı eyalet vergi nüfusunun %38'i Müslüman Türk, % 62'si gayrimüslimdir.²⁰⁰

Tablo 3.1.1.1. 1590 Tarihli Tahririne Göre Çukur Sa'ad Eyaleti'nin Vergi Nüfusu

Nahiye 1590	Müslim				Gayrimüslim			Genel Toplam
	Hane	Bekâr	Tahmini Nüfus	%	Hane	Tahmini Nüfus	%	
Abaran	0	0	0	0	0	0	0	0
Abnik	0	0	0	0	0	0	0	0
Ağcakal'a	31	3	158	7%	395	1975	93%	2133
Alınca	322	104	1714	57%	254	1270	43%	2984
Aralık	9	4	49	5%	205	1025	95%	1074
Armuy	47	11	246	75%	16	80	25%	326
Azadciran	362	56	1866	47%	421	2105	53%	3971
Bazarçayı	0	0	0		0	0		0
Derenörgüt	0	0	0	0%	27	135	100%	135

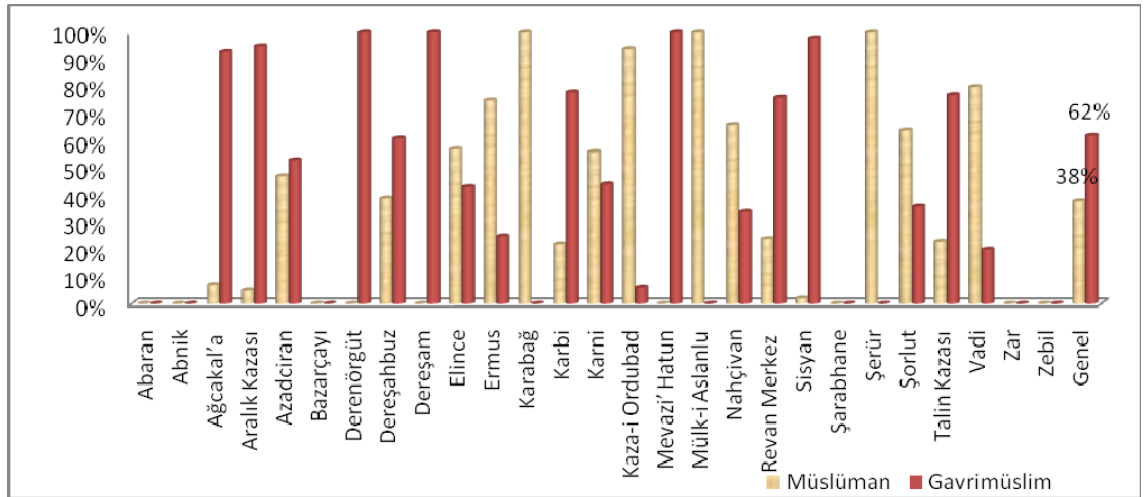
¹⁹⁸ Ziya Büniyatov, *İrevan Eyaletinin İcmal Defteri*, Bakı 1996, s. 12; Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 327

¹⁹⁹ Yaklaşık nüfus hesaplanırken umumî kabul gören “5 x hane + mücerred” formülü esas alınmıştır. Hane halkı hakkında daha fazla bilgi için bkz. Ömer Lütfi Barkan, “Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi”, *Türkiyat Mecmuası*, c. 10, İstanbul Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1953, s. 11; Nejat Göyünç, “Hane Deyimi Hakkında” *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, sayı 32, İstanbul 1979, ss. 331-348.

²⁰⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Tablo 3.1.1.1. ve Grafik 3.1.1.1.

Dereşahbuz	55	12	287	39%	88	440	61%	727
Dereşam	0	0	0	0%	54	270	100%	270
Karabağ	35	11	186	100%	0	0	0%	186
Karni	176	15	895	56%	138	690	44%	1585
Karpi	187	17	952	22%	691	3455	78%	4407
Ordubâd	258	0	1290	95%	15	75	5%	1365
Mevazi-i Hatun	0	0	0	0%	24	120	100%	120
Mülk-i Aslan	4	0	20	100%	0	0	0%	20
Nahçıvan	780	169	4069	65%	432	2160	35%	6229
Revan Merkez	357	7	1792	25%	1097	5485	75%	7277
Sisyan	31	2	157	2%	1545	7725	98%	7882
Şarabhane	0	0	0		0	0		0
Şerür	372	62	1922	100%	0	0	0%	1922
Şorlut	58	11	301	64%	34	170	36%	471
Talin	46	22	252	23%	173	865	77%	1117
Vadi	190	27	977	80%	50	250	20%	1227
Zar	0	0	0		0	0	-	0
Zebil	0	0	0		0	0	-	0
Toplam	3320	533	17150	38%	5659	28300	62%	45450

Kaynak: BA, TTD 633

Grafik 3.1.1.1. 1590 Tarihli Tahririne Göre Çukur Sa'ad Eyaleti'nde Etnik-Dini Vergi Nüfusu Oranları

1590 yılında Çukur-Sa'ad Eyaleti'nin merkezi olan Revan şehrinde, yukarıda da belirtildiği üzere iç kale, sur içi ve varoş mevkileri bulunuyordu. Müslüman Türkler iç

kale ve varoşlarda, gayrimüslimler sur içinde yaşamaktaydı. Bu dönemde şehir nüfusu 380 hane (yaklaşık 2215 kişi) gayrimüslim, 284 hane, 3 bekâr (yaklaşık 1423 kişi) Müslüman Türk olmak üzere yaklaşık 3323 kişidir.²⁰¹ Revan şehrinin % 39'unu Müslüman Türk nüfus oluşturmuştur.

Tablo 3.1.1.2. 1590 Tarihli Tahririne Göre Revan şehrinin Etnik-Dini Vergi Nüfusu Dağılımı

Mahalleler		Müslüman Türk		Gayrimüslim	Toplam	Tahmini Nüfus
		Hane	Bekâr			
Sur İçi	İç Kale	29	0	0	29	145
	Marderos	0	0	89	89	445
	Mirza	0	0	48	48	240
	Küçük Kaykı	0	0	94	94	470
	İsalı	0	0	51	51	255
	Börekçi Ohan	0	0	54	54	270
Varoşlar	Dereköy	0	0	41	41	205
	Bağlar	224	0	0	0	1120
	Hacı İlyas	10	0	0	10	50
	Yenice	4	0	3	7	35
	Ohçapert	17	3	0	20	88
Toplam		284	3	380	664+3	3323

Kaynak; BA, TTD 633, s.24-34.

1590 tarihli defterde aslında Bağlar isimli bir mahalle bulunmamaktadır. Ancak, bağ-bahçe kayıtları arasında bağ, bahçe ve değirmenleri tasarruf eden 224 Müslüman Türk hanenin isimleri zikredilmiştir. Defterde bu 224 hanenin herhangi bir mahallede yaşadığına dair bir kayıt bulunmamaktadır. Defterde bir mahalle sakini olarak kaydedilmemesinin sebebi hakkında kesin bir bilgiye ulaşılamamıştır. Büyük ihtimalle Revan'da yaşayan Müslüman-Türklere tam bir vergi muafiyeti verilmiş, bu sebeple deftere yalnızca, ilaveten bağ, bahçe, değirmen tasarruf eden kişiler kaydedilmiştir. Bu da deftere kaydedilmemiş başka pek çok kişinin olduğunu göstermektedir.

Revan Nahiyesi'nin vergi nüfusu, 357 hane, 7 bekâr Müslüman Türk ile 1097 hane gayrimüslimden müteşekkildi. Revan Nahiyesi'nde vergi nüfusu olarak toplam

²⁰¹ Bkz. Tablo 3.1.1.2.

1454 hane (yaklaşık 7280 kişi) yaşamaktaydı. Gayrimüslimlere nazaran Müslüman Türk nüfus oranı ise % 25 idi.

Revan şehrinden başka, bölgedeki önemli merkezlerden biri de Nahçıvan şehriydi. 1590 yılında şehir vergi nüfusunu, 593 hane ve 110 bekâr (yaklaşık 3075 kişi) Müslüman-Türk oluşturmaktaydı. Şehrin mahallelere göre nüfus dağılımı şöyledir;²⁰²

Kadı Cihan	: 70 hane
Seyyid Hüseyin	: 102 hane, 19 bekâr
Molla Ahmedî	: 59 hane, 19 bekâr
Mirza Beg	: 25 hane, 6 bekâr
Sahab	: 8 hane, 4 bekâr
Künbad	: 21 hane, 9 bekâr
Balâ	: 80 hane, 17 bekâr
Hoca Beg	: 108 hane, 16 bekâr
Hozemerek	: 58 hane, 12 bekâr
Tizhiran	: 10 hane, 2 bekâr
Köknaver	: 20 hane, 4 bekâr
Kal'a	: 9 hane, 2 bekâr Müslüman Türk
TOPLAM	: 570 hane, 110 bekâr Müslüman Türk

Nahçıvan Nahiyesi'nde 780 hane, 169 bekâr Müslüman Türk, 290 hane gayrimüslim olmak üzere toplam 1235 hane, 169 bekâr (yaklaşık 5520 kişi) vergi nüfusu yaşamaktaydı. Nahçıvan'da, Müslüman Türk vergi nüfusunun oranı ise % 74 idi.

1590 yılında bir diğer önemli merkez de Ordubâd şehriydi. Ordubâd şehrinde 258 hane, 8 bekâr Müslüman Türk ve 15 hane gayrimüslim (yaklaşık 1400 kişi) yaşıyordu. Bu nüfusun 258 hane, 8 bekârı Müslüman-Türk, 15 hanesi ise gayrimüslimdi. Şehirde yaşayan gayrimüslimler nüfusun yalnızca % 5'ini oluşturunuyordu. Şehrin mahallelere göre nüfus dağılımı şöyledir;²⁰³

Gemiş	: 55 hane, 8 bekâr Müslüman Türk
Meydan/Gürdetal	: 57 hane Müslüman Türk
Anberaş	: 82 hane Müslüman Türk
Suşehri	: 47 hane Müslüman Türk
Aramine	: 17 hane Müslüman Türk ve 15 hane gayrimüslim

²⁰² BA, TTD 633, ss. 100-108

²⁰³ BA, TTD 633, ss. 276-279

TOPLAM : 258 hane, 8 bekâr Müslüman Türk, 15 hane gayrimüslim

Eyalette bulunan diğer yerleşim yerleri köy/kasaba hüviyetindeydi. Ağca Kal'a Kazası'nın merkezi konumunda olan Ağca Kal'a kasabasında Müslüman-Türk nüfus bulunmazken, 92 hane Hristiyan-Ermeni yaşamaktaydı.

Alınca Nahiyesi'nin merkezi ise Alınca kasabası idi. Bu kasabada 22 hane, 9 bekâr Müslüman Türk, 149 hane gayrimüslim ikamet etmekteydi.

Aralık nahiyesinin merkezi konumundaki Ahuri kasabasında 160 hane gayrimüslim ikamet etmekteydi.

Armuy nahiyesinde ise sadece Araku (25 hane Müslüman-Türk ve 16 hane Hristiyan-Ermeni) ve Şehriyar (22 hane Müslüman-Türk) köylerindeki nüfus kayıt altına alınmıştır.

Karbi kasabasında 180 hane Hristiyan-Ermeni,

Karabağ kasabasında 16 hane ve 3 mücerred Müslüman-Türk,

Dereşahbuz kasabasında 5 bekârın yanı sıra 29 hane Müslüman-Türk ve 11 hane Hristiyan-Ermeni,

Karni kasabasında 4 hane Müslüman-Türk ve 96 hane Hristiyan-Ermeni,

Vadi Nahiyesi'nin Vadi-i Kebir köyünde 67 hane Müslüman-Türk ve 11 Müslüman bekâr,

Talin kasabasında 11 hane Müslüman-Türk ve 1 bekâr, 130 hane Hristiyan-Ermeni,

Dere Nörgüt kasabasında 4 hane Müslüman yaşamaktaydı.

Revan Eyaletinde, en fazla nüfus yoğunluğuna sahip nahiye, 1576 hanelik (yaklaşık 7880 kişi) nüfusuyla Sisyan Nahiyesi'dir. Sisyan nahiyesinin de 1470 hanesi (yaklaşık 7350 kişi), 41 mahalleden oluşan Culha kasabasına aittir. Bu kasabada, zengin tüccarlardan²⁰⁴ oluşan gayrimüslimler yaşamaktadır. Culha, Osmanlıların bölgedeki gayrimüslim politikasını ve bölge nüfusunda gayrimüslim sayısının üstünlüğünü göstermesi bakımından önemli bir örnektir.

Sisyan nahiyesi Revan, Karbi, Azadciran ve Alınca nahieleriyle birlikte tüm eyalet nüfusunun yaklaşık % 64'ünü meydana getirmişti. Tahrir defterine bakıldığında nüfus yoğunluğu fazla olan bu nahielerin aksine Abaran, Abnik, Bazarçayı, Şarabhane,

²⁰⁴ BA, TTD 633, ss. 368-386.

Zar ve Zebil nahiyelerinde ise nüfus kaydı olmadığından, deftere sadece nahiyelerdeki köy isimleri, hâsıllarıyla beraber kaydedilmiştir. Nüfusun kaydedilmediği nahiyelerden biri olan Mülk-i Arslan Nahiyesi'nde sadece 4 hane Müslüman-Türk yaşamaktaydı. Sadece Müslüman-Türk nüfusun yaşadığı diğer nahiyeler Karabağ ve Şerür nahiyeleridir. İçerisinde sadece Hristiyan nüfus barındıran nahiyeler ise Dere Nörgüt, Dereşam ve Mevazi-i Hatun nahiyeleri idi.

Yeniçağ'ın klasik tarım toplumu özelliği taşıyan Revan bölgesindeki halkın da önemli bir kısmı kır kesiminde ikamet etmekteydi. 1590 yılı itibariyle kırsal kesimin, şehir nüfusuna oranı yaklaşık % 82 idi.

1727 Yılında Vergi Nüfusu:

Osmanlıların bölgeye karşı giriştikleri 1723 harekâtı sırasında da yine 1583 harekâtında olduğu gibi halk bölgeden kaçmaya çalışmış²⁰⁵, bölgenin zaptından sonra da sürgün ve göç olayları yaşanmıştır. Nitekim Münir Aktepe, 15000 Kızılbaş Türk'ün Osmanlılarca sürgün edildiğini yazar.²⁰⁶ 1727 tarihli tahrir defterlerinden de Dereçiçek, Abaran, Karpi, Sederek, Vadi ve Sürmeli'nin Müslüman Türk ahalinin büyük kısmının buraları terk ettiği ve kasabaların köye dönüştüğü anlaşılmaktadır.

1727 tarihinde Revan Eyaleti'nin toplam vergi nüfusu, 22868 hane ve 2095 bekârdan (yaklaşık 114941 kişi) ibaretti.²⁰⁷ Yukarıda bahsedilen göçlere rağmen, bu tarihte Müslüman-Türk nüfusun oranı, 1590'daki % 34 oranından % 54'e yükselmiştir. İlk tahrir nazaran ikinci tahrirde eyaletin vergi nüfusu yaklaşık % 135 artış göstermiştir.

Kırkbulak Nahiyesi'nin (Revan Eyaleti merkez nahiyesi) vergi nüfusunu 1995 hane, 137 bekâr (yaklaşık 10100 kişi) oluşturmuştu. Nahiyedeki 666 hane, 39 bekâr (yaklaşık 3370 kişi) Müslüman Türk vergi nüfusunu, 1329 hane 98 bekâr (yaklaşık 6740 kişi) ise gayrimüslim vergi nüfusunu meydana getirmişti. Kırkbulak Nahiyesi'nin % 33'ü Müslüman Türklerden müteşekkildi.

Bu tarihlerde Revan şehir merkezinin nüfusu, 428 hane Müslüman Türk (yaklaşık 2140 kişi), 234 hane gayrimüslim (yaklaşık 1179 kişi) olmak üzere toplam 662 hane, 9 bekârdan (yaklaşık 3319 kişi) müteşekkildi. Gayrimüslim nüfusla ilgili

²⁰⁵ Sürmeli Nahiyesi'nden 80, Şüregel Nahiyesi'nden de 226 kişi Kars'a kaçmıştır. Fakat fetihten sonra, kaçan halk geri dönmüştür. (Çelebizade, Age., ss. 302-304)

²⁰⁶ Aktepe, Age., ss. 46-47.

²⁰⁷ Bkz. Tablo 3.1.1.4. ve Grafik 3.1.1.3.

dikkati çeken bir nokta, bir Ermeni kaynağında şehirde bu tarihlerde gayrimüslim Çingenelerin yaşadıklarını bildirmesidir. Bu kaynakta şehirde 100 hane Çingene'nin yaşadığı belirtilmiştir.²⁰⁸ Tahrir defterinde şehirde 234 hane gayrimüslim yazılmıştır. Ermeni kaynağı ile tahrir defteri verileri ilişkilendirildiğinde şehirde yaşayan gayrimüslimlerden 100 hanesinin Hristiyan Çingene, 134 hanesinin Ermeni olduğu sonucu ortaya çıkar. İlk tahrirle kıyaslandığında, 1727'de Köhneşehir'de (Eskişehir) yaşayan Müslüman nüfusunun oranı artarak 153 haneye (yaklaşık 765 kişi) yükselmiş, şehirdeki gayrimüslim nüfus ise azalmış 176 hane ve 9 bekâra (yaklaşık 889 kişi) düşmüştür. Bu dönemde şehrin varoşlarında (Temir Bulak, Dereköy, Depebaşı) 58 hane gayrimüslim, 275 hane Türk olmak üzere toplam 333 hane (yaklaşık 1665 kişi) yaşamaktaydı. Revan şehrinin etnik-dini nüfus oranları karşılaştırıldığında, 1590 yılında % 39 olan Müslüman Türk nüfusu, 1727 yılında % 65'e yükselmiştir. gayrimüslim nüfus ise % 61'den % 35'e gerilemiştir. Fakat burada belirtilmesi gereken husus, ilk tahrirde belirlenemeyen Çingenelerin, ikinci tahrirde Hristiyan nüfusun % 15'ini oluşturmasıdır.²⁰⁹

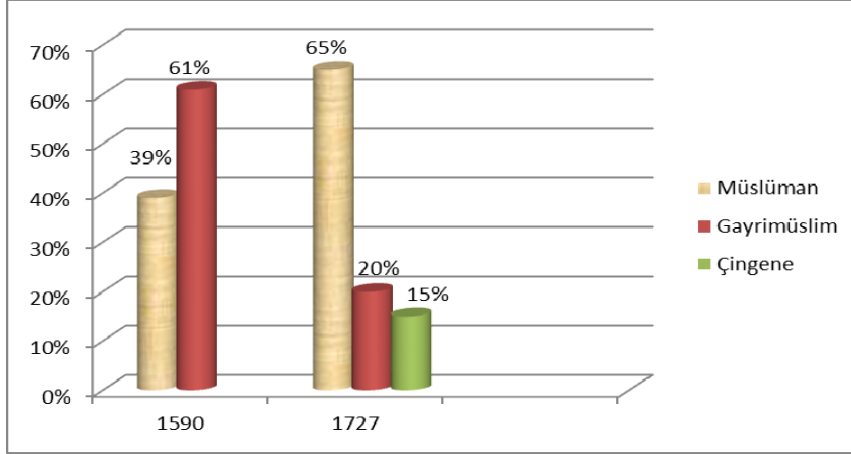
Tablo 3.1.1.3. 1727 Tarihli Tahrire Göre Revan Şehrinin Vergi Nüfusu Dağılımı

Mahalleler		Türk (Hane)	Gayrimüslim		Toplam Hane	Tahmini Nüfus
			Hane	Bekâr		
Kale İçi	Köhneşehir	153	176	9	329	1654
	Temir Bulak	130	0	0	130	650
Varoşlar	Dereköy	39	18	0	57	285
	Depebaşı	106	40	0	146	730
Toplam		428	234	9	662	3319

Kaynak; BA, TTD 901, s.24-32.

²⁰⁸ BDAGM, *Osmanlı-İran-Rus İlişkileri*, s. 59

²⁰⁹ Bkz. Tablo 3.1.1.3. ve Grafik 3.1.1.3.

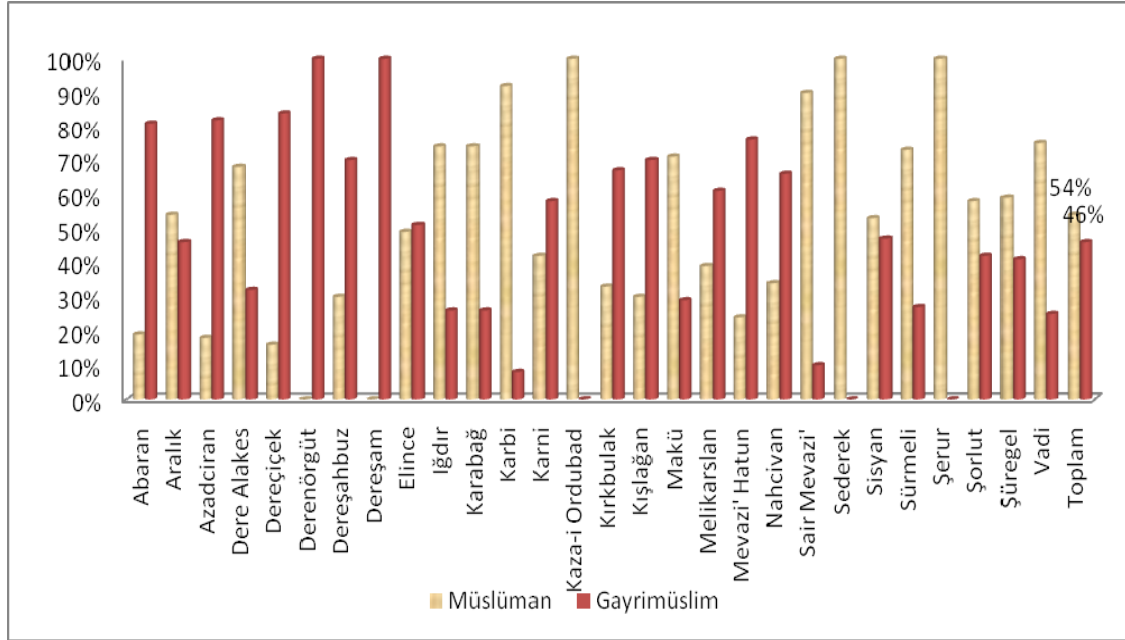
Grafik 3.1.1.2. Revan Şehrinin Etnik-Dini Vergi Nüfusu Oranları

Tablo 3.1.1.4. 1727 Tarihli Tahrir GÖRE Çukur Sa'ad Eyaleti'nin Vergi Nüfusu

Nahiye 1727	Müslim				Gayri Müslim				Nüfus Genel Toplam
	Hane	Bekâr	Nüfus	%	Hane	Bekâr	Nüfus	%	
Abaran	60	0	300	19%	250	0	1250	81%	1550
Alınca	535	78	2753	49%	569	0	2845	51%	5598
Aralık	389	38	1983	54%	337	12	1697	46%	3680
Azadcıran	382	112	2022	18%	1878	0	9390	82%	11412
Dere Alakes	229	30	1175	68%	109	0	545	32%	1720
Dereçiçek	62	3	313	16%	317	0	1585	84%	1898
Dere Nörgüt	0	0	0	0%	56	0	280	100%	280
Dereşahbuz	53	2	267	30%	127	0	635	70%	902
Dereşam	0	0	0	0%	255	0	1275	100%	1275
İğdır	785	127	4052	74%	288	12	1452	26%	5504
Karabağ	201	24	1029	74%	72	0	360	26%	1389
Karni	1295	225	6700	42%	1761	311	9116	58%	15816
Karpi	1224	138	6258	92%	110	19	569	8%	6827
Ordubâd	364	225	2045	%100	306	0	0	%0	2045
Kırkbulak	666	39	3369	33%	1329	98	6743	67%	10112
Kışlağan	583	170	3085	30%	1465	0	7325	70%	10410
Makü	606	19	3049	71%	242	9	1219	29%	4268
Mevazi-i Hatun	10	1	51	24%	33	0	165	76%	216
Mülk-i Arslan	169	21	866	39%	276	0	1380	61%	2246
Nahcivan	678	169	3600	80%	177	0	880	20%	4480
Sair Mevazi'	179	11	906	90%	21	0	105	10%	1011
Sederek	213	4	1069	100%	0	0	0	0%	1069
Sisyan	95	14	489	53%	87	0	435	47%	924
Sürmeli	380	52	1952	73%	144	19	739	27%	2691

Şerur	1820	0	9100	100%	0	0	0	0%	9100
Şorlut	64	26	346	58%	50	0	250	42%	596
Şüregel	614	3	3073	59%	425	4	2129	41%	5202
Vadi	396	64	2044	75%	132	16	676	25%	2720
Toplam	12052	1595	61896	54%	10816	500	53045	46%	114941

Kaynak: BA, TTD 901, 905, 895

Grafik 3.1.1.3. 1727 Tarihli Tahrir GÖRE Revan Eyaleti'nde Etnik-Dini Nüfus Oranları

Nahçıvan Nahiyesi 678 hane, 169 bekar (yaklaşık 3600 kişi) Müslüman Türk ve 177 hane (yaklaşık 880 kişi) gayrimüslimden oluşan bir vergi nüfusuna sahipti. Nahiyenin toplam vergi nüfusu ise 855 hane ve 169 bekârdan (yaklaşık 4480 kişi) ibaretti. Bölgede bulunan Müslüman Türk vergi nüfusu, toplam vergi nüfusunun yaklaşık % 80'ini teşkil ediyordu.

Revan Eyaleti'nin diğer bir önemli şehri olan Nahçıvan'da, 1727 yılı itibarıyla 707 hane, 163 bekar (yaklaşık 3700 kişi) yaşamaktaydı. Bu tarihte şehir Yukarı ve Aşağı olmak üzere iki mahalleye ayrılmıştı. Şehrin Yukarı Mahallesi'nde 322 hane, 73 bekâr, Aşağı Mahallesi'nde ise 307 hane, 90 bekâr Müslüman Türk vergi nüfusu yaşamaktaydı. Aşağı Mahalle'de 78 hane gayrimüslim bulunuyordu.²¹⁰ Nahçıvan şehrinde, gerek 1590 ve gerekse 1727 yıllarındaki tahrirlerdeki verilerde, nüfusun çok fazla değişmediği, ancak etnik yapıda bir değişiklik yaşandığı görülmektedir. Aradan

²¹⁰ BA, TTD 905, ss. 10-22

geçen yaklaşık 140 yıla rağmen, nüfusun artmamasının sebebi, şehrin XVII. yüzyıl başlarında Şah I. Abbas tarafından tahrip edilmesi ve halkının zorla göç ettirilmesidir.²¹¹ Göç ettirilen nüfusun çoğunun gayrimüslim olması şehirdeki Müslüman-Türk oranını arttırmıştır. 1590'da Müslüman-Türk nüfusun gayrimüslim nüfusa oranı % 81,3 iken, bu oran 1727'de % 89,6'ya yükselmiştir.

İkinci tahrirde Azadciran Nahiyesi'nin merkezi konumunda olan Ordubâd Kasabası'nın vergi nüfusunu 364 hane, 25 bekâr (yaklaşık 2050 kişi) Müslüman Türk teşkil ediyordu. İlk tahrirde kaza statüsünde olan Ordubâd'da % 5 oranında gayrimüslim nüfus yaşarken, ikinci tahrirde gayrimüslimlerin şehri terk ederek, şehrin hemen yakınındaki köylere göç ettiği anlaşılmaktadır. Ordubâd'da yaşayan Müslüman Türklerin vergi nüfusu şöyledir;

Meydan	: 56 hane
Anberaş	: 104 hane
Menges	: 59 hane
Suşehri	: 114 hane
Esirike	: 31 hane
Toplam	: 364 hane Müslüman Türk

1727'de Revan Eyaleti'ne bağlanan Makü Nahiyesi'nin toplam nüfusu 848 hane, 28 bekâr olmak üzere yaklaşık 4270 kişidir. Nahiye nüfusunun %71'i Müslüman Türk, % 29'u gayrimüslimdir. Nahiyenin merkezi konumunda olan Makü Kalesi'nde 79 hane Müslüman Türk hayat sürmekteydi. Ancak bunların sadece 2 hanesi vergi nüfusu olarak kaydedilmiş olup, diğerleri vergiden muaf tutulmuştur.²¹²

1727 yılında Revan Eyaleti'nde Revan, Nahçıvan ve Ordubâd merkezleri haricinde, bazı yerleşmelerin de nüfusu yoğunluk arz ediyordu. 1590 yılına nazaran şehirleşme oranının yükseldiği bu yerleşim yerleri içerisinde en yoğun yerleşim yeri Kışlağan Nahiyesi'nin Yezd-Abâd kasabası idi. Bu kasabada 27 hane, 12 bekâr Müslüman-Türk'e karşılık, 1465 hane Hristiyan-Ermeni yaşamaktaydı. Yezd-Abâd köyünün yaklaşık nüfusu ise 7470 kişiydi.

Toplam nüfusu 1932 kişi olan Mülk-i Arslan Nahiyesi'nin Çehre kasabası 115 hane, 17 bekâr Müslüman-Türk ve 268 hane Hristiyan Ermeni aileden oluşuyordu.

²¹¹ James Playfair, *A System of Geography*, Vol. 5, Edinburgh, 1813, s. 306

²¹² BA, TTD 895, ss. 6-40

Ermenilerin dinî merkezi konumunda olan Üç Kilise kasabası da nüfus yoğunluğu fazla olan yerleşim yerlerindendi. Bu kasabada yaklaşık 390 hane, 126 bekâr (yaklaşık 2100 kişi) gayrimüslim ikamet etmekteydi. Fakat gregoryen mezhebine ait olan tüm Ermenilerin en az bir kere ziyaret ettiği Üç Kilise kasabasının nüfusu, zaman zaman kasabada ikamet eden halkın 3-4 katına kadar çıkabiliyordu.

Aralık Nahiyesi'nin Karakoyunlu kasabasında 129 hane, 10 bekâr Müslüman-Türk ve 180 hane Hristiyan-Ermeniden oluşan yaklaşık 1550 kişi yaşıyordu.

Alınca Nahiyesi'nin Kazancı (246 hane Hristiyan-Ermeni) ve Hacı Perak (232 hane ve 35 bekâr Müslüman-Türk) kasabaları,

Azadçiran Nahiyesi'nin Celtaş kasabası (3 hane Müslüman-Türk, 221 hane Hristiyan Ermeni),

Şerûr Kazası'nın Kazancı/Tikence kasabası (165 hane Müslüman-Türk),

Revan'ın merkez nahiyesi olan Kırkbulak Nahiyesi'nin Kenegir kasabası (36 hane ve 1 bekâr Müslüman-Türk, 134 hane Hristiyan Ermeni),

Karabağ Nahiyesi'nin Kara Cüvek kasabası (117 hane ve 10 bekâr Müslüman-Türk) nüfusu yoğun olan diğer yerleşim yerleri idi.

Sederek ve Şerûr nahiyelerinde yaşayan halkın tamamını Müslüman-Türk nüfus oluştururken, Dere Nörgüt ve Dereşam nahiyelerinde yaşayan Müslüman-Türk nüfus kaydedilmemiş, sadece gayrimüslim nüfustan bahsedilmiştir. Müslüman Türklerin yoğunlukla yaşadığı nahiyeler Karbi, Vadi, Sair Mevazi', Makû, Karabağ, İğdır ve Dere Alakes kaza/nahiyeleridir. Azadçiran, Dere Çiçek, Dere Şehbuz, Kışlağan, Mevazi-i Hatun ve ilk tahrirde kayıtlı nüfus bulunmayan Abaran nahiyelerindeki nüfus verilerinin yetersizliğinden (köylerin hali ve harap kaydedilmesi sebebiyle) Müslüman Türk nüfusu hakkında fikir sahibi olunamıştır.

İlk tahrirle ikinci tahrir arasında geçen yaklaşık 140 yıllık bir sürede tüm eyaletteki şehrileşme oranı artmıştır. İlk tahrirde yaklaşık %18 olan şehirli nüfus oranı, ikinci tahrirde yaklaşık % 23'e kadar yükselmiştir.

Diğer nahiyelerin merkezi konumunda bulunan bazı köy/kasabaların nüfusları ise şöyledir;

Karbi kasabası	: 410 hane ve 62 bekâr gayrimüslim
Abaran	: 2 hane Müslüman-Türk, 25 hane gayrimüslim,
Sederek	: 89 hane ve 3 bekâr Müslüman Türk,

Vadi:	: 38 hane ve 2 bekâr Müslüman-Türk, 20 hane ve 3 bekâr gayrimüslim,
Sürmeli	: 36 hane ve 5 bekâr gayrimüslim,
Karni	: 32 hane ve 1 bekâr gayrimüslim,
Çiçek	: 29 hane gayrimüslim,
Şahbuz	: 28 hane ve 1 bekâr Müslüman-Türk, 4 gayrimüslim,
Sisyan	: 23 hane ve 6 bekâr Müslüman-Türk,
Nörgüt	: 20 hane gayrimüslim,
Karabağ	: 13 hane ve 1 bekâr Müslüman-Türk,
Best? (Azadciran)	: 149 hane gayrimüslim,
Başkend (Dereşam)	: 124 hane gayrimüslim,
Molla Ahmed (İğdır)	: 20 hane ve 3 bekâr Müslüman-Türk,
Bozalan (Aralık)	: 7 hane Müslüman-Türk, 7 hane gayrimüslim,
Maksudlu (Şerür)	: 18 hane Müslüman-Türk,
Baş Kend (Şüregel)	: 23 hane gayrimüslim,
Göynük (Sair Mevazi)	: 21 hane ve 3 bekâr Müslüman,
Şeyh Yusuf (Mülk-i Arslan)	: 18 hane ve 3 bekâr Müslüman-Türk,
Ayvis (Lavis) (Mevazi-i Hatun)	: 13 hane gayrimüslim,
Yahta köyü (Kışlağan)	: 35 hane ve 2 bekâr Müslüman-Türk,
İnemiş-i Sufla (Şorlut)	: 9 hane ve 4 bekâr Müslüman- Türk, 18 hane gayrimüslim ve
Ahuri (Dere Alakes)	: 34 hane ve 5 bekâr Müslüman-Türk.

Osmanlılar tarafından 1590 ve 1727 yıllarında yapılan tahrirlerin nüfus verilerinden, Çukur-Sa'ad Eyaleti'nin XVI-XVIII. yüzyıllar arasındaki vergi nüfusunda artış olduğu görülmektedir. Bunun yanında, Müslüman ve gayrimüslim nüfus oranlarının da değiştiği gözlemlenmektedir. Yukarıda da bahsedildiği gibi, bu durumun en önemli nedeni, Osmanlı-Safevî harpleridir. Şehirlerde ve köylerde yaşayan halkın bir kısmının yerini yurdunu terk edip bölgeden kaçması, bir kısmının ölmesi ya da sürgün edilmesi, güvensiz ortam, ekonomik buhranlar, aşiretleri merkeze bağlama baskısı gibi

nedenler, bölgenin nüfusunu olumsuz yönde etkilemiştir.²¹³ Bununla birlikte bölgedeki etnik yapı sürekli olarak değişikliğe uğramıştır. 1590 yılında deftere kayıtlı eyalet nüfusunun %38'ini Müslüman Türkler oluşturmaktadır. Bu oran oldukça düşük görülmektedir. Zira tamamen Müslüman Türklerin yaşadığı, “*hâli ve harap*” kaydedilen nahiyeler, kasabalar ve köylerin, defterde nüfus kaydedilen yerlere nazaran % 70 oranında olması bölgedeki Müslüman Türk nüfusunun gerçekte daha fazla olduğunu göstermektedir. Bu nüfusun da ilavesiyle tahminimizce eyalet nüfusunun % 53'ünü Müslüman Türk nüfusu oluşturmaktadır. 1727'deki tahrirde de aynı hali ve harap durumu devam etmiş, buna rağmen gayrimüslimlere nazaran Müslüman Türk nüfus oranı % 54'e yükselmiştir. Yukarıda olduğu gibi hali ve harap yerlerin nüfusu da ilave edildiğinde bu oran daha da yükselecektir.²¹⁴

3.1.2. Muaf Nüfus

Osmanlı taşra yönetiminde hükümdarın otoritesini temsil eden ehl-i örf, kanunu temsil eden ehl-i şer, devletin, bir takım hizmetler mukabili muafiyet tanıdığı zümreler, sâdat, şeyhzadegân, sahabe ahfâdı, Müslim ve gayrimüslim din adamları, ilmiye mensupları ve vakıflardan maaş alanlar ile Makû Kalesi halkı, Revan bölgesindeki muaf nüfusu oluşturmaktadır.

1590 yılında Nahçıvan'da 8 imam, 2 hatip²¹⁵, 6 müezzin, 3 çerağı, 4 aşır-han, 1 kethüda, 7 şeyhzadegân²¹⁶, 4 seydî²¹⁷, 1 eczâ-han, 1 kadı, 1 müftü, 1 âyan, 1 vâiz, 1 cüzhan ve 1 müderris, Ordubâd'da 2 imam-hatip, 1 müezzin ve 1 ferraş-kayyum-

²¹³ Şehirden ve köylerden kaçanların büyük çoğunluğunun Müslüman-Türk olduğu Osmanlı siyasetinden anlaşılmaktadır. Bkz. Bilgili, *İran ve Azerbaycan*, s. 160. Şehirden ve köylerden göç edenler ve esir edilenler için ayrıca bkz. Çelebizâde, Age., ss. 205-208, 302.

²¹⁴ Bkz. Grafik 3.2.

²¹⁵ Nahçıvan şehrindeki Cami'i Kebir hatibi Mevlana Ahmedî veled-i Baba; “*Bahçe der tasarruf-ı Mevlana Ahmedî veled-i Baba hâtib-i Cami-i Kebir der-nefs-i Nahcüvan kıt'a 1 ber vech-i maktû fi sene 10*” (BA, TTD 633, s. 150) kaydına göre, Dere Şahbuz Nahiyesi'nde Tirkeş köyünde bir bahçeyi tasarruf etmekteydi. Bu bahçenin yıllık geliri 10 akçe idi.

²¹⁶ Şeyh Yusuf bin Kuseyr ahfâdıdır (BA, TTD 633, s. 120).

²¹⁷ Nahçıvan'a bağlı Suremerek-i Sufla köyünde meskûn Seydî Ahmed, Pir Seydî, Seydî Hüseyin ve Seydî Mehmed isimli kişiler; “*Karye-i mezbûreden Seydî Ahmed ve Pir Seydî ve Seydî Hüseyin ve Seydî Mehmed nam kimesnelerin ve akraba ve taallukâtlarının tekâlifden mu'afiyetleri babında selâtin-i sâlifeden ellerinde temessükleri var ise min-ba'd mezbûrlara tekâlif-i örfiyye teklif olunmaya diyu ellerinde emr-i şerif olmağın mer-i celilü'l-kadrin mazmûn-ı hümayûnu üzere mezkûrlar tekâlif-i örfiyyeden beri olmak üzere sebt-i defter olundu.*” kaydına göre, akrabalarıyla beraber tekâlif-i örfiyyeden muaf tutulmuşlardır (BA, TTD 633, s. 121).

çerağdar²¹⁸, Şerür'de 4, Sisyan'da 1 sahabe ahfâdı²¹⁹ imam muaf nüfusu oluşturmaktaydı. Ayrıca Nahçıvan şehrinin Kal'a mahallesinde yaşayan 141 hane, 1 bekâr gayrimüslimden, deftere kaydedilmelerine rağmen vergi alınmamıştır. Revan şehir ve kır kesimindeki muaf nüfus ise deftere kaydedilmemiştir. Oysa Revan şehrinde birçok cami ve mescid olduğu, bunlarda da imam, müezzin, hatip vesair vazifelilerin görev yaptığı muhakkaktır.

Çukur Sa'ad coğrafyasında, özellikle geçit noktalarında bulunan bazı köylerin ahalisi derbendcilik, menzilcilik ve köprücülük ile görevlendirilmiştir. Mesela; Ağca Kal'a köyü memerr-i nas yer olmakla birlikte köyün yakınındaki köprü meremmete muhtaç olduğundan, 92 gayrimüslim köylü, bu köprüyü tamir ve termim etmeği taahhüt eylediklerinden nefer başına 20 şer akçe ispençe alınıp avarız-ı divaniye, tekâlif-i örfiye, salgun ve diğer örfi vergilerden muaf tutulmuşlardır.²²⁰ Görevlendirilen bu gibi köylüler yaptıkları işe karşılık avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiye türü vergilerden muaf tutulmuşlardır. Bu muafiyetlere dair defterdeki diğer kayıtlar şunlardır;

1- *“Karye-i Yaşkır tabi-i Karpi karye-i mezbûre ziyâde memerr-i nas ve menzilgâh olmağla tekâlif-i örfiyye ve sencûvattan emin olmak üzere kayd olundu”*.²²¹

2- *“Nahiye-i Karabağ karye-i Karabağ tabi-i m.*

Karye-i mezbûre ziyâde memerr-i nâs olub eyyâmı seyf ve şitâda ebnâ-yi sebin menzilgâhı olmağın ahâliyi karye âyende ve revendeye itdikleri hıdmet mukabelesinde avâriz-ı divâniyye ve tekâlif-i örfiyye vesâir sencuvattan emin olmak üzere sebt-i defter olundu”.²²²

3- *“Karye-i Düvis nam-ı diger Toprak Kal'a tabi-i Karni*

Karye-i mezbure ziyâde memerr-i nâs ve menzilgâh olub derbend olmağla âyende ve revendeye itdikleri hıdmet mukabelesinde âvarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiyyeden emin olmak üzere sebt-i defter olundu”.²²³

4- *“Karye-i Vadi-i Kebir tabi-i Vadi*

Karye-i mezbûre ziyâde memerr-i nâs ve menzilgâh olub eyyâm-ı seyf ve şitâda ebnâ-yi sebin menzilgâhı olmağın âyende ve revendeye itdikleri hıdmet mukabelesinde

²¹⁸ Ordubâd camisinde görevli Molla Bekir hatiplik ve imamlık, Maksud müezzinlik, Süphan Kulu çerağdarlık, ferraşlık ve kayyimlik vazifelerini ifa etmekteydiler (BA, TTD 633, s. 278).

²¹⁹ Sahabeden Hz. Cabir-i Ensârî ahfadından Abdullatif v. Hacı Mustafa'dır (BA, TTD 633, s. 237).

²²⁰ BA, TTD 633, s. 183.

²²¹ BA, TTD 633, s. 94.

²²² BA, TTD 633, s. 139.

²²³ BA, TTD 633, s. 205.

karye-i mezbure ahalisi avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiye ve sencüvattan emin olmak üzere defter-i cedide kayd olundu”.²²⁴

5- “*Karye-i Develü-i Kebir tabi-i Vadi*

Karye-i mezbure ziyâde memerrî-i nâs ve menzilgâh olmağın ahâlî-i karye-i mezbure varadin-i sadırına itdikleri hıdmet mukabelesinde avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiyyeden emin olmak üzere defter-i cedide kayd olundu”.²²⁵

Derbendcilik, menzilcilik ve köprücülükle görevlendirilen muaf nüfusu ise şöyledir;

Yaşkır;	10 hane Müslim
Karabağ;	16 hane ve 3 bekar Müslim
Toprak Kal’a;	30 hane ve 2 bekar Müslim
Vadi-i Kebir;	68 hane ve 13 bekar Müslim
Develü-i Kebir;	32 hane ve 8 bekar Müslim
Ağca Kal’a;	92 hane Gayrimüslim

1727 yılında Nahçıvan’da 6 imam-hatip, 3 müezzin, 2 ferraş, 1 müteveli, 1 cabi, 1 bevvab, 2 kâtip ve 3 kethüda, Ordubâd’da 2 imam, 2 hatip, 1 müezzin, 2 ferraş, 2 kayyum, 2 müteveli, 1 müderris ve 1 bevvab, Sair Mevazi’de 2 kethüda ve 14 seyyid²²⁶ Dere Şahbuz’da 2 imam ve 1 kethüda, Mülk-i Arslan’da 5 imam ve 3 kethüda, Karabağ’da 3 imam ve 4 kethüda, Kışlağan’da 1 kethüda ve 1 a’mâ, Abaran’da 2 müselleme, Sisyan’da 1 kethüda, Dere Alakes’de 8 kethüda, Alınca’da 2 imam ve 8 kethüda muaf nüfusu oluşturmaktaydı.

Alınca’ya bağlı Kazancı Köyü’nde bulunan kilisede görev yapan Mıgırdıç, Ohan, Melankus, Aleksan, Birus, Masrık ve Dönüs adlı 8 papaz ziraat yaptıklarından elde ettikleri gelirin haracını (öşr-i şer’iyye) sahib-i arza vermekle mükellef tutulmuş olmakla birlikte, avarızdan muaftırlar.²²⁷

Revan bölgesinde iki önemli kilise/manastır bulunmaktadır. Bunlardan biri Karbi Nahiyesi’ndeki Üç Kilise (Eçmiazin), diğeri de Mülk-i Arslanlı Nahiyesi’nde Çehre Köyü’ndeki Ezmiyan Manastırı’dır. Üç Kilise’de bulunan dört adet kilisede

²²⁴ BA, TTD 633, s. 214.

²²⁵ BA, TTD 633, ss. 220-221.

²²⁶ Serav-Serab köyünde 14 nefer yaşamaktaydı (BA, TTD 905, s. 66).

²²⁷ Nitekim defterde “*mezburlar öşür-i şer’iyye ve rusum-ı örfiyyelerin sahib-i arza virirler deyu deftere kayd olındı*” kaydı bulunmaktadır (BA, TTD 905, ss. 54-58).

görev yapan papazlar “...*fakirü’l-hal olan rahiplere ve karabaşlar huffadından? cizye ve ispençe ve sair rüsumât taleb olunmayub...*” kaydına istinaden cizye ve ispençenin yanı sıra avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiyye vergilerinden de muaf tutulmuşlardır. Ancak bu kiliselerde görev yapan papaz sayısı deftere kaydedilmemiştir.²²⁸

Ezmiyan Kilisesi’nde 4 keşiş, manastırda 1 keşiş 4 papaz olmak üzere 9 din adamı görev yapmaktaydı. Manastırdaki din adamlarından beşi, bağ ve bahçe ziraatı ile değirmencilik yapmaktaydı. Bu yaptıkları iş karşılığında defterdeki “*mezbûr bağlar ve bağçe ve asiyablar manastır-ı mezbûrun papası yedindedir kanûn üzere öşür ve resmin virdükten sonra bakî mahsûllatıyla huddamı infak idegelmekle ber-karar-ı sabık kayd olundu*” kaydına göre, elde ettikleri mahsulden haraç ve rüsum ödemekle birlikte, diğer din adamlarıyla birlikte avarız ve tekâliften muaf tutulmuşlardır.²²⁹

Makû Kalesi ahalisini oluşturan 79 haneden 77’si raiyyet rüsumundan muaf tutulmuştur. Sadece 2 hane çift resmi ödemekle mükellef kılınmıştır.²³⁰

Tahrir defterlerinden tesbit edilebildiği kadarıyla Revan bölgesinde; 1590’da 348 hane, 26 bekâr Müslüman Türk ile 92 hane gayrimüslim ve çeşitli meslek gruplarına sahip 51 hane olmak üzere 299 hane bazı vergilerden muaf tutulmuştur. 1727’de ise çeşitli meslek gruplarından 89 hane Müslüman Türk ve 17 hane gayrimüslim ile Makû Kalesi’nin ahalisinden 77 hane Müslüman Türk olmak üzere 193 hane bir kısım vergilerden muaf tutulmuştur.

3.1.3. Toplam Nüfus

Eyalette hayat süren deftere kayıtlı vergi ve muaf nüfusun toplamı 1590’da yaklaşık 3668 hane, 559 bekâr Müslüman Türk, 5751 hane gayrimüslim olmak üzere toplam 9419 hane, 559 bekârdır. 1727’de ise, 12218 hane, 1595 bekâr Müslüman Türk ve 10833 hane, 500 bekâr gayrimüslim olmak üzere toplam 23051 hane, 2095 bekârdır.

Revan Eyaleti’ndeki Müslüman Türk nüfusun toplamı 1590 yılında yaklaşık 18900 kişi, gayrimüslimlerin nüfusu da yaklaşık 28750 kişidir. Müslüman Türk nüfusun gayrimüslimlere olan oranı ise % 40’dır. 1727 yılına ait verilere bakıldığında ise Müslüman Türk nüfus yaklaşık 59500, gayrimüslim nüfus yaklaşık 54300 kişidir. Müslüman Türk nüfusun gayrimüslimlere olan oranı ise %52’dir.

²²⁸ BA, TTD 901, ss. 150-158

²²⁹ BA, TTD 905, s. 88.

²³⁰ BA, TTD 895, ss. 6-8.

Eyaletin yaklaşık nüfusu ise 1590 yılında 47650 kişi, 1727’de 117350 kişidir. Bu nüfus verilerine göre 1727 yılında eyalet nüfusu, 1590’a nazaran yaklaşık %150 artış göstermiştir.

3.2. BÖLGEDEKİ TÜRKMEN AŞİRETLERİ

XI. yüzyılda konar-göçer hayat tarzına sahip Oğuz (Türkmen) boyları, İran-Azerbaycan coğrafyasına gelmeye ve buraları yurt tutmaya başlamıştır. Selçuklu Devleti’nin kuruluşu bölgeye Türkmen göçüne bir ivme kazandırmıştır. 1239 Moğol istilas, bölgeye Türkmenlerin yerleşmesini kolaylaştırmıştır. İlhanlıların Türkmen politikası, bölgede bir Türkmen gücünün oluşmasını sağlamaya başlamıştır. Celayirler ve Timur zamanlarında devam eden bu süreç, İran’da ilk Türkmen hakimiyeti olarak nitelendirilebilecek Karakoyunlu Devleti’ni doğurmuştur.²³¹ Doğu Anadolu ve eski hükümdarların bakiyesi, Türkmenlerin bir federasyon oluşturarak kurdukları Karakoyunluları, Akkoyunlu yönetimi takip etmiştir. Akkoyunlular da tıpkı Karakoyunlular gibi bir Türkmen konfederasyonudur. Bu federasyonlar 24 Oğuz boyundan bazılarına mensup çeşitli aşiret/oymakların biraraya gelerek oluşturdukları idarî bir yapıdır. Bu idarî yapı aşağıdan yukarıya doğru oba, cemaat/aşiret, boy şeklinde bir yapıya sahipti. Yeni obaların birleşmesinden aşiret, aşiretlerin birleşmesinden boy oluşuyordu. İşte bu birliktelik Karakoyunlu ve Akkoyunlu hükümler ailesinin etrafında devleti (il) teşkil etmiştir. Karakoyunlu ve Akkoyunlu devletlerinin İran-Azerbaycan-Doğu Anadolu coğrafyalarında hakimiyet tesisi, bölgede mühim bir Türkmen nüfusu ve nüfuzunun oluşmasını sağlamıştır.²³² Bununla birlikte Anadolu’dan göç eden bazı aşiretlerin de katılmasıyla tamamiyle Türkmen gücüne dayanan Safevî Devleti doğmuştur (1501).²³³ Şah I. İsmail’in liderliğinde kurulan bu devlet, temel dayanağı olan Türkmen aşiret beylerine, hakimiyeti altındaki muhtelif bölgeleri tuyul olarak vermek suretiyle, her birinin belirli bölgelerde hayat sürmesini ve hakim olmasını

²³¹ Geniş bilgi için bkz. İsmail Aka, *İran’da Türkmen Hâkimiyeti (Karakoyunlular Devri)*, TTK Yayınları, Ankara 2001; Ali Sinan Bilgili, “Azerbaycan Türkmenleri Tarihi”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, VII. ss. 22-43.

²³² John E. Woods, *Akkoyunlular; Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk*, (Çev. Sibel Özbudun), Milliyet Yayınları, İstanbul 1993, ss. 84-85; Ebu Bekr-i Tihranî, Age., s. 39, 40, 65 vd.; Seyfettin Erşahin, *Akkoyunlular; Siyasal, Kültürel, Ekonomik ve Sosyal Tarih*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2002, ss. 66-79; Walther Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, (Çev. Tefik Bıykoğlu), TTK Yay., Ankara 1992, s. 24, 39, 47.

²³³ İskender Beg Türkmen, Age., c. I, s. 28; Faruk Sümer, Age., s.1; Gündüz, Agm., s. 455.

sağlamıştır.²³⁴ Bu çerçevede Çukur Sa'ad toprakları da muhtelif aşiretlerin hayat sürdüğü topraklardan biri olmuştur. Osmanlı tahrir defterleri, bu bölgede yaşayan Türkmen aşiretleri hakkında çok önemli kaynaklardır. Nitekim 1590 tarihli Revan Kanunnâmesi'nde geçen "... ve köylerde sâkin olan Alpavud ve Türkmen ve Nöker tâ'ifesi dahî re'âyâ emsâli resm-i ârûsâne ve bâd-ı hevâsının nısfı oturdukları karyeye mahsûbdur..." kaydına göre, bölgedeki Alpavud ve Türkmenlerin adları zikredilerek tabi oldukları vergi nizamı hakkında bilgiler verilmiştir.²³⁵

Osmanlıların tuttuğu her iki döneme ait tahrir defterlerinde, konar-göçer hayat tarzını benimsemiş veya yerleşik hayata geçmiş aşiretlerin adları, kışlakları ve yaylakları kaydedilmiştir.

3.2.1. 1590 Tarihinde Bölgedeki Aşiretler, Kışlak ve Yaylaklar;

Revan Nahiyesi'nde: Hasan Avar, Ozanlar, Kınık Hacı, Koç Ahmed, Gökçe Beğlü, Demircilü, Lala Beğlü, Porsuklu, Sa'adlu, Taşçılı, Karakoyunlu, Pirhanlu, Eğrice, Göynük, Şerür, Girilüce, Arkaşan, Vadi, Hacı İlyas, Tacri, Molla Hüseyin, Cebecilü, Kemal Derviş, Dımaşk, Dibeklü, Erkil, Satık Hacı, Kamçılı, Ağaçorum, Koca Ahmed, Aramuş, Balluca, Karaca Viran, Kara Ayuvad, Çatkıran, Sarbanlar, Recebli, Lale Beg, Üveys Beğlü, Ağca Kal'a, Hacı Bayram, Tobanlu, Hızır, Porsuklu, Viran Abdal, Şeyhzadelü, Kıratlu, Yasavullu, İbrahim Sultan, Ali Bestam, Yalakçı Şah Virdi, Murad Ali/Süleymanlu, Tercanlu ve Abaran aşiretleri yaşamaktadır.

Bu aşiretler Ak Mangan, Üç Depe, Elegez, Eğrice, Könik, Koç Meşhed, İkizce, Ak Yokuş, Kelp Kayası, Baş Kurd, Kızıl Ziyaret, Yekte Kulağı, Saçlık, Dibeklü, Gelek, Baş Yurd, Baş Bulak, Mescidlü, Pervane Köy, Yeriş Taycı ve Kırk Bulak Kenarı isimli yaylalarda hayvancılık faaliyetlerini yürütmekte idi. Mesela Şerür cemaati Eğrice, Könik ve Koç Meşhedi yaylalarında, Arkaşan ve Vadi cemaatleri İkizce yaylasında, Abaran cemaati Ak Yokuş, Şarabhane cemaatleri Kelp Kayası ve Anrut yaylalarını kullanırlardı.

Yekte Kulağı, Saçlık, Dibeklü, Gelek, Baş Yurd, Baş Bulak, Mescidlü, Pervane Köy, Yeriş Taycı ve Kırk Bulak Kenarı yaylakları ise Salih Bey'e bağlı aşiretlerin yaylakları idi.²³⁶

²³⁴ İskender Beg Türkmen, Age., c. 1, s. 138 vd.

²³⁵ BA, TTD 633, s. 7,12.

²³⁶ BA, TTD 633, s. 66.

Revan Nahiyesi'ndeki bu aşiret ve oymaklar Tubanlı, Hacı Bayram, Mustafa, Kara, Ayuvad, Husalu, İbrahim Sultan, Murad ve Tercanlı kışlaklarında kışarlardı.

Karpi Nahiyesi'nde: Samagar, Muganî, Ali Beglü, Uluhan Beg, Eymir Bulacı, Alpavud, Başlı, Toguz, Ağaçeri, Hızır İlyas, Molla Tursun, Kızıl Temür, Ak Temür, Hacı Karalu, Hacılar, Kozanlı, Sagur, Baba Kara, Tanaşlu, Körpelü, Koçgiri, Yasaklu, Hatunoğlu, Seydullah, Ali Markuş, Mihmandar, Sa'adlu (Şeyhzadelü, Ulu Han Beg)²³⁷ ve Şeyh Ali aşiretleri hayat sürmekteydi.

Karpi aşiretleri Elegez Dağı'nda yaylarıydı. Nitekim 1590 tarihli tahrir defterinde; “*Yaylakha der-Kûh-ı Elegez*” başlığı altında şu kayıtlar düşülmüştür,²³⁸ “*Yaylak-ı Eymür Bulağı ve Şirvan Kendi ve Tuluca ve Dikme Taş ve Açe ve Ezmir haliya der-tasarruf-ı Yakub Beg ma'a cemaat-i Alpavud ber müceb-i hüccet-i şer'iyye*”, “*Yaylak der Kûh-ı Elegez Ağnadun halkı köye gelmiştir haliya karye-i mezbûre ahâlisi ile Abdurrahman ve Behram ve Mehmed ve Seydi ve Rıdvan nam sipahiler yaylarlar. Ber müceb-i hüccet-i şer'iyye*”, “*Yaylak der Kûh-ı Elegez Tanaşlu cemaatinden Kalender Beg cemaati ile yaylarlar ber müceb-i hüccet-i şer'iyye*”, “*Yaylak der Kûh-ı Elegez ki Muganlı yurdudur hâliya Zaîm Kâtip Ali yaylar ber müceb-i hüccet-i şer'iyye*”, “*Yaylak der Kûh-ı Elegez karye-i Patrınç ahâlisi konagelmışlerdir hâliya kemâgân yaylarlar ber müceb-i hüccet-i şer'iyye*”, “*Yaylak-ı Bakraç ? der Kûh-ı Elegez Zaviye nam karye ahâlisi yaylarlar ber müceb-i ber müceb-i hüccet-i şer'iyye*”, “*Yaylak der Kûh-ı Elegez Koçgiri nam karye ahâlisi yaylarlar ber müceb-i hüccet-i şer'iyye*”, “*Yaylak-ı Arkaşan karye-i Üç Kilise'den Zaim Mehmed yaylar ber müceb-i hüccet-i şer'iyye*”, “*Yaylak-ı Taş Köprü ve Abyurd Deresi ve Altun Geçen ve Kızıl Ziyaretler ve Dere Başı der tasarruf-ı Karaman Beg*”, “*Yaylak-ı Gürlavik Deresi ve Nasib Olan ve Ali Kulu Beg yaylar imiş*”, “*Yaylak-ı Tepecük ve Taş Kesen ağılları der tasarruf-ı Mevlana Şerif*”²³⁹

Alpavud aşiretleri Karpi nahiyesinin Şirvanköy, Tuluca, Dikmetaş, ve Adavaz yaylalarında yaylardı.²⁴⁰ Aşiretlerin yaz aylarını geçirdikleri diğer yaylaklar ise, Akmangan, Üçtepe, Elegez, Eğrice, Kertlik, Koç kışlağı, İkizceli, Başnevahi, Çakırân,

²³⁷ Tahrir defterinde; “Karye-i Uluhan Beg kışlası tabi-i Karpi, karye-i mezburede ve Şeyhzadelüde sâkin olan Sa'adlu cemaatinin rusumatı mezkûr karyeler sipahisidir.” kaydı bulunmaktadır. BA, TTD 633, s. 93.

²³⁸ BA, TTD 633, s. 94.

²³⁹ BA, TTD 633, s. 94.

²⁴⁰ BA, TTD 633, s. 94.

Şahlı Kızıl Ziyaret, Küçük Akmangan, Geme Bulağı, Şahlık Selamı, Pınar, Başyurd, Beriş Dağı ve Kırkbulak yaylakları idi.²⁴¹

Yaz aylarında adı geçen yaylakları kullanan aşiret ve oymaklar, kış aylarında ise Kara Şeyh, Şeyh ve Uluhan Beg kışlaklarını kullanıyorlardı.

Karni Nahiyesi'nde: Mustafalu, Almalu, Pir Ahmed Abdal, Candarlar, Karadeli, Ağca aşiretleri yaşamaktaydı. Bunlardan Candarlu aşireti kendi adını verdiği köy ile Halife, Ahmed Kulu ve Uluani kışlakları, Kara Veli aşireti kendi adını verdiği kışlakta, Ağca aşireti Dükü, Kara Ağıl, Gök Ağıl, Kurd İni kışlaklarında kışarlardı.²⁴²

Vadi Nahiyesi'nde: Çardaklu, Kara Hacı, Pirlü, Gürevan, Karaca Abdal, Musa Derviş, Avşar, Taraklı aşiretleri yaşırdı. Gürevan aşireti, kendi adlarını verdikleri köy ile İn Ağıl ve Mihram kışlaklarında kışlardı. Kara Hacı aşireti Dibeklü'de yaylardı.²⁴³

Aralık Nahiyesi'nde: Karakoyunlu, İsmail Beğlü, Şeyhî Hanlu, Polatlu, Çad Kıran, Akbaş, Ali Kızıl, Kara Kurgan, Şirazlu, Bulakbaşı, Maksudlu, Nevruzlu, Dudunlu aşiretleri yaşamlarını idame ettirmekteydi. Kara Kurgan aşireti Sarugak inleri, Çal Ağıl ve Meşim Ağıl'ı yaylak olarak kullanırdı. Çad Kıran, Yenice, Ayu Basan ve Tandırlu, Maksudlu, Uğurı Miran, Dudunlu, Kurd Viran, Karakoyunlu kendi adını taşıyan köyleri kışlak olarak kullanırlardı.²⁴⁴ Nahiyede bulunan diğer kışlaklar ise Hayreddin, Harvaş, Kenter ve Berat adlarını taşıyordu.

Talin Nahiyesi'nde: Mihribanlu, Akçakal'a, Aksak Ahmed, Bolatçı

Armuy Nahiyesi'nde: Alpavud boyuna bağlı Şehriyar, Ganilü, Pir Mehmed, Kızılcalu, Han Ahmedlü, Kara Hamzalu, Gür Sultan Şahlu, Musa Hacılu, Musa Hacılu bin Sultan Ali Beg, Muganlu, Karakol Asayış, Gözicilü, Pir Mehmed aşiretleri kendi isimlerini taşıyan köylerde kışlardı. Defter kaydına göre bu Alpavud aşiretleri rûsumlarını kışlak olarak kullandıkları köylerin, tımarın ait olduğu sipahiye öderlerdi.²⁴⁵ Armuy'da yaşayan diğer bir boy Safevî Devleti'nin kuruluşunda önemli bir rol oynayan Rumlular idi. Bir Rumlu obası Yenice'de (Çobanlar), diğer Rumlu obalarından Meşkin, Nesimi Oğlu, Kılıççılı, Asayışlü, Kızılcalu, Esedlü, Can Ahmedlü, Kara Hamzalu obaları da kendi isimlerini taşıyan köylerde hayat sürmekteydi.²⁴⁶

²⁴¹ BA, TTD 633, s. 66.

²⁴² BA, TTD 633, s. 211.

²⁴³ BA, TTD 633, s. 227.

²⁴⁴ BA, TTD 633, ss. 269-271.

²⁴⁵ BA, TTD 633, s. 251.

²⁴⁶ BA, TTD 633, s. 252.

Abnik Nahiyesi'nde: Kara Veli, Kurdluca/Emir Mahmud, Katırlu, Kızıl Kula, Ahmedlü, Gencilü, Can Ahmedlü, Tur Ali, Kutlu Beg, Bardaklu, Şehriyar, Baratlu aşiretleri yaşamaktaydı. Bu aşiretler Işık Bulağı, Yalın Bulağı ve Kırk Kulaç yaylalarında yaylamaktaydı.²⁴⁷

Abaran Nahiyesi'nde: Hüseyinlü, Şirvanlu, Tamcılı, Yar Ali Derviş, Kara Hacı, Köşeler, Karabulak, Sarı Budak, Kel Abdi aşiretleri ikamet etmekteydi.

Mevazi-i Hatun Nahiyesi'nde: Ak Hacı aşireti yaşamaktaydı.

Dere Şehbuz Nahiyesi'nde: Tirkeş, Gökçe ve Karalu aşiretleri hayat sürmekteydi. Bu aşiretlerle birlikte bazı yerleşikler de, Oyuklucakaya, Bazaryurd, Dıranas Gedügi, Koçtaş, Börekçi ve Armudlu yaklaklarını kullanmaktaydı.²⁴⁸

Nahçıvan Nahiyesi'nde: Halillü, Keçelü, Göynük, Şeyh Mahmudlu, Alagöz, Karaçuk, Şeyh Yusufu, Türken, Uzun Oba, Tecane, Pullu, Terkeş, Behram

Şerür Nahiyesi'nde: Balkarağaç, Dervişler, Hallaç, Büyük Kargın, Küçük Kargın, Oğulşalı, Kösehan, Şehriyar, Kuşancı, Karaburç, Ahi Ahmed, Mustafalı, Alişar, Karahisarlu ve Yeniceü aşiretleri hayat sürmekteydi.

Şerür aşiretlerinin yaylakları Döş Kaya, Tazı Cemal, Tahta-i Selim ve Künik idi. Bu yaylaklarda Hacı Mehmed'e bağlı aşiretler yaylardı.²⁴⁹ Şerür aşiretleri kışlak olarak Ümmetlü, Yağan, Kara Hasarlu, İmam Kulı ve Şah Veli kışlaklarını kullanırlardı.

Ağca Kal'a Nahiyesi'nde: Delüler, Terke, Ulukalu, Hayır Beğ, Susuz, Kamışlu, Karaca, Karakoyunlu, Bardaklu, Hasan Han

Ağca Kal'a bölgesinin en önemli yaylak alanı Bağlum Beg yaylağıydı. Zikredilen aşiretler, bu yaylak mahallinde yaylardı.²⁵⁰ Ağca Kal'a Nahiyesi'nin kışlak ihtiyacını ise Çöre Kışlağı karşılardı.

Sisyan Nahiyesi'nde Uz ve Alilü aşiret ve oymakları yaşıyorlardı.²⁵¹

Zar-Zebil Nahiyesi: Çukur-Sa'ad coğrafyasında hayat süren aşiret ve oymakların önemli bir kısmının yaylakları bu bölgedeydi. Bölgede; Kara Göl, Kanluca, Hamza Çemti, Tuşanlı, Turna Koruğı, Boncuklu, Ordu Çay, Yüregir, Egri Dere, Kara Çay, Gelin Kaya, Serçelü, Korkud Gedügi, Keçi, Balık, Dibek Taş, Korica Kurd, Ak Yatak,

²⁴⁷ BA, *TTD* 633, s. 258.

²⁴⁸ BA, *TTD* 633, s. 155.

²⁴⁹ "Yaylak-ı Döş Kaya ve Tazı Cemal ve Tahta-i Selim ve Künik Hacı Mehmed konar imiş." (BA, *TTD* 633, s. 177).

²⁵⁰ "Yaylak-ı Bağlum Beg Ağca Kal'a canibi tabi-i Ağca Kal'a ve yaylak-ı saire tabi-i Ağca Kal'a hasıl 5000" (BA, *TTD* 633, s. 194).

²⁵¹ BA, *TTD* 633, ss. 16-96, 115-124, 162, 180, 207, 361 v.d..

Beklemiş, Gürak, Sığircı ve Çaputsuz isimli yaylaklar bulunmaktaydı. Bu yaylaklar herhangi bir aşiret/oymağa tahsis edilmiş değildi. Nitekim tahrir defterinde “*zikrolunan yaylaklarda her kim yaylarsa üç yüz koyundan bir koyun ve her haneden iki yüz dirhem yağ alınur*” kaydı düşülmüştür. Bu kayda göre, zikredilen yerlerde yaylayan aşiret/oymaklar, yaylakta yaptıkları hayvancılık faaliyetleri karşılığında devlete, yukarıda miktarı belirtilen vergileri ödemekle mükellef tutulmuşlardır. Bu meyanda deftere 4700 akçe yaylak vergisi kaydedilmiştir.²⁵²

Alınca Nahiyesi’nde: Salınak, Girne, Şeyhler, Cemaleddin, Göznud, Karınca, Haçe Perak, Kel, Babalu, Arkasık, Şeyh Seyyid Alilu, Çeraçur, Kabudlar, Kutluca aşiret/oymakları hayat sürüyordu.

Arkasık aşireti Ortalık, İşanlı, Hızır ve Yumru Taş mezralarını kullanıyordu.²⁵³

3.2.2. 1727 Tarihinde Bölgedeki Aşiretler, Kışlak Ve Yaylaklar;

Kırkbulak Nahiyesi’nde: Güre Şamlu, Ozan, Arablu, Toguz, Gökçe Beg, Kengere, Delülü, Köhne Delülü, Rüstemli ve Taycılı (Halifelü, Gökçe Beg, Talaşlı oymakları) aşiret/oymakları hayat sürmekteydi.

Kara, Ayu ve Teke kışlakları bir kısım reayanın kışlak ihtiyacını karşılardı.

Makü Nahiyesi’nde: Dünbilli aşireti (Dünbilli, Türkân, Dik, Kara Hasan, Berdanlar, Mezra, Reyhan, Meydan, Yumru Taş, Rüstem, Yayıtmiş, İbrahim, Abbas, Yusuf, Mehmed Ağa, Niyaz, Zakirli, Ali Kocalı, Çakıcı, Uzun Güllü, Kara Sürü, Babalı, Ak Bulak, Yola Geldi, Karabağ, Bayur, Çekenli, Şahin Ağa, Kayın Basan, Karaca Viran, Mirî, Ak Yaylak, Kızıl Dağlı, Hallaç, Yar Hödük, Dikme, Kal’acık, Taşdan, Tohlu Ağıl, Kara Kışlak, Yülice, Çök, Develi, Maranlı, Kargılı, Murad Virdi, Kara Kilise, Seküdlü, Sefer Kulu, Güllice, Üç Taş, Cancan, Tatarlı oymakları), Hacılar aşireti (Hacı-ı Sagir, Hacı-ı Kebir, Hacı Çekü, Hacı Ustan), Koyuncı (Koyuncı-ı Büyük), Purnak, Ozanlı, Araklı, Kargılı (Kargılı, Kutlu, Köseler)

²⁵² Tahrir defterinde bu bölgenin yaylakları hakkında şu kayıtlar bulunmaktadır;

“Yaylakha-i Kara Göl ve Kanluca ve Hamza Çemti ve Tuşanlı der nezd-i Uşacıklar her kim yaylarsa üç yüz koyundan bir koyun ve her haneden iki yüz dirhem yağ alınur fi sene 700”, “Yaylakha-i Turna Koruğı ve Boncuklu ve Ordu Çay ve Yüreğir ve Egri Dere ve Kara Çay ve Gelin Kaya ve Serçelü ve Korkud Gedüğü ve Keçi ve Balık ve Dibek Taş ve Korıca Kurd ve Ak Yatak ve Beklemiş yaylasının dercanibi her kim yaylarsa üç yüz koyundan bir koyun ve her haneden iki yüz dirhem yağ alınur fi sene 3000”, “Yaylakha-i Gürak ve Sığircı ve Çaputsuz der nezd-i karye-i Lebu zikrolunan yaylaklarda her kim yaylarsa üç yüz koyundan bir koyun ve her haneden iki yüz dirhem yağ alınur fi sene 1000” (BA, TTD 633, s. 333).

²⁵³ BA, TTD 633, s. 357.

Makü sancağında yaşayan aşiretlerin konar-göçer hayat tarzı sürenler Cebel-i Musa'adaki Kızıl Süvari ve Geven Hacı yaylalarında hayvanlarını otlatırlardı.²⁵⁴ Kış ayları geldiğinde de Şahin Ağa, Kara Kışlak ve Toklu Ağıl kışlaklarını kullanılırlardı.

Karbi Nahiyesi'nde: Ak Timur, Kızıl Timur, Koyunlu, Karacalar (Ulat, Hakka Şakird, Avan, Çaka oymakları), Sa'adlu, Seyfiabâd (Eymirlü, Ozanlu/İbrinlü, Kaçarlu oymakları), Türkmanlu (Halifelü oymağı), Hacı Beglü, Eymirlü, Şakiabâd, Seyitlü (Gürenlü, İnceharg, Musahacılı oymakları), Terekeme, Reyhanlu (Cankada, İğdelü, Eğirlü, Hoca Yaralu oymakları), Kaçarlu (Karakışlak, Ağcakışlak, Almalu oymakları), Kuzugüdenlü (İğdelü, Güregânlu Kozanlu, Kuzeylü/Hüseyinlü, Aşayış, Güdül Abâd, Hayr Üveys, Nazarlu, Korucılı oymakları), Keçilü (Kula, Kulaksız oymakları), İlsatanlu (Çıdak oymağı), Saban (Muganlu, Arapkirlü oymakları), Eglenlü (Depekenli, Tokluyiran, Abdurrahmanlu ve Yasaklu oymakları), Konur Bulak, Teke, Eniklü, Köteklü, Koçgiri/Koyulu, Mukadden, Dögân, Taliş (Taliş-i Cedid ve Atik), Şamran, Ucan, Katırlu, Şitlü (Ağca, Musa Hacılu, Körpelü oymakları), Kurd Kulu (Asayış oymağı), Molla Abdi, Kuzucılı, Hacı Kara, Büveh? (Güregânlu/Kozanlu oymakları), Samagar, Bayat (Muganlu), Molla Tursun, Hacılar, Ali Beglü, Yaramışlu, Çidemlü, Başı Büyük, Uzun Oba, Cafer Baba, Arapkirlü/Kelek, Sadıklı, Temürçi, Abdallar, Sabuncı, Musa Kulı, Emir Yar, Arabkir, Beratlı, Şir Hacı, Kulı Derviş, Kızıl Viran, Kızımzi Kışlak, Hacı Bayram, Egri Suvan, Hayır Beglü, Hamid Ali, Halim Can, Sabunculu, Halil Kendi, Uzun Kışlak/Terekçi, Çıraklı, Bayburd, Sarucalar, Yurdgan, Abarlu aşiret/oymakları yaşamaktaydı.

Seyfi Abâd cemaati Ağca Kışlak, Kaçarlu aşireti Kışlak, Kuzugüdenlü aşireti ise Nazarlı kışlaklarında kışarlardı. Nahiye de yaşayan diğer aşiret ve oymaklar ise kendi adlarını taşıyan Kızımzi, Uzun, Kara ve Korucılı kışlaklarında kışarlardı.

Karni Nahiyesi'nde: Karakoyunlu (Yol Kesen), Cebecili, Molla Kulad, Koyulu Hisar, Ağaçeri, Toguz, Beğdilli, Teke, Şehriyar, Şekaib, Molla Mahmud, Eli Kırık, Gagavuz, Tamamlı, Maraş Müsellem, Geylan (Sagir ve Kebir), Bayburd, Damanlı, Kerem Mehmed Ali, Abdallar, Hüdabende, Kasım Ali, Çoban, Getür, Duvinler (Ahmed), Kerpiçli, Kapulu, Kıratlu, Sa'adlı (Sabuncı, Sabuncu-ı Ulya/Sufla), Yağmalu, Şamlu (Togan, Apan, Alpuy), Kara Hamzalı, Çiğdemli, Baştalı, Giraylı, Musa Hacı/ Nevruzlu, Çepni Han, Delüler, Kırıcı, Begçekeli, Uğur Beglü, Pirli, Ayaşlu (Kuşcı-ı

²⁵⁴BA, TTD 895, s. 40.

Sagır/Kebir), Kolma Ali, Kadı Beglü, Kurban Kulu, Erdeşir, Darugalu, Giraylı, Yamancalı, Saruçlu, Bezavend (Gödek/Abbas), Cani Bey, Zuhreblu, Masumlu (Masumlu-i Sagır ve Kebir), Yıva, Karıgalı (Karıgalı-ı Ulya ve Sufla), Abdallar, Çaçalı, Ertuş, Göçen aşiret/oymakları hayat sürmekteydi.

Nahiyede yaşayan aşiretlerin bir kısmı Zeman, Veled, Meleş, Bayram, Kara Taş Kıran, Hacı Nazar Kulu ve Beg kışlaklarını kullanırlardı.

Sürmeli Nahiyesi'nde: Pirli, Kuzukomıdılı, Kaçar, Bayad, Halife Beçenek, Akavan (Gümrülü ve Ağrıncı), Göktaş, Ağdiş, Genzek, Kuru Ağaç, Temürcili, Nefer Kıran, Can Derviş, Çepni, Parçenis, Ali Köse, Molla Ömer, Kara Hasanlar, Kalacan, Kuzugüdenlü (İnce), Hasan Han, Kağın, Sukudlu, Sevgü, Kamışlu, Yörük, Sarı Abdal aşiret/oymakları yaşamaktaydı.

Sürmeli Nahiyesi'nde Kösni, Yerli, Suk Bulak ve Aygurf isimli dört yaylak mahallî, bölgede yaşayan konar-göçerlerin yayları idi.²⁵⁵

Pirli oymağı Ağca Kışlak, Genzek oymağı Kayalı, Parçenis aşireti Taşlıca, Kalıca, Geleli, Kaya, Mescidli Göl, Kalacan aşireti Hak Viridi, Burun ve Mübarek, Kuzugüdenlü boyunun İnce oymağı Pirsak, Kağın oymağı Mevcud Ali, Sevgü oymağı Arslan, Kamışlu oymağı Çakmak'da kışlardı. Kızıl, Kızıl Bulak ve Hadım kışlakları da muhtelif aşiret/oymaklarca kullanılırdı.

Dere Çiçek Nahiyesi'nde: Sekünlü, Kara Mahmud, Kürdek aşiret/oymakları hayat sürmekteydi. Bu nahiyedeki Suklu, Canuklu, Balçıklı ve Tağı köylerinde yerleşik hayata geçen oymaklar büyük sürülere sahip olup, bunlardan Suklu oymağı Küçük Düz, Canuklu oymağı Aksak Çoban Deresi, Balçıklı oymağı Şaban, Korçulu, Dede ve Şah Ahmed kışlaklarında koyunlarını kışlatırlardı. Ayrıca Sufi Halil ve Suk Bulak karyelerinin kendi isimlerini taşıyan kışlakları vardır. Bazı oymaklar da Komurlu ve Teknelü yaylaklarında hayvanlarını otlatırdı.

Şerür Nahiyesi'nde: Saban, Ozanlu, Maksudlu, Apsaca, Mirzalı Ali, Şehriyar (Şehriyar-ı Ulya ve Sufla), Yalnız Ağaç, Melik Kendi, Pir Viridi, Dervişler, Beğdilli, Salar, Hüseyin, Yarıcı, Oğuz Taş, Kazancılı, Muganlu (Mugancık, Alişar-ı Ulya ve Sufla), Kargın (Kargın-ı Ulya ve Sufla), Artaban, Gaib Kulu, Kaçtı Han, Babaki, Zülfikâr, Arab Tikici, Abbas, Eleklü, Köse Han, Siyakud, Çullah, Bayad (Nacak, Zülfikâr), Oğlan Şahlu, Yüzbaşı, Kuşcı, Ak Ahmed aşiret/oymakları hayat sürmekteydi.

²⁵⁵ BA, TTD 901, ss. 283-284.

Kış mevsimi geldiğinde Bayad aşireti Nacak ve Zulkadir kışlaklarında kışlardı. Diğer aşiret ve oymaklar kendi adlarını taşıyan Kışlak-ı Mirzalu Ali, Kışlak-ı Salar ve Kışlak-ı Yüzbaşı gibi yerlerde kış mevsimini geçirirlerdi.

Sederek Nahiyesi'nde: Çayan, Gerekicik, Zengine (Gürlük, Han Budak, Cömerd, Astane obaları), Bayat (Ak Göl obası), Dünbilli (Güllüce, Kara Depe, Hatun Kehrizi, İsa Han, Derecik, Molla Halil, Hasıl, Yağangan, Şevkedlü, Hacı İslam, Öküz Yatur, Beg Kendi), Kara Çavdaranlı, Çirayışli aşiret/oymakları yaşarlardı. Sederek'te bulunan tek kışlak ise Taş Kışlak idi.

Vadi Nahiyesi'nde: Kızıl Ozan, Hacılı Temürlü, Reyhanlu, Şibeklü (Karayak, Tagi, Halife Kulı, Sarı Musti), Terekeme, Talişuvan, Ak Ozan, Ağca Ozan, Cafer kendi, Hüsrev, Hakas, Çumin, Şirazlı, Karalar, Şenli (Haramlı, Güşeçlü), Dudlu, Yerlü Uşadı, Alemdar, İmam Kulı (Kancı, Pir Gaib), Tecirli (Hacılı Tecirli, Çiçekli), Avşar (Gelvan-ı Avşar, Günvan), Çadkiran, Kadlı, Şahablı, Çardaklu, Musacık, Pirli, Kelb Derviş, Karaca Abdal, Cenkli, Genzek, Kah Virdi, Kırıcı, Tatar, Can Ahmed, Molla Seyfeddin, Kara Hacı aşiret/oymakları hayat sürmekteydi. Kırıcı oymağı Kara Kışlak'ta, diğer oymaklar kendi adlarını taşıyan kışlaklar ile Alemdar, Çoban ve Ağca isimli kışlaklarda sürülerini kışlatırdı.

Sisyan Nahiyesi'nde: Peçenek, Alilü, Mecilife, Arıksa, Akla Yatan, Şeyhler, Çakişi Kuyurak, Göçeri, Pirnagud, Eşkimür, Kemyan ve Keledek aşiret/oymakları yaşıyordu. Mecilife taifesi daha önceleri Kengerlilerin yaylağı olan, ancak terk ettikleri Salbartur yaylağında yaylarlardı.

Iğdır Nahiyesi'nde: Arapkirlü (Kara Hamid, Kara Mehmed, Müskün oymağı), Karakoyunlu (Durmaz oymağı), Iğdır, Şeyhbanlu, Reyhanlu (Taşlı, Hasanlı, Şamdan Gelen, Şireci), Hacılı (İbrahim, Ali Han, Kara Hacılı, Kara Hacılı/Cömerd, Ala Hacılı), Kerdler, Molla Ahmed, Kuzlu (Ahi Mehmed oymağı), Çarıkcılı, Yaycı, Kasım Can, Şeyh Hasan, Hoş Hayır, Ahi Üveys, Halifeli, Arhacı, Çıraklı, Mağrib Abâd, İbrahim Abâd, Kürekli Nazar, Tuğce, Adetli, Zor, Nevruzlu, Zengene, Tecirli, Alem Rab, Değerli, Kara Çullu, Şahablı (Durmuş Kışlağı ve Pirî obaları), Davudlu, Kürekli, Çidemli, Togan Şalı, Öküzlü (Dündar, Hacı Pir Kulı, Gül Budak, Kemid obaları), Razılı, Atlucalı, Rüstemlü, Temürlü, Resullu, Mürşid Ali, Davudlu aşiret/oymakları hayat sürerdi.

Çıraklı oymağı Kara Kuyu, Kürekli Nazar oğmağı Ali Kışlağı, Tecirli oymağı Ağca Kışlak, Kürekli oymakları Handan Kulı, Hacı Emin, Nefs, Mustafa Beg, Karacalar ve Sarıcalar kışlaklarını kullanırdı. Diğer aşiret/oymakların kendi adlarını taşıyan kışlakları vardı.

Aralık Nahiyesi'nde: Reyhanlu (Atlu, Ali Hamzalı oymağı), Şibeklü (Konurlu, Karakaya, Takırlı, Behrektepe, Kara Veli oymakları), Kuzugüdenlü (Karasu, Güvenlü, Oruç, Kutlu, Çerişli oymakları), Ali Kaçarlu (Hasan ve Adlu Han kışlaklarında kışlarlar), Taşanlı, Karakoyunlu (Akça Obası), Şamlu (Kuzucu Obası), Kuzucu (Sefer Kulı, Şamdan Gelen), Dünbülli, Gaçıran (Boz Alan, Burhan, Taş, Kışlacık Virdi), Sultan Ali, Gulam Ali, Meşi, Mustafa, Köçekli (Budak, Hocam Kulı, Dulhan Segir), Şiri Hanlı, Bilekli, Beneklice, Ala Hacıplü, Şehrimanlu, Kal'alı, Şamdan Gelen, Taşlı (Tehrecik Depe), Adetli, Şaiblü (Ahurlu-i Sufla Yaylağı), Tecirli (Vakvakdâr, Taşgın, Hamid Rıza, Kelb Ali, Arslan Obaları), Celayirli (Banaz, Murad Ali, Babacan, Tacik Obaları), Hacılu (Kara Hacılu Tamraz), Derzili aşiret ve oymakları hayat sürmekteydi.

Bu aşiretlerden bir kısmı Cebel-i Ağra eteğinde Kutlütün ve Karataş isimli yaylaklarda yaylamaktaydı. Reyhanlu aşireti Atlu, Kuzugüdenlü aşireti Altı, Kuzucu aşireti Sefer Kulı ve Kara Hacılu aşireti Tamraz kışlaklarında kışarlardı. Nahiye bu kışlakların yanısıra, Sultan Ali, Murad, Gûlam Ali, Meşi ve Mustafa kışlakları bulunmaktaydı.

Şüregel Nahiyesi'nde: Pirî (Ağcakışlak oymağı), Kıpçak, Avşar (Avşar, Merdan Kulı), Şahanlar, Mirza Beg, Taşanlı (Kara Hacı), Eymir Hanlı, Kuzugüdenlü (Çirevir, Hacı Kara, Ağcakal'a oymakları), Saban (Girenbağ oymağı), Eglenlü (Şeyh Hacı, Gözlü oymağı), Çapan, Kargıcık, Öküzbatır, Oğuzdaşı, Alishar, Şah Kerem, Küsegen, Adıyaman, Seküdlü, Ayrımlu (Kal'acık), Molla Gökçe, Dilhan (Kara Kışlak), Derviş Ali, Şirvancık, Kora Veli, Alpavud, Seyfi Kulı, Emin Ali, Sungurlu (Şah Kulu, Allah Kulu, Kızıl Çakçak kışlakları), Dede Kulı, Köteklü, Terzilü, Köprilü, Çaçumlu (İlkendi/Adı Güzel, İlkendi/Kebanî, Şebelhâne), Şah Nazar, Çorum, Uğurlu, Çubukcu, Muganlı, Ali Keşanlı, Gül Ali, Mirîli, Kayulu, Bayındırlu, Aşan, Ali Kulı, Gülabî, Ayrımlu (Çon Kamış), Koç Ali, Danecili, Pir Hamid, Hacılu, Ağacan, Devlet Yar, Celeb, Teknelü, Çar Çur, Arıklı, Gökçe, İsa Hanlu, Hacı Bayram, Nur Başılı, Ay Dogmuş, Murad Han, Hacı Nazar Kulı, Kaftarlu, Kara Ozan, Nazar Ali, Ulaşık aşiret/oymakları yaşamaktaydı.

Muganlı oymakları Dost Ali, Kara Bulak, Çon Kemiş, Kuyucak, Sarı Kaya, Karataş, Ak İn, Semavirdi, Gügercinlü, Aşan oymakları Çuluhan Hark ve İlanlu, diğer aşiret/oymaklar kendi adlarını taşıyan köyler ile Kara, Seyfi Kulu, Emin Ali, Sema Virdi ve Kalfalı kışlaklarında kışlardı.

Nahçıvan Nahiyesi'nde: Bedehşan, Hacı Abâd, Zeyneddin, Uzun Oba, Şeyh Mehmed aşiret/oymakları hayat sürerdi.

Mülk-i Arslan Nahiyesi'nde: Şeyh Yusufu ve Karakuş oymakları yaşamaktaydı. Cani Kışlağı sürülerin kışlatıldığı yerdı.

Dere Alakes Nahiyesi'nde: Ahuri, Hamzalı, Sübhan, Köselü, Meşin, Yayı, Veysellü, Genzek, Eger, Şeker Beglü, Hınıslu, Kozluca, Çanakçı, Öznur, Caferli, Kaşga, Bilsin, Çavuncuk, Arulaş, İğdeli, Göynüd, Ayane, Vahşini, Kuytul, Sagır Beg, Alilü, Güngelün, Sablı, Çuvaş, Malkeş, Çağatay, Daylaklu, Dedelü, Asafî, Sekülan, Koç Beg, Yürür, Pir Hasanlu, Salihî, Tur, Paşalı, Kayalı, Kuşcı, Muganlı (Turdımı Obası) aşiret/oymakları yaşardı. Nahiyede Sadır Beg ve Ali (Meydan) isimlerinde iki kışlak vardı.

Karabağ Nahiyesi'nde: Bileci, Hançav, Konurak, Tukavin, Cemşid²⁵⁶, Kara Cüvek, Bulğan aşiret/oymakları yaşardı. Nahiyede Bileci, Senkam, Arka ve Huslu adlarını taşıyan kışlaklarda göçer aşiretler kışlamaktaydı. Bunlardan Senkam, Arka ve Huslu'da kışlayanlar, kadimü'l eyyamdan (Safeviler) beri harç, rûsum ve âdet-i ağnamları ile yaptıkları ziraattan elde ettikleri gelirlerin öşrünü, Nahçıvan zabıtine (Sancakbeyi=Han/Hakim) vermekte olduklarından 1727 tarihli deftere de yine aynı şekilde kaydedilmiştir.²⁵⁷

Abaran Nahiyesi'nde: Cancık, Sarı Budak, Şam Derviş, Hüdaverdi, Şeyh Hasan, Ali Küçük, Emir Bulak, Boncuklu, Kızıl Kışlak, Şiş Kaya, Lale, Gazanfer, Hacı Bulak, Derviş İvaz, Kadı Yakub, Kürd Ali, Osmancık, Sacı, Mansur, Variyetlü ve Abaranoğlu aşiret/oymakları bulunuyordu. Kışlak olarak ise Kızıl Kışlak bulunurdu.

²⁵⁶ Cemşid taifesi 1727'de, daha önce harabe hale gelen Çök köyüne gelerek burayı kendilerine kışlak (vatan) yapmışlardır (BA, TTD 905, s. 104).

²⁵⁷ Nitekim defterde: "Kışlağı mezburların kışlakcıkları kadimü'l eyyamdan berü hariç rûsum ve âdet-i ağnamların ve ziraat idüp hasıl eyledikleri terekelerinin öşr-i şer'iyyelerin Nahçıvan zabıtine viregelmişlerdir diyu ahâli haber virmeleriylesula-ı meşrûh üzere deftere kayd olındı" kaydı bulunmaktadır (BA, TTD 905, s. 104).

Kışlağan Nahiyesi'nde: Yahta, Tumin (Tumin-i Büyük ve Küçük), Behram, Uzun Oba, Kayaşlu, Karınca, Gülabî Beg²⁵⁸, Yarım Kaya, Şeyh Hamzalı, Abdallı, Halifelü, Sapan (Kara Ağaç kışlağı), Biylü, Esen Yolu, Halillü, Meşkin, Düklün, Diriş, Uluş, İğdiş, Göçeri, Gümnar, Yaycı, Burtak aşiret/oymakları haayat sürmekteydi. Kışlak olarak Karınca Kışlak bulunurdu.

Alınca Nahiyesi'nde: Hace Perak (Büyük ve Küçük), Saltak, Bigce, Hoşkeşin, Çerahor, Erzin, Cemaleddin, Lektak aşiret/oymakları yaşamaktaydı.

Şerlut Nahiyesi'nde: Ayabâd, Kızık, İnemiş, Beş Kuş aşiretleri bulunmaktaydı.

Sair Mevazi' Nahiyesi'nde: Göynik, Babalu, Sevenmera, Zernatun, Vaygız ve Nörenşah aşiret/oymakları bulunuyordu. Göynik aşireti Bayram v. Halil kethüda yönetimindeydi.

Hanlık döneminde Büyük Çoban, Sar, Demircilü, Kerimbeyli, Gafarlı, Şıhlar, Milli, Karaçarlı, Alikentli, Seyidli-Aksakallı ve Ayrımlu gibi aşiretler hanlığın hakimiyetinde hayat sürüyordu.²⁵⁹ Hanlık Rusların eline geçtiğinde ise Rus kayıtlarına göre, Türk aşiretlerinin toplam nüfusu 29024 kişi idi.²⁶⁰

1590 ve 1727 tarihli tahrir defterlerinde isimleri zikredilen bu aşiretlerle ilgili olarak ulaşılan sonuçlar şunlardır;

1-Çukur-Sa'ad coğrafyasında, coğrafyaya ismini veren Karakoyunlu boyunun Sa'adlu aşireti ile birlikte bir boy halinde teşkilatlanmış Ozanlar, Yasavullu, Alpavud (Aşa'ir-i Terâkime-i Şirvan), Hacılar, Muganlu, Baratlu, Kuzugüdenlü, Delüler, Dünbillü, Mukadden, Arablu, Toguz, Taycılı, Reyhanlu, Şibeklü, Tecirlü gibi boylara bağlı oymak/obalar yaşamaktadır.

2-Bölgede, Ağaçeri, Avşar, Kargın, Çepni, Beğdilli, Eymir, Yüregir, Bayad, Yıva, Peçenek, Salur, İğdir, Bayındır gibi 24 Oğuz boyuna mensup aşiretler ile Çağatay, Celayirli, Samagar, Tatar ve Taycı gibi Moğol asıllı olup, sonradan Türkleşen aşiretler de hayat sürmektedir.

3-Bölgede, Safevî Devleti'nin kuruluşunda etkin rol oynayan Şamlu, Rumlu, Arapkirlü, Varsak, Hınuslu, Bayburdlu, Tekelü, Hacılar, Kaçar, Türkmen, Taliş, Tercanlı gibi boylar hayatlarını sürdürmektedir.

²⁵⁸ Gülanî Beg oymağının yaşadığı kışlak mahallî ziraate elverişli bir yer olmadığından, yalnızca hayvancılık yapılabilmekteydi. (BA, TTD 903, s. 150).

²⁵⁹ Eliyev, Age., s. 27.

²⁶⁰ Bournatian, Age., s. 231.

4-Akkoyunlu boylarından Purnak, Karakoyunlu boylarından Sa’adlu, Alpavud, ... aşiretleri de bölgede yaşamaktadır.

5-Oğuzlara verilen muhtelif isimleri taşıyan, Gagavuz, Uz, Türkmen ve Terekeme adlı aşiretler de bölgenin sakinlerindendir.

6-Bölgedeki aşiret ve oymaklar yaşadıkları kışlaklara “karye-i Karakoyunlu”, “karye-i Muganlı”, “karye-i Bayburd” gibi çoğunlukla kendi isimlerin vermişlerdir. Yaylak mahallerinin isimleri ise farklılık arz eder.

7-Çukur-Sa’ad coğrafyasında hayatlarını idame ettiren aşiret ve oymaklar büyük ölçüde yerleşik hayata geçmiş olmakla birlikte, konar-göçer hayat tarzını devam ettirenleri de bulunmaktadır. Tahrir defterlerinde çok sayıda kışlak ve yaylaklara rastlanması, resm-i yaylak, resm-i otlak, resm-i kışlak, resm-i yatak, adet-i ağnam gibi vergilerin önemli bir yekün tutması²⁶¹ konar-göçer hayatın devam ettirildiğinin göstergeleridir.

8-Bölgedeki aşiret/oymakların çoğunluğu Osmanlı saldırıları sırasında yurtlarını terk ettiklerinden, sağlıklı bir nüfus tespiti yapılması mümkün olmamıştır. Zira bu aşiret ve oymakların yaşadığı kışlaklar çoğunlukla “*halî ve harab*” kaydedilmiş, yalnızca vergi hasılı kaydedilmiştir.

9-Çukur-Sa’ad coğrafyasında yaşayan belli başlı aşiretlerin yaşadıkları nahiyeler Tablo 3.2.2.1. de belirtilmiştir;²⁶²

Tablo 3.2.2.1. Çukur Sa’ad Bölgesindeki Başlıca Aşiretler

Aşiret	Yaşadığı Nahiye	
	1590	1727
Ağaçeri	Karbi	Karni
Alpavud	Karbi, Armuy	Şüregel
Arapkirlü		Karbi, İğdır
Arablu		Kırkbulak
Avşar	Vadi	Vadi, Şüregel
Ayrımlu		Şüregel
Baratlu	Abnik	
Bayad		Karbi, Sürmeli, Şerür
Bayburdlu		Karbi, Karni
Bayındır		Şüregel
Beydilli		Karni, Şerür
Celayirli		Aralık

²⁶¹ Bkz. Dördüncü Bölüm “Hayvancılık Faaliyetlerden Alınan Vergiler”

²⁶² Ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Tablo 3.2.2.2., Tablo 3.2.2.3. ve Tablo 3.2.2.4.

Çağatay		Dere Alakes
Çepni		Karni, Sürmeli
Delüler	Akça Kal'a	Kırkbulak, Karni
Dünbillü		Makü, Sederek, Aralık
Eymirlü		Karbi, Şüregel
Gagavuz		Karni
Hacılar	Karbi	Makü
Halife Beçenek		Sürmeli
Hınıslu		Dere Alakes
Iğdır		Iğdır
Kaçarlu		Karbi, Sürmeli, Aralık
Karakoyunlu	Revan, Aralık, Akçakal'a	Karni, Iğdır, Aralık
Kargın	Şerür	Şerür
Kıpçak		Şüregel
Koçgiri		Karbi
Koyunlu		Karbi
Kuzugüdenlü		Karbi, Aralık, Şüregel
Muganlu	Armuy	Karbi, Şerür, Şüregel, Dere Alakes
Mukadden		Karbi
Oğuz		Şerür
Ozanlar	Revan	Makü, Karbi, Şerür
Peçenek		Sisyan
Purnak		Makü
Reyhanlu		Karbi, Vadi, Iğdır, Aralık
Rumlu	Armuy	
Sa'adlu	Revan, Karbi	Karbi, Karni
Samagar	Karbi	Karbi
Salur		Şerür
Şamlu	Revan	Kırkbulak, Karni, Aralık
Şam Derviş		Abaran
Şibeklü		Vadi, Aralık
Talış		Karbi, Vadi
Tatar		Vadi
Taycılı		Kırkbulak
Tecirli		Iğdır, Aralık
Tekelü		Kırkbulak, Karbi, Karni
Terekeme		Karbi, Vadi
Toguz	Karbi	Kırkbulak, Karni
Türkmen		Karbi
Uz	Sisyan	
Yasavullu	Revan	
Yıva		Karni
Yüregir	Zar-Zebil	

Kaynak; BA, TTD 633, 895, 898, 901, 905.

10- 1590 tarihli kanunnâmedeki “... vilâyet-i mezbûrede olan ‘aşâyir ve kabâil mütemekkin oldukları karyelerde zirâ’at ve hırâset iderlerse resm ve behrelerin sâhib-i arza eda idüb temâm bâd-ı hevâ ve ‘arûsiyye ve âdet-i ağnâmları hâss-ı hümayûna kayd olunmuşdur” hükmüne göre, bölgedeki aşiret ve kabilelerin ziraat ve diğer faaliyetlerden elde ettikleri gelir sahib-i arza (timarlı sipahi, zaim veya hass sahibi), bad-ı heva ve arusiyye ve adet-i ağnamları padişah hassına aittir.

Tablo 3.2.2.2. 1727 Tarihli Tahririne Göre Revan Bölgesi Türkmen Aşiretleri

Aşiretin Adı	Yaşadığı Köy	Nahiyesi	Hane/Bekar	Vergi (Akçe)
Ağaçeri	Karni	Karni	9	4.200
Ali Kaçarlu	Ali Kaçarlu	Aralık	6	2.500
Arabkirlü	Kara Memet	Iğdır-Karni	55/9	29.000
Ayrumlu (Rumlu)	Kalacık	Şüregel	17	6.000
Dımaşklı (Şamlu)	Miradverdi-Güllüce-Hatunkehriz-İsa han-Molla Halil-Derebeg-Begengân Sukutlu-Hacı İslâm-Begköyü-Ahır-gân-Sugünlü	Aralık-Hayderik	42	32.316
Eymir Hanlu	Eymir Han	Şüregel	5	4.000
Iğdır	Iğdır	Iğdır	-	13.500
Kaçarlu	Karakışlak-Ağcakışlak-Almalu	Karni	-	23.000
Karakoyunlu	Karakoyunlu Kışlağı- Karakoyunlu	Iğdır-Aralık-Karni	-	43.000
Kargın	Kargın-ı ulya ve sufla	Şerür	22	14.040
Keçilü (Avşar)	Bulaksızhargı-Kula	Karni	4	6.000
Kuzugüdenlü	Gürenlü-Oruç-Kuzugüdenlü-Kutlu-Aşayış harg-Kedelabâd-Eğdelü-Küreganlu Ko-zanlu-Nazırlu-Ağca-Sağır korkışlağı-Çi-revir	Karni-Aralık-Şüregel	141/4	57.900
Muganlu/Alışar	Karabulak-Yukarı ve Aşağı Alışar	Şerür-Şüregel	150	49.000
Reyhanlu	Cankada-Eğürlü-Hoca Yaralu-Taşlı-Atlu-kışlağı-Ali Hamzalı-Reyhanlu	Karni-Iğdır-Aralık	98	35.412
Şamlı Kuzucu (Şamlu)	Sefer kışlağı	Aralık	-	-
Toguz (Varsak)	Toguz	Karni	-	7.000
Türkmânlu	Halifelü	Karni	-	10.000

Kaynak; BA, TTD 898; BOA, TTD 901.

Tablo 3.2.2.3. 1727 Tarihli Tahririne Göre Nahçıvan Bölgesi Türkmen Aşiretleri

Aşiretin Adı	Yaşadığı Köy	Hane/Bekâr	Vergi (Akçe)
Muganlu	Muganlu		4.829
Salman	Karaağaç	30/8	3.368
Kengerli	Salpartan yaylağı		5.000
Uz	Uzköy		

Kaynak; BA, TTD 903;BOA, TTD 905.

Tablo 3.2.2.4. 1727 Tarihli Tahririne Göre Makü Bölgesi Türkmen Aşiretleri

Aşiretin Adı	Yaşadığı Köy	Hane	Vergi (Akçe)
Arablı	Arablı	14	-
Dımaşklı (Şamlu)	Türkân-Dik- Mezra-Meydan-Karakilise-Cancan-Ozanlı	69	20.774
Kargılı	Kargılı	5	2.300
Kızıldağlı	Kızıldağ	8	-
Köseler	Köseler	16	-
Meragalı	Meraga Dımaşklı	12	-
Ozanlı	Ozanlı	-	700
Reyhanlı	Reyhan	8	2.104
Tatarlı	Tatarlı	6	2.500

Kaynak; BA, TTD 895; BA, TTD 898; BA, TTD 901.

3.3. ÇUKUR SA'AD YERLEŞME ADLARI

Osmanlıların 1590 ve 1727 yıllarında tuttuğu olduğu tahrir defterleri, Revan'ın yerleşme adları hakkında bilgilenmemizi sağlayan en mühim kaynaklardır. Bugün tamamı ile değiştirilmiş olan bu adların ilk isimlerini bu defterlerden ortaya çıkarabilmemiz mümkündür.

Toponomi yer adlarını, onların menşeyini, gelişimini ve şekillenmesini inceleyen bir bilim dalıdır.²⁶³ Yerleşme adları, tabiatla doğal yollardan oluşan bazı olaylardan ve toplumdaki yapıdan kaynaklanmaktadır. Bölgenin doğal zenginlikleri, halkının tarihsel safahatı, meydana gelen göçler, arazi yapısı, sosyo-ekonomik yaşam, kültür v.s. nedenler, her zaman yer adlarının belirleyici etkenleri olmuştur. Örneğin 1590 tarihli defterde birkaç kere adı geçen Yarımca, bir köyün yarısı anlamındadır.²⁶⁴ 1727 tarihli defterde ise Söyüdlü, Parçalı Göl, Kızılbulak gibi çevrenin özelliklerinden adını almış isimler, Sofulu, Molla Ahmed, Karakilise gibi toplumun dini yapısından adını almış isimler, İsalı, Hacı İlyas gibi şahıs adları, Demirbulak, Oğcapert, Yenice (yeni yerleşme) gibi yapıyla ilgili isimlerde yer almaktadır.

Revan bölgesindeki yerleşme adlarını tabi çevre, şahıs, boy-oba-topluluk, eşya, fiziki yapı, bitki-yiyecek-içecek, renk, sosyal statü, hayvan adı ve meslek adlarının oluşturduğu bir tasnife tabi tutabiliriz.

Tabii çevreyle ilgili yerleşme adları; Revane, Taşçılı, Güneş, Kırık, Saribeller, Çatallar, Bük Kesen, Kazan Dere, Kara Depe, Vadi, Esi, İnce Dere, Gökendi, İnağıl, Eğrice, Köynük, Susuz, Sökün, Girin Bağ, Körlü.

²⁶³ Alaeddin Mehmedoğlu, Hatire A. Eliyeva, "Yer Adları Tarihin Aynasıdır", *Türk Kültürü*, sayı 437, Ankara 1999, s. 552.

²⁶⁴ Bir aile, aynı köyün farklı bir arazisine yerleşirse burası "Yarımca" olarak adlandırılırdı. (Abülfez Amanoğlu, "16-18. Yüzyıl Osmanlı Kaynaklarına Göre Güney Kafkaslarda Yer İsimleri", *Kök Araştırmalar (Osmanlı Özel Sayısı)*, Ankara 2000, s. 90).

Şahısla ilgili yerleşme adları; Hacı İlyas, Nure Keyfi, Nure Güne, Naci Beg, Kemal Derviş, Şahap, Koç Ahmed, Hacı Bayram, Kışlak-ı Murad, Yakup Viranı, Üveys, İbrahim Süleyman Kışlağı, Ali Bestam, Şahverdi, Çiftlik-i Recep, Oruç, Seydullah, Şeyh Halid Mezrası, Harun Torun, Musa Haslu, Pir Ahmed Abdal, Kara Deli Kışlağı, Musa Derviş, Şehriyar, Selman Sarayı, Ali Kara, Mısır Derviş, Kara Hacı, Mihribanlu, Aksak Ahmed, Tur Ali, Yar Ali, Musa Hacılu, Pir Mehmed, Mustafalu, Abdal Musa, Gökçe Beyli, Üveys Beglü, Kızıl Temür, Ak Temür, Uluhan Beg, Han Ahmedlü, Kara Hamzalu.

Boy, oba, toplulukla ilgili yerleşme adları; Karakoyunlu, Yasavullu, Kuzugüdenlü, Ozanlar, Hasan Avar/Han Avar, Pirhanlu, Kınık Hacı, Takcanlu, Kara Acem, Hacı Karalu, Kürtav, Samagar, Muganlu, Kürtelü, Palu, Gilan-ı Ulya, Gilan-ı Sufla, Ağaçeri, Ali Kızık, Nevruzlu, Candarlar, Kasanlu, Avşar, Karaca Abdal, Uz, Büyük Kargın, Küçük Kargın, Kuşancı, Dünbülli, Şamlu, Arablu, Tatarlı, Ozanlu, Türkmanlu, Terekeme, Arapgirlü, Beğdilli, Kebirli, Baharlı Peçenek, Ali Kaçarlu, Şamlu, Kıpçak, Ayrımlu, Bayındır, Kengerli.

Eşya ilgili yerleşme adları; Dibeklü, Taraklı, Bardaklu, Kargılı, Egerlü, Sadak, Saban, Çapan, Kargıcık.

Yapıyla ilgili yerleşme adları; Gök künbed, Gök kilise, Kızıl kale, Kara kale, Ağca kale, Kız kalesi, Toprak kale, Üç kilise, Ağca kilise, Kara kilise, Değirmenlik, Hatun arklu, Kumlu hisar, Çardaklu, Bulakbaşı, Kara bulak, Bulaksız, Ahırған.

Bitki, yiyecek, içecek adıyla ilgili yerleşme adları; Güllüce, Başaklu, Elmalu, Soğan, Bahçecik, Çöğender, İncirlü, Enginar, Gül Derviş, Kamışlu Çukuru, Dağdagan, Balluca, Acısu, Bolutlu, Balkar Ağaç, Reyhan, İğdelü, Akgülü.

Tabiattan renkle ilgili yerleşme adları; Kızıl viran, Ak viran, Karaca viran, Karaca kışla, Kızıl vank, Kızıl ula, Ağca kışlak, Kara depe, Karabağ, Kızıl viran, Ağca viran, Kızılcalu.

Sosyal statüyle ilgili yerleşme adları; Ağa çorum, Ağa tosun, Molla Hızır, Lala Beg, Şeyhzadelü, Abdal, Peder Vaniş, Hacılu, Halife, Mihmandar, Emir venk, Babalar, Kadıkünder, Şeyhcik, Zimmi.

Hayvanla ilgili yerleşme adları; Porsuklu, Develü-yi kebir, Develü-yi küçük, Sırlı koç, Kurtluca, Katırlu, Koyunlu, Keçilü, Toklu viran, Teke, Kuzukomu, Camışlu, Kuzucu, Öküzbatır, Karakuş.

Meslekle ilgili yerleşme adları; Börekçi Ohan, Mezađlu, Kuşakçı, Demircilü, Hallaç, Kuzugüdenlü.

Yerleşme adlarıyla ilgili bu bilgilerin yanı sıra, Ermenilere ait şahıs isimleri incelendiğinde, Türk kültürünün izlerine rastlamak mümkündür. Osmanlıların tuttıkları kayıtlara göre Ermeniler Türk isimlerini kullanmışlardır. Tahrir defterlerinde; Emirhan, Sultanveli, Sultankulu, Melik, Melikhan, Şahveli, Asker, Ödemiş, Murad, Karaman, Babahan, Ağababa, Hayırcan, Gökçe, Emirbey, Han Murad, Yedigâr, Mirza, Elvan, Tanrikulu, Emre, Emin, Demir, Melek Bey, Koca, Hanbaba, Devletkulu, Muhsin, Şehriyar, Ulubey, Babacan, Derman, Bayar Bey, Emirhan, Ala Bey, Velican, Budak, Emirkulu, Artuk, Karaman ve sair isimlere sıkça rastlanmaktadır. Tahrir defterlerindeki Ermeni nüfus incelendiğinde, Ermeni isimlerinin neredeyse % 40'ının Türklerin kullandığı isimler olduğu görünmektedir. Bu durum Ermeni halkının, yüzyıllar boyu gerek Anadolu'da gerekse Revan bölgesinde beraber yaşadıkları Türklerden ne kadar etkilendiklerinin önemli bir kanıtıdır.

Revan'daki yer adlarına dönecek olursak, bu isimlerin %83'ü Türkçe kelimelerden meydana gelmektedir. Bununla birlikte bölgede daha önceden yerleşenlerin kullandığı düşünölen bazı yer isimleriyle, gerek Türkçe'ye Farsça, Arapça, Ermenice ve Kafkas dillerinden girmiş yabancı kelimeler de yer ismi olarak kullanılmıştır. Fakat 1935 yılından itibaren, Rus hakimiyetindeki Ermenistan meclisi tüm yer adlarını Ermeniceleştirilerek değiştirmiştir. Örneğin; 03.01.1935'de Hebilkent (Kalinin), Avdalağalı (Vağaşen), Paşalı (Zavitap), Alili (Salvard), Elikırık (Astığacar), Büyük Arık Veli (Mets Mantaş), Bozdoğan (Sarakap), 02.03.1940'da Cennetli (Zovaşen), 20.08.1945'de Gödekli (Mrgavan), Karadağlı (Tsahkaşen), Çıraklı (Crarat), Kıpçak (Ariş), 26.04.1946'da Akbulak (Lusakpyur), Gaçağan (Lernavan), Kızılören (Şenavan), Efendi (Karadzor) 31.05.1946'da Armutlu (Tufaşen), Kazançı (Meğraşen), 21.06.1948'de Ağcakışlak (Getaşen) 01. 12. 1949'da Ağsu (Dzorap) 19.04.1950'de Güllüce (Saraat), 25.01.1978'de Başkent (Ardzvaşen), 1991'de Demirçi (Darpnik) ²⁶⁵ vs... ²⁶⁶

²⁶⁵ Mehmedoğlu, Agm., s. 553.

²⁶⁶ Daha fazla bilgi için bkz. Yavuz Aslan, "Ermenistan'da Dönkü ve Bugönkü Yer İsimleri", *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi*, c. I, Erzurum 1993, s. 42.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İKTİSADİ HAYAT VE VERGİLER

4.1. İKTİSADİ HAYAT ve VERGİLER

Çukur-Sa'ad Eyaleti'nin ekonomisi, tarım, hayvancılık ve ticarete dayanmaktaydı. Bölge tarım için çok elverişli, sulak ve mahsuldar bir yerdi.²⁶⁷ Revan sadece tarım için değil aynı zamanda ticaret için de stratejik bir konuma sahipti. Yukarıda da bahsedildiği gibi bölge, İpek Yolu'na yakın bir merkezde yer almasından dolayı önemli bir bölge olmuş, çevresindeki devletlerin sahip olmak istediği bir merkez haline gelmişti. Çukur-Sa'ad, İran içlerinden ve Kafkasya'dan gelip batıya giden yolların buluşma noktası olması hasebiyle transit ticarete önemli bir konuma sahipti. Nitekim Tebriz'den başlayarak Nahçıvan, Karabağlar Kervansarayı, Arpaçay, Revan, Kars, Hasan Kale, Erzurum istikametini takip eden bir yol Trabzon'a ulaşırdı. Trabzon'dan da Bursa ve İstanbul'a mal taşınırdı. Keza Gence'den başlayan diğer bir yol, Balçılı, Asya Köprüsü, Bayan, Karaçınar, Emirvar, Karatepe, Çanakçay, Şişkaya üzerinden Revan'a, buradan da Nahçıvan ve Erzurum'a varıyordu. Erzurum'dan da Halep, Bursa, İstanbul, Trabzon gibi önemli ticaret merkezlerine ulaşırdı.²⁶⁸

Çukur-Sa'ad halkı, yaşadıkları toprakların Osmanlı, İran ve Rus devletlerinin sınırlarının kesiştiği bir konumda olmasından dolayı, neredeyse iki yüz sene boyunca savaşlarla iç içe yaşamış, Osmanlı ve İran topraklarına göç etmek zorunda kalmışlardır. Doğal afetler²⁶⁹, ekonomik darboğazlar, yapısal değişimler ve can güvenliği gibi nedenlerden dolayı göç eden insanlar, doğup büyüdüğü ve alışık olduğu toprakları bırakarak, yabancısı olduğu başka bir yerleşim birimine göç ederler.²⁷⁰ Revan'da da halk, özellikle savaşların ortaya çıkardığı can güvenliği başta olmak üzere, bu nedenlerin hepsinden etkilenmiş, göçün bütün olumsuz boyutlarını yaşamışlardır. Bu da bölgenin, özellikle ekonomik açıdan gelişmesini olumsuz yönde etkilemiştir.²⁷¹ Savaş dönemlerinde, bölgede yaşayan insanlar bağ, bahçe ve tarlalarını ekip biçememiş,

²⁶⁷ Evliya Çelebi'nin; "810 tarihinde Emîr Timur'un sevâgerlerinden Hoca Cân-ı Lahîcânî nâm bâzargân bu Revân zemînine kadem basar ki ne görsün? Bir hâk-i anber-pâk i mahsûldâr. Hemân cümle ta'allûkatıyla anda karar eder. Günden güne pirinç zira'âtıyla mâldâr olarak bu kend-i azîmi inşa' eder" kaydı bölgenin üretim potansiyelinin yüksekliğini ortaya koyar(Evliya Çelebi, Age., c. 2, s. 282).

²⁶⁸ Bilgili, *İran ve Azerbaycan*, s. 181.

²⁶⁹ 1679'da meydana gelen depremde şehrin büyük kısmı ve kale yıkılmıştır. (Elekberli, Age., s. 185)

²⁷⁰ Cemal Yalçın, Age., s. 5.

²⁷¹ Vahe Baladouni, *Armenian Merchants of the 17. and Early 18. Centuries*, Philedelphia, s. 17.

tüccarlar ellerindeki mallarını satamamış, halk da fakirlikten dolayı tüccarlardan mal alamamıştır.²⁷² Ortaya çıkan bu göç,²⁷³ bölgede İpek Yolu'nun bile ticari etkisini azaltmıştır.

4.1.1. Çukur-Sa'ad Şehirlerinde İktisadî Hayat ve Vergiler

Çukur-Sa'ad coğrafyasının Osmanlı-Safevî mücadelelerine sahne olması ve sık sık el değiştirmesi ticaretin gelişmesine mani olmuştur. Ancak, barış dönemlerinde şehrin ve kır kesiminin iktisadî hayatında ve ticaretinde büyük gelişmeler meydana gelmiştir. Osmanlılar, gerek 1583'de, gerekse 1723'de bölgeyi zapt ettiklerinde Tebriz-Revan-Erzurum yolunu açık tutabilmek, ticareti canlandırmak ve kolaylaştırmak için bir takım tedbirler almışlardır. Zira Osmanlı yönetimi, Revan'ın ekonomik hayatında meydana gelebilecek olumsuz durumların Kars, Erzurum, Bayezid gibi Osmanlı sınır kentlerini etkileyebileceği endişesi duymuştur. Bu sebeple de Revan, Nahçıvan ve Ordubâd gibi şehirlerin ekonomik ve mimarî yönlerden gelişmesi için büyük çaba sarf etmişler; zikredilen şehirlere dinî, askerî ve ticarî binalar inşa etmişlerdir. Kullanılamayacak durumda olan harabe kervansaray ve han gibi ticaret hayatının mühim binalarını tamir ettirmişlerdir. Böylece bu şehirlerin imarını sağlamaya çalışmışlardır. Ticareti canlandırmak için, ticaret hayatını intizama sokacak hukukî düzenlemeler yapmışlardır.²⁷⁴ Üretici-tüccar-tüketici arasında adaletli bir denge oluşturmaya çalışmış, çarşı ve pazarı kanunname vasıtasıyla bir nizam sokmuştur.²⁷⁵ Böylece savaşların yarattığı keyfiyet ve başıboşluk ortadan kaldırılmış, üreticiden ticaret erbabına, tüccardan tüketiciye her birey, devlet otoritesinin koruma şemsiyesine alınmıştır.

4.1.1.1. Revan Şehri Ekonomisi

Tebriz ve Gence'den gelip, Anadolu sol kol yolu ile birleşen yolların Revan'da buluşması, transit ticaretin güzergâhı olmasını sağlamıştır. Bu durumdan gelir elde etmeyi düşünen Safevîler ve ardından gelen Osmanlılar burada bir gümrük oluşturmuşlardır. Safevîlerin kurduğu, Osmanlıların koruduğu Revan gümrüğünde,

²⁷² Eliyev, Age., s. 23.

²⁷³ Göç ile ilgili daha fazla bilgi için bkz. Fikret Babuş, *Osmanlıdan Günümüze Göç ve İskân*, Ozan Yayıncılık, İstanbul 2006; İbrahim Balcıoğlu, *Sosyal ve Psikolojik Açıdan Göç*, Elit Kültür Yayınları, İstanbul 2007.

²⁷⁴ Bilgili, İran-Azerbaycan, s. 175.

²⁷⁵ BA, TD 633 Kanunnâme, s. 5.

transit geçen eşya ve emtiadan gümrük resmi alınır, daha sonra yola devam etmesine izin verilirdi. 1590 tahriri esnasında oluşturulamadığından dolayı deftere kaydedilmediği düşünülen Revan gümrüğü, 1727 tahririnde işlevsel haldedir. Bu meyanda Revan gümrük geliri mufassal defterde 500.000 akçe, icmal defterinde 1.320.000 akçe olarak kaydedilmiştir.²⁷⁶ Gümrükten alınan vergi miktarı, transit ticaretin boyutunu ve canlılığını göstermesi bakımından önemlidir. Keza Revan, Osmanlılarla birlikte faal bir ticaret merkezi haline gelmiştir. Nitekim bir şehrin ticarî potansiyelinin gelişmişlik ölçüsünün göstergesi olan ihtisâb ve pazar gelirleri, 1590'da 250 bin akçe, 1727'de 150 bin akçe olmuştur. Bu gelirin elde edildiği pazar (Büyük Pazar), dikdörtgen şeklinde olup, şehrin merkezindeydi. Bu pazar, “galle pazarı”, “esb pazarı” ve “emtia pazarı” olmak üzere çeşitli malların satıldığı bölümlere ayrılmıştı. Yani pazarın bir tarafında hububat, bakliyat ve meyve, bir tarafında hayvan, bir tarafında erkek ve kadın esir, bir tarafında eşya satılıyordu.²⁷⁷

Pazarda satılan mallar, 1590 yılında kanunnâmeyle tespit edilen belirli bir kanun çerçevesinde yapılmaktaydı. Bu kanunnâmeye göre, pazarda satılan mallar ve birim fiyatı şöyleydi; Buğday, arpa v.s. hububatın her müdünden (20 kile)²⁷⁸ buçuk kile, unun altı kile gelen her yükünden 2 akçe, incir, üzüm, erik gibi kuru ve yaş meyvelerden bakkal kaç akçeye alırsa ondan 1 akçe, arpa kaç akçeye alırsa her müdde 5 akçe, bal, yağ, şir-rugan, peynir v.s. nevîden yiyeceklerden bakkal alıp-satarsa ondan onda bir, kuzu etinin 200 dirheminden, koyun etinin 250 dirheminden, keçi etinin 300 dirheminden, karasığır etinin 375 dirheminden, su sığırı etin 400 dirheminden 1 akçe alınırdı.²⁷⁹

Revan şehri, ticari açıdan canlı bir şehirdi. Osmanlı Devleti'nin diğer şehirlerinde olduğu gibi, burada da bir adet “Çarşı” (Pazar) bulunmaktaydı. XVI. yüzyılda ayrıntılı bir kaydına rastlayamadığımız²⁸⁰ bu çarşı, XVIII. yüzyıl itibariyle, içerisinde 7 adet

²⁷⁶ BA, TD 898, s. 4; BA, TD 901, s. 41.

²⁷⁷ Mukataa usulüyle alınan ihtisâb ve pazar vergileri, deftere “*Mukataa-i ihtisâb ve boyahâne ve bozahâne ve şemhâne ve kasaphâne ve başhâne ve bâc-ı bazâr ve bazâr-ı esb ve asase ve tamga-i siyah der-nefs-i Revân fî sene 250.000/150.000*” kaydında olduğu gibi diğer gelirlerle birlikte kaydedilmiştir (BA, TTD 633, s. 34; TTD 901, s. 41).

²⁷⁸ 1590 tarihli kanunnâmede “... müddün dahî haddi İstanbul'un yirmi kilesi bir müddür...” (BOA, TTD 633, s.5) ifadesiyle, müddün kile karşılığı belirtilmiştir.

²⁷⁹ BA, TTD 633, ss. 4-5.

²⁸⁰ 1590 tarihli tahrir defterinde Çarşı ile ilgili olarak sadece ihtisâb ve pazar vergilerinden bahsedilmiştir. (BA, TTD 633, s. 35).

kervansaray ve 5 adet de meydan²⁸¹ barındırırken, üç yüze yakın da dükkâna sahipti. Şehir bölgesinden başlayıp Tepebaşı bölgesine doğru uzanan bu “Çarşı”nın en büyük kervansarayı Gürcü Kervansarayı idi. Eyvanları altında 80 dükkâna sahip olan Gürcü Kervansarayı Gürcistan’a veya Rusya’ya götürülen ya da oralardan getirilen ürünler için bir merkez konumundaydı. 40 dükkân barındıran Culfa Kervansarayı, Nahçıvan yoluyla Tebriz’den getirilen ya da Tebriz’e götürülen ürünler için bir merkezdi. Geriye kalan 5 kervansaray Zurabhane, Tahir, Sulu, Susuz ve Hacı Ali adlarıyla anılıp, 150 dükkân, depo ve hanlara sahipti. Bunların içerisinde en konforlu olanı Hacı Ali Kervansayı’dır.²⁸² Ayrıca Rusların kayıtlarına göre, tüm şehirde toplam 851 adet dükkân mevcuttu.²⁸³

Revan Esnafı; Tahrir defterlerinde şehirde faaliyet gösteren Revan esnaf grupları hakkında kayıtlar mevcuttur. Bu kayıtlar, direkt esnaftan bahseden kayıtlar olmayıp, şehir bağlarını tasarruf eden kişilerin mesleğinin yazılması dolayısıyla elde edilmiştir. Elde edilen bilgilere göre Revan şehrinde; Saraç, başmakçı, bakkal, habbaz (Ekmekçi), kuyumcu, berber, demirci, kalpakçı, kaputcu, kazaz (ipek satıcısı), bezirgân, koşumcu, elekci, mücellid, hamamcı, bennaz, sırcı, sucı, harratdâr (doğramacı) ve çakşurcu (şalvarcı) esnafı ticarî faaliyet yürütmekteydi.²⁸⁴

Revan esnafının kontrolünü ve asayişini sağlayan muhtesip ve asesler ile esnaf arasındaki münasebet kanunnamede belirtilmiştir. Çarşı ve pazarda satılan malların fiyat ve kalite kontrolleri, bozuk, eksik tartılı mal satanların cezalandırılması, iş yeri ruhsatları, damga, bâc-ı bâzâr gibi vergilerin toplanması, hayvanlara fazla yük vurulmaması gibi vazifeleri olan²⁸⁵ muhtesip hakkında kanunnâmede; “*vilâyet-i Revân’da muhtesib olanlar oligelmîşe muhalif meyvadan çâşnî deyü tamgadan gayri bir mikdâr meyve almayalar ve bâzâr ve gayri dükkânlara nevbet tutub kendü metâ’ın ziyâdeye fûruht itdürüb ve habbâzlara un ve bakkallara acı yağ ve yaramaz bal ve hububât ve gayri tarh idüb te’addî itmeyeler. İhtisâbda kânûn-i kadîme ri’âyet olunub tecavüz itdüklerinde hükkâm*

²⁸¹ Meydan isimleri için bkz. Ek-3

²⁸² Aliyev, Age., s. 42; Bournoutain, Age., ss. 171-172; Elekberli, s. 186 (Bölgedeki diğer kervansaraylar için bkz. Ek-4).

²⁸³ Bournoutain, s. 204 (XIX. yüzyılda, Revan şehrindeki dükkânların dağılımı için bkz. Ek-5).

²⁸⁴ BA, TD 901, ss. 32-35.

²⁸⁵ S. Faruqi-L. Erder, “The Development of the Anatolian Urban Network during the Sixteenth Century”, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, Vol. 23, No. 3 (Oct., 1980), pp. 265-303 s.268; Ö.Lütfi Barkan, “XV. Asrın Sonunda Bazı Büyük Şehirlerde Eşya ve Yiyecek Fiyatlarının Tesbit ve Teftiş Hususlarını Tanzim Eden Kanunnameler”, *Tarih Vesikaları Dergisi*, 1(5), 1942, ss. 326-340, 2(7) , ss. 15-40, II/9, ss. 168-177; M.Z. Pakalın, “Muhtesib” *OTDTS*, İstanbul 1993, II, s. 572.

men' ve def' eyleye" kaydı düşülmüştür. Asayişin muhafazası için kol gezen gece bekçisi olan asesler hakkında da kanunname *"şehirde vâkî" olan ehl-i mu'âmele dükkânlarından her ayda ikişer akçe alına ve ehl-i hiref dükkânlarından birer akçe alına ziyâde alınmaya. Ammâ zikr olunan ehl-i mu'âmele ve ehl-i hiref dükkânlarından âlâ ve evsât ve ednâ i'tibarı üzre te'azzül olunub cem'u'l-meccâmi'inde ehl-i mu'âmele dükkânlarına her dükkân başına ikişer akçe ehl-i hiref dükkânları başına birer akçe hesâbı üzre alınub ziyâde alınmaya"* kaydı bulunmaktadır.

Şehrin Gelirleri; Şehrin gelir kalemlerini; ihtisap, boyahâne, bozahâne, şem'hâne, kasabhâne, başhâne, asesiye, bâc-ı bâzâr, tamgâ-yı siyah, bâzâr-ı esb, bâd-ı heva, arûsiyye, mizan, gümrük, aşıyan-ı balaban, çakır ve atmaca, post-ı vaşak mahsulı, cizye, ispençe, dönüm resmi, hububat ve bakliyat öşrü (hınta, şair, erzen, mercimek, nohud, zegerek, çeltük, penbe), bağ mukataası, meyve öşrü, kevvare, bostan, ketan, yatak, kışlak resimleri, adet-i ağnam, merdekâne mahsulı, deştbanı, tapu-yı zemin, rusum-ı hariceyn ve asiyâb vergileri oluşturmaktadır. Bu gelirlerin toplamı ilk tahrirde 439940 akçe iken, ikinci tahrirde 2274225 akçeye yükselmiştir. İki tahrir arasındaki farkın bu kadar yüksek olmasının temel nedeni, ilk tahrirde bulunmayan, ikinci tahrirde kayıtlı olan gümrük ve mizan vergileridir.

Şehrin en önemli vergi kalemini gümrük vergisi oluşturmaktadır. Bu vergi ilk tahrirde görülmemektedir. 1727 tahririnde ise, mufassal deftere 500000 akçe, icmal defterine 1320000 akçe olarak kaydedilmiştir. İki defter arasındaki 820000 akçelik farkın sebebi hakkında defterlerde açık bir bilgi bulunmamakla birlikte, icmal defterdeki gümrük vergisinin tüm eyalette toplanması beklenen miktar olduğu, mufassal defterdeki miktarın ise, sadece Revan Livası'nın gümrük vergisi olduğu tahmin edilmektedir. Bu vergi Padişah haslarına aitti.

Şehrin önemli vergi kalemlerinden biri de, 1590 tarihli defterde birlikte kaydedilen ihtisap, boyahâne, bozahâne, şem'hâne, kasabhâne, başhâne, asesiye, bâc-ı bâzâr, tamgâ-yı siyah, bâzâr-ı esbten oluşan sanayi üretimi ve ticaretten alınan vergilerdir. 1590'da bu vergi kaleminin toplamı 250000 akçedir. 1727 tarihli icmal defterinde sanayi tesisleri ayrı ayrı, mufassal defterde birlikte kaydedilmiştir. Mufassal defterde birlikte kaydedilen verginin toplamı 150000 akçedir. İcmal defterdeki kayıtlara göre ise, boyahânenin 84000 akçe, dabağhanenin 36000 akçe, sabunhânenin 84000

akçe, şem‘hanenin 36000, darphanenin 40000 akçe, kasaphanenin 60000 akçelik²⁸⁶ geliri vardı. Bunların toplamı 340000 akçeyi bulmaktadır.²⁸⁷ Bu vergi gelirindeki 1590 tahririne nazaran 1727 icmal deftere göre %38’lik artış, Revan şehrinde ticaret ve sanayi üretiminin gelişme gösterdiğine işaret etmektedir. Bu vergi Padişah haslarına aittir. Şehrin önemli sanayi kuruluşlarından biri de değirmenlerdir. Şehirde 1590 yılında 18 adet değirmen bulunmakta olup, bunlardan bir tanesi harab vaziyetteydi. 1727 yılında yapılan tahrirde ise 20 adet değirmen kaydedilmiştir. Bu değirmenlere karşılık ilk tahrirde 1080 akçe, ikinci tahrirde 2520 akçe gelir kaydedilmiştir.

Şehrin önemli gelir kalemlerinden biri de mizan (kapan) geliridir. Mizan (kapan), tartı aleti, terazi demek olup, şehre satılmak üzere getirilen ipek, yağ, un, bal, yaş ve kuru meyve, pastırma, pirinç v.s. yiyecek ve giyecek mallarının vezn edildiği ve vergi tahsil edildiği yerdir. 1590 tarihli kanunnâmede “*akmişe-i muhtelif ve emti’a-i mütenevvi’a ... ve dahî baldan ve yağdan ve yaş ve kuru meyva cinsinden ve bastırmadan ve pirinçden her yükden ikişer akçe ve kapanda vezn olsa at tayından bir akçe ve deve tayından ikişer akçe alına ve bi’l-cümle kapanda tartılan bu uslûb üzere alınub ziyâde nesne alınmaya*” ifadesiyle, mizandan alınacak vergi miktarı belirtilmiştir. Kanunnâmede bulunmasına rağmen ilk tahrirde görülmeyen mizan (kapan) geliri, ikinci tahririn icmal defterinde 420000 akçe, mufassal defterinde 200000 akçe olarak kaydedilmiştir. Bu iki defter arasındaki 220000 akçelik farkın nedeni, icmal defterdeki “*mukataa-i mizanlık-ı eyâlet-i Revan*” ile mufassal defterdeki “*mizan der-livâ-i Revan*” kayıtlarındaki liva ile eyalet tabirlerinden anlaşılmaktadır. Yani icmal defterinde tüm Revan Eyaleti’nin, mufassal defterde ise sadece Revan Livası’nın mizan geliri kaydedilmiştir. Bu vergi Padişah haslarına aitti.

Şehrin gelirlerinden biri de “Pencik” resmi idi. Pazardan esir satın alan kişi, Beytü’l-mâl’e 25 akçe pencik resmi ödeyerek bir varaka (makbuz) alırdı. Böylece o varakada yazılı kölenin sahibi olurdu.²⁸⁸ İlk tahrirde bulunmayan bu vergi kalemi, ikinci tahrirde 50000 akçe olarak mukataaya verilmiştir. Bu vergi Padişah haslarına aitti.²⁸⁹

Şehrin vergi kalemleri arasında zikredilen “mahsûl-ı mabeyn” adlı vergi, timarlı sipahiler ile Revan Kalesi’nde görev yapan gulam, muhafız ve azapların tasarruflarında

²⁸⁶ Kasaphane Timur Bulak semtindeydi.

²⁸⁷ BA, TTD 898, s. 4.

²⁸⁸ Pakalın, “Pencik”, Age., c. 2, ss. 766-767.

²⁸⁹ BA, TTD 898, s. 4.

olan gayrimenkulleri bir başkasına sattığına dair verilen senetlerden alınan bir vergidir. Revan bölgesinde pek çok ev, tarla, bağ, bahçe, çiftlik ve değirmen gibi gayrimenkul bu kişilerin elindedir. İlk tahrirde 25000 akçe olan bu vergi, ikinci tahrirde 15000 akçeye düşmüştür.

Şehrin vergi kalemleri arasında “aşıyan ve vaşak postu” gelirleri de yer almaktadır. Avda kullanmak üzere yetiştirilen balaban, çakır, atmaca gibi kuşlardan alınan aşıyan vergisi her iki tahrirde de 2000 akçe olarak kaydedilmiştir. Satılan vaşak postundan alınan vergi ise ilk tahrirde 5000 akçe iken, ikinci tahrirde 3000 akçeye düşmüştür.

Revan ve Karpi nahiyelerinde meskûn gayrimüslim reayadan, 1590 yılında “cizye-i marhasiye” adıyla alınan bir vergi de şehrin gelir kalemlerine kaydedilmiştir. Bu vergi 1590 tarihli kanunnâmede, marhasaların (karabaş) ellerindeki vanklarında yaptıkları üretim karşılığında ödemekle mükellef tutuldukları bir vergi olarak tanımlanmıştır.²⁹⁰ İlk tahrirde 4000 akçe olarak kaydedilen bu gelire, ikinci tahrirde rastlanmamaktadır. Gayrimüslimlerden alınan diğer bir vergi de İспенçe’dir. Osmanlılar bölgedeki tarımla uğraşan gayrimüslimleri, timar beyine 25 akçe ödemekle yükümlü kılmıştı.²⁹¹ Buna mukabil gayrimüslimlerden 1590’da 9425 akçe, 1727’de 6325 akçe vergi alınmıştır.²⁹²

Şehrin gelir kalemlerine kaydedilen vergilerden biri de Beytü’l-mâl ve bağlı vergilerdir. Miras hukukuyla ilgili olan ve varisi malum veya hazır olmayan vefat etmiş kişilerden kalan eşya ve emval ve benzer malların paylaşımı vesileyle elde edilen bu gelir²⁹³, 1590’da mahsul olarak (*Mahsul-i beytü’l mâl-ı âmm ki on binden ziyade ola ve beytü’l mâl-ı hassa der-liva-i Revan*), 1727’de ise niyabet ve bad-ı heva vergileriyle birlikte (*Niyabet ve cürm-i cinâyet ve bâd-ı hevâ ve beytü’l mâl-ı âmm ve hassa ve mâl-ı*

²⁹⁰ Kanunname bu vergiyle ilgili olarak “... ve vilâyet-i mezbûrede ba’zı marhasalar vardır ki karabaş demekle ma’rûflardur. Her birinin taht-ı yedlerinde birer vankı olup ol vank sebebi ile üzerlerine marhasa akçesi deyü hâll ü hâlince ber-vech-i maktû’ birer mikdâr akçe kayd olunub mîriye ta’yîn olunduğu üzre eda eyledikten sonra mukâbilde ispençelerin vermeyüb âyîn-i bâtulaları üzre mâbeynlerinde vâkî olan rûsûm-ı nikâhlarına ve beytü’l-mâllerine ellerinde olan ahkâm-ı şerifenin mücib-i münifi ile mutasarrıf olup kimesne mâni’ olmaya ve mezkûrın marhasalar vanklarında eküb biçdükleri zemînlerinin behrelerin virürler” kaydı düşülmüştür (BA, TTD 633).

²⁹¹ “ve vilâyet-i mezbûre keferesi haracların edâ itdüklerinden sonra rûsûm-ı çiftiden bedel-i sipâhîlerine her harac-güzâr başına yigirmi beşer akçe ispençe vazı’ olunmuşdur. Edâ itdüklerinden sonra zemînlerinden resm-i çift ve resm-i nîm ve resm-i dönüm virmezler.” BA, TTD 633, s. 3.

²⁹² BA, TTD 633, s. 34; BA, TTD 901, s. 40.

²⁹³ Beytü’l-mâl hakkında bkz. Ebûl’ula Mardin, “Beytül-mâl”, *İA*, II, ss. 591-593; Pakalın, “Beytül-mâl”, *İA*, I, ss. 222-226.

ga'ib ve mâl-ı mefkûd ve adet-i deştbanî ve baha-i kaçgun-ı kul ve cariyeye ve baha-i yava ve ganem ve esb ve kav resm-i duhan ve gayrihu) kaydedilmiştir. Bu meyanda 1590'da 5000 akçe olan bu gelir, 1727'de 9320 akçe olarak kaydedilmiştir.

Şehrin gelir kalemlerine kaydedilen diğer bir vergi de bad-ı heva ve bağlantılı vergilerdir.²⁹⁴ Bâd-ı hevâ geliri, zuhurata bağlı gelirlerdir.²⁹⁵ Defterlerdeki şehir gelirleri kısmına şehir bâd-ı hevâsının yanısıra, hassa dâhil olmasından dolayı kır kesimi bâd-ı hevâ gelirleri de kaydedilmiş olup, bu vergi içerisinde cürm ü cinayet ve resm-i arûs birlikte zikredilmiştir. Toplanan bâd-ı hevâ gelirlerinin kimlere ait olduğu toprağın hukukî statüsüne göre; serbest veya serbest olmamasına bağlı olarak belirlendiği²⁹⁶ için, topluca, *rûsûm-ı serbestiyye* veya *rûsûm-ı niyâbet* de denilmektedir.²⁹⁷ Revan bâd-ı hevâ gelirleri, defter kayıtlarına göre ve umum Osmanlı ülkesinde uygulanan kanun gereği, has topraklarda, serbest zeamet ve timarlarda sipahinin, serbest olmayan timarlarda ise, yarısı sipahinin, yarısı da sancak beyinin olurdu.²⁹⁸ Bu vergi geliri ilk tahrirde 1226 akçe iken, ikinci tahrirde şehir için 360 akçe (resm-i arus ve resm-i tapu-yı zemin birlikte), liva için 12000 akçe olarak kaydedilmiştir.

Revan şehrinin gelir kalemleri arasında tarım ve hayvancılıktan alınan alınan vergiler de önemli bir yer tutmaktadır. Çeşitli vesilelerle sık sık vurgulandığı üzere Revan, bağ ve bahçelerle bezeli bir şehirdir. Tahrir defterlerinde şehrin çeşitli mahallelerinde ve çevresinde kayıtlı olan 1590'da 425, 1727'de 517 bağ ve bahçe tespit edilmiştir. Buna mukabil ilk tahrirde 50434 akçe, ikinci tahrirde 40000 akçe gelir kaydedilmiştir. Şehrin çevresinde yer alan tarlalarda da yaygın bir şekilde buğday, arpa, darı, mercimek, nohud, zegerrek, meyve, keten, çeltik ve pamuk tarımı yapılmaktaydı. Bu ürünlerden alınan verginin toplamı ilk tahrirde 78000 akçe, ikinci tahrirde 48560 akçe olmuştur. Bu ürünler içerisinde gelir getiren ürünlerin başında pamuk gelmektedir. İkinci tahrirde geliri 7500 akçeye kadar gerileyen pamuk, ilk tahrirde 52600 akçe ile geliri en fazla olan üründü. Pamuktan sonra üretimi en fazla yapılan ürün, halkın temel besin kaynağı olan buğdaydı. Bu ürünlerin yanı sıra halk, ihtiyaçlarına göre arpa, darı, çeltik ve az miktarda da olsa mercimek üretimiyle de uğraşıyordu.

²⁹⁴ Bad-ı Heva hakkında bkz. Halil Sahillioğlu, "Bâd-ı Heva" *TDVİA*, IV, ss. 416-418

²⁹⁵ Halil İncılık, "Adâletnâmeler", *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adâlet*, Eren Yay., İstanbul 2000, s. 79.

²⁹⁶ Sahillioğlu, "Bâd-ı Hevâ", s. 417.

²⁹⁷ İncılık, "Adâletnâmeler", s. 79.

²⁹⁸ BA, *TTD* 633, s. 4.

Şehir ahalisinin geçim kaynaklarından biri olan hayvancılık ve arıcılıktan alınan vergiler de şehrin gelir kalemlerine kaydedilmiştir. Yatak ve kışlak resimleri ile adet-i ağnamdan oluşan hayvancılıkla ilgili vergilerin toplamı 1590'da 2900 akçe, 1727'de 2730 akçe olarak kaydedilmiştir. Adet-i ağnam olarak alınacak vergi miktarı, 1590 tarihli kanunnâmede 2 koyundan 1 akçe alınması şeklindedir.²⁹⁹ Bu hükme göre, şehir veya varoşunda yaşayıp, hayvancılıkla iştigal eden halkın elinde 1590'da 2000, 1727'de 4060 adet koyun/keçi bulunuyordu. Ayrıca şehir ahalisinden bazıları arıcılık yapıyordu. Buna karşılık ilk tahrirde 500 akçe, ikinci tahrirde 310 akçe kevvare vergisi ödemişlerdir.

Şehir gelir kalemleri içerisinde; madencilikle ilgili mahsûl-ı mürdekâne, şehre dışarıdan gelip yerleşenlerden alınan rûsûm-ı hariceyn, bir çiftlik yerden fazla olan araziden alınan dönüm resmi, başkasının ekinine salınan hayvandan deştbanların ceza olarak aldıkları deştbanî ve sipahinin, raiyyetin üç yıl üstüste işlemediği veya oğul bırakmadan ölen reayanın toprağının tasarruf hakkını sahib-i arz sıfatıyla belirli bir ücret karşılığında başka birisine tapu ile verilmesinden dolayı tahsil ettiği tapu-yı zemin vergileri de zikredilmiştir. Bunlardan dönüm resmi her iki tahrirde de 500 akçe, mürdekâne vergisi ikinci tahrirde 600 akçe, hariceyn resmi ilk tahrirde 2610 akçe, ikinci tahrirde 1000 akçe, deştbanî ve tapu-yı zemin vergisi ilk tahrirde 2265 akçe, ikinci tahrirde 300 akçe olarak kaydedilmiştir.³⁰⁰

4.1.1.2. Nahçıvan Şehri Ekonomisi

Tebriz-Revan-Erzurum yol güzergâhında yer alan Nahçıvan'ın ekonomisi, ticaret, tarım ve imalât sektörlerine dayalıydı. Safevîler ve Osmanlılar, bahsedilen yolun güvenlik altında tutulabilmesi ve muhafazasının sağlanması için gelip-geçen tüccarlardan "*rahdarî*" veya "*rahdarlık*" denilen bir nevi gümrük vergisi almışlardır. İlk tahrirde rastlanmayan bu vergi geliri, 1727'de 17000 akçe olarak kaydedilmiştir. Bu gelir kalemi, şehirden geçen yolların kalabalık olduğunu ve canlı bir kervan ticaretinin yapıldığını göstermektedir.

Revan'dan sonra Çukur-Sa'ad coğrafyasının ikinci büyük kenti olan Nahçıvan'da boyahâne, bozahâne, meyhane, şem'hâne, kasabhâne, başhâne, sabunhâne gibi sanayi tesisleri mevcuttu. Evliya Çelebi'nin yazdıklarından dokumacılık sektörünün oldukça

²⁹⁹ BA, TTD 633, s. 3.

³⁰⁰ Bkz. Ek-6.

gelişmiş olduğu anlaşılan Nahçıvan'da *zağı*, *mollayi*, *za'feranî*, *l'alî*, *has*, *beyaz* gibi pamuk çeşitleri yetiştirilmekteydi. Kır kesiminde üretilerek şehre sevk edilen hammadde, buradaki tezgâhlarda işlenirdi. Bunun sonucunda Nahçıvan'a özgü "*kalemkârî behram-yurî*" ve "*destehân*" gibi kumaşlar dokunuyordu. Kalemkârî, pamuktan dokunan ve üzerine basma desenleri işlenen bir kumaştı. Destehân da bir çeşit nakışlı basma olup, yüklük perdesi, bohça, kap örtüsü olarak kullanılırdı. Üretilen bu kumaşlar, şehir halkının geçim kaynaklarından birini oluştururdu.³⁰¹ Tahrir defterine genel ad olan kirbas ismiyle kaydedilen bu pamuklu kumaşlardan Nahçıvan'da "*tamgâ-yı kirbas*" namıyla bir vergi alınıyordu. 1727 tarihli defterde kayıtlı bu vergi, ihtisâb ve ihzariye vergileriyle birlikte mukataaya verilmiş ve 12000 akçe gelir kaydedilmiştir. Dokumacılık sektörünün gelişmesinde boyahânenin oldukça önemli bir yeri vardır. 1590'da şehirdeki bu sanayi tesisleri ile birlikte kaydedilen ihtisâb, asesiye, bâc-ı bâzâr, bâzâr-ı esb ve tamgâ-yı siyah gelirlerinin toplamı 250000 akçeydi. 1727'de ise sanayi tesislerinin gelirleri ayrı ayrı kaydedilmiştir. Buna göre; boyahâne geliri 1200 akçe, şem'hâne geliri 1400 akçe, sabunhâne geliri 12300 akçeydi. İhtisab ve ihzariye gelirleri de yukarıda belirtildiği miktardaydı. Şehirdeki bir diğer sanayi tesisi değirmendi. İlk tahrirde 18 değirmen kaydedilmiş olup, bunlardan 645 akçe vergi alınması öngörülmüştür. İkinci tahrirde ise 21 değirmen kaydedilmiş olup, gelirleri 290 akçe olarak kaydedilmiştir.

İkinci tahrir defterinde vakıf kayıtları arasında, Hatip Pazarı ve Şeytan Pazarı isimli iki pazar ile Büyük, Meydan, Çakan ve Börekçi isimli dört çarşının adları kaydedilmiştir. Yine aynı kayıtlardan Hızır Paşa ve Sultan Murad camileri yanında birçok dükkân bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu çarşı ve pazarlarda; ilk tahrir defterinde kayıtlı debbağ (tabağ), hakkâk, bakkal, saraç, kazzaz, benna, zerger, celeb, cullah, börekçi, kassab gibi çeşitli esnaf grupları faaliyet yürütüyordu.³⁰² Muhtelif esnaf gruplarının ticaret yaptığı dükkânlardan alınan icare, Sultan Murad (Cami-i Kebir) vakfına tahsis edilmiş olup, senelik geliri 1727'de 56346 akçe olarak kaydedilmiştir. Yukarıda isimleri zikredilen pazarlarda yapılan satıştan ilk tahrirde ne kadar pazar bacı alındığı, diğer vergilerle birlikte kaydedildiğinden, tespit edilememektedir. Ancak ikinci tahrirde tek başına bu vergi 6000 akçe olarak kaydedilmiştir.

³⁰¹ Evliya Çelebi, c. 2, s. 236; Bilgili, *Osmanlı ve İran*, s. 206.

³⁰² BA, TD 633, ss. 109-111.

Nahçivân şehrinin su ve kanalizasyon sisteminden mesul olan mirab ünvanlı bir görevli vardı. Şehir halkı, kullandıkları su karşılığında, su işleriyle uğraşan bu kimseye mirabiyye namıyla bir vergi öderdi. İlk tahrirde görülmeyen bu vergi, ikinci tahrirde 6000 akçe olarak kaydedilmiştir.

Nahçıvan şehrinin en önemli gelir kaynaklarının başında tarım ve hayvancılık gelmektedir. Şehir ahalisinden bir kısım kimseler, yanibaşlarındaki bağ, bahçe ve bostanlar ile tarlalarda tarım yaparak, hayatlarını idame ettirmeye çalışıyorlardı. Ancak, 1590 tarihli defterde yer alan bir hükümde; ziraat yapan halkın tarla ve bağlarını sulamada sıkıntıları olduğu, bu yüzden çok fazla üretim yapamadıkları, Akkoyunlulardan beri ürettikleri ürün için öşür ve salar ödedikleri, Osmanlı hükümetinin de öşür ve salar almasının halkın faydasına olacağı, serdar Ferhad Paşa'ya gönderilen 1-10 Receb 997/16-26 Mayıs 1589 tarihli emirde de bağların maktu' kayd olunub öşür ve salar almasına karar verildiği, yeni deftere de bu şekilde kaydedilmesinin emredildiği belirtilmiştir. Şehir ahalisinin ziraî üretimiyle ilgili sıkıntılarını içeren kayıt şöyledir;

“Emirü’l-ümerâi’l-kirâm Erzurum ve Revân beğlerbeğisi Hızır ve Hüsni dâme ikbâlehumâ ve Nahçüvân kadısı Mevlana Cennetî mektublar gönderüb nefsi-i Nahçüvân ahalisi Kızılbaş’dan rügerdân olub Asitane-i Sa’adete ita’at ve inkiyad ittiklerinden Nahçüvân Kal’ası miyânında her biri hıdmet idüb ve ekseri evlerin yıkub kal’a mühimmâtına sarf etmeğin hıdmetleri mukabelesinde vilâyet-i Nahçüvân tahrir oluncaya değin zira’atlarından semerre olunmak ferman olunub ve nefsi-i şehir halkının cümlesinin zira’atleri olmayub cüz’idir ve şehre cari olan su ancak bağlarına vefa ider ekinleri suya muhtaçdır yağmur olmaduğı senelerde zira’atlerinin hasılı harcına vefa eylemez deyü nice mu’temed-i ‘aleyh kimesneler haber virüb Nahçüvân ahalisi Nahçüvân toprağında zira’at eyledikleri yerlerinde ... üzere olmağla hasılları harclarına vefa etmeyüb ‘öşür alınmaduğı takdirce zira’atten kendülere temettü’ olmaduğı muhakkak olub ve Akkoyunlu padişahları zamanlarından berü şehir halkının zira’atlarından ‘öşür alına geldüğüne ellerinde temessükleri dahi olmağın kadimden oligeldüğü üzere zira’atlarından ‘öşür ve bağları hakk-ı kararı üzere maktu’ kaydolunmak ricasına arz eyledüğünüz ecilden nefsi-i şehir halkının hakk-ı kararı ile bağlarından maktu’ ve terekelerinden ‘öşür ve salar tayin olunmak emr olunub nefsi-i Nahçüvân ahalisinin tasarruflarında olan bağlarının üçer yıllık mahsullerin ehl-i vukuf ve bî-garaz kimesnelerden teftiş idüb âlâ ve evsât ve ednâ itibar nice tamam tahkik ettikten sonra hakk-ı kararı ile her bağın maktu’ öşre mu’addal olmak üzere ber-vech-i maktu’ ve terekelerinden ve sayir mahsullerinden ‘öşür ve saları ta’yin idüb defter-i cedide kayd eylesin deyü serdar Ferhad Paşa edamullahu Teala iclalehu tarafından sene seb’i tis’in tis’a-mie Recebü’l-müreccebinin evaili tarihli (1-10 Receb 997/16-26 Mayıs 1589) emr-i şerif-i alişan varid olmağın ber-muceb-i emr-i âlî bağları hakk-ı

*kararı üzere maktu' kayd olunub ve nefis-i Nahçıvân toprağında olan zira'atlerinden 'öşür ve saları alınmak üzere sebt-i defter olundu'*³⁰³

Her tarafı bağlarla bezenmiş şehir ve civarında 1590'da 300 adet üzüm ve dut bağ-bahçesi kaydedilmiştir. Tut bağları, Hüseyin Beg veya Şah Bağı adıyla anılıyordu. Safevîlerde “*Şah Bağı*” demek, geliri Şah'a ait bağ demektir.³⁰⁴ Geliri 1000 akçe olan Şah Bağı'nın statüsü, Osmanlılarca pek değiştirilmemiş ve malikâne-divanî sistemi içerisine alınmıştır. Malikâne hissesi mülk cihetiyle Hüseyin Bey'e, divanî hissesi hass olarak Revan mirimiranı Hızır Paşa'ya verilmiştir. Keza Şahkulu Sultan adıyla kaydedilen zeminler içerisinde bulunan 1000 akçe gelirli Yavede Bağı'nın yarısı malikâneye, diğer yarısı divanî hisse olarak Hızır Paşa hassına kaydedilmiştir. Bahsedilen tüm bağ ve bahçelerden ilk tahrirde 37000 akçe, ikinci tahrirde 33000 akçe (18000 akçesi bağ, 15000 akçesi bahçe mukataası) vergi alınmıştır.

1590'da şehir halkından 20 hane civardaki arazilerde tarım yapmaktaydı. Bu sebeple köylüler gibi çift-hane resmi sistemine tabi tutulmuşlardır. Bunlardan 14 hanesi çift, 6 hanesi de bennak statüsüyle deftere kaydedilmiştir. Çift resminin 50 akçe, bennak resminin 18 akçe olduğu Nahçıvan'da, 700 akçe çift, 108 akçe bennak resmi alınmıştır. Ayrıca tapuyla toprak tasarruf edenlerden alınan 500 akçe dönüm resmi vardır. Dönüm resmi 1727'de 1600 akçeye çıkmıştır. Tarımla uğraşanların ürettikleri mahsüller; buğday, arpa, darı, nohut, mercimek, pamuk, keten ile bostan ürünleridir. 1590'da bu mahsullerden buğdaydan 7200 akçe (800 kile buğday), arpadan 4800 akçe (800 kile arpa), erzenden 3000 akçe (500 kile erzen), nohuttan 80 akçe (10 kile nohut), mercimekten 80 akçe (10 kile mercimek), pamuktan 8640 akçe (90 menn pamuk), bostandan 500 akçe, ketenden 300 akçe vergi alınmıştır. 1727'de ise, buğdaydan 150 akçe (50 kile), arpadan 80 akçe (40 kile), erzenden 165 akçe (11 kile), dakikten (sumak) 180 akçe, bostandan 1200 akçe, harnubdan 1500 akçe, kelem (lahana), piyaz, sir ve sirvandan 4110 akçe, pamuktan 1500 akçe (20 menn), ketenden 2000 akçe, mercimekten 90 akçe (5 kile), nohuttan 144 akçe (8 kile), külülden 126 akçe (7 kile), kerdikârdan 210 akçe (10 kile), kenekercekden 90 akçe (6 kile), kekül öşrü 2500 akçe, yarıçeden 315 akçe (15 kile), çeltikten 3075 akçe (41 kile), tömbek öşrü 90 akçe alınmıştır. Bu hububat ve bakliyattan alınan vergilerin toplamı 1590'da 24.600 akçe, 1727'de 17.525 akçe etmektedir.

³⁰³ BA, TTD 633, s. 114.

³⁰⁴ Bilgili, *Osmanlı ve İran*, s. 208.

Şehirlilerin diğer bir ekonomik faaliyeti balcılık ve hayvancılıktı. Bu faaliyete karşılık devlete, 1590'da 200 akçe kevvare, 1000 akçe ağnam, 500 akçe yatak, 1000 akçe kışlak, 1727'de 2500 akçe ağnam, 700 akçe çayır vergisi ödemekle mükelleflerdi. Ayrıca satılan vahşi hayvan postundan alınan post-ı vaşak vergisi, 1590'da 2000 akçe, 1727'de 1500 akçe olarak tespit edilmiştir.

Şehrin gelir kalemlerinden biri de gayrimüslimlerin ödedikleri işpençe vergisiydi. İlk tahrirde şehirde yaşayan gayrimüslimler işpençeden muaf tutulduklarından deftere vergi miktarı kaydedilmemiştir. İkinci tahrirde ise 1726 akçe vergi yazılmıştır. Ancak, imparatorlukta işpençe resmi hane başına 25 akçe olmasına karşılık, -hatta bu vergi miktarı 1590 tarihli kanunnâmede 25 akçe olarak kayıtlıdır- Nahçıvan şehrinde hane başına 22 akçe olarak alındığı tespit edilmiştir. Zira şehirde bu tarihte 77 hane, 1 toplam gayrimüslim kaydedilmiştir. Deftere kayıtlı vergi miktarı, vergi nüfusuna bölündüğünde 22 akçe çıkmaktadır. Gerek ilk tahrirde tanına muafiyet ve gerekse ikinci tahrirde vergi miktarında yapılan üç akçelik indirimin sebebi tespit edilememiş olmakla birlikte, istimalet siyasetinin bir tezahürü olabilir.

Şehirden elde edilen gelirlerden biri de, bâd-ı hevâ ve beytü'l-mâl türü vergilerdir. Bâd-ı hevâ ve arusane vergisi 1590'da 1742 akçe iken, 1727'de 8180 akçeye çıkmıştır. Deştibânî ve tapu-yı zemin vergisi 1590'da 1000 akçe, 1727'de 5110 akçe olmuştur. İlk tahrirde geliri padişah haslarına ait olan beytü'l-mâl, mâl-i gaib, mâl-i mefkûd, yava, kaçkun ve abd-ı abik vergisi 9000 akçe iken, ikinci tahrirde 12190 akçeye çıkmıştır.³⁰⁵

Nahçıvan şehri ve civarının gelir toplamı 1590'da 344.015 akçe, 1727'de 223470 akçe olmuştur. Bu azalmanın sebebi ihtisap ve sanayi tesisleri gelirlerindeki düşüştür.

4.1.1.3. Ordubâd Şehri Ekonomisi

Erdebil-Revan yolu üzerinde bulunan Ordubâd şehrinin ekonomisi de, diğer şehirler gibi, tarım, ticaret ve hayvancılığa dayalıdır. 1590 yılında yapılan ilk tahrirde boyahâne, bozahâne ve şem'hâne gibi sanayi tesislerinden alınan vergiler, Ordubâd şehrinin en önemli gelir kaynağını oluşturmuştur. İkinci tahrirde kaydedilmeyen ve ihtisâb, meyhane, tamgâ-yı siyah, bâc-ı bâzâr ve bâzâr-ı esb vergileriyle birlikte mukataaya verilen bu sanayi tesislerinin geliri 50.000 akçe idi. İlk tahrirde kaydedilmeyen bezirhane ve sabunhâne, ikinci tahrirde tek başına kaydedilmiş,

³⁰⁵ Bkz. Ek-7.

bezirhane ve sabunhânededen 240'ar akçe vergi alınmıştır. Yalnızca ikinci tahrirde kaydedilen bir diğer sanayi kuruluşu da değirmenlerdir. Bu değirmenlerden 180 akçe vergi geliri elde edilmiştir.

1727 yılında alınan vergilere bakıldığında, ilk tahrirde nazaran, şehirde bulunan pazarın büyüdüğü ve ticaretin ekonomiye olan katkısının arttığı anlaşılmaktadır. İlk tahrirde kaydedilmeyen kervansaray, hamam ve dükkânlardan, ikinci tahrirde 32.160 akçe vergi alınmıştır. Ayrıca pazar bâcı esb, hamr ve ağnam ile birlikte kaydedilmiş, bunlardan 4500 akçe vergi alındığı kaydedilmiştir. Şehrin bir diğer önemli gelir kaynağını kantar, kapan ve mizan vergileri oluşturmuştur. Yalnızca ikinci tahrirde kaydedilen bu vergilerden de toplam 26000 akçe vergi tahsis edilmiştir.

Aras nehri ile sınır olan Ordubâd şehrinden, 1590 yılında “mahsul-i keşi” adı altında 7000 akçe vergi geliri elde edilmiştir. İkinci tahrirde ise Aras nehri vasıtasıyla mallarını getirip satmak isteyenlerden “iskele” vergisi adıyla, 12000 akçe vergi alınmıştır.

Revan ve Nahçıvan şehirleri gibi Ordubâd şehrinin de etrafı bağ ve bahçelerle bezeli idi. İlk tahrirde 386 bağ ve 180 bahçeden 39.752 akçe vergi alınmıştır. İkinci tahrirde bakıldığında şehirdeki bağ ve bahçe sayısı oldukça azalmış, 93 bağ ve 1 bahçeden toplam 580 akçe vergi alınmıştır.

Ordubâd şehrinde yaşayan halkın bir kısmı tarım ve hayvancılıkla uğraştığından çift hane sistemine tabi tutulmuşlardır. İlk tahrirde şehirde yaşayan bütün Müslümanlar caba statüsünde sayılmış ve 249 aileden 2988 akçe vergi alınmıştır. Caba resminin 12 akçe, çift resminin 50 akçe, bennak resminin 18 akçe ve mücerred resminin 6 akçe olduğu Ordubâd şehrinde, ikinci tahrirde 3 aileden 150 akçe çift resmi, 362 aileden 6522 akçe bennak resmi ve 208 bekârdan da 1250 akçe mücerred resmi alınmıştır. Ayrıca ilk tahrirde 500 akçe dönüm resmi alınmıştır. Tarımla uğraşan bu aileler buğday, arpa, darı, mercimek, nohud, zegerek, bakla, keten ve bostan ürünlerini üretmişlerdir. 1590 yılında buğdaydan 8000 akçe (1000 kile), arpadan 4200 akçe (700 kile), darıdan 3000 akçe (500 kile), mercimekten 80 akçe (10 kile), nohuttan 80 akçe (10 kile), zegerekten 120 akçe (20 kile), bakladan 160 akçe (20 kile), ketenden 30 akçe ve bostandan 100 akçe vergi alınmıştır. 1727 yılında ise, buğdaydan 4500 akçe (150 kile), arpadan 1000 akçe (50 kile), darıdan 270 akçe (18 kile), zegerekten 45 akçe (3 kile), meyve öşründen 800 akçe ve ketenden 120 akçe vergi geliri elde edilmiştir. Ordubâd

şehrinde bu vergilerden 1590 yılında 15.770 akçe, 1727 yılında ise 6735 akçe vergi tahsis edilmiştir.

Bu bölgedeki diğer bir ekonomik faaliyet ise arıcılık ve hayvancılıktı. Arıcılıkla uğraşanlar 1590'da 37 akçe, 1727'de 220 akçe kevvare resmi ödemişlerdir. İpek böceği kozasından (gügül) ikinci tahrirde 1200 akçe vergi alınmıştır. İlk tahrirde 200 akçe ağnam, 70 akçe yatak ve 30 akçe kışlak resmi alınmıştır. 1727 yılında ise yalnızca 1200 akçe ağnam resmi alınmıştır. Ayrıca, bölgede yalnızca ilk tahrirde kaydedilmiş olan "*post-ı vaşak*" vergisinden 2000 akçe vergi alınmıştır.

1590 yılında yapılan tahrirde, 15 hane gayrimüslim kayıt altına alınmıştır. 15 hane gayrimüslimden 375 akçe vergi alınmıştır. İkinci tahrirde bakıldığında, şehir merkezinde gayrimüslim nüfusun yaşamadığı anlaşılmaktadır.

Şehirden elde edilen gelirlerden biri de, bâd-ı hevâ ve beytü'l mâl türünden vergilerdir. 1590 yılında bâd-ı hevâ ve arusiyye vergisinden 520 akçe, deştânî ve tapuy-ı zemin resminden 500 akçe, hariceyn rüsumundan 200 akçe vergi geliri elde edilmiştir. Ayrıca liva için "*nısf-ı bâd-ı hevâ ve arusiyye*" olarak 12.000 akçe vergi tahsis edilmiştir. 1727 yılında, arusâne resminden 90 akçe, hariceyn rüsumundan 315 akçe, deştânî ve tapuy-ı zemin resminden 1280 akçe ve bâd-ı hevâ, cürm-i cinayet, kenzek ve abd-ı abıktan 15.000 akçe vergi geliri elde edilmiştir. Padişah hassına ait olan beytü'l mâl, mâl-i gaib, mâl-i mefkud, yava, kaçkun ve abd-ı abik vergisinden ilk tahrirde 2000 akçe, ikinci tahrirde ise 5689 akçe vergi geliri elde edilmiştir.³⁰⁶

Ordubâd şehrinin toplam vergi geliri 1590 yılında 122.942 akçe, 1727 yılında 133.551 akçedir.

4.1.1.4. Makü Kalesi Ekonomisi

Tebriz-Revan ve Van-Revan arasındaki ikinci derecede tali yol üzerinde bulunan Makü Kalesi'nin ekonomik durumuna dair, Osmanlıların bölgeyi ilk ele geçirdikleri XVI. yüzyıla ait tahrir defterinde ve diğer defterler içinde bir kayda rastlanmamaktadır. Makü'nün ekonomik durumu hakkında 1727 tarihli defterde bilgi bulunmaktadır. 1727 tarihli defterdeki Tevkîf Ali Efendi'nin 18 Cemaziyelahir 1140 (31 Ocak 1728) tarihli

³⁰⁶ Bkz. Ek-8.

tashih kaydına göre, Makû Sancağı gelirlerinden 7500 kuruşun (=900000 akçe)³⁰⁷ havass-ı hümayuna ilhak edilmesi emredilmiştir. Ancak 22 Zilkade 1143 (29 Mayıs 1731) tarihinde bundan vaz geçilerek 1143165 akçe tutan Sancak gelirlerinin 893163 akçesi Mirliya Yunus Bey'in hassına, 250000 akçesi Padişah hassına verilmiştir.³⁰⁸ Zikredilen gelirin 283165 akçesi köylerin hâsıllarından oluşurken, geriye kalan 860000 akçenin hangi vergi kalemlerinden geldiği deftere kaydedilmediğinden, Makû Kalesi ve kır kesimi hakkında sağlıklı bir değerlendirme yapılamamıştır.

Aynı tarihli defterde, Makû Kalesi'nin ekonomik durumu hakkında fazlaca malumat yoktur. Bunun temel sebebi, daha önce de belirtildiği üzere sadece kaleden ibaret olduğu için bir şehir hüviyeti taşınamaması, halkının vergilerden muaf olması ve yurtluk-ocaklık statüsünde olmasıdır.

Defter kayıtlarına göre, Makû Kalesi'nin çevresinde 15 adet bahçe, 45 tarla ve 4 değirmen bulunmaktaydı. Bahçelerin tamamı, tarlalardan ikisi ve bir değirmen, bir müddet Makû Kalesi'ni yurtluk-ocaklık olarak elinde bulunduran Abdulfettah Bey'in tasarrufundaydı.

Makû halkı tasarruflarındaki tarla ve bağlarda ziraat yaparak hayatlarını idame ettirmektedirler. Üretimi yapılan ürünler buğday, arpa, meyve, keten ve bostan mahsülleridir. Buna karşılık Devlete, buğdaydan 600 akçe (20 kile), arpadan 500 akçe (25 kile), meyveden 120 akçe, bağcılıktan 200 akçe, ketenden 300 akçe, bostancılıktan 200 akçe ödemekle mükellef tutulmuşlardır. Çift resmi ödemekle mükellef iki kişi de 100 akçe vergi öderdi.

Makû ahalisinin diğer bir ekonomik faaliyeti hayvancılıktı. Buna karşılık da 410 akçe ağnam, 200 akçe kışlak resmi öderlerdi. Madencilikle ilgili 200 akçe mürdekâne, 60 akçe arus resmi, 20 akçe tapu resmi, 1200 akçe niyabet ve bad-ı heva ödedikleri

³⁰⁷ 1 kuruş=40 para, 1 para=3 akçe değerindedir. Buna göre 1 kuruş=120 akçeye tekabül etmektedir. (Ali Akyıldız, "Para", *TDVİA*, İstanbul 2007, XXXIV, ss. 163-166; Şevket Pamuk, "Kuruş", *TDVİA*, İstanbul 2007, XXVI, ss. 458-459).

³⁰⁸ Makû Sancağı, Bayezid mutasarrıfı Mahmud Paşa oğlu Abdulfettah Bey'e yurtluk-ocaklık olarak verilmişti (BA, *TTD* 895, s. 2). 1727 yılında Revan Eyaleti'nin tahriri sırasında muharririn ölümü üzerine, tahrir işlemini Makû naibi üslenmiştir. Naibin, 86 adet köyün bir kısmını Ekrad beylerine ocaklık olarak yazmasına rağmen, devlet sonradan bunu kabul etmemiş ve Makû'nün 900000 akçe tutan gelirini Revan mukataasına katmıştır. Fakat bölgede meydana gelen karışıklıklardan dolayı, Makû ve havalisi harap ve hali olmuştur. Bunu fırsat bilen Abdulfettah Bey'in oğlu Yunus Bey, Makû Kalesi'ne gelip yerleşmiştir. Devlet kalenin imarı, muhafazası ve devlete sadakat göstermesi şartıyla Makû kalesi ve 86 köyünü hastan ayırıp, 22 Zilkade 1143 (29 Mayıs 1731) yılında Makû Sancağı mutasarrıfına has olmak üzere senelik 5 kese (=250000 akçe) ödemesi şartıyla yurtluk ve ocaklık olarak Yunus Bey'e vermiştir. (BA, *İrade Hariciye* 3194).

diğer vergilerdi. Vergiye tabi bir değirmenden alınan 90 akçe de vergi kalemleri içerisinde yer almaktadır. Makû Kalesi'nin vergi gelirlerinin toplamı 4200 akçe gibi çok düşük bir seviyededir.³⁰⁹

4.1.1.5. Culha (Culfa) Kasabası

Çukur-Sa'ad bölgesinin en önemli ticaret merkezlerinden biri Culha Kasabası'dır. Komşu eyalet ve devletlerle ticaret yapan Culha tüccarları, bölge ekonomisinin en önemli ticaret erbablarıdır. 1590 tarihli defterde Culha tüccarları için şu kayıt düşülmüştür:

Karye-i Culha Tebriz ve Ordubâd yollarının geçidi olub karye-i mezbûre ahâlisinin zirâ'at ve hırâsetleri olmayub cümle re'âyâsı bâzîrgân olmağla ispençe ve harâc ve ihtisâbdan gayri mahsûlleri olmayub ba'zı kimesneler karye-i mezbûreyi iltizâm itdiklerinde re'âyâ tâkat getürmeyüb serdâr tarafına şikâyet itmeğın ber-vechi maktû' yılda beş yük akçe virmek üzere re'âyânın ellerine emr-i şerîf virüb zabt olunurken Kızılbaş'dan gelen Eklis? Meliki Mehmed karındâşı Halil'e iki karye ze'âmet olmak şartıyla karye-i mezbûreyi sekiz yük akçeye ki tahvîlin yigirmi dört yük akçeye iltizâm idüb mübâşeret eyledikde hilâf-ı şer'-i şerîf re'âyâyı rencide idüb zulm ve ta'addisinden ekseri perâkende olduğına Nahcûvan kâdîsı Mevlânâ Cennetî 'arz gönderüb ve bâkî kalan re'âyâ dahi gelüb şöyle ki mültezim-i mezbûr ref' olunub ve şart eylediği iki pâre karye hâss olub zikr olunan karye ile ma'an ber-vech-i maktû' bize der-'uhde olub her sene altı yük akçeye kabûl idüb perâkende olan re'âyâ dahi yerlerine geldüğinden mâ'adâ ta'ahhüd eyledüğimiz altı yük akçeyi ber-mûceb-i şart el-yevm hazîne-i Revân'a teslim idelim şol şartla ki ba'zı ehl-i garaz kimesneler ziyâde iderler ise verilmeye deyü i'lâm itdüğü 'arz olundukda karye-i mezbûre ahâlîsi perâkende ve perîşân olmağın âhere iltizâma verilmeyüb mukaddemâ re'âyâyı der-'uhde olunduğı üzere bir yük akçe ziyâde ile her sene karye-i mezbûre tevâbi'i ile şart ve ta'ahhüdleri üzere altı yük akçeye karye-i mezbûre re'âyâsına der-'uhde olunub ve min-ba'd garazen ziyâde iderler ise verilmeye deyü emr-i şerîf vârid olmağın sebt-i defter olundu."

Bu kayda göre, Culha ahalisi ziraatla fazla meşgul olmayıp, ekseriyeti ticaret yapmaktadırlar. Kasabanın gelirleri Padişah emriyle yıllık 5 yük (500 bin akçe) karşılığı iltizam olunmuştur. Ancak mültezimler Eklis? Meliki Mehmed ve kardeşi Halil iki köyü zeamet edip, şer'-i şerîf hilafına fazla para almak istediklerinden Culha ahalisi dağılmaya (perâkende) başlamıştır. Bunun üzerine Nahçıvan kadısı Cennetî Efendi İstanbul'a arz gönderip, geri kalan halkın iltizamın kaldırılmasını ve 2 köyün hassa alınmasını, karşılığında da Revan hazinesine 6 yük (600 bin akçe) vereceklerini

³⁰⁹ BA, TTD 895, ss. 7-8.

söylediklerini bildirmiştir. Bunun üzerine iltizam usulü terk edilerek 600 bin akçe vermeleri kabul edilerek deftere kaydedilmiştir. Culhalılar ayrıca ihtisâb, boyahâne, bozahâne, meyhane, şem‘hâne, tamgâ-yı siyah, bâc-ı bâzâr ve bâzâr-ı esb vergisi olarak devlete, senelik 100000 akçe vergi ödemekle mükellef tutulmuşlardır.³¹⁰

Culha kasabası gelir kalemlerinin diğerlerini; 36750 akçelik ispençe, 500 akçelik dönüm resmi, 4000 akçelik buğday (500 kile), 3000 akçelik arpa (500 kile), 3000 akçelik erzen (500 kile), 160 akçelik bakla (16 kile), 9600 akçelik pamuk (100 menn), 10000 akçelik şıra (2000 menn), 10000 akçelik meyve resmi (311 bahçeden alınan vergidir), 500 akçelik kevvare resmi, 2000 akçelik keten resmi, 2000 akçelik yatak resmi, 990 akçelik kışlak resmi, 3000 akçelik ağnam resmi, 10000 akçelik deştbanî ve tapu-yı zemin resmi, 2000 akçelik rüsum-ı hariceyn resmi, 2500 akçelik bad-ı heva ve arusiye resmi oluşturmaktadır. Bu vergilerin toplamı 100000 akçedir.

Cığala-zâde Sinan Paşa’nın 1604 İran seferi sırasında Şah I. Abbas’ın emriyle Nahçıvan ile birlikte boşaltılan Culha’nın halkı İsfahan’a göç ettirilmiştir. Culha’nın boşaltılma sebebi, Nahçıvan’a gidip yerleşmelerini önlemek ve Culha tüccarlarının ticarî kabiliyetlerinden istifade ederek başkent İsfahan’ı bir ticaret merkezi haline getirmektir.³¹¹ Göç edilen bu yer Yeni Culfa adını almış, mahallelerinin adları ise Azerbaycan’da meskûn Ermenilerin yaşadığı mahallelerinin adlarından oluşmuştur.³¹² Bu göç, Culha’nın ticaret karakterini değiştirmiş ve 1727’ye gelindiğinde basit bir köy haline gelmesine sebebiyet vermiştir. Nitekim 1590 tarihinde 1470 haneli (yaklaşık 7350 kişi) neredeyse bir şehir hüviyetinde olan Culha, 1727 tarihinde 39 (yaklaşık 195 kişi) haneli küçük bir köy halini almıştır. Vergi geliri ise 8055 akçeye düşmüştür.³¹³

4.1.2. Çukur Sa’ad Kır Kesiminde İktisadî Hayat ve Vergiler

Revan, Osmanlı Devleti’nin sınırları içerisinde yer aldığı dönemlerde sosyal ve ekonomik açıdan sıkı bir denetime tabi olmuştur. Revan’dan elde edilen tüm gelirler, tahrir defterlerine kaydedilmiştir. Bu defterlerde sanayi, gümrük, hububat, bağ-bahçe, hayvan, ihtisap ve pazar gibi kalemlerden elde edilen vergiler kayıt altına alınmıştır. Defterlerde yer alan bu vergileri reayadan alınan vergiler, zirai üretimden alınan

³¹⁰ BA, TD 633, s. 393.

³¹¹ Mustafa Sâfi, *Mustafa Safi’nin Zübdetü’l Tevârih*’i, (Haz. İbrahim Hakkı Çuhadar), c. 2, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003, s. 32; Playfair, Age., s. 306.

³¹² BDAGM, *Osmanlı-İran-Rus İlişkileri*, s. 7.

³¹³ BA, TD 633, s. 393; BA, TD 905, ss. 162-163.

vergiler, sanayide kullanılan ürünler, hayvancılık ve sanayi tesislerinden elde edilen vergiler şeklinde sınıflandırabiliriz.

4.1.2.1. Reayadan Alınan Vergiler

Çift Resmi ve bağlantıları; Osmanlılar Revan Eyaleti'ni sisteme entegre etmek için bölgede çift-hane resmi sistemini uygulamıştır. Bu sistemdeki vergileri çift, nimçift, bennak, caba, ispençe ve mücerred resimleri oluşturmaktadır. 1727 yılına ait tahrir defterlerine bakıldığında, nüfus artışı ve ekonomik nedenlerle ilgili olarak çift, nimçift, bennak ve ispençe vergilerinin büyük oranda artış gösterdiği görülebilmektedir. Caba statüsündeki reayadan alınan vergilerde ise büyük oranda bir düşüş göze çarpmaktadır.

1519 tarihli kanunâme ile oluşturulan çift resmi sistemi hukuku şu özelliklere sahiptir;

1-Tamam çiftlik tasarruf eden raiyetten 50 akçe çift resmi, bir çiftliğin yarısı kadar yer tasarruf edenden 25 akçe nim çift resmi, bir mikdar yer tasarruf edenden 18 akçe bennak resmi, yeri olmayandan 12 akçe caba resmi alınır.

2-Defterde çift, nim veya bennak kayd olunan reayadan biri vefat ettiğinde, birkaç oğlu varsa yeri mücerredine kaydedilir, büyük oğul/ları ise caba kaydolunup, yeri müşterek tasarruf ederlerdi. Caba ve bennaklık reayayı babası yerinden men' etmezdi. Zira babadan kalan toprak, “*mülk-i mevrus*” gibi, yani miras kalmış mülk toprak gibi kabul edilirdi.³¹⁴

3-Çift veya nim çift yer tasarruf eden reayanın kendisi ve oğlu vefat etse, yeri torununa, kardeş yeri kardeşe intikal etmezdi. Ancak tapulu isterse, yabancıya verilmeyip toruna ve kardeşe verilirdi.

4-Mücerredlerden vergi alınmazdı. Ancak mücerred, evlenirse (teehhül) kendisinden caba resmi alınır.

Revan kanunnâmesinde belirtilen çift resmi ve bağlantılarının miktarları, İmparatorluğun diğer bölgelerinde alınan vergi miktarıyla aynıdır. Bu da bölgede Osmanlı sisteminin tam manasıyla uyguladığını göstermektedir. 1590 tarihli kanuna

³¹⁴ Kanunnâmedeki kayıt şöyledir; “... *resm-i çift üzerine tamam çiftlik kayd olunan ra'iyetden elli akçe nîm çiftten yigirmi beş akçe ve bir mikdar yer tasarruf eden ekinli bennâkdan on sekiz akçe ve caba kayd olunan kimesnelerden ki kânûn-ı kadîm üzere on iki alınur ve defter-i hâkânîde çift veya nîm veya bennâk kayd olunan re'ayadan biri fevt olup birkaç oğulları kalsa yeri mücerredine kayd, uluları caba kayd olunup resm-i caba ile yîr resmi dahi birikdirilüp bi-kader-i hasasihim resimlerin eda idüp yeri müşterek tasarruf iderler. Zîrâ caba ve bennâklık ra'iyeti 'atası yerinden men' itmez. Fi'l-hakîka mülk-i mevrûsu gibidir ...*”

göre, toprakların verimliliğine göre bir çift yerin dönümü değişmektedir. Verimli yerlerde 80 dönüm, orta verimlilikteki yerde 100 dönüm ve verimsiz yerde 130 dönüm bir çiftlik yer itibar olunmuştur.

1590 tahririnde 94 Müslüman Türk hanesi çift statüsünde kaydedilmiştir. Yukarıda belirtilen vergi birim fiyatına göre de, bunlardan 4700 akçe çift resmi alınmıştır. 1727’de çift resmi ve bağlantılarının vergi birim fiyatı aynı kalmış, ancak çift statüsünde kayıtlı hane sayısı 2052’ye çıkmıştır. Bu artışta nüfus artışı ve tahrir memurlarının halkı yerinde bularak; işlediği toprağın miktarını öğrenip, buna göre toprağın statüsünü belirlemesi ve yazmasının önemli bir etken olduğu düşünülmektedir. İkinci tahrirde yukarıda verilen haneye istinaden 101364 akçe çift resmi toplanmıştır. İlk tahrirde 12 aileden 300 akçe nim-çift resmi alınmışken, ikinci tahrirde 1181 aileden 29950 akçe vergi alınmıştır. İlk tahrirde 1681 hane olan bennak sayısı ikinci tahrirde 7699 haneye çıkmıştır. Bu vesileyle ilk tahrirde 29888 akçe, ikinci tahrirde ise 137596 akçe bennak resmi alınmıştır. İki tahrir karşılaştırıldığında caba resmi haricindeki tüm vergilerde artış olduğu gözlemlenirken, caba vergisinde ise bir düşüş olduğu görülmektedir. İlk tahrirde 670 hane caba statüsünde kayıtlıyken, ikinci tahrirde 44 hane caba statüsünde kaydedilmiştir. Bu durum, ilk tahrirden sonra, aradan geçen yaklaşık 140 yılda, ekonomik seviyenin yükseldiğinin bir işareti olarak sayılabilir. İlk tahrirde kanunnâmedeki “... *defterde kayd olunan Müslüman mücerredlerinden nesne alınmaz mücerred olan tehhül itse caba resmi alınur*” hükmüne istinaden mücerredlerden (bekâr) vergi alınmamıştır. İkinci tahrirde ise kişi başına 6 akçe vergi alınması emredilmiş ve 1415 Müslüman bekârdan, toplam 8490 akçe vergi geliri elde edilmiştir.

Gayrimüslim ailelerden alınan ispençe vergisinde, iki tahrir kıyaslandığında, büyük bir orandaki artış dikkati çekmektedir. 1590 Kanunnâmesi’ndeki “...*ve vilâyet-i mezbûre keferesi haracların edâ itdüklerinden sonra rüsûm-ı çiftten bedel-i sipâhîlerine her harac-güzâr başına yigirmi beşer akçe ispençe vazı’ olunmuşdur. Edâ itdüklerinden sonra zemînlerinden resm-i çift ve resm-i nîm ve resm-i dönüm virmezler ...*” kaydında belirtildiği gibi Hristiyan ailelerden 25 akçe ispençe vergisi alınmıştır. İlk tahrirdeki 5187 gayrimüslim kayıt altına alınmışken, ikinci tahrirde 10459 aile deftere kaydedilmiştir. Buna göre de ilk tahrirde 126525 akçe, ikinci tahrirde 266873 akçe vergi tahsil edilmiştir.³¹⁵

³¹⁵ Bkz. Tablo 4.1.2.1.1. ve Tablo 4.1.2.1.2.

Tablo 4.1.2.1.1. 1590 Tarihli Tahririne Göre Çift Resmi Sistemine Bağlı Vergiler ve İспенçe

Nahiye	Müslim											Gayri Müslim	
	ÇS	ÇR (Akçe)	NÇS	NÇR (Akçe)	BS	BR (Akçe)	CS	CR (Akçe)	HR (Akçe)	DR (Akçe)	KR (Akçe)	İS	İR (Akçe)
Abaran	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Abnik	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	-	0	0
Ağcakal'a	0	0	0	0	19	342	12	144	2650	760	670	395	9415
Alınca	0	0	0	0	267	4806	55	660	10873	3100	3486	254	6350
Aralık	0	0	0	0	5	90	4	48	1100	200	400	205	5125
Armuy	0	0	0	0	36	648	11	132	2500	600	236	16	400
Azadcıran	0	0	0	0	281	4925	81	972	11940	2788	3210	421	8988
Bazarçayı	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Derenörgüt	0	0	0	0	0	0	0	0	2300	490	420	27	675
Dereşahbuz	0	0	0	0	44	792	11	132	5313	1200	1140	88	2200
Dereşam	0	0	0	0	0	0	0	0	950	400	570	54	1350
Karbi	28	1400	8	200	115	2023	36	420	18129	2950	5060	691	16250
Karabağ	0	0	0	0	29	522	6	72	1800	730	800	0	0
Karni	19	950	3	75	104	1872	50	540	14093	2330	2310	138	3450
Mevazi'Hatun	0	0	0	0	0	0	0	0	260	500	200	24	600
Mülk-i Aslan	0	0	0	0	4	72	0	0	800	100	250	0	0
Nağçıvan	0	0	0	0	156	2772	54	648	22375	3260	4250	290	7250
Ordubâd	0	0	0	0	0	0	249	2988	200	500	30	15	375
Revan	1	50	1	25	50	846	21	240	24855	5330	4390	767	19077
Sisyan	0	0	0	0	27	486	4	48	6273	1175	2670	1545	38625
Şarabhane	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Şerür	46	2300	0	0	315	5570	11	132	24704	9250	5408	0	0
Şorlut	0	0	0	0	49	882	9	108	3400	700	725	34	820
Talin	0	0	0	0	31	558	15	180	7670	1100	840	173	4325
Vadi	0	0	0	0	149	2682	41	492	12100	2350	2050	50	1250
Zar	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Zebil	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Toplam	94	4700	12	300	1681	29888	670	7956	174285	39813	39115	5187	126525

Kaynak: BA, TTD 633; ÇS: Çift Sayısı, ÇR: Çift Resmi, NÇS: Nim Çift Sayısı, BS: Bennak Sayısı BR: Bennak Resmi, CS: Caba Sayısı, CR: Caba Resmi, HR: Rûsum-ı Hariceyn, DR: Dönüm Resmi, KR: Kışlak Resmi, İS: İспенçe Sayısı, İR: İспенçe Resmi

Tablo 4.1.2.1.2. 1727 Tarihli Tahririne Göre Çift Resmi Sistemine Bağlı Vergiler ve İспенçe

Nahiye	Müslim											Gayri Müslim	
	ÇS	ÇR (Akçe)	NÇS	NÇR (Akçe)	BS	BR (Akçe)	CS	CR Ak.	HR (Akçe)	DR (Akçe)	KR (Akçe)	İS	İR (Akçe)
Abaran	18	900	4	100	38	684	0	0	0	0	0	250	7073
Alınca	33	1450	49	1225	453	7918	0	0	0	14000	600	569	16355
Aralık	58	2900	36	900	257	4620	0	0	1520	610	0	337	8425
Azadcıran	28	1400	0	0	354	6380	0	0	315	855	11890	1878	45515
Dere Alakes	60	2954	33	825	136	2362	0	0	1085	10559	0	109	2725
Dereçiçek	22	110	9	225	28	504	0	0	25	0	2020	317	7900
Derenörgüt	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	56	1400
Dereşahbuz	8	400	11	275	34	668	0	0	0	4910	0	127	3137
Dereşam	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	255	6325
İğdir	140	7000	105	2625	413	7616	0	0	3800	3470	0	288	6050
Karabağ	23	1100	27	575	151	2698	0	0	0	3600	0	72	1800
Karni	284	14200	94	2800	708	12647	0	0	5131	3960	0	110	3000
Karbi	395	19750	246	6175	647	11544	7	84	7747	9009	136	1761	44350

Kırkbulak	141	7050	67	1725	458	8236	0	0	8514	10490	1700	1329	36000
Kışlağan	65	3250	8	200	510	8842	0	0	0	9062	6640	1465	36590
Makü	107	5350	59	1475	421	7482	0	0	0	0	2040	242	6075
Mevazi-i Hatun	0	0	3	75	7	90	0	0	0	2610	0	33	850
Mülk-i Arslan	31	1550	14	350	124	2278	0	0	0	4600	0	276	7000
Nahcivan	18	450	0	0	31	522	0	0	90	5200	0	99	2476
Ordubâd	3	150	0	0	362	6522	0	0	315	0	0	0	0
Sair Mevazi'	38	1900	37	925	104	1872	0	0	0	7990	0	21	525
Sederek	31	1550	19	475	159	2858	0	0	3230	250	0	0	0
Sisyan	5	250	3	75	87	1592	0	0	1000	15580	0	87	2125
Sürmeli	62	3600	39	975	227	4086	0	0	1934	782	0	144	3600
Şerur	221	11150	121	3025	1478	26574	0	0	5954	4310	0	0	0
Şorlut	5	250	0	0	59	1062	0	0	0	0	1170	50	1150
Şüregel	181	8950	126	3175	267	4601	37	74	3980	330	0	452	11652
Vadi	75	3750	71	1750	186	3338	0	0	2980	2460	120	132	4775
Toplam	2052	101364	1181	29950	7699	137596	44	158	47620	114637	26316	10459	266873

Kaynak: BA, TTD 901; 905

Gayrimüslim bekârlar ilk tahrirde vergiden muaf tutulmakla birlikte, ikinci tahrirde bunlardan da vergi alınmaya başlanmıştır. Fakat, bu usûl tüm eyalet için aynı uygulanmamış, Revan defterine kayıtlı kaza ve nahiyelerindeki bekârlardan mücerred resmi alınırken, Nahçıvan defterine kayıtlı nahiyelerde ise alınmamıştır. Bu meyanda Revan Livası'ndaki 500 bekâr gayrimüslim, tıpkı evli reaya gibi kişi başına 25 akçe vergi ödemekle mükellef tutulmuş ve kendilerinden toplam 12500 akçe vergi alınmıştır.³¹⁶

Çift resmi sisteminin vergilerden biri de dönüm resmidir. 1590 tarihli kanunnamede geçen “... çiftlikden ziyâde yer tutsa ziyâde tuttuğu yerin resmin virür ... hâric ra'yyet dönüm hakkın virür eğer 'âlâ yer olub her yıl ekilürse iki dönümde bir akçe ve eğer ednâ olursa üç dönüme bir akçe almak kânûn-ı kadîme mutâbıkdur” ifadelerinden de anlaşılacağı üzere, bir çiftlikten fazla yer tasarruf eden reaya, buranın resmini öderdi. Reaya her yıl eğer verimli bir yeri ekerse iki dönümüne bir akçe, verimsiz bir yeri ekerse üç dönüme bir akçe, dönüm resmi olarak öderdi. Dönüm resmi çift resminin en küçük birimi olarak da sayılabilir.³¹⁷ Resm-i dönümden elde edilen gelir, ilk tahrirde 39813 akçe iken, ikinci tahrirde 114637 akçeye çıkmıştır.

Çift resmi sistemine dahil edilebilecek bir vergi de, defterlerde resm-i hariceyn adıyla kaydedilen resimdir. Hariceyn resmi, 1590 tarihli kanunnâmedeki “... vilâyet-i

³¹⁶ Yapılan iki tahrirde bakıldığında göze çarpan en önemli husus, Osmanlı Devleti'nin bekârlardan zaman zaman vergi almamış olmasıdır. Bu durumun, devletin nüfus ve ekonomi politikalarıyla ilgili olduğu söylenebilir.

³¹⁷ İnalcık, *Toplum ve Ekonomi*, ss. 46-48.

Revân'ın her karyenün hîn-i tahrîrde defter-i hâkânîye yazılmayub hâric kalan re'âyâsının resmi yine karyeye mahsûb olub hâricdür deyü dâhil olunmaya ... ve hâric müstakil kalem olmayub her karyenün sipâhisi zapt ider" kaydına göre, tahrir esnasında deftere yazılmayıp hariç kalan reayadan alınan bir vergidir. Tahminimizce, hariç kalan bu kesimi, konar-göçer aşiretler oluşturmaktadır. Zira tahririn yapıldığı mevsimde yaylakta bulunan konar-göçerlere zaman zaman ulaşılmakta güçlük çekilmiş, bu yüzden deftere kaydedilememişlerdir. İlk tahrirde bu vergi 174285 akçe iken, ikinci tahrirde büyük bir düşüş göstererek 47620 akçe olmuştur. Bu düşüşten ikinci tahririn daha sağlıklı yapıldığı ve daha fazla kişinin defter kaydına alındığı anlaşılmaktadır.

Çift resmi sistemine bağlı vergilerden biri de kışlak resmi. 1590 tarihli kanunda kışlak resminden bahsederken, *"fasl-kışlak, bir kimesne bir sipahinin tımarında kışlasa evlû olsa resm-i kışlak altı akçe alına ve mücerred olsa tütünü olsa resm-i duhân üç akçe alına ve kışlayan kimesne dahi kışladığı yerde zirâ'at ider olsa resm-i zemîn virür, resm-i kışlak virmez ve kışlakçı olan kimesne üç yıla dek resm-i kışlak virüb üç yıldan ziyâde otursa resm-i bennâk alına."* şeklinde bir kayıt düşülmüştür. Bu kayda göre, kışlak resmi bir raiyet rüsumu olup³¹⁸, bir başka sipahinin tımarında kışlayan reaya, evli olursa 6 akçe kışlak resmi, mücerred olursa duhan resmi³¹⁹ adı altında 3 akçe, kışlayan kimse ziraat yaparsa zemin resmi, üç yıldan fazla kalırsa bennak resmi vermekle mükellef tutulmuştur. Eyalet genelinde ilk tahrirde 39115 akçe toplanan kışlak resmi, ikinci tahrirde 26316 akçe olmuştur.

Bad-ı Heva Resimleri; resm-i arusiyye, cürm ü cinayet, tapu, yava, deştibâni v.s. vergiler için kullanılan genel bir ad olan bâd-ı hevâ resmi ve türleri³²⁰ hakkında gerek Revan kanunnâmesinde ve gerekse defter kayıtlarında alınan resim bedelleri hakkında kayıtlar bulunmaktadır. Örneğin arûsâne resmi ile ilgili olarak Revan Kanunnâmesi'nde;

"fasl-rüsûm-ı 'arûsâne dahi hâssa-i hümayûndan ve mîr-i mîrân ve mirlivâ hâslarından zeâmetlerden ve sâyir serbest olan tımarlardan bâkire kızdandan altmış ve yine avratdan otuz akçe mezkûrun zâbitları olub vesâyir erbâb-ı tımarın nısf-ı arûsiyyesin ağaları alub ve nısf-ı âherin mîr-i mîrâna kayd olunan mîr-i mîrâna ve mirlivâyâ ve

³¹⁸ Osmanlı kanunlarında kışlak resmi, hariçten gelip, mirî veya bir tımar sahibine ait topraklarda sürüsünü kışlatan ve kuzulatanlardan alınan bir vergi olarak tanımlanmaktadır (Neşet Çağatay, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler", *AÜDTCF Dergisi*, 2(5), Ankara 1947, ss. 484-485).

³¹⁹ Halil İnalcık, "Osmanlılarda Raiyyet Rüsûmu", *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, İstanbul 1996, s. 48.

³²⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Sahillioğlu, "Bâd-ı Hevâ", s. 417.

ze'âmete kayd olınanı zâbitleri alurlar ve bâkire kızun arûsiyyesin her ne yerden göçse atası kimin ra'îyyeti ise ana virür ve seyyibe avrat her kimin toprağında vâki' olursa resm-i arûsiyyesin toprak ağası alur. Yörük ve yüzdeci tâifesinün mekân-ı muayyenleri olmaduğı sebebdan atasına tâbî' olmakda bâkire ve seyyibe beraberdür zü'amâ ve erbâb-ı tımarın kızların resm-i arûsâneleri sancağa kayd olunan sancağa ve hâssa-i hümâyûna alınur"³²¹ kaydı düşülmüştür.

Tahrir defterlerinde, deştbanı³²² ve tapu-yı zemin³²³ genellikle birlikte zikredilmekle beraber, nadiren ayrı ayrı da kayıt altına alındığı olmuştur. Deştbanı ve tapu-yı zemin vergisi olarak ilk tahrirde 134491 akçe, ikinci tahrirde 324708 akçe vergi tahsil edilmiştir.

Bir diğer bâd-ı heva türü vergi, evlilik vesilesiyle alınan resm-i arusânedir.³²⁴ 1590 yılında bu verginin toplam geliri 59604 akçe iken, sonraki tahrirlerde toplam 575441 akçe gelir elde edilmiştir.³²⁵

Tablo 4.1.2.1.3. Çukur Sa'ad Bölgesindeki Bâd-ı Heva Resimleri

	1590		1727	
Nahiye	Deştbanı ve Tapu-yı Zemin	Bad-ı Heva ve Arusane	Deştbanı ve Tapu-yı Zemin	Bad-ı Heva ve Arusane
Abaran	0	0	3107	4981
Abnik	0	0	-	-
Ağcakal'a	3440	2377	-	-
Alınca	8750	9036	27146	59344
Aralık Kazası	1100	978	2749	5012
Armuy	2000	414	-	-
Azadciran	10720	7217	28752	61385
Bazarçayı	0	0	-	-
Dere Alakes	-	-	28117	37336
Dereçiçek	-	-	3831	6396
Derenörgüt	2050	1485	2450	8419

³²¹ BA, TTD 633, s. 4.

³²² Deştban kelime manası itibariyle farsça olup, kır bekçisi anlamına gelmektedir. Deştbanlar, ekili yerleri hayvanların ziyanlarından ve hırsızlardan korumakla mükellef idiler. Bu gibi ziyanlardan sorumlu olanlardan alınan deştbanı resminin bir kısmı, deştbanlara verilirdi. (Daha fazla bilgi için bkz. Sahillioğlu, Agm., ss. 416-418).

³²³ Resm-i tapu olarak da bilinen bu vergi türü, genellikle toprağı üç yıl üst üste işletemeyen veya toprağını bırakacak bir oğlu olmayanların topraklarının, belirli bir ücret karşılığında bir şahısa verilmesi karşılığında alınan vergidir (Sahillioğlu, Agm., s. 417). Bu durum 1590 tarihli Revan kanunnamesinde "... reayanın zirâ'ate kâbil yerlerinden bilâ'özr üç yıl müteväliyen boz kalsa tımara zarar olduğı takdirce def-i zarar için sahibinün elinden alınub gayri kimesneye tapuya virmek câizdür..." (BA, TTD 633, s. 5) ifadesiyle belirtilmiştir.

³²⁴ Revan Kanunnamesi'nde bad-ı heva ve resm-i arûsane adıyla geçen bu resmin mahiyeti, bir kız veya dul kadın evlenirken kadıya verilen nikah resminden başka, timar sahibine veya sancak beyine verilen resimdir, kızları evlendiği zaman, timar sahibinden de alınırdı. (Daha fazla bilgi için bkz. Çağatay, Agm., ss. 506-507).

³²⁵ Bkz. Tablo 4.1.2.1.3.

Dereşahbuz	3365	2007	14829	24382
Dereşam	1050	664	1860	6000
Iğdır	-	-	8245	15018
Kabri	13182	5222	15824	30102
Karabağ	850	640	9360	13952
Karni	5454	1765	14983	29334
Kaza-i Ordubâd	500	520	1280	15090
Kışlağan	-	-	21388	26861
Makü	-	-	7616	16211
Mevazi-i Hatun	1260	190	4581	5484
Mülk-i Aslanlu	1500	88	15940	20720
Nahçıvan	17117	6312	11421	8279
Revan Merkez	7928	5619	15370	23161
Sair Mevazi'	-	-	16690	26471
Sederek	-	-	2465	4675
Sisyan	15350	4623	29169	56891
Sürmeli	-	-	4237	8716
Şarabhane	0	0	-	-
Şerür	24204	3646	9683	18145
Şorlut	2800	1355	2410	11480
Şüregel	-	-	13994	21123
Talin Kazası	6650	3004	-	-
Vadi	5221	2442	7211	10473
Zar	0	0	-	-
Zebil	0	0	-	-
Toplam	134491	59604	324708	575441

Kaynak: BA, TTD 633, 901, 905

Bac Vergileri; Tahrir defterlerinde Revan Eyaleti'nde bâc-ı bâzâr, bac-ı rahdarlık, bac-ı hamr, bac-ı ubur ve bâc-ı bâzâr-ı galle başlığı altında beş çeşit bac vergisi kaydedilmiştir. Bâc-ı bâzâr vergisi çoğunlukla ihtisâb, boyahâne, bozahâne, tamgâ-yı siyah vesair vergilerle birlikte kaydedildiğinden³²⁶, her iki tahrirde de ne kadar yekûn tuttuğu tesbit edilememiştir. Ancak 1727 yılında Nahçıvan şehrinde 6000 akçe ve

³²⁶ Defterlerde umumiyetle "Mahsul-i ihtisâb ve boyahâne ve bozahâne ve meyhane ve şem'hâne ve kasabhâne ve başhâne ve sabunhâne ve asesiyeye ve bâc-ı bâzâr ve bâzâr-ı esbtamga-i siyah der-nefs-i Nahcüvan 250 000" (BA, TTD 633, s. 114), "Mukata'a-i ihtisâb ve boyahâne ve bozahâne ve meyhâne ve şem'hâne ve tamgâ-yı siyâh ve bâc-ı bâzâr ve bâzâr-ı esb der-nefs-i Ordubâd 50000" (BA, TTD 633, s. 289), "Mukataa-i ihtisâb ve boyahâne ve bozahâne ve şem'hâne ve kasabhâne ve başhâne ve asesiyeye ve bâc-ı bâzâr ve tamga-i siyah ve bâzâr-ı esbder-nefs-i Revan 250000" (BA, TTD 633, s. 35) şeklinde kaydedilmiştir.

Kışlağan Nahiyesi'ndeki Yezdabâd Köyü'nde 1200 akçelik bâc-ı bâzâr vergisinin tek başına kaydedildiği görülmektedir.³²⁷

Bâc-ı bâzâr-ı galle olarak alınacak vergi miktarı 1590 tarihli Revan Kânunnâmesi'nde belirtilmiştir. Buna göre; buğday, arpa ve diğer hububat satışının her müddünden (1 müdd 20 İstanbul kilesidir) buçuk kile, un satışından –her yük altı kile olduğu takdirce- yük başına iki akçe alınması emredilmiştir. Defter kayıtlarında ise bu vergi diğer vergilerin içerisinde zikredildiğinden miktarı tesbit edilememiştir.

Gayrimüslimlerin kullandığı şarap vesair içecekten “bac-ı hamr” adı altında bir vergi alınırdı. 1727 yılında Mülk-i Arslan Nahiyesi'ne bağlı Çehre Köyü'nde 1200 akçe bac-ı hamr vergisi alınmıştır.³²⁸ Ayrıca Ordubâd Kazası'nda bâc-ı bâzâr, esb ve ağnamla birlikte kaydedilmiş bir hamr vergisi vardır.

1727'de Dere Alakes Nahiyesi'nin Şah Yurdu Mezrası'nda ticaret yollarının muhafazası için, bâc-ı rahdarlık adı altında bir nevî gümrük vergisi alınmıştır. Bunun miktarı 12000 akçedir.³²⁹

1727 yılında, Mülk-i Arslan Nahiyesi'ne bağlı Çehre Köyü yakınlarında ki Kızıl Boğaz mevkisinde bac tesbiti ve alımı yapılmaktaydı. Bu meyanda bâc-ı ubur adı altında 8000 akçe vergi alınmıştır.³³⁰

4.1.2.2. Ziraî Üretimden Alınan Vergiler

4.1.2.2.1. Hububat ve Bakliyat

Çukur-Sa'ad bölgesi, Aras ve kolları tarafından sulanabilen bir araziye sahiptir. Ayrıca bölgede Kürkin Çayı gibi münferit çaylar da bulunmaktadır. Bu özelliği ile tarıma elverişli Revan bölgesinde ziraî üretimin ilk sırasını buğday ve arpa almaktadır. Osmanlılar bölgedeki tarımsal üretimin sağlıklı ve düzenli bir şekilde yapılabilmesi için çeşitli tedbirler almışlardır. Nitekim tahrir defterlerindeki;

“Nahiye-i Abaran'da vaki' nehr-i Kürkin, Cebel-i Elegez'den cereyan idüb Gazanfer karyesi nam mahalde tensif olub nısfı Karni Nahiyesi'nde ve nısfı Abaran Nahiyesi'nde kadimden harkları olan kuralarının harklarına cereyan idüb vakt-u zamanı ile ekinlerin suvarub nehr-i mezburun nısfı Karni, Nahiyesi'nde ve nısfı Abaran Nahiyesi'nde cari olub birbirlerinin sularına müdahale olunmamak üzere defter-i cedid-i hakanîye kayd olındı.” kaydı ile *“Karye-i mezburun (İştirak) harklarına cari*

³²⁷ BA, TTD 905, s. 143.

³²⁸ BA, TTD 905, s. 91.

³²⁹ “Bac-ı rahdarlık der mezra-i mezbur (Şah Yurdu) tabi'-i Dere Alakes fi sene 12000” (BA, TTD 905, s. 279).

³³⁰ BA, TTD 905, s. 91.

olan nehir Abaran Nahiyesi'nden cereyan idüp yine Karbi Nahiyesi'nde vakî Üç Kilise ve Halus ve Ali Beglü ve Kızlık nam karyeler bizim dahi nehr-i mezkûrda hissemiz vardır deyü İştirak karyesi ahalileriyle beyinlerinde nizalan vakî olmağla devletlü ve inayettü vezir-i ruşen-zamir Revan muhafızı el-Hac Recep Paşa hazretleri tarafından sadır olan buyuruldu mucebince hark-ı mezbûrun üzerine varılub civarında vakî Karpi ve Muganî ve Öşgan nam karyelerin müsinn ve ihtiyarlarından ve Revan sakinlerinden su'al olundukda kadimü'l eyyamdan berü ... nehr-i mezkûr İştirak karyesine mahsus olub ekinlerine ve bağlarına ve bahçelerine ancak vefa ider deyü haber vormeleriyle kurâ-i mezkûrların niza'ları meni' ber-muceb tahrir-i cedid nehr-i mezkûr İştirak karyesine mahsus olmak üzere kayd olundu"³³¹ kaydı bu meyanda alınmış karar ve tedbirleri ifade etmektedir.

Tarımsal alanda, her iki tahrirde de en fazla üretimin buğday ve arpada olduğu görülmektedir. Hububat olarak, buğday ve arpanın yanısıra çeltik, darı ve mahlut³³² üretimi de yapılmıştır. Bölgede ayrıca mercimek, nohut, külül ve bakla gibi bakliyat türünden zirai ürünlerin de üretimi yapılmıştır. Bu mahsuller, tahrir defterlerinde "hasıl" başlığı altında hinta, gendüm (buğday), cev, şair (arpa), çeltük, nohut, mercimek, bakla, külül gibi çeşitleri, kile olarak ağırlıkları ve akçe olarak vergi miktarları hem aynı hem de nakdi olarak kayıt altına alınmıştır. Mahsulün maktu olarak da kayıt altına alınması, tahrir kıymeti hakkında da bilgi sahibi olunmasına imkan sağlamıştır.

Revan Eyaleti'ne ait tahrir defterleri incelendiğinde, tahrir kıymetlerinin değişkenlik gösterdiği görülmektedir. 1590 yılında bir kile buğdayın tahrir kıymeti 8 akçe, ikinci tahrirlerde 30 akçedir. Arpanın tahrir kıymeti 6 akçe iken 20 akçeye, darı 6 akçeden 20 akçeye, mercimek 8 akçeden 60 akçeye, nohut 8 akçeden 60 akçeye yükselmiştir. Sadece Nahçıvan livasında üretimi yapılan baklanın tahrir kıymeti 15 akçedir. XVI. yüzyılda bölgede mahlut üretimi yapılmazken, XVIII. Yüzyılda Makü'de mahlutun tahrir kıymeti 30, Revan Livası'nda ise 20 akçe olarak belirlenmiştir. Diğer ürünlerin tahrir kıymetleri de Tablo 4.1.2.2.1.1'de belirtilmiştir.

Tablo 4.1.2.2.1.1. Çukur Sa'ad Bölgesinde Üretilen Mahsulün Tahrir Kıymetleri

ÜRÜN	Revan 1590	Makü 1727	Nahçıvan 1727	Revan 1727
Adi	8	-	-	-
Arpa	6	30	20	20
Bakla	8	-	15	-

³³¹ BA, TTD 901, s. 122, 261.

³³² Karışımında, belli bir oranda buğday, belli bir oranda arpa ve yulaf, belli bir oranda ise arpa veya çayır, süpürge otu tohumu olan bu tür ürüne, karışık veya saf olmayan anlamına gelen mahlut denilmektedir (Daha fazla bilgi için bkz. Hayati Doğanay, *Ziraat Coğrafyası*, Aktif Yayınevi, Erzurum 2007, s. 142).

Buğday	8	30	30	30
Çavdar		-	15	-
Darı	6	20	15	20
Kavri	6	-	-	-
Kekül	-	-	-	-
Kenekercek	-	-	15	-
Kerdekar	-	-	21	-
Kurşene		-	15	-
Külül	-	-	18	-
Mahlut	-	30	-	20
Maş³³³		-	15	-
Mercimek	8	-	18	60
Nohut	8	-	18	60
Pamuk	96	75	75	75
Pirinç	30	-	75	60
Sir ve Piyaz	5	-	-	-
Susam	5	-	-	-
Tütün	-	-	-	-
Yarıçe	-	-	21	-
Zegerek	-	-	15	100

Kaynak: BA, TTD 633, 901, 905

İlk tahrir nazaran ikinci tahrirde ürünlerin tahrir kıymetinin artmasının kesin sebebi tespit edilememekle birlikte, Safevîlerin içinde bulunduğu siyasî ve ekonomik buhran, savaştan yeni çıkmış coğrafyanın tahrip olması ve bunlara bağlı enflasyonun etkisi sebep olarak söylenebilir. Zira, Şah Hüseyin zamanında büyük bir ekonomik buhran yaşanmış, Devlet ağır vergiler koymak zorunda kalmıştır. Bu vergileri ödeyemeyecek durumda olan halk, yerini-yurdunu terk ederek göç etmek zorunda kalmıştır. Bu durum üretimin düşmesine sebebiyet vermiştir. Ardından gelen Afgan istilası ülkeyi tam bir kaosa sürüklemiş, merkezi yönetim ortadan kalkmış, kaos ve güvensiz ortam yine üretimi etkilemiştir. Bunun üzerine gelen Osmanlı saldırıları da üretimi derinden etkilemiştir. Osmanlı askeri harekatı sırasında Safevîlerin ekili arazileri tahrip ve halkın yurtlarını terk etmesi üretimin düşmesinde etkili olmuştur. Üretimin düşmesi, kıtlığa ve enflasyona yol açmış, böylece tahrir kıymeti büyük artış göstermiştir.³³⁴

1590 kanunnamesine göre, bölgeden alınan öşür oranı 1/10 nisbetindedir. Çok nadiren hums alındığı da vakidir. Tahrir defterlerinde belirtilen aynı öşür miktarının on

³³³ Iğdır ve Kars yöresinde baklagillerden bir çeşit sebzeye verilen isimdir. (Türk Dil Kurumu, *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c. 12, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1982).

³³⁴ Bilgili, *İran ve Azerbaycan*, ss. 208-211.

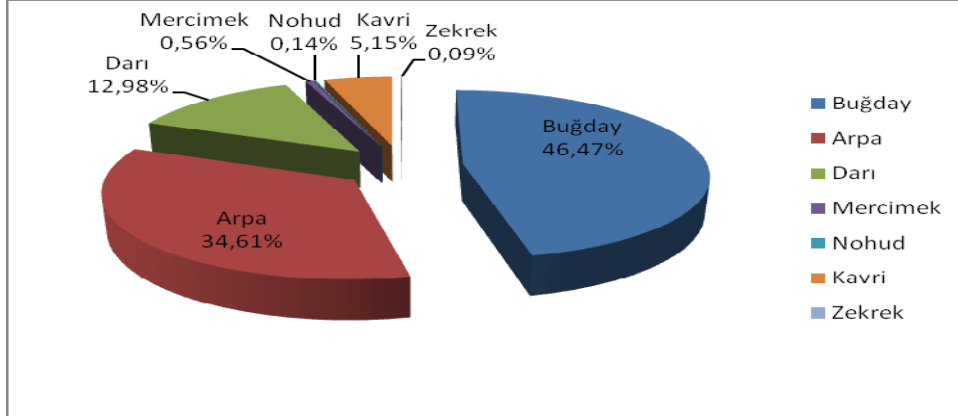
ile çarpılması sonucunda, bölgedeki üretimin gerçek miktarını ortaya çıkarabiliriz. Aşağıda hububat ve bakliyatın öşür ve istihsalinin yanı sıra ton olarak karşılığı da verilmiştir. Ürünlerin ton olarak karşılığı hesaplanırken W. Hinz'in verdiği ve genel olarak kabul gören buğday, darı, çavdar, nohut, mercimek, bakla, soğan ve sarımsak gibi ürünlerin bir kilesinin 25 kilograma, arpanın bir kilesinin 22,25 kilograma ve çeltiğin bir kilesinin 12,828 kilograma eşit olduğu değer esas alınmıştır.³³⁵

1590 tarihli defterde, hububat çeşitleri içerisinde üretilen ürünlerin ilk sırasında buğday vardır. İkinci tahrirde göre ise bu durum değişmiş, arpa üretimi buğday üretiminin önüne geçmiştir.³³⁶ Buğday üretim miktarının düşüş göstermesinin en önemli nedeni, yukarıda belirtildiği üzere bölgede meydana gelen siyasî ve askerî olaylardır. İlk tahrirde göre 43056 ton buğday üretimi yapılmışken, 1727 yılında üretim, %76 oranında düşüş göstererek 10335 tona gerilemiştir. XVI. Yüzyılın sonlarında Revan Eyaleti'nde en fazla buğday üretimi 5668 tonla Revan merkez nahiyesinde yapılırken bunu, 4400 tonla Şerur ve 4350 tonla Nahçıvan nahiyesi izlemiştir. 1727 yılında ise en fazla buğday üretimi 1977 tonla Karpi nahiyesinde yapılmıştır. Karpi'yi 1750 tonla Kırkbulak ve 1082 tonla Iğdır nahiyesi izlemiştir. İlk tahrirde belirtildiğine göre buğdaydan 1.398.420 akçe vergi geliri elde edilmiştir. Son tahrirde buğdayın tahrir kıymetinin 8 akçeden 30 akçeye yükselmesine rağmen, elde edilen vergi geliri 1.247.135 akçeye gerilemiştir.

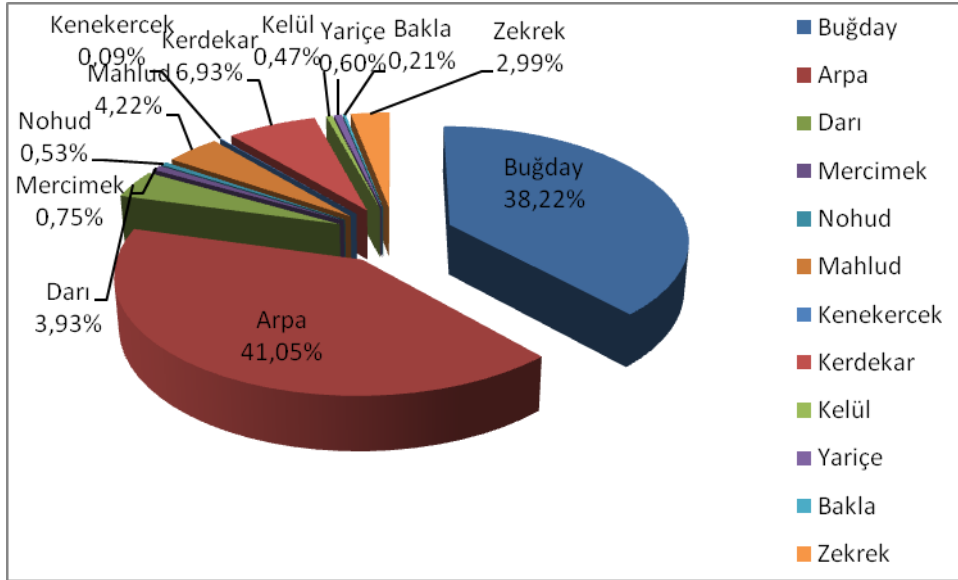
Bölgede üretimi en çok yapılan bir diğer tarım ürünü de arpadır. Buğday gibi kurak iklimlerde yetişen arpa, ilk tahrirde göre, 32066 ton üretilmiş ve 862.006 akçe vergi tahsis edilmiştir. 1727 yılında, arpanın tahrir kıymeti 6 akçeden 20 akçeye kadar yükselmesine rağmen, % 66 oranında bir düşüşle sadece 11100 ton üretilebilmiştir. Ayrıca arpadan 994228 akçe gelir elde edilmiştir. Arpa, üretimi düşmesine rağmen ikinci tahrirde göre buğdaydan daha fazla üretilmiştir. 1727 tarihinde buğday ve arpa üretiminin azalmasının birçok nedeni olabilir. Fakat bu düşüşteki temel etken, halkın bölgede geliri daha fazla olan zengere ve kenekercek gibi diğer ürünlere yönelmesidir.

³³⁵ Walther Hinz, *İslam'da Ölçü Sistemleri*, İstanbul 1990, s. 51.

³³⁶ Hububat ve bakliyat üretiminin yüzde oranları için bkz. grafik 4.1.2.2.1.1. ve Grafik 4.1.2.2.1.2.

Grafik 4.1.2.2.1.1. 1590 Tarihli Tahririne Göre Hububat Ve Bakliyat Üretimi % Oranları

Grafik 4.1.2.2.1.2. 1727 Tarihli Tahririne Göre Hububat Ve Bakliyat Üretimi % Oranları

Çeltik, buğday ve arpadan sonra, dünya nüfusunun beslenmesindeki üç önemli tahıldan birisidir.³³⁷ Fakat yetişme döneminde, buğday ve arpanın aksine özel iklim şartları istemesinden dolayı, diğer iki tahıla oranla yaygın şekilde yetiştirilememektedir. Sıcak bölgelerin ürünü olan çeltik, buna rağmen olgunlaşma döneminde bol su istediğinden, sadece dere kenarlarına yakın olan Revan, Karpi, Karni, Şerur, Vadi, Azadciran, Aralık, Dere Alakes, Dereşam, Iğdır, Nahçıvan ve Sair Mevazi' nahiyyelerinde üretilebilmiştir. Aralık, Dereşam ve Nahçıvan nahiyyelerinde ilk tahrirde herhangi bir kayda rastlanılmazken, ikinci tahrirde üretime başlandığı görülmektedir. Azadciran ve Vadi nahiyyelerinde ise ilk tahrirde pirinç üretimi varken, ikinci tahrirde

³³⁷ Doğanay, Age., s. 116.

üretimin yapılmadığı anlaşılmaktadır. İlk tahrirde toplam 910 ton pirinçten 214.410 akçe, ikinci tahrirde ise 1463 ton pirinçten 513.895 akçe vergi geliri sağlanmıştır.³³⁸

Tablo 4.1.2.2.1.2. Çukur Sa'ad Bölgesinde Çeltik Üretimi ve Toplam Kıymeti

Nahiye	1590				1727			
	ÖY	İY	Ton	Kıymet	ÖY	İY	Ton	Kıymet
Abaran	0	0	0	0	0	0	0	0
Abnik	0	0	0	0	-	-	-	-
Ağcakala	0	0	0	0	-	-	-	-
Alınca	0	0	0	0	0	0	0	0
Aralık	0	0	0	0	100	1000	12,8	6000
Armuy	0	0	0	0	-	-	-	-
Azadciran	276	2760	35,4	8280	0	0	0	0
Bazarçayı	0	0	0	0	-	-	-	-
Dere Alakes	-	-	-	-	1200	12000	153,9	5700
Dere Çiçek	-	-	-	-	0	0	0	0
Derenörgüt	0	0	0	0	0	0	0	0
Dereşahbuz	0	0	0	0	0	0	0	0
Dereşam	0	0	0	0	10	100	1,2	80
Iğdır	-	-	-	-	300	3000	38,5	18000
Kabri	1020	10200	130,8	30600	2503	25030	321	41520
Karabağ					0	0	0	0
Karni	1475	14750	189,2	45630	1402	14020	179,8	86460
Kışlağan	-	-	-	-	0	0	0	0
Makü	-	-	-	-	0	0	0	0
Mevazi-i Hatun	0	0	0	0	0	0	0	0
Mülk-i Arslan	0	0	0	0	0	0	0	0
Nahçıvan	0	0	0	0	11	110	1,4	825
Ordubâd	0	0	0	0	-	-	-	-
Revan	50	500	6,4	1500	3350	33500	429,7	208100
Sair Mevazi	-	-	-	-	2	20	0,03	150
Sederek	-	-	-	-	0	0	0	0
Sisyan	0	0	0	0	0	0	0	0
Sürmeli	-	-	-	-	0	0	0	0
Şarabhane	0	0	0	0	-	-	-	-
Şerur	3830	38300	491,3	114900	2537	25370	325,4	147060
Şorlut	0	0	0	0	0	0	0	0
Şüregel	-	-	-	-	0	0	0	0
Talin	0	0	0	0	-	-	-	-
Vadi	450	4500	57,7	13500	0	0	0	0
Zar	0	0	0	0	-	-	-	-
Zebil	0	0	0	0	-	-	-	-
TOPLAM	7101	71010	910,8	214410	11415	114150	1463,7	513895

Kaynak: BA, TTD 633, 901, 905; ÖY: Öşrü Yekûn, İY: İstihsal Yekûn

³³⁸ Bkz. Tablo 4.1.2.2.1.2.

Hububat olarak sayılabilecek darı ve mahlut da, bölgede yetiştirilen diğer tarım ürünleridir. İlk tahrirdeki veriler incelendiğinde mahlut üretimine rastlanılmazken, darı 12030 ton üretilmiştir. 1727 yılında ise darıdan 1062 ton, sadece Revan Livası'nda üretimi gerçekleştirilen mahlutdan da 1140 ton ürün elde edilmiştir.

Zirai üretimin başka bir kolu olan ve nohut, mercimek, bakla ve külül gibi ürünlerden oluşan bakliyat her iki tahrirde de önemli bir yer tutmaktadır. Yapılan ilk tahrirde bakliyat olarak mercimek, nohud ve baklanın kaydı vardır. Bu defterde 522 ton mercimek ve 129 ton nohud üretimi yapıldığı belirtilmiştir. 1590 yılında bakla yalnız Azadcıran, Şorlut ve Sisyan nahiyelerinde üretilmiştir. Bu nahiyelerde toplam 97,5 ton bakla üretilmiştir. 1727 yılında ise 204 ton mercimek, 143 ton nohud ve sadece Nahçıvan Livası'nda yetiştirilen 58 ton bakla, 126 ton külül (bezelye) üretimi yapıldığı belirtilmiştir.³³⁹

İlk tahrirde göre darıdan 289260 akçe, mercimekten 38152 akçe, nohuddan 4136 akçe ve bakladan da 3120 akçe vergi geliri elde edilmiştir. 1727 yılında ise Osmanlı Devleti darıdan 82231 akçe, mahlutdan 92880 akçe, nohuddan 25387 akçe, mercimekten 30816 akçe, külülden de 9911 akçe gelir elde etmiştir.

Tütün Üretimi; 1727 tarihli tahrir defterinde “öşr-i tömbekü” olarak zikredilen vergi, bölgede üretimi çok fazla yaygın olmayan tütünden elde edilen vergidir. Sadece, Revan Livası'nın Şerur ve Karni nahiyelerinde üretimi yapılmıştır. Nakdi olarak kayıt altına alınan tütünden, Şerur nahiyesinde 6324 akçe, Karni nahiyesinde 4270 akçe vergi alındığı kaydedilmiştir.

³³⁹ Bkz. Tablo 4.1.2.2.1.3. ve Tablo 4.1.2.2.1.4.

Tablo 4.1.2.2.1.3. 1590 Tarihli Tahrir e Göre Hububat ve Bakliyat Üretimi

Nahiye	Buğday			Arpa			Darı			Mercimek			Nohud			Kavri			Zegerek		
	ÖY	İY	kg.	ÖY	İY	kg.	ÖY	İY	Ton	ÖY	İY	Ton	ÖY	İY	Ton	ÖY	İY	Ton	ÖY	İY	Ton
Ağcakala	6300	63000	1575	6400	64000	1424	2250	22500	562,5	130	1300	32,5	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Alınca	14050	140500	3513	10650	106500	2369,625	5050	50500	1262,5	320	3200	80	10	100	2,5	0	0	0	0	0	0
Aralık	4500	45000	1125	2000	20000	445	500	5000	125	30	300	7,5	0	0	0	500	5000	125	0	0	0
Armuy	2200	22000	550	2200	22000	489,5	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2000	20000	500	0	0	0
Azadciran	16050	160500	4013	15586	155860	3467,885	9000	90000	2250	245	2450	61,25	235	2350	58,75	0	0	0	245	2450	61,25
Derenörgüt	3300	33000	825	4200	42000	934,5	200	2000	50	45	450	11,25	45	450	11,25	0	0	0	0	0	0
Dereşahbuz	6500	65000	1625	5300	53000	1179,25	1450	14500	362,5	70	700	17,5	0	0	0	1100	11000	275	0	0	0
Dereşam	3600	36000	900	2100	21000	467,25	400	4000	100	0	0	0	0	0	0	400	4000	100	0	0	0
Karabağ	2100	21000	525	1500	15000	333,75	1000	10000	250	20	200	5	20	200	5	0	0	0	0	0	0
Karni	11715	117150	2929	10057	100570	2237,683	1340	13400	335	110	1100	27,5	0	0	0	1120	11200	280	0	0	0
Karpi	14440	144400	3610	16605	166050	3694,613	5128	51280	1282	125	1250	31,25	0	0	0	560	5600	140	0	0	0
Mevazi-i Hatun	1100	11000	275	500	5000	111,25	20	200	5	5	50	1,25	20	200	5	300	3000	75	0	0	0
Mülk-i Arslan	800	8000	200	600	6000	133,5	0	0	0	0	0	0	0	0	0	350	3500	87,5	0	0	0
Nahçıvan	17400	174000	4350	15036	150360	3345,51	3550	35500	887,5	294	2940	73,5	27	270	6,75	4000	40000	1000	0	0	0
Ordubâd	1000	10000	250	700	7000	155,75	500	5000	125	10	100	2,5	10	100	2,5	0	0	0	0	0	0
Revan	22670	226700	5668	14835	148350	3300,788	5310	53100	1327,5	271	2710	67,75	80	800	20	400	4000	100	0	0	0
Sisyan	5150	51500	1288	4100	41000	912,25	2600	26000	650	55	550	13,75	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Şerur	17600	176000	4400	13000	130000	2892,5	800	8000	200	20	200	5	0	0	0	8250	82500	2063	0	0	0
Şorlut	3300	33000	825	3200	32000	712	1700	17000	425	45	450	11,25	60	600	15	0	0	0	80	800	20
Talin	7050	70500	1763	7300	73000	1624,25	4100	41000	1025	150	1500	37,5	0	0	0	100	1000	25	0	0	0
Vadi	11400	114000	2850	8250	82500	1835,625	3225	32250	806,25	145	1450	36,25	10	100	2,5	0	0	0	0	0	0
TOPLAM	172225	1722250	43056	144119	1441190	32066,48	48123	481230	12030,8	2090	20900	522,5	517	5170	129,25	19080	190800	4770	325	3250	81,25

Kaynak: BA, TTD 633

Tablo 4.1.2.2.1.4. 1727 Tarihli Tahrire Göre Hububat ve Bakliyat Üretimi

Nahiye	Buğday			Arpa			Darı			Mercimek			Nohut		
	ÖY	İY	Ton	ÖY	İY	Ton	ÖY	İY	Ton	ÖY	İY	Ton	ÖY	İY	Ton
Abaran	1282	12820	320,5	1664	16640	370,24	5	50	1,25	0	0	0	0	0	0
Alınca	346	3460	86,5	314	3140	69,865	96	960	24	48	480	12	26	260	6,5
Aralık	1112	11120	278	1470	14700	327,075	17	170	4,25	0	0	0	0	0	0
Azadciran	508	5080	127	515	5150	114,59	225	2250	56,3	32	320	8	0	0	0
Dere Alakes	242	2420	60,5	237	2370	52,7325	76	760	19	90	900	22,5	42	420	10,5
Dereçiçek	2122	21220	530,5	2598	25980	578,055	68	680	17	0	0	0	0	0	0
Derenörgüt	34	340	8,5	22	220	4,895	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Dereşahbuz	105	1050	26,25	93	930	20,6925	36	360	9	15	150	3,75	8	80	2
Dereşam	7	70	1,75	37	370	8,2325	10	100	2,5	0	0	0	0	0	0
İğdır	4327	43270	1081,75	5539	55390	1232,428	40	400	10	0	0	0	0	0	0
Karabağ	80	800	20	77	770	17,1325	31	310	7,75	15	150	3,75	9	90	2,25
Karni	2812	28120	703	3785	37850	842,1625	500	5000	125	53	530	13,25	43	430	10,75
Karpi	7908	79080	1977	9644	96440	2145,79	560	5600	140	132	1320	33	123	1230	0
Kırkbulak	7001	70010	1750,25	7080	70800	1575,3	857	8570	214,25	165	1650	41,25	233	2330	58,25
Kışlağan	228	2280	57	272	2720	60,52	65	650	16,25	44	440	11	52	520	13
Makü	2031	20310	507,75	2308	23080	513,53	20	200	5	0	0	0	0	0	0
Mevazi-i Hatun	93	930	23,25	52	520	11,57	18	180	4,5	0	0	0	0	0	0
Mülk-i Arslan	77	770	19,25	62	620	13,795	38	380	9,5	9	90	2,25	14	140	3,5
Nahcivan	169	1690	42,25	131	1310	29,1475	76	760	19	5	50	1,25	8	80	2
Ordubâd	150	1500	37,5	50	500	1112,5	15	150	3,7	0	0	0	0	0	0
Sair Mevazi'	157	1570	39,25	131	1310	29,1475	46	460	11,5	11	110	2,75	5	50	1,25
Sederek	243	2430	60,75	651	6510	144,8475	54	540	13,5	0	0	0	0	0	0
Sisyan	214	2140	53,5	245	2450	54,5125	64	640	16	152	1520	38	95	950	23,75
Sürmeli	1617	16170	404,25	2111	21110	469,6975	212	2120	53	0	0	0	0	0	0
Şerur	3984	39840	996	5139	51390	1143,428	538	5380	134,5	0	0	0	0	0	0
Şorlut	60	600	15	40	400	8,9	27	270	6,75	0	0	0	0	0	0
Şüregel	2485	24850	621,25	3206	32060	713,335	431	4310	107,75	0	0	0	0	0	0
Vadi	1947	19470	486,75	2415	24150	537,3375	123	1230	30,75	48	480	12	40	400	10
TOPLAM	41341	413410	10335,25	49888	498880	11100,08	4248	42480	1062	819	8190	204,75	698	6980	143,75

Tablo 4.1.2.2.1.4. 1727 Tarihli Tahrir Göre Hububat ve Bakliyat  retimi (Devamı)

Nahiye	Mahlut			Genegercek			Kerdekar			K�l�l			Yar�ce			Bakla			Zegerek		
	�Y	�Y	Ton	�Y	�Y	Ton	�Y	�Y	Ton	�Y	�Y	Ton	�y	�Y	Ton	�y	�Y	Ton	�y	�Y	Ton
Abaran	326	3260	81,5	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	58	580	14,5
Alınca	0	0	0	21	210	5,25	154	1540	385	81	810	20,25	122	1220	30,5	15	150	3,75	96	960	24
Aralık	226	2260	56,5	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Azadciran	0	0	0	0	0	0	4	40	10	1	10	0,25	3	30	0,75	6	60	1,5	71	710	17,75
DereAlakes	0	0	0	3	30	0,75	191	1910	477,5	103	1030	25,75	184	1840	46	17	170	4,25	93	930	23,25
Dere��ek	289	2890	72,25	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	347	3470	86,75
Deren�rg�t	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0		0	0		0	0	18	180	4,5
Dere�ahbuz	0	0	0	0	0	0	2	20	5	18	180	4,5	6	60	1,5	12	120	3	30	300	7,5
Dere�am	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	7	70	1,75
��dır	830	8300	207,5	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	154	1540	38,5
Karaba�	0	0	0	4	40	1	35	350	87,5	15	150	3,75	31	310	7,75	15	150	3,75	24	240	6
Karni	50	500	12,5	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	227	2270	56,75
Karpi	1208	12080	302	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	625	6250	15,6
K�r�bulak	243	2430	60,75	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	642	6420	160,5
Kı�la�an	0	0	0	15	150	3,75	108	1080	270	63	630	15,75	86	860	21,5	22	220	5,5	13	130	3,25
Mak�	577	5770	144,25	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	66	660	16,5
MevaziHatun	0	0	0	0	0	0	9	90	22,5	15	150	3,75	2	20	0,5	6	60	1,5	26	260	6,5
M�lk-i Arslan	0	0	0	23	230	5,75	5	50	12,5	45	450	11,25	10	100	2,5	17	170	4,25	31	310	7,75
Na�civan	0	0	0	8	80	2	10	100	25	9	90	2,25	0	0	0	0	0	0	54	540	13,5
Ordub�d	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3	30	0,75
Sair Mevazi'	0	0	0	0	0	0	19	190	47,5	29	290	7,25	14	140	3,5	1	10	0,25	53	530	13,25
Sederek	62	620	15,5	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	13	130	3,25
Sisyan	0	0	0	20	200	5	213	2130	532,5	126	1260	31,5	187	1870	46,75	120	1200	30	145	1450	36,25
S�rmeli	228	2280	57	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	280	2800	70
�erur	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	25	250	6,25
�orlut	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	20	0,5	0	0	0	1	10	0,25	0	0	0
��regel	211	2110	52,75	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	481	4810	120
Vadi	310	3100	77,5	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	219	2190	54,75
TOPLAM	4560	45600	1140	94	940	23,5	750	7500	1875	507	5070	126,75	645	6450	161,25	232	2320	58	3801	38010	809,35

Kaynak: BA, TTD 901, 905

4.1.2.2.2. Bağ ve Bahçelerden Alınan Vergiler

Bölge, bağcılık yapılması için uygun bir iklime sahipti. Çukur-Sa’ad şehirleri ve yakın çevreleri, bağ ve bahçelerden dolayı çok güzel bir görünüme sahipti.³⁴⁰ Bağlarda yetiştirilen en önemli ürün üzümdü. Bunun yanında şeftali, kayısı, erik, kiraz, vişne, elma, armut, ayva, dut, böğürtlen, ceviz ağaçları ve çeşitli asmalar gibi ürünler bulunmaktaydı.

Osmanlı Devleti, ilk tahrirde Revan’daki bağ ve bahçelerin tümünü mukataalı arazi sistemine dâhil etmişti. Bu sisteme göre devlet, bağ ve bahçeleri belli bir bedel karşılığında özel şahıslara kiralamıştır.³⁴¹ Tahrir kayıtlarında bağ ve bahçe gelirleri beraber yazılarak “mukataa-i bağ ve bahçe” şeklinde kayıt altına alınmıştır. İlk tahrirdeki kayıtlara göre, 3668 adet bağ ve bahçeden 163363 akçe gelir elde edilmiştir.³⁴²

1727 tarihli tahrir defterlerinde ise bağ ve bahçelerden alınan vergiler farklı şekilde kaydedilmiştir. Nahçıvan Livası’na ait olan defterde vergi, “mukataa-i bağ ve bahçe” olarak,³⁴³ Revan Livası’na ait defterde ise “öşr-i bağ ve bahçe” olarak kayıt altına alınmıştır. Nahçıvan Livası’nda “mukataa-i bağ ve bahçe” adıyla, 1246 bağ ve bahçeden 81008 akçe vergi alındığı belirtilmiştir. Revan Livası’nda ise “öşr-ü bağ ve bahçe” adıyla 1320 bağ ve bahçeden 88372 akçe vergi geliri elde edildiği kaydedilmiştir. Osmanlı Devleti’nin bölgede yapmış olduğu iki tahrirde toplam 2566 bağ ve bahçeden 169380 akçe vergi alınmıştır.³⁴⁴ Buradan da anlaşılabacağı üzere ilk tahrire nazaran, ikinci tahrirde bağ ve bahçe sayısı azalmış fakat elde edilen gelir kısmen de olsa artmıştır. Bahçe sayısının azalmasının nedenini, burada meydana gelen savaşların bağ ve bahçeleri harap etmesi ve göç eden halkın bağ ve bahçesinin çorak alanlara dönüşmesine bağlayabiliriz.

³⁴⁰ Peçevi, Age., c. 1, s. 300; Anonim, Age., ss. 57-59.

³⁴¹ Osmanlı Devleti’nin bu sistemi kullanmasının sebebi, reaya tarafından boş bırakılan bağ ve bahçelerin harap durumda kalmaması ve devletin bu bağ ve bahçelerden gelir elde edebilmesidir. (Daha fazla bilgi için bkz. İnalçık, *Toplum ve Ekonomi*, ss. 5-6).

³⁴² Bkz. Tablo 4.1.2.2.2.1.

³⁴³ Nahçıvan Livası’nın Dere Alakes nahiyesinde yer alan Ahuri ve Heşin köylerine ait bağ ve bahçelerden onda bir oranında vergi alınmış, tahrir defterine de “öşr-i bağ ve bahçe” şeklinde kaydedilmiştir. BA, TD 905, s. 258, 261.

³⁴⁴ Bkz. Tablo 4.1.2.2.2.1.

Tablo 4.1.2.2.2.1. Çukur Sa'ad Bölgesinde Bağ/Bahçe Sayıları ve Elde Edilen Gelir

Nahiye	1590			1727/1728			
	Bağ/Bahçe Sayısı	Mukataa-i Bağ/Bahçe	Mukataa-i Çiftlik	Bağ/Bahçe Sayısı	Öşr-ü Bağ/Bahçe	Mukataa-i Bağ/Bahçe	Mukataa-i Çiftlik
Abaran		0	0		0	0	0
Abnik		0	0		0	0	0
Ağcakala	134	12000	0		0	0	0
Alınca	315	0	0	5	0	19060	0
Aralık	80	0	0	11	0	0	0
Armuy		0	0		0	0	0
Azadçıran	433	0	0	497	0	30936	0
Bazarçayı		0	0		0	0	0
Dere Alakes		0	0		350	2040	0
Dereçiçek		0	0		0	0	0
Derenörgüt	6	0	0		0	0	0
Dereşahbuz	96	290	0		0	1331	1710
Dereşam	17	0	0		0	990	0
Iğdır		0	0	27	0	0	0
Karabağ		0	0	475	0	4100	0
Karni	332	9408	0		20	0	0
Karpi	374	40698	0	708	26682	0	0
Kışlağan		-	-		0	5650	6000
Makü		-	-	16	200	0	0
Mevazi-i Hatun		0	0		0	0	0
Mülk-i Arslan		0	0	172	0	13080	0
Nağçıvan	63	630	300		0	200	0
Ordubâd	576	39750	0	102	0	580	0
Revan	892	39147	1800	544	59790	0	0
Sair Mevazi'		0	0		0	1291	0
Sederek		0	0	5	20	0	0
Sisyan	279	0	0		0	0	0
Sürmeli		0	0	4	120	0	0
Şarabhane		0	0		0	0	0
Şerur	12	0	0		1190	0	0
Şorlut	44	130	0		0	1750	0
Şüregel		0	0		0	0	0
Talin	15	2710	0		0	0	0
Vadi		18600	400		0	0	0
Zar		0	0		0	0	
Zebil		0	0		0	0	
Toplam	3668	163363	2500	2566	88372	81008	7710

Kaynak: BA, TTD 633, 901, 905

4.1.2.2.3. Sanayide Kullanılan Bitkiler

Osmanlı sanayisi XVIII. yüzyılın sonlarına kadar, büyük ölçüde yerli hammaddeye bağlı olarak gelişmeye çalışmıştır.³⁴⁵ Bu hammaddelerin tedarik edildiği eyaletlerden biri de Revan Eyaleti'dir. Revan sanayisinde işlenmek üzere üretilen hammaddeleri, pamuk, keten, zegerek (yabani keten tohumu), susam ve genegercek

³⁴⁵ Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2000, s. 236.

(hint yağı otu) gibi bitkiler oluşturmaktadır. Bunların içerisinde üretimi en fazla yapılan ürün, pamuktur. Revan’da üretilen pamuk, İpek Yolu aracılığıyla, Anadolu’nun diğer ucuna³⁴⁶, yani Bursa ya da İstanbul’a kadar ulaştırılabiliyordu. Pamuk, iklim bakımından sıcak, fakat belli sıcaklıktan sonra sulak bölgelerde yetişebilmektedir. Bu nedenle bölgede yapılan iki tahrirde de en fazla üretimin, pamuk yetiştiriciliği için iklim şartları uygun olan Nahçıvan nahiyesinde ve yakın çevresindeki nahiyelerde yapıldığı görülmektedir.

Revan’a ait tahrir defterlerinde pamuk ölçü birimi olarak menn kullanılmıştır. Her iki tahrirde de, pamuğun öşür miktarı (öşr-i penbe) ve akçe olarak karşılığı zikredilirken ölçü birimi olarak menn kullanıldığından, diğer ürünlerle birliktelik sağlamak için, “1 menn=3 kg”³⁴⁷ değerini esas alabiliriz. Buna göre 1590 yılında yaklaşık 270 ton, 1727 yılında ise yaklaşık 290 ton pamuk üretimi yapılmıştır.³⁴⁸

İlk tahrirde 858712 akçe vergi geliri elde edilmiştir. 1727 tarihli defterlere göre de, 727105 akçe vergi geliri olduğu kayıt altına alınmıştır. Bölgede üretilen pamuk miktarının aynı olmasına rağmen, alınan vergide düşüş olmasının nedeni, 1590 yılında 90 akçe olan pamuğun tahrir kıymetinin, 1727’de 75 akçe olarak belirlenmesidir.

İlk tahrirde, yaklaşık 71 ton ile en fazla pamuk üretimi yapılan nahiye, Şerür Nahiyesi’dir. İkinci tahrirde ise 63 ton pamuk üretilen Karbi Nahiyesi, en fazla pamuk üretimi yapılan nahiye olmuştur.

Tablo 4.1.2.2.3.1. Çukur Sa’ad Bölgesinde Pamuk Üretimi ve Toplam Kıymeti

1590						1727				
Nahiye	Menn	ÖY	İY	TON	Kıymet	Menn	ÖY	İY	TON	Kıymet
Abaran	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Abnik	0	0	0	0	0	0	0	0	0	-
Ağcakala	207	621	6210	6,21	19872	0	0	0	0	-
Aralık	25	75	750	0,75	2400	273	819	8190	8,19	19725
Azadciran	1162	3486	34860	34,86	111552	193	579	5790	5,79	14075
Bazarçayı	0	0	0	0	0	0	0	0	0	-
Dere Alakes	-	-	-	-	-	87	261	2610	2,61	6425
Dereçiçek	-	-	-	-	-	0	0	0	0	0

³⁴⁶ İnalcık, *Toplum ve Ekonomi*, s. 315; Anadolu’daki çeşitli pamuk işleme merkezleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Suraiya Faroqhi, “Notes On The Production Of Cotton and Cotton Cloth in the XVI. And XVII. Century Anatolia” *The Journal Of European Economic History*, 7(2), Roma 1978, ss. 405-417.

³⁴⁷ 1935’den beri resmen 3 kilograma eşit olarak kabul edilen menn, İran coğrafyasında XVI. ve XVIII. yüzyıllar arasında 2.8 kg ile 3.1 kg arasında kabul görmüştür. Bu çalışmada da ölçülerde eşitlik sağlanması amacıyla 1 menn=3 kg ortalama değeri esas alınmıştır Hinz, *Ölçü Sistemleri*, ss. 22-23.

³⁴⁸ Bkz. Tablo 4.1.2.2.3.1.

Derenörgüt	-	-	-	-	-	0	0	0	0	0
Dereşahbuz	261	783	7830	7,83	25056	4	12	120	0,12	300
Dereşam	125	375	3750	3,75	12000	155	465	4650	4,65	12405
Alınca	494	1482	14820	14,82	48480	33	99	990	0,99	2475
Ermus	230	690	6900	6,9	22080	0	0	0	0	-
Iğdır		0	0	0		1570	4710	47100	47,1	116450
Karabağ	79	237	2370	2,37	7584	30	90	900	0,9	2250
Karbi	1225	3675	36750	36,75	117800	2096	6288	62880	62,88	161455
Karni	578	1734	17340	17,34	56032	970	2910	29100	29,1	73020
Kışlağan		0	0	0		94	282	2820	2,82	7050
Makü		0	0	0		370	1110	11100	11,1	27750
Mevazi-i Hatun	15	45	450	0,45	1440	0	0	0	0	0
Mülk-i Arslan	15	45	450	0,45	1440	18	54	540	0,54	1350
Nahçıvan	636,5	1909,5	19095	19,095	61122	56	168	1680	1,68	4650
Ordubâd	0	0	0	0	0	0	0	0	0	-
Revan	800	2400	24000	24	76700	1254	3762	37620	37,62	94050
Sair Mevazi'		0	0	0		29	87	870	0,87	2175
Sederek		0	0	0		58	174	1740	1,74	4350
Sisyan	100	300	3000	3	9600	0	0	0	0	0
Sürmeli		0	0	0		180	540	5400	5,4	13500
Şarabhane	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
Şerur	2369	7107	71070	71,07	221330	1782	5346	53460	53,46	132150
Şorlut	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Şüregel		0	0	0		0	0	0	0	0
Talin	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
Vadi	669	2007	20070	20,07	64224	420	1260	12600	12,6	31500
Toplam	8990,5	26971,5	269715	269,715	858712	9672	29016	290160	290,16	727105

Pamuktan sonra en fazla üretimi yapılan ikinci ürün özellikle liflerinden yararlanılan ketendir. İncelenen tahrir defterlerinde ketenin sadece akçe olarak değeri verilmiştir. XVI. yüzyılda bütün nahiyelerde keten üretimi yapılmışken, XVIII. yüzyılda Nahçıvan Livası'nda hemen hemen hiç üretimi yapılmamıştır. Buna göre de ketenden elde edilen vergi toplamı ilk tahrirde 56715 akçedir. Bu rakam ikinci tahrirde % 47,5 oranında düşerek 29800 akçeye gerilemiştir.

Sanayide kullanılan bitkilerden biri de genegercektir. Bu bitki sabun ve boya yapımında kullanılmıştır. Ayrıca ıssız yanması ve beyaz alev vermesi nedeniyle kandillerde de kullanılabilmektedir. Genegercek üretimi, 1727 yılındaki tahrirde, sadece Nahçıvan Liva'sının Dere Alakes, Alınca, Karabağ, Kışlağan, Mülk-i Arslan ve Sisyan

nahiyelerinde yapılmıştır. Toplam 2280 ton genegercek üretiminden 1433 akçe vergi alınmıştır.³⁴⁹

Bezirhanelerde yağı çıkarılmak üzere üretilen zegerek de sanayi bitkilerinden biridir. Zegerek ilk tahrirde Azadciran Nahiyesi'nde 61,25 ton, Şorlut Nahiyesi'nde 20 ton olmak üzere toplam 81,25 ton üretilebilmiştir. İkinci tahrir defterindeki verilere göre çok büyük bir artış gösteren zegerekten, 809 ton üretim yapılmıştır. Zegerek üretiminin artışına paralel olarak vergi miktarı da büyük bir artış göstermiştir. Bu meyanda ilk tahrirde 2190 akçe, ikinci tahrirde 254381 akçe gelir elde edilmiştir.³⁵⁰

Sanayide kullanılan bitkilerden biri olan susam üretimi ise bölgede oldukça azdır. 1727 yılına ait tahrir defterinde, Karbi nahiyesinin Uzunoba köyünde, 100 kile susamdan 500 akçe vergi alındığı belirtilmiştir.³⁵¹

Tablo 4.1.2.2.3.2. 1590 Tarihli Tahrire Göre Mahsul Öşür Bedellerinin Akçe Olarak Dağılımı

Nahiye	Buğday	Arpa	Darı	Mercimek	Nohut	Kavri	Sir ve Piyaz	Zegerek	Ketan
Ağcakala	50400	38400	13500	1040	0	0	0	0	3700
Aralık	36000	12000	3000	240	0	3000	7000	0	475
Azadciran	128400	93500	54000	1960	1880	0	128750	1710	11100
Derenörgüt	26400	25200	1200	360	360	0	0	0	1500
Dereşahbuz	52000	31800	8700	560	0	6600	7155	0	1920
Dereşam	28800	12600	2400	0	0	2400	1100	0	900
Alınca	110200	63900	30300	24080	80	0	0	0	3150
Ermus	17600	13200	0	0	0	1200	0	0	2000
Karabağ	16800	9000	6000	160	160	0	330	0	390
Kabri	138440	100320	31290	1000	0	3300	12610	0	3710
Karni	93720	59720	8040	880	0	6720	4750	0	2136
Mevazi-i Hatun	8800	3000	120	40	160	1800	0	0	300
Mülk-i Arslan	6400	3000	0	0	0	2100	0	0	150
Nahçıvan	139200	90216	21300	2264	216	24300	2420	0	4130
Ordubâd	8000	4200	3000	80	80	0	0	0	30
Revan	181360	86310	31860	2168	640	2400	3750	0	4110
Sisyan	41200	24600	15600	440	0	0	10000	0	3750
Şerur	140800	78000	4800	160	0	49500	0	0	4692
Şorlut	26400	19200	10200	360	480	0	0	480	2290
Talin	56400	43800	24600	1200	0	600	1000	0	4682
Vadi	91100	50040	19350	1160	80	0	1800	0	1600
TOPLAM	1398420	862006	289260	38152	4136	103920	180665	2190	56715

³⁴⁹ Bkz. Tablo 4.1.2.2.1.4.

³⁵⁰ Bkz. Tablo 4.1.2.2.1.3.

³⁵¹ BA, TTD 901, s. 192.

Tablo 4.1.2.2.3.3. 1727 Tarihli Tahrire Göre Mahsul Öşür Bedellerinin Akçe Olarak Dağılımı

Nahiye	Buğday	Arpa	Darı	Mercimek	Nohut	Mahlut	Geneg.	Kerd.	Külül	Yarıçe	Zegerek	Ketan
Abaran	36960	32200	100	0	0	6540	0	0	0	0	5900	1050
Aralık	33360	29400	340	0	0	4520	0	0	0	0	0	1000
Azadciran	18090	9840	3600	576	0	0	0	84	18	63	1110	2270
Dere Alakes	7260	4417	1116	1610	756	0	45	3602	1875	3871	2775	0
Dereçiçek	55020	51960	1260	0	0	5780	0	0	0	0	23000	1600
Derenörgüt	990	440	0	0	0	0	0	0	0	0	270	0
Dereşahbuz	3150	1860	540	270	135	0	0	42	324	126	450	0
Dereşam	210	360	150	0	0	0	0	0	0	0	105	0
Alınca	9130	6310	1440	916	468	0	275	3234	1458	2527	1865	120
İğdır	131160	110180	800	0	0	17500	0	0	0	0	15400	1760
Karabağ	2400	1540	460	270	162	0	60	735	270	650	360	0
Karbi	244560	185850	10200	7920	7980	22020	0	0	0	0	61900	4208
Karni	83440	79460	10160	3180	2580	3000	0	0	0	0	19100	1384
Kırkbulak	209610	140400	16240	9900	8580	4980	0	0	0	0	47640	6980
Kışlağan	6540	4580	975	792	928	0	225	1968	1134	1605	195	1770
Makü	60960	46160	400	0	0	11780	0	0	0	0	6600	380
Melikarşlan	2310	1240	585	162	252	0	345	105	870	210	465	0
Mevazi-i Hatun	2850	940	270	0	0	0	0	162	270	36	390	0
Nahcivan	5400	3431	3915	90	144	0	290	210	162	0	810	0
Sair Mevazi'	4710	2620	690	198	90	0	0	387	522	294	801	0
Sederek	13290	13020	1080	0	0	1240	0	0	0	0	1300	674
Sisyan	5835	4950	945	2692	1632	0	193	4315	2972	3930	2145	0
Sürmeli	48810	42020	4240	0	0	4560	0	0	0	0	3700	1022
Şerur	118970	100970	11340	0	0	0	0	0	0	0	2500	2014
Şorlut	1800	800	405	0	0	0	0	0	36	0	0	560
Şüregel	78670	66260	8520	0	0	4220	0	0	0	0	40900	1848
Vadi	61650	53020	2460	2240	1680	6740	0	0	0	0	14700	1160
Toplam	1247135	994228	82231	30816	25387	92880	1433	14844	9911	13312	254381	29800

4.1.2.3. Hayvancılık Faaliyetlerden Alınan Vergiler

Hayvancılık; Çukur Sa'ad halkından önemli bir kısmı, aynı zamanda hayvancılıkla da uğraşıyordu. Bölgede yaşayan reaya, hayvanlarını otlatmak için yazın yaylaklara çıkıyor, kış mevsimi geldiğinde de daha sıcak olan ovalara geri dönüyordu. Osmanlı Devleti, bu geliş gidişleri kendi seyrine bırakmayıp, kışlak ve yaylakları deftere kaydetmek suretiyle kontrol altında tutmaya çalışmıştır.

Revan'a ait tahrir defterlerinde, hayvancılıkla ilgili vergiler adet-i ağnam, resm-i ağıl, resm-i yatak, resm-i yaylak, resm-i otlak gibi isimlerle kayıt altına alınmıştır. Osmanlı Devleti'nde koyun ve keçiden alınan vergiye adet-i ağnam denmekteydi. 1590 tarihli kanunâmedeki, *"yerlüde resm-i ağnâm iki koyuna bir akçedir ve koyun ile kuzuyu bile sayılmak kânun olmuşdur ve vilâyet-i mezbûrede olan 'aşâyir ve kabâil mütemekkin oldukları karyelerde zirâ'at ve hırâset iderlerse resm ve behrelerin sâhib-i arza eda idüb temâm bâd-ı hevâ ve 'arûsiyye ve âdet-i ağnâmları hâss-ı hümayûna kayd olunmuşdur ve resm-i ağnam dahi abril ayının evvelinde alınmak mukarrer olmuşdur"* kaydına göre, yerli halktan iki koyun/keçiden bir akçe ağnam vergisi alınırdı. Yine aynı kanuna göre, bölgedeki aşiret ve kabilelerin adet-i ağnamları padişah haslarına ait olup, vergi Abril ayının başlarında tahsil edilirdi.³⁵² Ağnam resminden 1590 yılında 122508 akçe, 1727 yılında ise 238164 akçe gelir elde edilmiştir. Her iki koyuna bir akçe vergi alındığına göre, bölgedeki koyun sayısı 1590 yılında **61254**, 1727 yılında **119082** adettir.

Revan Eyaleti'ne hariçten gelen kimselerin sahip olduğu koyun/keçilerden ağıl/yatak, otlak ve yaylak resmi adı altında bir miktar vergi alınmaktaydı. Ağıl/yatak resminin konusu, kışlatmak ve kuzulatacak için sipahinin arazisinde sürüye ağıl yapılmasıydı. 1590 tarihli kanunda geçen *"... ağıl resmi, kışladuğı takdirce resm-i yatak deyü her sürüden mutavassıtu'l-hâl bir koyun alınmak kânûn-ı mukarrerdür lâkin vilâyet-i Revan'da ziyâdece alınur imiş güde"*³⁵³ hakkı deyü kânûn-ı kadîm üzre her sürüden mutavassıtu'l-hâl bir koyun alınmak üzre defter-i cedîde kayd olundu ..." ifadelerinden ağıl resminin, kışlayan sürüden yatak resmi adıyla alınan bir vergi olduğunu ve orta halli bir süreden bir koyun alındığını göstermektedir.³⁵⁴ Osmanlı

³⁵² BA, TTD 633, s. 3.

³⁵³ Güde; yavru olacak koyun veya inek anlamına gelmektedir.

³⁵⁴ BA, TTD 633, s. 4.

kanunlarına göre, bir sürü 300 koyundan oluşmaktadır.³⁵⁵ Bu durumda ağıl/yatak resmi olarak 300 koyundan bir koyun alındığı söylenebilir. Eyalet genelinde ağıl/yatak resmi olarak ilk tahrirde 76086 akçe vergi konulmuştur. İkinci tahrirde ise, yatak ve ağıl resimleri ayrı ayrı kaydedilmiş ve ağıl resmi olarak 52273 akçe, yatak resmi olarak 11168 akçe alınması öngörülmüştür.³⁵⁶

Tablo 4.1.2.3.1. Çukur Sa'ad Bölgesinde Hayvancılık Faaliyetlerinden Elde Edilen Vergiler

	1590			1727			
Nahiye	Resm-i Yatak	Resm-i Ağnam	Resm-i Yatak	Resm-i Yaylak	Resm-i Otlak	Resm-i Ağıl	Resm-i Ağnam
Abaran	0	0	120	100	0	1810	5090
Abnik	-	0	-	-	-	-	
Ağcakal'a	3450	3550	-	-	-	-	
Alınca	4870	15223	0	0	1100	4019	12850
Aralık Kazası	2200	1300	2450	0	0	1460	9120
Armuy	1000	2000	-	-	-	-	-
Azadciran	8658	11190	0	4513	0	300	13611
Bazarçayı	0	0	-	-	-	-	-
Dere Alakes	-	-	0	1600	270	6480	2980
Dereçiçek	-	-	0	0	0	1580	7636
Derenörgüt	1150	1605	0	0	0	0	120
Dereşahbuz	3090	4290	0	0	0	0	1380
Dereşam	700	850	0	0	0	220	655
İğdir	-	-	740	0	0	3600	15620
Kabri	7340	11210	2598	150	620	7240	29638
Karabağ	740	1050	0	0	0	0	3930
Karni	5924	6404	0	0	0	5420	16712
Kaza-i Ordubâd	70	200	0	0	0	0	1200
Kışlağan	-	-	0	0	0	2600	8472
Makû	-	-	0	0	0	0	14502
Mevazi-i Hatun	250	1350	0	0	200	0	440
Mülk-i Aslanlı	300	1500	0	0	0	600	7240
Nahçıvan	5340	13445	0	0	250	205	448
Revan Merkez	4708	10756	500	100	360	500	30800
Sair Mevazi'	-	-	0	0	0	0	3154
Sederek	-	-	600	0	0	1400	5620
Sisyan	4550	8400	0	0	300	4149	1236
Sürmeli	-	-	1680	0	0	960	8150
Şarabhane	-	0	-	-	-	-	-
Şerür	6864	13175	1020	0	0	3370	11980
Şorlut	1790	3100	0	562	0	0	950
Şüregel	-	-	1460	640	160	3680	15200
Talin Kazası	8500	7250	-	-	-	-	-
Vadi	3960	4660	0	360	0	2680	9430
Zar	0	0	-	-	-	-	-
Zebil	0	0	-	-	-	-	-
Toplam	76086	122508	11168	8025	3260	52273	238164

³⁵⁵ Ali Sinan Bilgili, *Osmanlı Döneminde Tarsus Sancağı ve Tarsus Türkmenleri; Sosyo-Ekonomik Tarih*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001, ss. 444-445.

³⁵⁶ Bkz. Tablo 4.1.2.3.1.

Kaynak: BA, TTD 633, 901, 905

Arıcılık; Arıcılık faaliyeti yürüten reayadan resm-i kevvare, öşr-i asel veya resm-i kovan³⁵⁷ adıyla bir vergi alınırdı. 1590 tarihli kanunname bu verginin miktarı “*öşr-i aselden bedel-i âlâ kovandan iki akça ve ednâsından bir akça alına...*”³⁵⁸ kaydında belirtilmiştir. Revan’a ait tahrir defterlerinde bu verginin nakdi olarak alındığı görülmektedir. Buna göre 1590 yılında kevvare resminden 35786 akçe, 1727 yılında 29602 akçe vergi geliri elde edilmiştir. Ancak defterlerde kovan sayısı belirtilmemiştir. Kanunnâme hükmünden de, kovanların ala ve edna ayrımı yapıldığından, sağlıklı bir sayı çıkarmak mümkün değildir. İlk tahrirde eğer kovanların tamamı ala, yani çok verimli olursa 17893 adet kovan olduğu, yok eğer edna, yani az verimli olursa 35786 adet kovan olduğu söylenebilir. İkinci tahrirde ise kovanların tamamı ala olursa 14801 adet kovan olduğu, eğer edna olursa 29602 adet kovan olduğu sonucuna varılabilir.

İpek Böceği Kozacılığı (Gügül); Tebriz-Bursa kervan yolu, biri kuzeyden Kastamonu-Bolu, diğeri güneyden Çorum-Ankara üzerinden iki istikamet takip ettikten sonra Amasya-Tokat-Erzincan-Erzurum ve Aras Vadisi (Sa’ad Çukuru) üzerinden Tebriz’e kavuşuyordu.³⁵⁹ Revan bölgesinde, bu yolla ticareti yapılan ürünlerden biri de, 1727 tarihli tahrir defterinde “gügül” olarak kayıt altına alınan ipek böceği kozasıdır. Gügül ile ilgili ilk tahrirde herhangi bir kayda rastlanılmazken, 1727 tarihli tahrir defterinde, Nahçıvan Livası’nın Alınca nahiyesinde 10, Sair Mevazi’ nahiyesinde 30 ve Nahçıvan Nahiyesi’nde de 2500 akçe, ipek böceği kozası için vergi alındığı belirtilmiştir.

4.1.2.4. Sanayi Tesislerinden Alınan Vergiler

Çukur-Sa’ad kır kesiminde boyahâne, bezirhane, sabunhâne, şem’hâne, bozahâne, debbağhane, başhâne, kasaphane ve değirmen gibi sanayi tesisleri, bölge ekonomisine büyük katkı sağlamaktaydı. Bölgedeki toprakların hammadde bakımından zengin olması, bu sanayi tesislerinin sayısını arttırmış ve dolayısıyla da bölgenin üretim ve ticari canlılığını etkilemiştir. Bunun yanında, özellikle bu mekânda cereyan eden savaşlar, bir geçiş bölgesi olan Revan’ın ticari hayatını da olumsuz yönde etkilemiştir.

³⁵⁷ Kanunnamelerde kovan resmi, resm-i kizare, zenbur resmi, öşr-ü asel ve öşr-ü petek olarak da zikredilirdi. (Daha fazla bilgi için bkz. Çağatay, Agm., s. 508).

³⁵⁸ BA, TTD 633, s. 4.

³⁵⁹ İnalçık, *Toplum ve Ekonomi*, s. 209.

Örneğin 1590 yılında, toplam 25040 akçe olan boyahâne gelirleri, 1727 yılında 20880 akçeye gerilemiştir. Ancak bezirhane gelirlerine bakıldığında 1900 akçeden, 13972 akçeye kadar yükselen büyük bir artış göze çarpmaktadır. Bunun nedeni, bezirhanelerde yağı çıkarılan zegerek üretiminin aynı oranda artmasıdır.

Bu sanayi tesislerinin yanı sıra, bölgede faaliyet gösteren sabunhâne ve şem‘hâne tesisleri olmakla birlikte çok yaygın değildir. 1590 tahririnde kır kesiminde sabunhâne ve şem‘hâne kaydına rastlanılmamıştır. 1727 tarihli tahrir defterinde ise, Azadciran Nahiyesi’nde vergi geliri 480 akçe olan iki adet sabunhâne ve Kışlağan Nahiyesi’nde vergi geliri 120 akçe olan bir adet şem‘hâne kaydedilmiştir.

Bölgedeki en yaygın küçük işletmeleri değirmenler oluşturmaktadır. Tahrir defterlerindeki kayıtlar değirmenlerin işledikleri mahsule ve faaliyet çeşitlerine göre gruplara ayrıldıklarını göstermektedir. Nitekim Çukur-Sa’ad ovasında yer alan değirmenler, dink ve asiyab değirmenleri olarak ayrı ayrı kaydedilmiştir. Bu değirmenler su, yel, hayvan veya insan gücüyle işlemektedir. Dink adı, umumiyetle çeltiğin kabuğundan ayrılması, asiyab ismi ise tahılın öğütülmesi işlerinde kullanılan değirmenler için kullanılmıştır. Tahrir defterlerinde, eyalette bulunan değirmenlerin sayısı, kaç ay çalıştıkları ve vergi miktarı kaydedilmiştir. Bu değirmenlerden alınacak olan vergi, 1590 kanunnamesinde belirtilmiştir. Kanunnamedeki; “*resm-i asiyâb, ekser memâlikde harman vaktinde alınmak kanun olmuşdur ve resm-i asiyâb defterde kayd olunduğu üzere alınub ziyâde alınmaya ve defterde mukayyed olmayan asiyâbdan kaç ay yürürse ayda beş akçe alına*” kaydına göre harman vaktinde, değirmenin çalışma süresine göre her ay için 5 akçe vergi alınması öngörülmüştür. Defter kayıtlarında değirmenlerin umumiyetle tek taşlı ve altı ay süreyle çalıştıkları tespit edilmiştir. Bununla birlikte nadiren iki ve üç taşlı değirmenlere de rastlanmıştır³⁶⁰. İlk tahrirde değirmenlerden elde edilen vergi geliri 11455 akçe olmuştur. İkinci tahrirde bu vergi üç kat artarak 34737 akçeye yükselmiştir. Değirmenlerden elde edilen vergi gelirin bu kadar yükselmesinin nedeni buğday üreimindeki artış değil, değirmen sayısındaki artıştır. Bütün Eyalet’te 1590 yılında tahmini 300 olan değirmen sayısı, 1727 yılında tahmini 1000 değirmene kadar yükselmiştir.³⁶¹

³⁶⁰ BA, TTD 633, s. 80.

³⁶¹ Bkz. Tablo 4.13.

Tablo 4.1.2.4.1. Çukur Sa'ad Bölgesinde Sanayi Tesislerinden Alınan Vergiler

	1590			1727			
Nahiye	Asiyab	Boyahâne	Bezirhane	Asiyab	Boyahâne	Bezirhane	Sabunhâne
Abaran	-	-	-	1050	-	360	-
Abnik	-	-	-	-	-	-	-
Ağcakal'a	700	6300	60	-	-	-	-
Alınca	810	-	60	1260	-	120	-
Aralık Kazası	285	-	-	240	12000	-	-
Armuy	60	-	-	-	-	-	-
Azadciran	1335	3000	-	1620	120	720	240
Bazarçayı	-	-	-	-	-	-	-
Dere Alakes	-	-	-	540	-	240	-
Dereçiçek	-	-	-	1290	-	480	-
Derenörgüt	60	-	-	120	-	0	-
Dereşahbuz	225	-	-	90	-	0	-
Dereşam	120	-	-	270	-	0	-
İğdir	-	-	-	2010	-	600	-
Karabağ	240	0	0	240	0	0	
Karni	720	1000	120	2790	1200	360	
Karpi	1740	3500	520	7230	2400	962	
Kışlağan				720	240	360	
Makü				1080	1200	120	
Mevazi-i Hatun	140	0	0	30	0	0	
Mülk-i Aslan	60	0	0	270	0	970	
Nahçıvan	480	8000	120	30	0	0	
Ordubâd	0	0	0	180	0	240	240
Revan Merkez	1145	2240	120	7212	2400	8200	
Sair Mevazi'				75	0	0	
Sederek				480	0	0	
Sisyan	180	0	0	30	0	0	
Sürmeli				870	1200	0	
Şarabhane	0	0	0				
Şerür	1665	0	600	2100	0	0	
Şorlut	360	0	0	330	0	0	
Şüregel				1320	120	0	
Talin Kazası	60	0	0				
Vadi	1070	1000	300	1260	0	360	
Zar	0	0	0	-	-	-	-
Zebil	0	0	0	-	-	-	-
Toplam	11455	25040	1900	34737	20880	13972	480
Genel Toplam							

Kaynak: BA, TTD 633, 901, 905

Çukur-Sa'ad coğrafyasında yer alan sanayi tesislerinden elde edilen gelir, ilk tahrirde 38395 akçe, ikinci tahrirde 70069 akçe olmuştur. İkinci tahrirde boyahâne

gelirlerinin düşmesine karşılık, değirmen ve bezirhane gelirleri artmış, buna paralel olarak sanayi tesislerinden alınan vergi gelirleri de % 85 oranında artmıştır. Değirmen ve bezirhanelerden elde edilen gelirlerin artmasının nedeni ise, ilk tahrirde kaydedilmeyen Abaran, Dere Alakes, Dere Çiçek, Iğdır, Kışlağan, Makü, Ordubâd, Sair Mevazi ve Şüregel nahiyelerindeki değirmenlerin, ikinci tahrirde kayıt altına alınmasıdır.

BEŞİNCİ BÖLÜM

ÇUKUR-SA'AD EYALETİ'NDE TOPRAK İDARESİ

İcmal ve mufassal defterlere göre, Çukur-Sa'ad Eyaleti arazisi; *arazi-i emiriyye* (mirî arazi), *arazi-i memlûke* (mülk arazi) ve *arazi-i mevkûfe* (vakıf arazi) olmak üzere üç şekilde tasarruf edilmekteydi.

5.1. MİRÎ ARAZİ

Revan bölgesinde arazi çeşitlerinden en yaygını mirî araziydi. Miri arazi, ziraat alanı olarak kullanılan, devletin mülkiyet hakkını elinde tuttuğu, tasarrufunun ise toprakta fiilî veya hukukî icraatta bulunan reayaya ait olan arazidir³⁶². Devlet umumiyetle mirî araziye savaşlarda, mükellef oldukları hizmetlerde ve şekâvet içerisinde bulunanların tenkilinde yararlılık göstermiş kumandanlara ve devletin yüksek kademesinde bulunan memurlarına bu hizmet ve yararlılık karşılığı has, zeamet ve timar olarak tevcih etmiştir. Bu tevcihât, bir takım vergilerin havalesinden ibarettir.³⁶³ Bu havaledede, toprağa bağlı vergiler ile diğer raiyet vergileri ve pazar bâcları yer almaktadır.

Devlet, miri toprak rejimi yoluyla, bütün köylü sınıfını ve tarım ekonomisini kontrol altında tutabiliyor ve istediği gibi düzenleyebiliyordu. Büyük kitlelerin, ordunun ve şehrin iâşelerini sağlayabilmek ve darlık zamanı müdahale edebilmek ancak bu toprakların mülkiyet hakkının devlet elinde tutulmasıyla mümkündü. Fakat bu durum köylünün bağımsızlığını ve hürriyetini hiçbir şekilde etkilememiştir. Köylü devlete ve sipahiye, kanunların emrettiği bedeni hizmetler dışında karşılıksız hiçbir hizmet yapmaya mecbur değildi.³⁶⁴

Miri topraklar da kendi arasında tapulu ve mukataalı topraklar olarak iki kısma ayrılabilir. Tapulu arazi hiçbir şekilde alınıp satılamayan ve babadan oğula geçebilen arazidir. Mukataalı arazi ise bütünüyle farklı bir toprak rejimini simgeler. Genel anlamda bu sistem bir çeşit iltizamdır ve bu çeşit topraklarda tapu rejiminin kuralları uygulanmaz. Mukataalı arazi rejiminde, devlet araziye belli bir ücret karşılığında şahıslara ihale eder. Tapulu sistemin yanında bu sistemin uygulanmasının temel nedeni,

³⁶² Halil İnalçık, "Arazi ve Vergi Sistemi" ss.15-30. İslâm arazi rejimindeki mülkiyet unsurlarından rakabe, tasarruf ve yed, Osmanlılarca aynen benimsenmiştir. Rakabe toprağın kuru mülkiyeti, tasarruf ise, toprak üzerinde icraatta bulunmak hakkıdır (Bk.Halil Cın, *Mirî Arazi ve Bu Arazinin Özel Mülkiyete Dönüşümü*, Konya, 1987, ss. 43-44).

³⁶³ İnalçık, "Arazi ve Vergi Sistemi", s. 27.

³⁶⁴ İnalçık, *Toplum ve Ekonomi*, s. 4.

savaştan veya başka nedenlerden dolayı hali kalan toprakların harap halde kalmaması ve işlenmesidir.

Revan'a ait mufassal ve timar icmal defterlerde, eyaletin toprak idaresi; toprak ve vergi gelirlerinin gerek timar sistemi ve gerekse arazi taksimatı içerisinde bölüşümü hakkında kayıtlar mevcuttur. 1590 tarihli mufassal defterde, köy, aşiret, mezraa ve diğer gelirlerin kime ve hangi cihete ait olduğu hakkında çok az malumat bulunmaktadır. Defterin başındaki kanunnâmede geçen; *“rüsûm-ı ‘arûsâne dahi hâssa-i hümayûndan ve mîr-i mîrân ve mirlivâ hâslarından zeâmetlerden ve sâyir serbest olan tıardan bâkire kızzan altmış ve yine avratdan otuz akçe mezkûrun zâbitları olub vesâyir erbâb-ı tımarın nisf-ı arûsiyyesin ağaları alub ve nisf-ı âherin mîr-i mîrâna kayd olunan mîr-i mîrâna ve mirlivâyâ ve ze’âmete kayd olunan zâbitleri alurlar ...”*, *“... zü’amâ ve erbâb-ı tımarın kızların resm-i arûsâneleri sancağa kayd olunan sancağa ve hâssa-i hümayûna alınur ...”*, *“... hassa çiftliği bağ değilse rabi‘ hasılı sahib-i timaradır”*, *“... vilâyet-i mezbûrede olan ‘aşâyir ve kabâil mütemekkin oldukları karyelerde zirâ’at ve hırâset iderlerse resm ve behrelerin sâhib-i arza eda idüb temâm bâd-ı hevâ ve ‘arûsiyye ve âdet-i ağnâmları hâss-ı hümayûna kayd olunmuşdur ...”* gibi kayıtlardan, bazı vergilerin ait olduğu cihet tespit edilebilmektedir. Keza, yine aynı kanunda, çift resmi ve bağlantısı vergilerin sipahiye, cürüm vergilerinin atlu sancağı beyine (alaybeyi) ait olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca mevcut araştırmalardan elde edilen bilgilerin defter kayıtlarına uygulanmasıyla da, bölgedeki dağıtım ciheti tespit edilmeye çalışılmıştır. 1727 tahririnde ise üç mufassal defter ile bir timar icmal defter kayıtlarından istifade ile gelirlerin kime ait olduğu sağlıklı bir şekilde tespit edilebilmiştir.

5.1.1. Padişah Hasları (Havass-ı hümayûn)

1590 tahririnde, yukarıda belirtilen tespit yöntemiyle yapılan araştırma doğrultusunda, Padişah haslarına ayrılan gelirleri genel anlamda; mukataa ve mahsuller oluşturmaktadır. Şehir merkezlerinde ve kır kesiminde yer alan boyahâne, bozahâne, şem‘hâne, kasabhâne ve başhâne gibi sanayi tesisleri, şehirlerin ihtisâb, aseskiye, bazar bacaları, tamgâ-yı siyah gibi ticaret gelirleri, cizye, kır kesimi kaynaklı aşıyan, yaylak, vaşak postu, maden, keştî ve hayvancılıkla ilgili yaylak vergileri ve bad-ı heva türü vergiler padişah haslarına ait vergi kalemleridir. Bu gelirlerin toplamı 1.613.100

akçedir. Bu miktar, eyalet toplam gelirlerinin (13.871.384 akçe) % 12'sini oluşturmaktadır.

Tablo 5.1.1.1. 1590 Tahririne Göre Padişah Hasları

Nahiye	Nevî	Akçe
Revan ³⁶⁵	Mukataa-i ihtisâb ve boyahâne ve bozahâne ve şem'hâne ve kasabhâne ve başhâne ve asesiye ve bâc-ı bâzar ve tamgâ-yı siyah ve bâzâr-ı esb der-nefs-i Revan	250000
	Mahsûl-ı cizye-i marhasiyye-i gebran nahiye-i Revan ve Karbi	4000
	Aşıyan-ı balaban ve çakır ve atmaca der-liva-i Revan	2000
	Mahsûl-ı beytü'l-mâl-ı am ki on binden ziyâde ola ve beytü'l mâl-ı hassa der-livâ-i Revan	5000
	Yaylakhâ	4000
	Mahsûl-ı post-ı vaşak der-liva-i m.	5000
	Mahsûl-ı beytü'l-mâl-ı avâm ki on binden aşağı ola ve mâl-ı ga'ib ve mâl-ı mefkud ve yava ve kaçgun ve 'abd-ı abık der-kazâ-i Revan gayri ez hasha-i hümayun	9000
Nahçıvan ³⁶⁶	Mahsûl-i ihtisâb ve boyahâne ve bozahâne ve meyhâne ve şem'hâne ve kassabhâne ve başhâne ve sabunhâne ve asesiye ve bâc-ı bâzâr ve bâzâr-ı esb tamgâ-yı siyah der-nefs-i Nahcüvan	250000
	Mahsûl-ı post-ı vaşak der-kaza-i Nahcüvan	2000
	Mahsûl-ı beytü'l-mâl-ı avam ki on binden aşağı ola ve mâl-ı gaib ve mâl-ı mefkud ve yava ve kaçgun ve abd-ı abık gayri ez hasha-i hümayun der-kaza-i Nahcüvan	9000
Şerür ³⁶⁷	Mahsûl-ı keştî der-karye-i Alişar	500
	Mahsûl-ı beytü'l mâl am ve hass mâl-ı gaib ve mâl-ı mefkud ve yava ve kaçgun ve abd-ı abık der nahiye-i Şerür	15000
	Mahsûl-ı post-ı vaşak der nahiye-i Şerür	2000
	Mahsûl-ı boyahâne der-karye-i Kürd Kendi	7000
	Mahsûl-ı boyahâne der-karye-i Alişar	2000
	Mahsûl-ı maden-i ? der nahiye-i Şerür	1000
Ağca Kal'a ³⁶⁸	Mahsûl-ı boyahâne der-karye-i Egrek tabi-i m. (Ağca Kal'a)	2000
	Mahsûl-ı post-ı vaşak der-livâ-i mezbur	3000
	Mahsûl-ı beytü'l-mâl am ve has mâl-ı gaib ve mâl-ı mefkud ve yava ve kaçgun ve abd-ı abık der-livâ-i mezbur	9000
	Mahsûl-ı cizye-i marhasiyye-i gebran livâ-i mezbur	1000
	Mahsûl-ı boyahâne der-karye-i Karabağ	2000
Aralık ³⁶⁹	Mukataa-i boyahâne der-karye-i Yenice tabi-i Aralık	10000

³⁶⁵ BA, TTD 633, s. 35, 66.

³⁶⁶ BA, TTD 633, s. 114.

³⁶⁷ BA, TTD 633, s. 162.

³⁶⁸ BA, TTD 633, s. 194.

	Mahsûl-ı maden-i ? der-karye-i Şeyh Hanlu tabi-i Aralık	300
Ordubâd ³⁷⁰	Mukata‘a-i ihtisâb ve boyahâne ve bozahâne ve meyhâne ve şem‘hâne ve tamgâ-yı siyâh ve bâc-ı bâzâr ve bâzâr-ı esb der-nefs-i Ordubâd	50000
	Mahsûl-i keştî der-nehr-i Aras der-nezd-i Ordubâd	7000
	Mahsûl-i post-ı vaşak der-livâ-i mezbûr	2000
	Mahsûl-ı beytû‘l-mâl-ı ‘avâm ki on binden aşağı ola ve mâl-ı ga‘ib ve mâl-ı mefkûd ve yava ve kâçkûn ve ‘abd-ı âbık der-livâ-i mezbûr	2000
Zar-Zebil ³⁷¹	Mahsûl-ı boyahâne	3000
	Mahsûl-ı post-ı vaşak der-nahiye-i Zar-Zebil	3000
	Mahsul-i beyt‘ül mâl-ı âmm ki on binden ziyade ola ve beytû‘l mâl-ı hasa der nahiye-i Zebil	50000
	Mahsûl-ı cizye-i marhasiyye-i gebran der nahiye-i Zar-Zebil	1000
	Aşiyân-ı balaban ve çakır ve atmaca der nahiye-i Zar-Zebil	1000
	Mahsûl-ı beytû‘l-mâl-ı ‘avâm ki on binden aşağı ola ve mâl-ı ga‘ib ve mâl-ı mefkûd ve yava ve kâçkûn ve ‘abd-ı abık der-nahiye-i Zar-Zebil	4000
	Yaylakhâ-i Turna Koruğı ve Boncuklu ve Ordu Çay ve Yüregir ve Egri Dere ve Kara Çay ve Gelin Kaya ve Serçelü ve Korkud Gedügi ve Keçi ve Balık ve Dibek Taş ve Korica Kurd ve Ak Yatak ve Beklemiş yaylasının dar canibi her kim yaylarsa üç yüz koyundan 1 koyun ve her haneden iki yüz dirhem yağ alınur	3000
	Yaylakha-i Gürak ve Sığircı ve Çaputsuz der nezdi karye-i Lebu zikrolunan yaylaklarda her kim yaylarsa üç yüz koyundan bir koyun ve her haneden iki yüz dirhem bac alınur	1000
Sisyan ³⁷²	Mukata‘a-i ihtisâb ve boyahâne ve bozahâne ve meyhâne ve şem‘hâne ve tamgâ-yı siyâh ve bâc-ı bâzâr ve bâzâr-ı esb der-karye-i mezbure (Culha)	100000
	Mahsul-i Culha	600000
Talin ³⁷³	Cizye-i marhasiyye-i gebran der nahiye-i Talin	500
	Rûsûm-ı yatakha-i nahiye-i Talin ve Armuy ve Abnik gayr-i ez Direklü Mugan	8000
Tüm Eyalet	Bad-ı heva ve arusiyye	59600
Tüm Eyalet	Âdet-i ağnam	122500
YEKUN		1613100

³⁶⁹ BA, TTD 633, s. 271.

³⁷⁰ BA, TTD 633, s. 289.

³⁷¹ BA, TTD 633, ss. 332-333.

³⁷² BA, TTD 633, s. 393..

³⁷³ BA, TTD 633, s. 246.

1727 tahriri sonucu tutulan icmal timar defterine göre, padişah haslarını oluşturan vergi kalemlerini; sanayi tesisleri (memleha, boyahâne, sabunhâne, şem‘hâne, tabbğhane, kasaphane, darbhane), ticaret vergileri (gümrük, mizan), köy hâsılları ve beytü’l-mâl vergileri oluşturmaktadır. Bu gelirlerin toplamı 9.179.299 akçedir. Bu miktar, eyalet toplam gelirlerinin % 66’sını oluşturmaktadır. Padişah haslarının gelirinde, ilk tahrir nazaran ikinci tahrirde yaklaşık 6 katlık (% 570) artış meydana gelmiştir.

Tablo 5.1.1.2. 1727 Tahririne Göre Padişah Hasları³⁷⁴

Nahiye	Nevî	Akçe
Revan	Mukataa-i gümrük-i Revan	1320000
	Mukataa-i sabunhâne-i eyalet-i Revan	84000
	Mukataa-i boyahâne-i eyalet-i Revan	84000
	Mukataa-i şem‘hâne-i nefis-i Revan	36000
	Mukataa-i debbağhâne-i nefis-i Revan	36000
	Mukataa-i kassabhâne-i Şehir ve Timur Yalak	60000
	Mukataa-i darbhâne	40000
	Mukataa-i pencik	50000
	Mukataa-i mizanlık-ı eyalet-i Revan	420000
Kırk Bulak	Yaka Veren, Genegir, Arınç, Çömlekçi, Yelkovan, Zak, Kemris, Çat Kıran, Azarlı, Azargani Mihmandar, Timurculu, Hacı Barak, Hacı İlyas, Zuker baban, Gök Kendi-i Ulya, Gök Kendi-i Sufla, Bere Keyf, Bicanî, Şeyh Kelva, Köhne Delüler, Ağca Viran-ı Kebir, Hamid kendi, Kızıl Viran, Kargulık, Yeni Kışlak, Keçilü, Kışlak-ı Gamar Gaçur	417840
Karbi	Nefs-i Karbi, Yatırıc, Serkevin, Nazarvan, Şehriman, Enik Kilise, Biyuvi, Çıplak Balgonlu, Hatun Bulağı, Taşlıca, Kul Derviş, Hayr Abâd, Haki, Üç Kilise, Aksaklu, İbrimlû, Eymürlü, Hacı Beglû, Kışlak, Molla Abdi, Musa Hacılu, Can Kada, Ekidlü, Hoca Yaralu, Keçilü Kos ve Cilli, Ağnadun, Kara Koylar, Samagar, Ali Beglû, başı Büyük, Cafer Abad, Molla Bayezid, Talin-i Sagir, Çal tepe, Günüre Kendi, Baradlı, Muganlı, İnce, Eğri Suvan, Ağca Kal’a, Hamid Ali Kendi, Suvar Bend, Halim Han, Halil Kendi, Sabunculu, Başkend, Uzun Kışlak, Güllü Kendi, Çıraklı, Bayburd, Miri Mirek	608324
Karni	Nefs-i Karni, Haraklu, Sa’adlı/Sabuncı, Ahda Han, Kıyılı Hisar-ı Uğla, Kuyulu Hisar-ı Sufla, İman Şahlu, Musa Hacı, Tak Tak, Delüler, Kara Kışlak, İşce Kışlak, Elmalu, Oğul	248000

³⁷⁴ Tabloda köylerin hâsılları Ek-9.2’de verildiğinden, burada tekrar verilmemiş, nahiyedeki padişah haslarının toplam hâsılı verilmiştir.

	Beglü, Pirî, Ayaslu-ı Kebir, Kolca Ali, Ayaslu-ı Sagir, Beruvend-i Çırçır, Düvin, Kariz Ağtağ, Masumlu Kebir, Haçalı, Yenice, Harun Berun, Dumanlı, Kerem Kamid Ali, Kasım Ali Kışlağı, Kıyuvi/Kelp Budak, Beyt'ül mâl	
Vadi	Nefs-i Vadi, Vadi-i Sagir, Vadi-i Zimmî, Kestenli, Karınca/Şişekli, Karınca, Karalar-ı Kebir, Karınca, Haramlı Meşedli, Kösiceli, Karalar-ı Sagir, Develi, Nasib Ali Kışlağı, Ağşar Yerlü, Kayacı/Pir İmam, Pir Gaib Kışlağı, Haçalı/Çiçekli, Saraylu, Sarı Musalı, Şirazlı, Taşlı Kaya, Gürevan, Çadırğan-ı Ulya, Çadırğan-ı Sufla, Reyhanlı, Çögender, Şakşak, Çukur Kendi, Kızıl Viran, Han Ahmed, İkiz	166512
Dere Çiçek	Dere Çiçek, Mezraa-i Gürnik, Mezraa-i Celladlu, Şehriyar, Çubuklu, Ferhad-ı Köhne, Sekudlu, Ağtu, Avazenik, Alekal, Suvank, Kömürlü, Merice Deresi, Merice Harabesi, Serakeyf, Beyt'ül mâl	64100
Abaran	Şişi Kaya, Kara Burun, Karbansaray, Tağnis, Elegez, Mezarınlü, Kene Kebir-i Diger, Abaranoğlu, Keçilik, Ali Mirek-i Sufla, Girek, Beyt'ül mâ	29000
Gökçe³⁷⁵	Nerendüz, Çemen Göl, Kara Deli, Büyük Ördek, Küçü Ördek, Şimakçı Berd, Göl-i Gökçe, Vardin, Kemid Bulağı, Buğday Tepe, Delican, Gür, Kal'acık, Kara Evren, Ak Kilise, Kızıl Evren/Öküz Eviran, Hacı, Kenzek, Dar, Elkovaniz, Kulalı, Bedkal, Deli kardaş, Azd-ı Köhne, keşiş Kendi, Boz Hane, Emir kendi, Kara Kilise, Bitli, Altun, Akbulak, Korcı Evren, Kızıl Taş, Emir yar, Ak Kilise-i Diger, Göl Kendi, Dake-i Büzürk, Dake-i Küçük, Cankur, Medellü, Delik Taş, Egnedur, Delinci	
	Mukataa-i göl-i Gökçe 300.000 s.12 898	300000
	Bac-ı rahdarlık der-naahiye-i Gökçe ma'a mezra	40000
	Vank-ı Senükere der-göl-i Gökçe ve mezra	1240
	Mübaşir-i Hayr Han derûn-ı karye-i Kal'acık	833
	YEKÜN	578770
Dere Alakes	Ahuri, Hamzalu, Havice, Murad Beg, Meşin, Yaycı, Çakar Yer, Haçık, Keledok, Girek, Merisillü, Ekev, Dakrend, Arpa, Ahasgu, Çıbık, Kızıl Göz/Şeker Beglü, Egneviz, Bağcecik, Zeyd, Kozluca, Kesen Göz, Çatakcı, Keiş Viran, Artun, Cisi, Çakulu, Kaşga, Engöri, Bilsin, Çavuncuk, Arulay, Ekenlü, Gerinüd, Ayane, Vartanis, Vahşini, Ağca Vank, Pentum, Ak Kilise, Kız Kal'ası, Kuytul, Sadır Beg Han Kışlası, Meydan/Ali Kışlağı, Alagez, Şah Yurdu, Erdeş, Kemen Külül, Şallı Sultan, Çöris, Öte Köy, Rulkerd, Keşiş kendi, Baş köy, Kenisek, Yenice, Vartabul, Mürzak, Erkir, Malki, Gökvanis, Çor, Çağatay, Dedelü, Asafî, Boşadır/Zaylaklu, Ezdek, Ahlı, Zeyne, Seküenal, Mırmır, Gün Ali, Köçe Beg, Burun, Direk, Kal'a Beg, Bir Hasanlu, Salçı, Kürd Emir,	380947

³⁷⁵ İcmal defterine kaydedilen Gökçe ve Mezraa nahiyeleri, mufassal defterlere kaydedilmemiştir.

	Gümüşcik, Tuz, Erşih, Çol, Başlu, Gömer, Kayud, Ahta, Kimvay, Kabalu, Merduy, Koşucu Harabesi, Kara Vank, Muganlu/Yurd, Mere Duz, Beyt'ül mâl	
Mezraa	Büyük Yenice, Derbend-i Salı, Karanlık Dere, Hankuz, Adıyaman, Ozan Hacı, Küçük Yenice, Selam-ı Aleyk, Kübranûs, Sikud, Vane Van, Kızıl Depe, Kara Kenenik, Kar Han, Kızılca, Ağca Kelekid, Veli Kendi, Kazancı, Dükürek, Nacidam, Yalaklı, İn Kendi, İlanlu, Keşiş Kendi, Kedi Kara Bulak, Kızıl Kilise, Sekudlu Kara Bulak, Kırk Bulak, Basar Geçer, Keşiş Kendi, Sulak, Koşıcı, Deli Ağa Han, Hatun Kendi, Ağca Kal'a, Merak, Nefs, Kara Suat, Zut, Göledek, Cebin, Ardanuç, Şah Nazar, Egrice, Mahsul-i beyt'ül mâl	219792
	Bac-ı rahdarlık der nahiye-i Gökçe ve Mezra	20000
Sürmeli	Sürmeli, Kalın maa mahalle-i Cancavan, Halife Beçin/Alı Han, Haramlı, Bertuban, Ak Ozan, Ağrica, Gültaş, Ağdiz, Dere kendi, Kenzek, Kayalı, Kuru Ağaç, Şiş Depe, Timur Sıçan, Kızıl Kışlak, Nefs-i Kazan, Han Derviş, Kara Evren, Çini, Ali Köse, Güllüce, Molla Ömer, Abbas Güli, Ebu Cihanlu Atluca, İvaz kışlağı, Astakna, Tav Sekenlü/Kara Hüseyinlü, Katırlı, Kulacan-ı Ulya, Kulacan-ı Sufla, Baş Mersuvan Kışlağı/Mübarek, Zive mersuvan, Kışlak-ı Kızıl Bulak, Arslan Dere, İnce, Hasan Han, Kırım, Hadem Kışlağı, Eğrek, Kara bulak, Sekudlu, Kara Kal'a, Birceli Göl, Süker Kendi, Kamışlu, Sarı Abdal, Yürek Kendi, Bübrek Kendi, Yaylak-ı Göksi Güzel, Beyt'ül mal	225680
	Memleha-i Kulb	500000
İğdır	Molla Ahmed, Arabkirli, Ahi Hamid, Kara Hamid, Çıraklı, Yayı, Kasım Han, şeyh Hasan, Ahsene Hane, Hoşcir, Ahi Veys, Halifeli, Er hacı, Çıraklı, Mağrib Abâd, İbrahim Abâd, İğdır, Nevruzlu/Ağcalu, Kızıl Zakir, Bilur, Kazancı, Ağavird, Sarı Çoban, Yanık, Alın, Avcı, Kışlak-ı Cafer, Zengene, Tecirli, Ümran, Kışlak-ı Degirli, Kara Harlı, Durmuş Kışlağı, Davudlu, Kürekli-i Ulya, Kürekli-i Sufla/Nefs Kışlağı, Kürekli, Mustafa Beg Kışlağı, Karacalar Kışlağı, Sarıcalar Kışlağı, Çidemli, Taşlı, Hasan Beg Kışlağı, Şamdan Gelen, Şireci, Ala Hacı, Kürekli Nazar Ali Kışlağı, Kümbed, Kara Hisar, Kızıl Kal'a, Toç, Güregi, Adetli, Tokat Şalı-ı Ulya, Kara Hacı, Öküzlü, Ali Han Hacı, Timurlu Kışlak, Resullu, İbrahim Hacı, Ali Kışlağı, Çudulu, Davudlu-ı Sufla, Tokat Şalı-ı Sufla, Han Ahmed Kışlağı, Rahatlı, Atlucalu, Rüstemlü, Mahsul-i Beyt'ül mâl, İsmailü, Arhaşan, Çıraklı, Aşık Hasan, Kasım Han, Kara Göl, Kul, Boncuk, Yel Girmez, Çüçeklü ve Saru Abdal	531982
Aralık	Sultan Ali Kışlağı, Gulam Ali Kışlağı, Mesni, kışlağı, Mustafa Kışlağı, Ayılı Kışlağı, Eminlice, Kuturlu, Terzili, Kal'acık, Köçeklü, Hüdâ abâd, Kara Veli, Abbas Abâd, Aratan Berekli, Şirin Canlı, Yengice, Nakarlı, Alâ Hacı, Güvenlü, Şehrimanlı, Kal'alı, Şandan Gelan, Oruç, Kuzu	189680

	Güdenlü Kışlağı, Ali Kamerlü, Behreken Tepe, Adetli, Ahurlu, Kara Koyunlu, Sicirli, Celayirli, Sagir Kışlağı, Derenli, Kuzay, Kal'acık, Gülli Top ve Kara Taş, Beyt'ül mâl	
Şerür	Koşucu, Dudneki, Zaviye, Kışlak-ı İshaklı, Urutlu, Kazancılı, Kışlak-ı Mirza Ali, Şehriyar-ı Ulya, Nureşin-i Ulya, Oğlan Şahlu, Makte, Kürd kendi-i Sufla, Kürd Kendi-i Ulya, Çomakız-ı Ulya, Çomakız-ı Sufla, Mesudlu, Ahi Ahmed, Alishar-ı Sufla, Mugancık/Sinilü, Kışlak-ı Nacak, Keştar, Artaban, Dervişler, Kargın-ı Ulya, Kışlak-ı Gaib Kulı, Kaçtıhan Kışlağı, Memiş Abâd/Zulkadir-i Kargın, Babaki Kargın, Kelp Depe Kargın, Bedirlik, Arab Yengice, Abbas Kışlağı, Yarıcı-ı Ulya, Eyiklü, Sipakun, Köse Han, Yarıcı-ı Sufla, Kışlak-ı Dulkadir, Uğurtaş, Kargın-ı Sufla, Kal'acık, Aralık-ı Ulya ve Sufla, Kazancılı, Alishar-ı Ulya, Nureşin-i Sufla, Kara Burç, Şehriyar-ı Sufla, Yalnız Ağaç, Mülk Kendi, Kışlak-ı Yurudu, Şilim, Yarıcı-ı Sufla,, Alvar, Arıstan, Begdilli, Ahi Kehriz, Tenegi, Belit Abâd, Depe Kal'ası, Uzun Abâd, Kışlak-ı Kuzay, Kışlak-ı Çatuk Alan, Kışlak-ı Şah Hüseyin, Kışlak-ı Canlar, Kışlak-ı Dervişler, İsaca, Hallac, Şehzad Budağı, Ferhad Arhı, Behram Han, Silli-i Sagir, Halim, Kışlak-ı Han Abâd, Apsaca Abâd, Abdullah Abâd, Damadın, Begdilli, Taş Argu/Mülk Kendi	660856
Makü	Mahsul	250000
Sederek	Nefs-i Sederek, Kürekcik, Esti, Gürlavik, Ak Göl, Güllüce, Kara Depe, Hatun Kerzi, İsa Han, Mola Halil, Hanım Kendi, Dere Beg, Yağangan, Sükudlu, Hacı İslam, Bey Kendi, Öküz Yatur, Naci Han, Girılan, Kara Bulak, Hazal, Kara Horzatlı, Taş Kışlak, Cebra Begli, Beyt'ül mâl-ı am, mahsul-i maden-i boza?	68200
Zar-Zebil³⁷⁶	Uşacık, Arami, Yenice, Gerek, Henk Tale, Çarkvar, Akdiyan, Vank, Keşiş Kendi, Yanşak, Meydan, Cebki, Barsak, Letu ?, Mercimek, Ak Kilise, Begcük, Budar, Kayadı, Camga Cemal Dere, Dişdek Cemal Gökçe, Zar, Aya Han, Hamid Kadim, Ulak Batmaz, Kal'a Kendi, Daş Kendi, Kızılca, Selamaleyk, Piruz, Yelte, Çatan, Kara Göz, Pilli Dere Gökçe, Çerkeş Zar-ı Zebil, Çerkeş Kuzay, Çerkeş Güney, Şanaz, Haluykom, Seray, Aşkuş, Mevzi, Suvaçer, Esrik, Çoban Korkmaz, Taş-ı Akan, Kal'a Boynu, Çavdar, Debin, Barudlu, Deve Çukur, Kelvençar, Kadılı Ali, Özi, Kullar, Kara Kışlak, Tönbeliçe, Karı Kışlak, Yusufu, Abid Verdi, Hayat Han, Ulu Han, Mehmed Kışlağı, Eleklü, Baba Kışlağı, Abdurrezzak, Gökşi, Ali Kışlağı, Koca Ahmed, Çarçı Kışlak, Nefislü, Kamuran, Veli Han Kışlak, Bedir Han Kışlak, Şahme, Hoca Ali, Ahmedlü, Karacalu, Gün Doğmuş, Piri Kışlağı, Cüvan Merd, Davud, Şeyhlü, Hatim, Hürdekâr-ı Kebir, Hüdekâr-ı Sagir,	

³⁷⁶ “Nahiye-i mezburede olan karyeler hali an er-reaya olmağla haric ez defter kalmak üzere isimleri icmale kayd olundu. Fi 25 Ş sene 1140” (BA, TTD 898, s. 120).

	Masum Ali, Mirahur Kışlağı, Kazak, Tokut, Mehmed Han, Şah Mehmed, Zerire Kulu, Sabit Kışlağı, Koçkar Kışlağı, Karaca kışlağı, Şah Kerem Kışlağı, Ağa Beg Kışlağı Sagir, Ağa Beg Kışlağı Kebir, Karacalu, Pırbudak, Murad Han, Hira Beg, Şugayıp, Eliklü Kışlağı, Zımmi Kışlağı, Halife Kışlağı, Tale Kışlağı, Behram Kışlağı, Hazer Kışlağı, Mekke Kışlağı, Sulu Kışlağı, Kumla Kışlağı, Şahin Kulu Kışlağı, Zımmi Kışlağı Sagir, Hümer Kışlağı, Mahir Kışlağı, Haşim Kışlağı, Çerağlu Kışlağı, Kulu Han Kışlağı, Masum Kışlağı, Deli Han Kışlağı, Şatır Kışlağı, Ali Kışlağı, Çavdarlar Kışlağı, Zaman Kışlağı, Belderkan, Yarımkenk, Kovanlı, Ağa Kışlağı, Çan Ali Kışlağı, Hangidar Kışlağı, Kalemder Kışlağı, Mihman Kışlağı, Kara Hanlu, Abbas Kışlağı, Karçaka Kışlağı, Timur Han Kışlağı, Bedir Hanlu Kışlağı, Koca Kurd Kışlağı (35 adet)	
Şüregel	Gümri, Hırnık, Derviş Ali, Güllü Kendi, Dede Fakih, Nermin Ali Kışlağı, Terzili/Cömerd Kendi, Güllüce-i Ulya/Ali Taşanlı, Savzalı, Laleci, Çubıkçı, Gökçe, Alıncak/Tatar Kendi, Mileş, Sulu Çay/Nur Taşanlı, İlsin, Gül Kendi, Şarabhane, Akduvar, Kızıl Mezar/Satan, Köçeklü, Suca Kesen/Şah Termutmum, Seküdlü, Kara Kışlak, Ak Bulak, Kıpçak, Seyfi Kulu Kışlağı, Güllüce, Mescidlü, Çubuklu, Kindlü, Yusufu v. Kışlağı, Livadan, Kuş Yatak/Halil Kendi, İnlüce, Kara Taş, Hacı Bayram/Arat Köhne, Murad Han, Kara Ören/Çıraklu, Karbansaray, Çakmak, Nazır Ali, Taş Bulak, Bayram Kışlağı, Mahsûl-ı beytü'l-mâl-i am ve hisse der livâ-i Şüregel	165500
Nahçıvan	Nefs-i Nahçıvan, Hacı Abâd, Halife Düz, Bedehşan, Halil Harabesi, Yarımca m., Zeyneddin, Uzun Oba, Şeyh Mahmud, Gül Depe, Yenice m.	240129
Alınca	Girne, Taltak, Kara Kilise, Nureşin, Hoş Keşin, Kal, Şurud, Yumra, Taş, Hangâh, Anzur-ı Ulya, Betüvas, Anzur-ı Sufla, Anzur-ı Miyan, Mikail m., Berdik, Kazancı, Cemaleddinlü, Güregüm Yar, Kuznud m., Kelle Tak, Mahsûl-ı beytü'l-mâl-i am ve hisse nahiye-i m. gayri ez hashâ-i mir-î mirân-ı Revan	178261
Sair Mevazi	Göynük, Geçid-i İslam, Nahaçur, Seven Merç-i Ulya, Tağça Zikir, Alagöz, Kahmat, Araksa, Yayalu, Sarav/Serab, Rızban m., Vaygız, Müren Şah, Mahsûl-ı beytü'l-mâl-i am ve hisse nahiye-i m.	68780
Dere Şahbuz	Nefs-i Şahbuz, Keluy, Böri, Kömür, Tağ, Bayramlu, Geçid-i Zımmi, Gügü, Gencelud, Kara Boyalık, Terkeş	63645
Mülk-i Arslan	Şeyh Yusufu, Çehre, Çalı Kışlağı, Lizird, Bayır, Kerem Çatağı, Bozgav, Kara Kuş	95869
Mevazi-i Hatun	Dekin, Görediz, Oğıym, Ak Hacı, Mahsûl-ı beytü'l-mâl-i âmm ve hisse nahiye-i m.	17135
Karabağ	İzeneberd, Memleha, Bileci Kışlası, Kara Bulak, Kışlağ-ı Arkaşağı Göçeri, Nefs-i Karabağ, Hancav, Kışlağı Şikan,	177289

	Kışlağ-ı Huslu an Göçeriyân, Bulgan, Karüvek, Mahsûl-ı beytü'l-mâl-i am ve hisse nahiye-i m.	
Kışlağan	Yemhane, Küçük Tumin, Yezd-Abâd, Debid Abad, Hocam Viridi m., Yenice, Karaca Kendi, Kızılca Kışlak, Yarım Kaya, Şeyh Hamzalu, Kara Ağa, Büyük Tumin, Behram, Molla Hamdi m., Uzun Oba, Kayaşlu, Ağsınca m., Gülâbi, Abdallı, Halifelü, Mahsûl-ı beytü'l-mâl-i am ve hisse nahiye-i m.	234042
Dere Şam	Baş Kend, Dib Kend, Orta Kend, Culha	30695
Azadciran	Best, İlacı, Sercü, Berağ, Biylü, Celtab, Azad, Hangah-ı Ulya, Dane Kırt, Gülaki, Göçeri, İğliş-i Sufla, Sal, Yaycı, Mukri, Nuşrevaz, Yenvi, Behrud, Esen Yolu, Nefs-i Azadciran, Halillü, Merendez, Diriş, Uluş, İğliş-i Ulya, Destek, Burtak, Nefs-i Ordubad, Yenice	379978
Şerlut	İnemiş-i Sufla İnemiş-i Ulya Atabad Kenzek Teş Tuş	18961
Dere Nörgüt	Nefs-i Dere Nörgüt, Yıltak, Orta Miri, Henuris, Derek, Merek, Hacatı	17509
Sisyan	Nefs-i Sisyan, Ziyaradır, Yaylak-ı Salbartur, Alilü, Araksay, Beçin, Orta Kebir, Ağahi Ahla Yatan Betis Araksay-ı Diger Şeyhlü Saki Göçerni Kıyurak Beşek Mahruy Deste Gird Ağca Kend Öz Eşkimür Kamgan Seki Eklekud Salın Erikli Yol Keşiş Kendi Kal'acık Bazar Çalı Talus Pirmagud Kara Kilise Kömür Kızılca Givas Belek Talib Abad Şikâr Hurendüz Berdir Geledok Mahsûl-ı beytü'l-mâl-i am ve hisse nahiye-i m.	188658
Yekûn		9.179.299

5.1.2. Beylerbeyi Hasları (Hass-ı mir-i mirân)

Çukur-Sa'ad Beylerbeylerine ait hasların 1590'da vergi kalemlerini; çeşitli rüsumlar, çiftlik, bağ, bahçe, tarla, mabeyn³⁷⁷ ve köy hâsılları oluşturmaktadır. Defterde özellikle tahririn yapıldığı dönemde beylerbeylik makamında bulunan Hızır Paşa'ya ait haslar hakkında bilgiler bulunmaktadır. Yukarıda da belirtildiği üzere ilk tahririn yetersiz bilgileri sebebiyle, sağlıklı bir has tespiti yapılamamıştır. Zira aşağıdaki tablodan da anlaşılacağı gibi, gelir toplamı oldukça az görülmektedir. Gelir rakamındaki düşüklük aslında gerçeği de ifade edebilir. Çünkü buraya atanan beylerbeyiler, yukarıda da belirtildiği gibi, aynı zamanda başka bir eyaletlerin de beylerbeyidir. Dolayısıyla gerçek has gelirleri asıl eyaletlerinden tevcih edilmiş, burası ise bir nevi yan gelir olarak düşünülmüş olabilir. Bu meyanda ilk tahrir defterine göre beylerbeyi hassının gelir

³⁷⁷ İlk tahrirde mabeyn vergisinin hangi cihete ait olduğu kayıtlı olmamasına rağmen, ikinci tahrirde beylerbeyi hassı içerisinde gösterilmesi sebebiyle bu vergi, ilk tahrir için de beylerbeyi haslarına kaydedilmiştir.

toplamı 189.584 akçedir. Bu gelir eyaletin toplam gelirleri içerisinde % 1’lik bir hisseyi ifade etmektedir.

Tablo 5.1.2.1. 1590 Tahririne Göre Beylerbeyi (Mir-i mirân) Hasları

Nahiye	Nevî	Akçe
Revan ³⁷⁸	Rüsûm-ı berâvat ve tezâkir ez cânib-i mir-i mirân-ı dâd-âmed der- vilâyet-i Revan	15000
Nahçıvan ³⁷⁹	Rüsûm-ı tezâkir tımarhâ-i sipahiyan ve zûema-i vilâyet-i Revan	20000
	Çiftlik ma’a bağ ve bahçe ve çar-divar ve zeminha-i Şah Kulu sultan ki Yavada bağı dimekle ma’ruftur malikâne-i mülk mebnî Hızır Paşa mir-i mirân-ı vilâyet-i Revan ber muceb-i hüccet-i şer’iyye hâsıl-ı divanî	1000
	Zeminhâ-i Budak Beg tabi-i Nahcûvan malikâne-i mülk mebnî Hızır Paşa mir-i mirân-ı vilâyet-i Revan ber muceb-i hüccet-i şer’iyye hâsıl-ı divanî	2000
	Bağ ve bahçe ve Tün Bağı ve Hüseyin Beg Bağı ki Şah Bağı dimekle ma’ruftur tabi-i Nahcûvan malikâne-i mülk mebnî Hızır Paşa mir-i mirân-ı vilâyet-i Revan ber-muceb-i hüccet-i şer’iyye hâsıl-ı divanî	2000
	Karye-i Tonbul tabi-i Nahcûvan malikâne-i mülk mebnî Hızır Paşa mir-i mirân-ı vilâyet-i Revan ber-muceb-i hüccet-i şer’iyye hâsıl-ı divanî	55000
	Karye-i Pullu tabi’-i Nahcûvan malikâne-i mülk mebnî Hızır Paşa mir-i mirân-ı vilâyet-i Revan ber-muceb-i hüccet-i şer’iyye hâsıl-ı divanî	12000
	Karye-i Çehri malikâne karye-i mezbure	23450
	Bağ-ı Kara Budak haliya der tasarruf-ı hazret-i Hızır Paşa kıt’a 1,5 ber vech-i maktu’	250
Alınca ³⁸⁰	Karye-i Hangâh malikâne-i karye-i mezbûre	20884
Revan ³⁸¹	Mahsûl-ı mâbeyn-i tımarhâ-i sipâhiyan liva-i Revan ve gılman ve mustahfızan ve azâban-ı kal’a-i Revan ve havâli	25000
Ağca Kal’a	Mahsûl-ı mâbeyn-i tımarhâ-i sipâhiyan ve gılman ve mustahfızan ve azâban-ı liva-i mezbur	5000
Zar-Zebil	Mahsûl-ı mâbeyn-i tımarhâ-i sipâhiyan nahiye-i Zar-Zebil	3000
Talin	Mahsûl-ı mâbeyn-i tımarhâ-i sipâhiyan mâbeyn-i mustahfızan ve azâban-ı nahiye-i Talin	5000
Yekûn		189584

1727 tarihli tahrirde ise beylerbeyi hassının gerçek gelir değeri icmal defterde kaydedilmiştir. Bu defter kayıtlarına göre beylerbeyi hassının gelir kalemlerini; köy hâsılları, bad-ı heva türü vergiler, yaylak ve mabeyn vergileri ile Revan şehir

³⁷⁸ BA, TTD 633, s. 66.

³⁷⁹ BA, TTD 633, s. 110, 114.

³⁸⁰ BA, TTD 633, s. 351.

³⁸¹ BA, TTD 633, s. 35.

merkezinden toplanan muhtelif vergiler oluşturmaktadır. Revan şehir merkezinden toplanan vergiler; ispençe, buğday, arpa, erzen, nohud, mercimek, zegerek, çeltük, pamuk, bağ, meyve, bostan öşürleri, kevvare, keten, dönüm, arus, tapu-yı zemin, hariceyn, asiyab, niyabet, kışlak, yatak ve ağnam resimleridir³⁸². Bu dönemde hasların toplam geliri 727.285 akçe olarak kaydedilmiştir.

Tablo 5.1.2.2. 1727 Tahririne Göre Beylerbeyi (Mir-i mirân) Hasları

Nahiye	Nevî	Akçe
Revan	Nefs-i Revan tabi'-i m.	112225
Kırkbulak	Karye-i Uluhanlu	58000
	Karye-i Tereköpen	60000
	Karye-i Aramuy	7000
	Karye-i Yenice	17000
	Karye-i Şirabâd	62580
	Karye-i Gelele	22000
	Karye-i Talaşlu	16000
	Karye-i Sa'adabâd	8000
	Yekûn	250580
Karbi ve Karni	Karye-i Begcuvarlı	13000
	Karye-i Yıva	12000
	Karye-i İştirak	32000
	Karye-i Erdeşir	14000
	Karye-i Zührablu	6000
	Karye-i Kurban Kulu/Toprak Kal'a	11000
	Yaylak-ı Elegez	10000
	Yekûn	98000
Kırk Bulak	Karye-i Kulu Han	6500
	Karye-i Kara Bayram	3000
	Karye-i Kara Çadım	3000
	Karye-i Halifelü	6000
	Karye-i Gökçenik	8000
	Nısf-ı bâd-ı hevâ ve cürm-i cinayet eyâlet-i Revan gayrı ez havass-ı hümayûn ve evkaf ve zeamet-i serbest	100000
	Yaylakha-i Eyalet-i Revan	100000
	Mahsul-i mabeyn-i mustahfizan ve azaban ve canib-i gayrî ve besad ve arûsane-i mezkûrun ve tımarhâ	20000
Nahçüvan	Karye-i Haçe Perak tabi'-i Nahcûvân	19980
	Yekûn	266480
Yekûn		727285

³⁸² Bu vergilerin ayrıntılı dökümü için bkz. Şehir gelirleri kısmı.

Beylerbeyi haslarının gelirleri, iki tahririne göre, yaklaşık 4 katlık (% 400) bir artış göstermiştir. Yukarıda da ifade edildiği gibi, yüzde oranındaki artış miktarı gerçek rakamı tam yansıtmamaktadır.

5.1.3. Sancakbeyi Hasları (Hass-ı mirliya)

Çukur-Sa'ad Eyaleti'nde sancakbeyi haslarına ayrılan gelir kaynaklarından bazıları, 1590 tarihli kanunda zikredilmiştir. Kanunnâmede zikredilen gelir kaynaklarından birisi bad-ı heva vergisidir. Bu kanuna göre, bâd-ı hevâ gelirleri, -umum Osmanlı ülkesinde uygulanan kanuna uygun olarak- serbest zeamet ve timarlarda sipahinin, serbest olmayan timarlarda ise, yarısı sipahinin, yarısı da sancakbeyinindir³⁸³.

Yukarıdaki malumatın haricinde 1590 tarihli defterde sancakbeyleri gelir kaynakları hakkında çok az bilgi verilmiştir. Bu defterde Bayezid Kalesi önceki mirlivası Suvar Bey ve sonraki mirlivası Ali Bey, Tecnî mirlivası Kaya Bey, Gökçe mirlivası Fazlullah Bey, Abaran mirlivası Karahan Bey, Akçakal'a mirlivası Yakub Bey ve Makû mirlivası İvaz Bey'e ait kayıtlar bulunmaktadır. Ancak bu kayıtlar, zikredilen sancakbeylerine tevcih edilen hasların neler olduğunu ve dirlik miktarını izah edecek düzeyde bilgiler içermektedir. Tablo.x'de bu yetersiz bilgiler verilmiştir.

Tablo 5.1.3.1. 1590 Tahririne Göre Mirlivâ Hasları

Nahiye	Nevî	Akçe
Revan ³⁸⁴	Zemin der-tasarruf-ı Suvar Beg mirlivâ-i Bayezid Kal'ası resmin ve behresin virür bir öküzlük	25
	Zemin-i yoncalık der-tasarruf-ı Kaya Beg mirlivâ-i Tecnî 6 kilelik	
	Bağ-ı Tokmak der-tasarruf-ı Kaya Beg mirliya-i Tecnî kıt'a 1 ber-vechi maktu' fi sene	40
	Karye-i Eşnek tabi'-i Talin, bağ ve bağçe-i İmam Kulı haliya der-tasarruf-ı Ali Bey mirliya-i Bayezid Kal'ası ber-muceb-i hüccet-i şer'iyye kıt'a 4	
	Karye-i Vadi-i Kebir, bağ-ı Tokmak Sultan der-tasarruf-ı Fazlullah Beg mirliya-i Gökçe kıt'a 1 ber-vechi maktu fi sene	40
Karbi ³⁸⁵	Karye-i Sagur tabi'-i Karpi, çiftlik der-tasarruf-ı Karahan Beg	

³⁸³ Kanunnamede "... zü'amâ ve erbâb-ı tımarın kızların resm-i arûsâneleri sancağa kayd olunan sancağa ve hâssa-i hümayûna alınur ...", "rûsûm-ı 'arûsâne dahi hâssa-i hümayûndan ve mîr-i mîrân ve mirlivâ hâslarından zeâmetlerden ve sâyir serbest olan tımandan bâkire kızdaki altmış ve yine avratdan otuz akçe mezkûrun zâbitleri olub vesâyir erbâb-ı tımarın nısf-ı arûsiyyesin ağaları alub ve nısf-ı âherin mîr-i mîrâna kayd olunan mîr-i mîrâna ve mirlivâyâ ve ze'âmete kayd olunan zâbitleri alurlar ..." ifadeleri geçmektedir.

³⁸⁴ BA, TD 633, s. 35, 36, 216, 247.

	mirliva-i Abaran öşrün virür	
	Karye-i Halife Kendi nam-ı diğer Babaka tabi'-i Karpi, çiftlik der-tasarruf-ı Yakub Beg mirliva-i Akçakal'a öşrün virür	10
	Bağ der-tasarruf-ı Yakub Beg mirliva-i Akçakal'a ber-vechi maktu' fî sene	10
	Bağ der-tasarruf-ı Yakub Beg el-mezbûr ber-vechi maktu' fî sene	15
Dere Şahbuz ³⁸⁶	Bağ der-tasarruf-ı İvaz Beg mirliva-i Makû kıt'a 1	40
Tüm Eyalet	Nısf-ı bad-i heva	1980
Yekûn		2160

1727 yılında da bölgedeki sancakbeylerine ait haslardan sadece Makû Sancağı'ndan bahsedilmiş, diğerleri hakkında hiçbir kayıt düşülmemiştir. Zikredilen tarihe ait icmal defterde Makû Sancakbeyi hassı hakkında şu kayıt düşülmüştür; "... bundan böyle 'imâr ve hıfz u hırasat ve din ü devlet-i aliyyede sadâkât ve istikâmet ile hıdmât-ı hümmât-ı hümmâyûnda bezl-i maktûr itmek şartıyla Makû Nahiyesi 'ne tabi' nefis-i kal'a-i Makû ma'a kurâ-i sâire seksen altı ve iki yük seksen üç bin yüz altmış beş akçe yazısı olan karyeler havass-ı hümmâyûndan ifrâz ve Makû Sancağı mutasarrıfına hass olmak üzere senevî beş kese akçe mâl ile livâ-i mezbûr ber-vechî yurtluk ve ocaklık mir-i mumaileyhe (Yunus Bey) tevcih olunmak... fî 22 Za 1143 ”.³⁸⁷ Bu kayda göre; Abbas, Abdulleyb (Andalib), Acıgöl, Ak Yaylak, Ak Bulak, Ali Kocalı, Arablı, Aşıyan-ı Balaban ve Çakır ve Atmaca, Ayduvar, Babalı, Bağcacık, Baş Bulak, Bezirgân Bulağı, Bükicen maa mahalle-i Abdullah, Cersad, Çekenli, Çokcaça, Çök, Dik an cemaat-i Dünbilli, Dikme, Dönebik, Düşüm, Geçüd, Güllice, Hacı Kebir, Hacı Mekke, Hacı Sagir, Hacı Ustan, Hatu, Hatun Kerzi, İbrahim, İnce Kal'acık, Kal'a-i Makû, Kaltegan, Kapan Basan ?, Kara Bağ, Kara Hasan Dünbilli, Kara Kışlak, Kara Kilise, Kara Kilise an cemaat-i Dünbilli, Kara Sever Maa Hallac ve Şirdak Dam, Kara Süvari, Karaca Viran, Karagülekne, Kargulu, Keşiş Harkı, Keşmir Depe, Kışlak-ı Toklu Ağıl, Kızıl Tağlı, Koyuncı-yı Büyük, Köseler, Kutlu Düz, Mecdin, Mehmed Ağa, Meydan an cemaat-i Dünbilli, Mezra'a, Dünbilli, Miri, Murad Verdi an cemaat-i Dünbilli, Muradlı, Niyaz, Öküz Yatur, Payur, Purnak, Reyhan Dünbilli, Rüstem, Sakurlı, Sebat, Sefer Kulı, Sever Beg, Süvet, Şahin Ağa Kışlağı, Şimal, Taşdem, Tatarlı, Türkan an cemaat-i Dünbilli, Uzun Gülli, Üç Taş, Yanımış, Yar Hödük, Yardanlar, Yaylakha-i Kızın Süri

³⁸⁵ BA, TD 633, s. 88.

³⁸⁶ BA, TD 633, s.148.

³⁸⁷ BA, TTD 898, ss. 5-6.

ve Kon Hacı, Yola Geldi, Yumrudaş, Yusuf, Zakirli, Zerdallı ve Zir köylerinin hasılı olan 893.163 akçe mirliha hassı olarak kaydedilmiştir.

5.1.4. Zeamet ve Timarlar

1590 yılına ait defterden, Revan Eyaleti'ndeki bağ, bahçe, çiftlik ve değirmenlerin önemli bir kısmının zeamet ve timara verildiği anlaşılmaktadır. Nitekim bir vakıf kaydında geçen "... zikrolan bağın maktu' sahib-i arza eda olunduktan sonra..." veya "... çiftlik-i mezbûrun öşrin ve asiyab ve dinkhane ve kâr-gâhlık ve behre sahib-i arza eda eyledikten sonra ..." yahut "... hassa çiftliği bağ değilse rabi' hasılı sahib-i timaradır" gibi kayıtlara göre, bağ ve bahçeler timara (zeamet ve timar) tahsis edilmiştir. Çiftliklerin mühim bir kısmı ise zeamete verilmiştir.

Yukarıda da belirtildiği üzere, serbest zeamet ve timarlarda sipahinin, serbest olmayan timarlarda ise, yarısı sipahinin, yarısı da sancakbeyinin olan resm-i arusiyye gelirleri de zaim ve sipahinin gelir kaynaklarından biridir.

Tablo 5.1.4.1. 1590 Tahririne Göre Zeamet Ve Timarlara Ait Bâd-ı Heva ve Arusiyye Gelirleri

Nahiye	Nevî	Akçe
Revan ³⁸⁸	Resm-i arusane-i sipahiyan liva-i Revan ve gılman ve mustahfızan ve azâban-ı Revan ve havâlî	1000
	Nısf-ı bâd-ı heva ve arûsiyye-i timarha-i sipâhiyan der nahiye-i Revan ve Karpi ve Abaran ve Şarabhane gayr-ı ez timarha-i serbest	500
Ağca Kal'a ³⁸⁹	Nısf-ı bâd-ı heva ve arûsiyye-i timarha-i sipâhiyan gayr-ı ez timarha-i serbest der-nahiye-i mezbur	2000
	Resm-i arusane-i sipahiyan ve mustahfızan ve azâban tevabih-i mezbur	200
Aralık	Nısf-ı bâd-ı heva ve arûsiyye-i timarha-i sipâhiyan der nahiye-i Aralık gayr-ı ez timarha-i serbest	2700
Ordubâd ³⁹⁰	Nısf-ı bâd-ı hevâ ve 'arûsiyye-i timarhâ-i sipâhiyân gayr-ı ez timarhâ-i serbest der-livâ-i mezbûr	1000
Zar-Zebil ³⁹¹	Nısf-ı bâd-ı heva ve arûsiyye-i timarha-i sipâhiyan der nahiye-i Zar-Zebil gayr-ı ez timarha-i serbest	3000
Sisyan ³⁹²	Nısf-ı bâd-ı heva ve arûsiyye-i timarha-i sipâhiyan der-nahiye-i-Sisyan ve bazar hâli gayr-ı ez timarha-i serbest	2000

³⁸⁸ BA, TTD 633, s. 66.

³⁸⁹ BA, TTD 633, s. 194.

³⁹⁰ BA, TTD 633, s. 289.

³⁹¹ BA, TTD 633, s. 333.

³⁹² BA, TTD 633, s. 365.

YEKÜN	12400

Zeamet ve timarlara tahsis edilen çift resmi ve bağlantıları ile ziraî üretim mahsülleri en önemli gelir kaynaklarıdır. Bununla birlikte bölgedeki aşiret ve kabilelerin ziraî üretimden elde ettikleri gelirlerin vergisi de timara tahsis edilmiştir. Nitekim 1590 tarihli kanunnamede “... vilâyet-i mezbûrede olan ‘aşâyir ve kabâil mütemekkin oldukları karyelerde zirâ’at ve hırâset iderlerse resm ve behrelerin sâhib-i arza eda idüb ...” denilmektedir.

1590 tahririnde yukarıda belirtilen gelirleri sahib-i arz sıfatıyla tasarruf eden zaim ve sipahilerin isimleri ve kimin hangi köy, mezra, kışlak veya yaylağı tasarruf ettiği hemen hemen hiç zikredilmemiştir. Bu sebeple sadece zeamet ve timarların gelir toplamı verilebilmiştir. Buna göre, zaim ve sipahilerin tasarrufundaki gelirlerin toplamı 12.046.765 akçeyi bulmaktadır. Bu gelir, eyaletin toplam gelirlerinin % 86 oluşturmaktadır. Bu gelirin (bad-ı heva ve arusiyye gelirleri ile birlikte) nahiyelere göre dağılımı Tablo.5.1.4.2.’de verilmiştir.³⁹³

Tablo 5.1.4.2. 1590 Tahririne Göre Zeamet ve Timarlara Ait Gelirler

Nahiye	Hasıl
Abaran	657853
Abnik	253162
Ağcakal’a	556459
Alınca	637241
Aralık Kazası	398212
Armuy	351021
Azadciran	750633
Bazarçayı	92999
Dere Alakes	-
Dereçiçek	-
Derenörgüt	74605
Dereşahbuz	494991
Dereşam	70754
Iğdır	-
Kabri	1127863
Karabağ	84624
Karni	708299
Ordubad	61662
Kışlağan	-

Nahiye	Hasıl
Makû	-
Mevazi’Hatun	161430
Mülk-i Aslan	95300
Nağçıvan	877079
Revan	1357500
Sair Mevazi’	-
Sederek	-
Sisyan	511652
Sürmeli	-
Şarabhane	107998
Şerür	843604
Şorlut	119980
Şüregel	-
Talin Kazası	306096
Vadi	787856
Zar	381329
Zebil	188963
Toplam	12059165

³⁹³ Ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Ek-10.

İlk tahrirdeki belirsizliklere mukabil, 1727 tahririnde tutulan icmal defterde, zaim ve sipahilerin isimleri, tasarruflarındaki köy, mezra, kışlak ve yaylaklar ile bunların hâsılları ve diğer gelir kaynaklarının dirlik miktarı kaydedilmiştir. Ekler bölümünde yer alan “zeamet ve timarlar” listesinde (Ek-11) bunlar verilmiştir. Bu listeye göre, zaimlerin 334.300 akçe ve sipahilerin 2.305.395 akçe olan gelirlerinin toplamı 2.639.695 akçedir. Bu gelir, eyaletin toplam gelirlerinin % 19’unu oluşturmaktadır.

İki tahrir arasındaki timar gelirlerinin oranını, ilk tahrirdeki belirsizlikten dolayı belirlemek güçtür. Ancak ikinci tahrirde, ilk tahrir nazaran timar gelirlerinin büyük oranda düştüğü göze çarpmaktadır. Bunun en önemli nedenlerinden, ikinci tahrirde has gelirlerinin fazla olmasıdır.

5.2. MÜLK VE VAKIF ARAZI

1590 tarihli defterdeki kayıtlardan ve kanunnâmede geçen “*ve vilâyet-i mezbûrede ba’zı Müslümanlar mülkiyet tarikiyle mutasarrıf oldukları bağ ve bağçelerinin ‘öşrü mukayyet olanlarının ‘öşrünün ve zemînlerinin sâlâriyelerin virürler’*” kaydından, Çukur-Sa’ad Eyaleti’nde mülk araziler olduğunu göstermektedir. Bu mülk arazilerden bazıları geçmişten sahip olunan hukuk, bazıları ise müsadere veya satın alınma yoluyla elde edilmiştir. Bunlardan bazıları malikâne-i mülk olarak tasarruf edilmektedir.

Geçmişten gelen hukuk ile mülk sahibi olanların başında Emir Ziyaü’l-Mülk evladından Mevlana Muhammed gelmektedir. Nahçıvan’a bağlı 5000 akçe gelirli Turkin Köyü ile Karabağ’a bağlı 9000 akçe gelirli Karvak Köyü malikâne olarak Mevlana Muhammed’e verilmiştir.³⁹⁴ Mevlana Muhammed ile ilgili kayıtlar “Vakıflar” bölümünde ayrıntılı işlendiğinden burada teferruata girilmemiştir.

Eyalette mülk sahiplerinden biri de beylerbeyi Hızır Paşa’dır. Hızır Paşa’nın Nahçıvan’da sahip olduğu muhtelif çiftlik, bağ, bahçe, zemin gibi mülkleri bulunmaktadır.³⁹⁵ Bu mülklerin toplam geliri 72000 akçeyi bulmaktadır. Hızır Paşa’nın bu mülklere nasıl sahip olduğu hakkında bir bilgi bulunmamakla birlikte, ya has (malikâne) olarak kendisine tevcih edildiği, ya da satın almak yoluyla sahip olduğu

³⁹⁴ BA, TTD 633, s. 124, 140.

³⁹⁵ BA, TTD 633, s. 110, 114.

düşünülmektedir. Hızır Paşa mülkleri hakkındaki kayıtların teferruatı yukarıda verildiğinden burada ayrıntıya girilmemiştir.³⁹⁶

Ordubâd kadılığı görevini yürüten Mevlana Balî'nin elinde de çiftlik, tarla, bağ ve değirmen gibi mülkler bulunmaktadır. Bu mülklerin toplam geliri 375 akçedir.

Devlet mirî araziden bazı işlenmeyen boş toprakları şahıslara satmıştır. Mesela; Karabağ Nahiyesi'ne bağlı Hevek/Ahmed Ağa mezrası hakkındaki "*Karye-i Cüvek el-meşhûr Dize-i Ahmed Ağa tabi'-i Karabağ. mezkûr mezraa Kızılbaş'dan kalan yerlerden olmağla mirî cânibine hums virmek üzere Hacı Mehmed mirî tarafından satun alub tekâlîfi hums tayin olunmağla mezraa-i mezburede kimesne kalub ziraat itmemekle hâli ve harâbe kalub defter-i cedide öşür kayd olunırsa miri ... mebni olduğu arz olunmağın mirîye tâkâtı var ise vech-i meşruh üzere öşür alınmasın deyü emr-i şerif varid olmağın kayd olundı hasıl 10000*"³⁹⁷ kayda göre, Hevek mezrası Hacı Mehmed Ağa'ya satılmıştır.

Eyalette bulunan bu mülklerden birçoğu muhtelif cihetlere vakfedilmiştir. Mesela; Ordubâd kadısı Mevlana Balî sahip olduğu mülklerini Nahçıvan'daki Cami'-i Kebir ve Şeyh Eminateddin Mescidi'ne vakfetmiştir.³⁹⁸ Mevlana Muhammed, yukarıda bahsedilen mülkleri evladiyelik vakıf olarak tasarruf etmektedir.

1590 ve 1727 yıllarına ait vakıf arazileri hakkında geniş bilgi altıncı bölümde ayrıntılı bir şekilde verilecektir.

5.3. EYALETİN TOPLAM GELİRLERİNİN DAĞILIMI

Çukur-Sa'ad Eyaleti'nin toplam geliri 1590'da 13.960.384 akçedir. Bu gelirin 1613100 akçesi Padişah haslarına, 189584 akçesi Beylerbeyi haslarına, 2160 akçesi sancakbeyi haslarına, 12059165 akçesi zeamet ve timara, 96375 akçesi mülk ve vakıflara aittir. Bir başka deyişle toplam gelirin yaklaşık % 12'si Padişah, % 0,5'i Beylerbeyi, % 0,5'i sancakbeyi, % 86'sı zeamet ve timar, % 1'i mülk ve vakıflarıdır. 1727'de toplam gelir 13.869.721 akçedir. Bunun 9179299 akçesi Padişah haslarına, 727285 akçesi Beylerbeyi haslarına, 893163 akçesi mirliya haslarına, 2639695 akçesi zeamet ve timara, 430279 akçesi mülk ve vakıflara aittir. Gelirin % 66'sı Padişah

³⁹⁶ Bkz. "Beylerbeyi Hasları" bölümü.

³⁹⁷ BA, TTD 633, s. 140.

³⁹⁸ BA, TTD 633, s. 113, 168, 285

hassının, % 5'i Beylerbeyi hassının, % 7'si mirliya hassının, % 19'u zeamet ve timarın, % 3'ü mülk ve vakıflarıdır.

ALTINCI BÖLÜM

ÇUKUR SA'AD EYALETİ'NDE VAKIFLAR

6.1. REVAN SANCAĞI VAKIFLARI

XVI. yüzyılda inşa edilen ve IV. Murad'ın Revan'ı fethettikten sonra Cuma Namazı kıldığı Cami-i Kebir şehrin en önemli dinî mekânıdır.³⁹⁹ 1765 yılında inşa edilen Gök Cami (Hüseyin Ali Han Cami ve Medresesi) Revan'da bulunan ve günümüze kadar gelebilen tek camidir. Caminin merkez avlusunda bir çeşme ve karaağaçlar, avlunun etrafında ise odalar vardır. Ayrıca camiye bitişik bir hamam ve medrese mevcuttur⁴⁰⁰ XIX. yüzyılın ortalarına kadar nüfusunun çoğu Müslüman-Türk olan Revan şehrinde, 8 adet cami varlığını sürdürmekte idi. Bu camilerin ikisi kale içinde diğerleri de kale dışında konumlanmıştı. Şehrin dışında sadece birkaç tane mescit bulunmakta idi. Kale içinde, Abbas Mirza ve Muhammed Han camileri vardı. Kale dışında ise Zal Han, Nevruz Ali Bey, Sertip Han, Hüseyin Ali Han (Gök Cami), Hacı İmam Verdi ve Hacı Cafer Bey (Hacı Nasrullah Bey) cami ve medreseleri hizmet vermekteydiler.⁴⁰¹ Hem Müslümanların hem de Ermenilerin dini kurumları, eğitim kurumlarıyla maddi ve manevi olarak destekleniyordu. Örneğin Revan'da, Kale İçi'ndeki camiler hariç, her cami kendi medresesine sahipti ve sadece Hüseyin Ali Han Cami'nin Medresesi'nde 200 talebe eğitim almaktaydı.⁴⁰² Bu medreselerde tefsir, hadis, fıkıh, kelam gibi dini bilgiler verilirdi. Bunun yanı sıra felsefe, mantık, coğrafya, anatomi, tıp ve matematik gibi pozitif bilimlerde de öğretilmekte idi. Rusların yaptığı son sayıma göre şehir merkezinde 50 olmak üzere, toplam 315 Müslüman din görevlisi hizmet vermekteydi.⁴⁰³

XVIII. yüzyılda Revan şehrinde biri harap olmak üzere 6 adet kilise mevcuttu.⁴⁰⁴ XIX. yüzyıla gelindiğinde ise, Hristiyan Ermenilere ait olan yedi adet Ermeni kilisesi

³⁹⁹ Aktepe, Age., s. 69.

⁴⁰⁰ Sovyet döneminde cami "Erivan Şehir Müzesi" haline çevrilmiştir. İran'ın girişimleriyle 1999'da cami restore edilmiş, fakat cami olarak kullanılmasına izin verilmemiştir. (Kiesling, Age., s. 8; Bkz. Resim 4-5).

⁴⁰¹ Bournoutain, Age., s. 205.

⁴⁰² Süleyman Memmedov, "Karakoyunlular ve Batı Azerbaycan", *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, c. 6, Ankara 2002, s. 870.

⁴⁰³ Bournoutian, Age., s. 36.

⁴⁰⁴ BA, TTD 901, s. 40.

hizmet vermekteydi.⁴⁰⁵ Camilerde olduğu gibi her kilisenin kendi okulu vardı. Bu okullarda din, coğrafya, tarih, matematik ve Ermeni dili öğretilirdi.⁴⁰⁶

Daha önce de belirtildiği gibi Osmanlı Devleti, Safevilerle olan mücadelelerin sonucunda Revan’da ortaya çıkan olumsuz sonuçları telafi etmek için, vakıfların faaliyetlerini de sürdürmeye çalışmıştır. Osmanlılar Revan’ı ele geçirdiğinde, var olan vakıfların faaliyetlerine devam edebilmesi için sahiplerine ve diğer görevlilerine iade edilmesini emretmiştir.⁴⁰⁷

6.1.1. Sultan Ahmed Han (Cami, Mescid, Medrese) Vakfı

Sultan Ahmed Han Camisi, IV. Murad’ın 1635 yılında Revan’ı ele geçirerek Cuma namazı kıldığı⁴⁰⁸ ve kendi adını verdiği⁴⁰⁹ camidir. Tahrir defterinde bu vakıf, Revan kalesi içindeki ve varoşlarındaki cami ve mescidlerin tamamı ile bir medreseyi içerisine alacak şekilde büyük bir vakıf olarak kaydedilmiştir. Bu vâkıfın da amacı, Revan şehrindeki bütün cami ve mescidlerin yaşamlarını sürdürebilmeleridir.

Kırkbulak Nahiyesi’ne bağlı Çerviş ve Şenkübed köylerinin öşür ve resimleri bu vakfın gelir kaynaklarını oluşturmaktaydı. Çerviş köyünün hâsılı 60000 akçe, Şenkübed köyünün hâsılı 18000 akçe olup, vakfın toplam varidatı 78000 akçedir.⁴¹⁰

6.1.2. Üç Kilise (Eçmiyazin) Vakfı

Üç Kilise Aziz Gregorius tarafından kurulmuş ve kilisenin liderine “*milletin temsilcisi*” anlamına gelen “*Kategikos*” denmiştir. Ayrıca dini merkez adını buradan alarak kategikosluk olarak anılmıştır. Gregor Lusavoriç, 301 yılında, bugünkü Ermenistan’da Hristiyanlığın kabulünden sonra ilk olarak Eçmiyazin Kilisesi’ni kurmuş ve burayı 25 yıl yönetmiş, Lusaroviç’in ölümünden sonra kilise, oğulları ya da akrabaları tarafından yönetilmiştir.

IV. yüzyılın başına kadar Ermenilerin kültür ve din merkezi olan Eçmiyazin, bugüne kadar bu görevini idame etmeye çalışmıştır. Fakat dini merkez çeşitli

⁴⁰⁵ Kilise isimleri için bkz. Ek-12.

⁴⁰⁶ Revan şehrinde 315 Müslüman din görevlisine karşılık, 193 Ermeni din görevlisi hizmet vermekteydi. Bkz. Bournoutain, Age., s. 174.

⁴⁰⁷ Çelebi-zâde, ss. 303-304.

⁴⁰⁸ Topçular Katibi, Age., II, s. 1030; Aykut, Agm., s. 226.

⁴⁰⁹ Çelebi-zâde, Age., s. 215.

⁴¹⁰ BA, TTD 901, ss. 42-43 (Bkz. Ek-13 ve Ek-14).

nedenlerden dolayı Duvin, Ani, Tsamendav, Hromkla ve Sis'e taşınmıştır.⁴¹¹ 931 yılında Akdamar Adası'nı merkez yapan dini liderler, 1441 yılına kadar burada kalmış, daha sonra kategikosluğu günümüze kadar devam ettirecek yer olan Eçmiazin'e tekrar geri dönmüşlerdir.⁴¹²

Ermeniler arasında birinci dereceden öneme sahip olan Ecmiazin Kategikosluğu, teoride Gregoryen Ermenilerin yegâne idare merkezi ve Kategikos'da biricik şefleridir. Prensipite, *Miron* adı verilen Kutsal Yağ'ı kutsamak ve piskoposları takdis etmek yetkisi sadece Ecmiazin Kategikosu'na aittir. Ancak uygulama da ise, Kategikosun yetki sahası Rusya, Ermenistan, İran, Hindistan, Avrupa ve ABD'ye kadar uzanmaktadır.⁴¹³

Türkler, Üç Kilise (Eçmiazin) ve civarına hükmettikleri zaman boyunca, kilisenin bir vakıf gibi işlemesine müsaade etmişlerdir. Akkoyunlu Uzun Hasan⁴¹⁴, Safevîler ve Osmanlılar burada bir vakıf kurarak Ermenilerin ibadetlerine engel olmamışlardır. Hatta Ermenilerin Osmanlı Devleti'ne karşı ne kadar rahat olduklarını gösteren bir arzuhalde, Eçmiazin manastırının yedi yıldır rahipsiz kaldığını ve bir rahip atamasının yapılması gerektiği belirtilmiştir.⁴¹⁵ Osmanlı Devleti'nin, hem sınırları içindeki Ermenilere hem de sınırları dışındaki Ermenilere adaletli davrandığını gösteren bir başka resmi belgede de, Bayezıd ve sair bölgelerdeki kilise ve manastırlara gidip gelen, Üç Kilise ve mülhakatından olan rahiplere ve yanlarında bulunan adamlara engel olunmaması emredilmiştir.⁴¹⁶

Bu bölgeyi enine boyuna gezen ve notlar alan Evliya Çelebi, Üç Kilise hakkında şu bilgileri verir;

⁴¹¹ Ahmed Cevdet Paşa Eçmiyazın hakkında şu bilgileri vermiştir; “Ermenilerin papaları hakkında bulunan ve katoğikos denilen reîs-i umûmîlerinin fî'l-asl makarrı ve mezheblerince en kadîm merkez-i rûhânîleri Eçmiyazın kilisesi olduğu hâlde tatar kavminin ol havâlîyi istîlâları üzerine ermeniler etrâfa perîşân u perâkende oldukları sırada katoğikos dahi Ermenilerce teberrük olunan ba'z-ı emânât-i mezhebiyyeyi alıp beri tarafa firâr ve Kozan havâlisinde istikrar ile Sis'deki manastır ve kiliseyi inşâ ve orasını merkez-i rûhanîttihâz eylemiştir. Fakat katoğikosun bu veçhile Eçmiyazın'den firârında akrabâsından biri dahi Van tarafında vaki' Ahtamar'da kalıp bir kilise inşâ etmekle o dahi ol tarafca Ermenilere bir reîs-i umûmî olmuştur ve iki kilisede dahi katoğikosluk münhâll oldukça onların ahfâdından biri intihâb olunmağla ikisinde de katoğikosluk tevârüs ede-gelmiştir (Cevdet Paşa, Tezâkir; 40-Tetimme, Yay. Cavid Baysun, TTK Yay., Ankara 1986, s. 202).

⁴¹² Eçmiyazın hakkında geniş bilgi için bkz. Abdurrahman Küçük, Age., ss.127,174-184; Fatih Öztıp, *Ermeni Meselesinde Eçmiazin Katogigosluğu'nun Rolü*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyon, 2005, ss. 33-36.

⁴¹³ Küçük, Age., ss. 173-176.

⁴¹⁴ John Woods, Uzun Hasan'ın Üç Kilise Ermeni ruhbanını çeşitli vergilerden bağışlayan 880 (1475) tarihli bir belgesinden bahsetmektedir. (Woods, Age., s. 215).

⁴¹⁵ BA, Cevdet Adliye, 5/283 Tarih 18/Z/1124.

⁴¹⁶ BA, Cevdet Adliye, 58/3501 Tarih: 17/S/1215.

“Bu mahal Revân haddindedir. Üç kûh-ı bülend üzre üç deyr-i mu’azzamladır ki, her birinde yüzer, ikişer yüz bitrîk, ruhbân, kıssîs, mıkdsı Ermeni papazları ve bitrîkleri var. Mahbûb-ı pençe-i âfitâb muğbeçe-i mahbub boğda gulamları varki, âyende ve revendelerin önüne durup cân u baş ile hizmet ederler. Bu deyrin birini Anûşîrvân binâ etmiş, birini Kayser-i Rûm binâ etmiş, birini Ermen Zenân binâ etmiş ki hâlâ beş yüzden mütecâviz bâkire kızlar vardır. Cümle alıgsız bakla yerler. Bu deyrlerde her müsâfirîn ve mücâvîrineol mertebe hizmet ve ikrâm ederler. O dağlarda ne kadar nebâtat ve kiyâh me’kûlesi nâfi’ edviye ve hesâbât var ise, cümlesini bir büyük kazgan içine koyarak doldururlar. Sac ayağı kurup, germâ-germ büyük ateş yakarlar. Ateş kaliçeyi asla yakmaz. Sonra o ta’âmı aralarında taksîm ederler. Bir çokları teberrüken tâ Frengistan’a kadar götürür. Bazıları da ol mahalde yiyip, zevk u safâ ederler. Hakîr bu halin sırrını rahiplerden sordum. “Vallahî bu halıça Hz. İsa’nın üzreinde rahm-i mâderden müştâk olduğu halıçadır. İsraililerin hayfindan bir gare kapanıp, otluk toplayarak bunun üzerinde bir âliyi ihyâ etmiştir. Cümle benî İsraille mucîze olarak bu halıça üzerinde pişirdiği ta’âmdan bezl etmiştir. Sonra bu halıça Buhtunnasr’ın eline girdi . Oradan da Ânûşîrvân’ın eline geçti. O da bu deyrî binâ ettikte üzerinde ta’âmı pişirtti. Biz de üzerinde pişirdikten sonra pâk u pâkize edip boğçalar içre başımıza beraber hıfz ederiz. Hatta Süleyman Han Nahçıvan seferine geldiği vakit bu seccâde üzerinde iki rek’at namaz kıldı” diye rivâyet ettiler. Ammâ halıça-yı ibret-nümâ ne harîrdir, ne penbedir, ne sîftur. Bir gûne zincâbî elvân bir seccâde-i kebîrdir. Lâkin gâyet sakîldir. Ammâ hakîrin akl-ı kâsırına kalırsa bu Kıbrıs ceziresinde çıkan bir nev’i taştan ma’muledir. Hikmet-i Hüda ol kûhun taşını tokmak ile döğdükte keten gibi olur. Ba’dehû hayyâl iplik eğirip abdest mendilleri, latîf zibâ donlar, gömlekler edip, İstanbul â’yânına ve padişaha hedâye götürürler. Hatta Kaya Sultan efendimize Sultan Murad Han latîfe edip “Kayam, sana bir kayadan hâsıl olma bir taş gömlek vereyim” diye bir don, bir gömlek ihsân etmiştir. Bir müddet Kaya Sultan kayadan kamış giyip, kirlendikte ateşe koyup yakardı, pâk ve beyaz olurdu. İbret için yine giyerdi. Hayâl ve rakik bir gömlek idi. Â’yân ve kübbârımızda çoktur. Hatta Kapûdan Hüsâmzâde hakîre bir makramasın bağışlayıp mülevves oldukta Melek Ahmed Paşa huzûrunda ateşe yakıp, gül-i pembe-misâl oldu. Bu halıca mutlaka bu Kıbrıs taşından dokunmuştur. Ve’s-selâm. Yoksa öyle mu’cize falan değildir.”⁴¹⁷

Revan şehbenderliğine tayin olan ve aynı zamanda seyyah olan Tournefort, 18. yüzyıl başında ziyaret ettiği Üç Kilise’nin ayrıntılı bir tasvirini yapmıştır. Tournefort, bu mekânın adından da anlaşılacağı üzere üç adet kilisenin birleşimiyle oluştuğunu, kiliselerden en büyüğünün Aziz Gregorius olduğunu ve sadece bu kilisenin faaliyette olduğunu belirtmiştir. Diğer iki kilisenin adlarının Azize Kayane ve Azize Hripsime adlarını taşıdığını yazan Tournefort, bu iki kilisenin harabe olduğunu ve faaliyette olmadığını belirtir.⁴¹⁸ (Resim.83-84)

Üç Kilise Vakfı, 1727 tarihli tahrir defterinde, tanınan muafiyet hakları ve vakfedilen varidatlarıyla beraber kayıt altına alınmıştır. Bu kayda göre; Üç Kilise

⁴¹⁷ Evliya Çelebi, Age., ss. 233-234.

⁴¹⁸ Joseph de Tournefort, Age., c. 2, s. 171.

köyünde, kilise mensuplarına vakf olan 1500 somar⁴¹⁹ (18000 kile) buğday üretilen tarlalarını ziraat ederler. Bu araziler vakıf olduğundan, tarla ve bağlardan öşür ve resim vermezler. Üç Kilise'nin yanı sıra, Öşgân ve Masdıra? köyleri arazisi de vakıftır. Bunun için köylerin halkı elde ettikleri hububattan aşar-ı şer'iyye ve resimleri miri canibe verdikten sonra, geriye kalan hâsılın on ikide birini öşür olarak öderler. Eçmiyazın'e bağlı dört adet kilisede de aynı usul uygulanır. Tarım yaptıkları arazilerinden elde ettikleri mahsulâtı gelip-geçene ve kiliselerde yaşayan ramilere ve karabaşlara harcanır. Kilisenin sahip olduğu 500 baş koyun dahi vakıftır ve bu hayvanlardan resim alınmayacaktır. Üç Kilise'de oturanlardan çalışmaya kudreti olanlardan başka, sanatı olmayıp fakir olan rami ve karabaşlardan da cizye, ispençe ve diğer vergiler alınmayacaktır. Sahip oldukları iki bezirhane, iki dink değirmen ve bağlardan öşür ve rüsum alınmayacaktır. Kiliselerde mirasçısız olanların eşyalarına eskiden beri müdahale olunmamıştır. Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetinden önce, Revan hanına senede 350 kuruş ödeme yapıp, bundan fazla bir akçe veya hububat vermediklerinden başka Revan Kalesi'nin zaptı sırasında hizmet etmişlerdir. Bunun için şer'i hukuka ve kanuna aykırı davranıp rencide olunmaması için Revan kadısı emr-i şerif gönderilmesi ricasında bulunmuştur. Safevîler zamanında Revan hanına verdikleri senelik 350 kuruşu her sene Revan hazinesine (defterdarlığına) vermeleri şartıyla, muafiyetlerine berat verilip, bunun hilafına davranılmaması için divan-ı hümayundan baş-defterdar İbrahim'e emr-i şerif yazılmıştır. Bunun sonucunda muafiyetleri defter-i cedide kaydolunmuştur.

Üç Kilise Vakfı, 390 hane, 126 mücerred, 6 biveden alınan 13086 akçe ispençe, 1200 akçe dönüm resmi, 60000 akçe buğday, 36000 akçe arpa, 4000 akçe erzen, 10000 akçe zekerek, 6000 akçe mercimek, 6540 akçe nohut, 43500 akçe pamuk, 1000 akçe bostan öşrü, 10000 akçe bağ öşrü, 500 akçe meyve öşrü, 3000 akçe adet-i ağnam, 300 akçe ağıl resmi, 2400 akçe boyahâne geliri, 660 akçe değirmen resmi, 120 akçe yonca öşrü, 174 akçe keten bahası, 90 akçe arus resmi, 100 akçe tapu-yı zemin, 120 akçe harici resmi, 211 akçe hurdekâne mahsulü, 12321 akçe bad-i heva türü vergilerden gelir elde etmektedir. Vakfın toplam yıllık geliri 211222 akçedir.⁴²⁰

⁴¹⁹ Somar; Erzurum'da kullanılan 12 kilelik ölçüdür.

⁴²⁰ BA, TTD 901, ss. 150-158 (Bkz. Ek-15).

6.1.3. Sultan Mahmud Han Mescidi Vakfı

Sultan I. Mahmud (1730-1736) tahta geçtiğinde, Revan muhafızı ve seraskeri İbrahim Paşa, Sultan I. Mahmud'un adını taşıyan, Revan kalesi dâhilindeki Tophane yanında ve İbrahimabâd köyünde birer mescid inşa ettirmiştir. Bu ibadethanelerdeki ihtiyaçların vakıf yoluyla karşılanması için İbrahim Paşa ve Revan kadısı Ahmed Bahaeddin Efendi İstanbul'a bir arz göndermişlerdir. Sultan Mahmud I gönderdiği hatt-ı hümayun ile önceden padişah haslarına dâhil edilmiş olan Iğdır nahiyesine bağlı ve halkı Ehl-i Sünnet'ten olan İbrahimabâd köyünün resim ve öşürlerden oluşan 19000 akçelik gelirini, zikredilen mescidlere vakfetmiştir. Bu vakıf kaydı 18 Şaban 1145 (3 Şubat 1733) tarihinde nişancılık makamında bulunan Tevkiî Ahmed Efendi tarafından tahrir defterlerine düzeltme ve değiştirme ile kaydedilmiştir.⁴²¹ Bu kayda istinaden 29 Z 1145 (12 Haziran 1733) tarihinde İbrahimabâd'ın geliri zikredilen iki caminin mürtezikaları vezaifi ve sair masarifi için tahsis edildiğine dair Revan kadısı tarafından ilam verilmiştir.⁴²²

6.1.4. Revan Sancağı vakıflarının varidat toplamı

Osmanlı Devleti'nin yaptığı ilk tahrirde (1590) vakıf kaydı bulunmamaktadır. 1727 ve 1728 tarihli tahrir defterlerinde, Osmanlıların Revan Sancağı'nda vakıflara bağladığı gelirlerin toplamı 308222 akçe olarak kaydedilmiştir.

6.2. NAHÇIVAN SANCAĞI VAKIFLARI

Nahçıvan Sancağı'nda, Müslümanların ibadetlerini yapabilecekleri çok sayıda cami ve mescit mevcuttu. Bu ibadethanelerin büyük bir kısmı, giderlerini kendi cemaatlerinin yardımıyla karşılayabiliyordu. Bir diğer ifadeyle Cami'-i Kebir ve Sûfî Halil camilerinin haricinde, bölgedeki çoğu cami ve mescit, herhangi bir vakıf mülküne sahip değildi. Bölgedeki diğer vakıflar zaviye ve eğitim kurumlarından oluşuyordu.

6.2.1. Nahçıvan Cami'-i Kebir (Sultan Murad Cami) Vakfı

Cami'-i Kebir, Nahçıvan'ın en önemli dini eseridir. Bu cami, XII. yüzyılda İldenizliler tarafından mimar Acemî bin Ebubekr-i Nahçıvanî'ye yaptırılmıştır. Önünde geniş eyvanlı bir giriş ve büyük bir kubbeye sahip olan bu caminin kalın duvarları,

⁴²¹ BA, TTD 898, s. 18; BA, TD 901, ss. 290-291 (Bkz. Ek-17).

⁴²² BA, Cevdet Evkaf, dosya no: 550, gömlek no: 27796, tarih: 29 Z 1145 (12 Haziran 1733).

yanlara doğru sivri kemerli ikişer geniş pencere ile açılıyordu.⁴²³ İlk tahrirde Cami'-i Kebir olarak adlandırılan cami, ikinci tahrirde Sultan Murad Cami adıyla deftere kaydedilmiştir.

1590 tarihli defterde Cami'-i Kebir görevlilerinden hatibin alacağı ücret, Dereşahbuz nahiyesinin Tirkeş köyündeki Baba oğlu Mevlana Ahmedî'nin tasarrufundaki bir bağın yıllık 100 akçelik geliridir.⁴²⁴ Cami'-i Kebir görevlilerinden ecza-hânın ücreti ise, Ordubâd kadısı Mevlana Balî tarafından; Nahçıvan şehrindeki 40 akçe gelirli Hayraban ve 100 akçe gelirli Ma'har-divar? adlı iki bağın gelirini, Şerür nahiyesinde Aralık köyünde 15 akçe gelirli bir değirmen ve 90 akçe gelirli bir dinkin gelirini, Ordubâd şehrinin Aramine mahallesinde 30 akçe gelirli Hacı Edhem bağının gelirini Cami'-i Kebir eczâ-hânın ücreti ve Şeyh Eminateddin mescidinin masrafına harcanmak üzere vakfedilmiştir. 1590 yılı itibariyle vakfın senelik toplam varidatı 375 akçedir.

1727 tarihli defterde, Cami'-i Kebir (Sultan Murad Cami) ile Hızır Paşa Cami ve Hacı Parak Cami gelir ve masrafları birlikte kaydedilmiştir. 1723 tarihli kayıta camiye ismi verilen Sultan Murad, büyük ihtimalle 1635 tarihinde bölgeyi ele geçiren Sultan IV. Murad'tır (1623–1640).

Yukarıdaki her üç camiye ait vakıf kaydı 20 Receb 1135 (26 Nisan 1723) tarihlidir. Camilerin vakıf gelirleri, Hatip pazarında yevmiyesi 12 akçe olan 6 dükkân, aynı pazarda yevmiyesi 28 akçe olan 14 dükkân, Şeytan pazarında Tagi Beğ isimli yevmiyesi 13 akçe olan 13 dükkân, Çarşı içerisinde Envir isimli yevmiyesi 22 akçe olan 22 dükkân, Meydan çarşısında Feth Ali isimli yevmiyesi 13 akçe olan 13 dükkân, Meydan çarşısında Mütferrika isimli yevmiyesi 15 akçe olan 15 dükkân, Hızır Paşa Camisi yanındaki yevmiyesi 7 akçe olan 7 dükkân, Sultan Murad cami yanındaki yevmiyesi 4 akçe olan 4 dükkân, Kelb Ali Bey isimli yevmiyesi 40 akçe olan bir değirmen, Hatip Çarşısı'nda Muhacce Hüseyin dükkânları isimli 24 dükkândan yarımşar akçeden senelik 12 akçe dükkân icaresi, Meydan Çarşısı'nda Melik Keşan dükkânlarından 44 dükkândan onar akçeden senelik 440 akçe dükkân icaresi, Hatip çarşısında Şafi'nin yedindeki dükkânlardan 4 dükkânın nim akçeden yevmiye 2 akçe dükkân icaresi (senelik 354 günden 708 akçe), Hatip çarşısında Hatib Farsî'nin

⁴²³ Oktay Aslanapa, *Kırım ve Kuzey Azerbaycan'da Türk Eserleri*, İstanbul 1979, s. 73; Sefer Gıyasi, *Nizami Devri Me'marlık Abideleri*, Bakı 1991, s. 48.

⁴²⁴ BA, TD 633, s. 150.

yedindeki dükkânlardan 2 dükkânın yarımşar akçeden yevmiye 1 akçe dükkân icaresi, Çakan ve Börekçi çarşılarında 22 dükkândan her dükkân başına onar akçeden senelik 220 akçe dükkân icaresi, Şeytan pazarında 8 dükkândan her dükkân başına onar akçeden senelik 96 akçe dükkân icaresidir. Bu varidatın yıllık toplam geliri 56346 akçedir.

Vakıf giderlerinin yıllık⁴²⁵ toplamı 44250 akçedir. Tahrir defterinde bu rakam;

Sultan Murad Han Cami; imam ve hatibi Hakverdi oğlu Molla Mehmed'e 25 akçe, müezzini Ahmed'e 8 akçe, ferraş ve bevvab Ali'ye 11 akçe, mütevelliyeye 15 akçe, cenabete 8 akçe, kitabete 8 akçe

Hızır Paşa Cami; imam ve hatibi Rıza oğlu Molla Şafi'ye 20 akçe, müezzin Molla Memmed'e 6 akçe, ferraş ve bevvab Molla Ali'ye 10 akçe.

Hace Parak Cami; imam ve hatibine 10 akçe, müezzinine 4 akçe olarak kaydedilmiştir.

Vakfın görevlilerine ödenen giderlerden sonra arta kalan paranın (12096 akçe), kandil, hasır ve sair levazımata sarf olunması uygun görülmüştür.⁴²⁶

6.2.2. Sûfî Halil Cami ve Medresesi Vakfı

Sûfî Halil Cami ve medresesinde birer imam ve müezzin görev yapmaktaydı. Vakıf kaydına göre, Şerûr nahiyesinin Zaviye adlı köyünde iki zemin (*bağ-ı Sabar Kulu ve Zemin-i Kelekbağ*) bağ yerinin geliri cami ve medreseye vakfedilmiş, ancak gelirin akçe miktarı verilmemiştir.⁴²⁷

6.2.3. İsfendiyar Zaviyesi Vakfı

Mülk-i Arslan nahiyesinin Çehre köyünde bulunan İsfendiyar Zaviyesi Vakıf'ında, burayı ziyaret eden insanlar, yaz mevsiminde kurbanlık hayvan getirerek satıp elde ettikleri kârı fukaraya sadaka olarak dağıtırlardı. Bu durumun ahali tarafından haber verilmesiyle zaviye, vakıf olarak deftere kaydedilmiştir. Çehre köyünün resim ve öşürlerden elde edilen geliri 52456 akçedir.⁴²⁸

⁴²⁵ Bir yıl hicri takvim üzerinden (354 gün) hesaplanmıştır.

⁴²⁶ BA, TTD 905, ss. 23-24 (Bkz. Ek-18 ve Ek-19).

⁴²⁷ Bkz. Ek-20.

⁴²⁸ BA, TTD 905, ss. 83-92 (Bkz. Ek-16).

6.2.4. Mevlana Şeyh İsa el-Ensârî Vakfı

İlk tahrir kaydına göre vakıf, adını ilim ehli bir zat olan Mevlana Şeyh İsa’adan almaktaydı. Çevredeki Müslümanlara va’z etmekte ve talebe yetiştirmektedir. Sultan III. Murad, kuvvet ve yardım isteyecek muhterem bir aziz olmasından dolayı dualarına mukabil emr-i şerif ile tasarruflarındaki yerleri ve bağları, 1590 tarihli tahrir defterine “*ber-vechi maktu*” kaydolunmuştur. Nahçıvan’a bağlı Alagöz köyünde yıllık geliri 50 akçelik Benekli bağ, yıllık geliri 250 akçelik çiftlik, Keldepe köyünde yıllık geliri 300 akçelik çiftlik, Şerür nahiyesinde Yarıcı karyesinde 100 kilelik zemin, Dervişler karyesinde 3 çift zemin maktu’ kaydolunan gelirlerdir.⁴²⁹

6.2.5. Şeyh Yusuf (Şeyh-zâdegân) Dergâhı

Şemseddin İldeniz tarafından, Şeyh Yusuf’un vefatı üzerine mimar Acemî bin Ebubekr-i Nahçıvanî’ye (veya Naşevî) aynı yılda bir türbe inşa ettirilmiştir. Türbe, süslemeleri ve plan özellikleri ile Selçuklu geleneğini yansıtmakta olup, tuğladan, sekizgen gövde üzerine sekizgen piramid külahlı ve çift katlı bir yapıdır. Külahın altında bir kufî kitabe kuşağı dolanmaktadır. Eserin yapılış tarihini gösteren kitabe taçkapının üzerindedir.⁴³⁰

Defterdeki kayda göre, Şeyh Yusuf dergâhı vakfı Akkoyunlular zamanında kurulmuştur. Akkoyunlular, dergâh şeyhi ve evladını çeşitli vergilerden muaf tutmuşlardır. Safevîler ve Osmanlılar da bu muafiyeti devam ettirmişlerdir. Osmanlılar döneminde (III. Murad) muafiyet tanınan vergiler, avârız-ı divaniye, tekâlif-i örfiyye ve her türlü tartı-ölçülü vergilerdir.

1590 tarihli defter kaydına göre, Şeyh Yusuf’un adıyla tesmiye edilmiş köyde, onun evladından yedi şeyh-zâde yaşamaktadır. Nahçıvan’a bağlı ve diğer bir adı Ayende-düşen olan köyde, zikredilen tarihte (1590) dergâhın şeyhi, Şeyh İbrahim oğlu Şeyh Veli’dir. Köydeki diğer şeyhzadeler, Emir Tubalı oğlu Pir Ağa, Hacı Beğ’in oğulları Fazlullah, Tahir, Şerif ile Şeyh Rıza ve Nimetullah oğlu Şeyh Ferid’dir.⁴³¹

6.2.6. Seydî Ahmed, Pir Seydî, Seydî Hüseyin ve Seydî Mehmed

1590 tarihli defter kaydına göre, Nahçıvan’ın Suremerek-i Sufla köyünde meskûn Seydî Ahmed, Pir Seydî, Seydî Hüseyin ve Seydî Mehmed isimli kimseler ve onların

⁴²⁹ Bkz. Ek-21.

⁴³⁰ Geniş bilgi için bkz. Aslanapa, Age., ss. 62-67.

⁴³¹ BA, TTD 633, s. 120 (Bkz. Ek-22).

akrabaları Safevîler (*selâtin-i sâlife*) zamanında tekâlif-i örfiyeden muaf tutulmuşlardır. Dönemin padişahı III. Murad da, zikredilen kimselerin akrabalarının tekâlif türü vergilerden muaf tutulmasını emretmiştir.⁴³²

6.2.7. Mevlana Ali el-Gazî

Şeyh Mihranşah köyünde yaşayan ve adından da anlaşılacağı üzere gazi olan Mevlana Ali el-Gazi'ye, hücce-i şer'iyye (mahkeme kararıyla) gereğince Ali ve Veli beylere ait bir zemin yer, bir bağ ve bir değirmenin tasarrufu verilmiştir. Tasarruf ettiği zemin, bir çiftlik yerdir. Bir çiftlik yerin değeri bu tarihte 400 akçedir.⁴³³ Bağın senelik geliri 30 akçe, değirmenin aylık geliri 15 akçedir. Mevlana Ali'nin tasarrufunda bulunan gelirlerin toplamı 445 akçedir. Şeyh Mihranşah köyünün toplam geliri ise 42500 akçedir.⁴³⁴

6.2.8. Mevlana Muhammed Vakfı

Mevlana Muhammed'in dedesi olan Emir Ziyaü'l-mülk, Bozdoğan boybeyi olarak Kadı Burhaneddin ve Karakoyunlu Kara Mehmed'in hizmetinde bulunmuş,⁴³⁵ daha sonra Nahçıvan'ı yurt tutmuş ve Safevî Devleti'nin kurulmasıyla onların hizmetine girmiştir.

Emir Ziyaü'l-mülk'ün torunu olan Mevlana Muhammed, 1590 yılındaki tahrir defterine göre, Ferhad Paşa'nın 1583'de bölgeye yaptığı sefer sırasında Safevi saflarından, Osmanlıların tarafına geçmiştir. Bunun üzerine Bitlis hâkimi Şeref Han ile Makû sancakbeyi İvaz Bey İstanbul'a mektuplar göndererek bu durumu bildirmişler ve önceden Akkoyunlu ve Safevî hükümdarlarının kendilerine verdiği vakıfnâme ve selatinnâme temessukatına nazaran Harik, Karavak ve Turkin köylerinin tasarruf hakkının verilmesini ve vakfının tanınmasını rica etmişlerdir. Osmanlı Devleti de, Mevlana Muhammed'in mütevellisi olduğu Ziyaü'l-mülk vakfının tahrir bitinceye kadar tasarruf etmesi ve Padişah (III Murad) emri gönderildiğinde emir gereği hareket edilmesi için Revan beylerbeyine Evail-i Cemaziyelevvel 995 (9 Nisan 1587)'de hüküm gönderilmiştir. Tahrir tamamlandığında Nahçıvan ayanının genelinin yazılı beyanı ve

⁴³² Bkz. Ek-23.

⁴³³ BA, TTD 633, s. 216.

⁴³⁴ Bkz. Ek-24.

⁴³⁵ Faruk Sümer, *Kara Koyunlular I*, TTK Yay., Ankara 1984, s. 40, 48.

temessükatı ile Turkin köyündeki malikâne hissesi ile Karvak köyü divanı ve malikâne hisseleri (iki başdan) Ziyaü'l-mülk vakfı olarak tanınarak deftere kaydedilmiştir.

Mevlana Muhammed vakfının gelir kaynaklarından Harik köyünün hâsılı defterde kaydedilmemiştir. Nahçıvan'a bağlı Turkin hâsılının divanî hissesi 5000 akçe (malikâne hissesi de 5000 akçe), Karabağ'a bağlı Karavak hâsılının divanî ve malikâne hissesi birlikte 9000 akçedir.⁴³⁶ Buna göre vakfın toplam geliri 14000 akçedir. Vakıf kaydında bahsedilen Harik'in hâsılı ise kayıtlarda verilmemiştir.

6.2.9. Müftü Mevlana Emin Muhammed

1590 tarihli tahrir göre Vadi nahiyesinin Vadi-i Kebir köyünde müftülük yapan Mevlana Emin Muhammed, ilim sahibi bir kişiydi. Dönemin hükümdarı olan Sultan III. Murad'a dua etmesi karşılığında bir çiftlik yer, padişah emri ile kadı siciline geçirilmiş ve kendisinin tasarrufuna verilmiştir. Kayda göre çiftliğin 400 akçelik geliri, Emin Muhammed'e bırakılmıştır.⁴³⁷

6.2.10. Vadi Köyü Cami Vakfı

Vadi Köyü Cami Vakfı, 1590 tarihli mufassal tahrir defterine göre, Vadi nahiyesinin Vadi-i Kebir köyündeki Cum'a camisinin vakfıdır. Karabağ köyü yakınlarındaki Acısu isimli bir çiftlik, caminin gelir kaynağını oluşturmakta idi. Defterde, vakfın gelirinin miktarı ile ilgili herhangi bir bilgi verilmemiştir.⁴³⁸

6.2.11. Nahçıvan Sancağı Vakıflarının Varidat Toplamı

Osmanlıların, bu bölgede vakıflara bağladığı gelirlerin toplamı, 1590–1595 döneminde 16225 akçe, 1727–1728 döneminde 56346 akçedir.

⁴³⁶ BA, TTD 633, s. 124, 140 (Bkz. Ek-25).

⁴³⁷ Bkz. Ek-26.

⁴³⁸ Bkz. Ek-27.

6.3. ORDUBÂD SANCAĞI VAKIFLARI

6.3.1. Ordubâd Cami-i Kebir (Sultan Murad Han Cami)

Bölgedeki ilk tahrirde vakfın ismi Ordubâd Cami'dir. Caminin imam ve hatibi Molla Bekir, müezzini Maksud, çerakdar, ferraş ve kayyim olarak da Sübhan Kulı'nın görev yaptığı kaydedilmiştir.⁴³⁹

1590 yılında Ordubâd Cami olarak kayıt altına alınan cami adı, ikinci tahrirde Cami-i Kebir (Sultan Murad Han Cami) olarak zikredilmiştir. 1727 yılında vakıf gelirlerini, Ordubâd şehrinde aylık 40 akçe gelirli 150 dükkân, Bazarbaşı hamamının yıllık gelirlerinin altıda birlik 3500 akçelik hissesi, Ağa Kervansarayı'nın senelik 28000 akçelik geliri oluşturmaktadır. Vakfın senelik geliri 31980 akçedir. Cami-i Kebir Vakfı'nın giderleri günlük olarak; imama 20 akçe, hatibe 25 akçe, müezzine 12 akçe, ferraşa 8 akçe, kayyuma 8 akçe, müteveliye 15 akçe olmak üzere toplam 88 akçedir. Bunun yıllık toplamı 31152 akçedir. Ortaya çıkan 828 akçelik fazlalık, müteveli tarafından alınan karar göre caminin tamirine, yağ ve hasırına sarf edilecektir.⁴⁴⁰

6.3.2. Mirza İbrahim Medresesi Vakfı

İlk tahrirde kaydı bulunmayan Mirza İbrahim Medresesi Vakfı, Ordubâd şehir merkezindedir. 1727 tarihli deftere göre vakfın gelirlerini; şehir merkezindeki aylık 15 akçe gelirli 30 dükkân, Yekta hamamının senelik 9000 akçelik yarım hissesi, Mizan hanının yıllık 10000 akçelik yarım hissesi, Aras nehri üzerindeki senelik 4800 akçelik iskele geliri oluşturmaktadır. Vakıf gelirlerinin yıllık toplamı 23980 akçedir.

Yıllık toplam 16992 akçelik gidere sahip olan bu vakfın harcamaları; müderrise ödenen günlük 30 akçe, müteveliye ödenen günlük 12 akçe ve bevvaba ödenen günlük 6 akçe olmak üzere toplam 48 akçe, yıllık toplam 16992 akçedir. Vakfın elinde kalan 6988 akçe, vakfın iradından her talebeye günlük beş akçe verildikten sonra, arta kalanı medresenin bakım ve onarımına harcanacak şekilde kaydedilmiştir.⁴⁴¹

⁴³⁹ Bkz. Ek-21.

⁴⁴⁰ BA, TTD 905, s. 219.

⁴⁴¹ Bkz. Ek-29.

6.3.3. Veniz Köyü Mescidi Vakfı

*“Bağ vakf-ı mescid-i karye-i Veniz meşrutiye imam-ı mescid-i mezbûr ber muceb-i hüccet-i şer’iyye kıt’a 1”*⁴⁴²

Vakıf, 1590 yılında idari taksimatına göre, Revan Eyaleti’nin altı kazasından biri olan Ordubâd kazasının Azadciran nahiyesindedir. Bu nahiyedeki Veniz köyünde inşa edilmiş olan mescitte, Cuma namazı kılınması uygun görüldüğünden bir kıt’a bağın varidatı buraya vakfedilmiştir. Defterdeki kayda göre, bağın geliri caminin imamına aittir.⁴⁴³

6.3.4. Dir (Deyr) ve Girne Köyleri Vakıf Bağ ve Çiftlikleri

Bu vakıf Ordubâd kazasının, Azadciran nahiyesinde bulunan Dir (Deyr) ve Girne karyelerindedir.

Dir köyünde; Ali Han Bey’e üç bağ ile bir çiftlik (bağ-ı Ömer, bağ-ı Abidin Han, bağ-ı Ali Han Beg), Bediüzzeman’a iki bağ ile bir çiftlik (bağ-ı Urudhane, bağ-ı Bediüzzeman ile Har-divar), Halife Bey’e bir bağ ile bir çiftlik, Pir Bey’e üç bağ (Feth Numad, Har-divar, Bene bağ), Şah Ali Bey’e bir bağ, İmam Kulı Bey’e bir bağ, Behram Bey’e bir bağ, Hüseyin’e yarım çiftlik, Sabur Bey’e bir çiftlik vakıf kaydedilmiştir.⁴⁴⁴

Girne köyünde de; Ali Yar Sultan, Uğurlu Bey ve Tahmasp Kulı Bey’e birer bağ vakfedilmiştir.⁴⁴⁵

Defterlerde isimleri zikredilen bu şahıslara vakfedilen varidatın “*hücce-i şer’iyye*” ile bağlanması, Safevîler zamanında da tasarruflarında olduklarına işarettir.

6.3.5. Şeyh Ebu’l-Nasr-ı Horasanî Zaviye ve Camisi Vakfı (Sultan Murad Cami)

Bölgedeki her iki tahrirde de adı geçen bu vakıf Ordubâd’ın Alınca nahiyesinde Hangâh köyündedir. Sultan III. Murad, önceden köyün malikane hissesine sahip olan vakfın mukarrer kılınmasını tasdik etmemiş ve Hangâh köyünün malikâne hissesinin hass-ı hümayuna dâhil edilmesini emretmiştir.⁴⁴⁶

⁴⁴² BA, TTD 633, s. 294 (Bkz. Ek-28).

⁴⁴³ Bkz. Ek-30.

⁴⁴⁴ Bkz. Ek-31.

⁴⁴⁵ BA, TTD 633, s. 298, 348 (Bkz. Ek-32).

⁴⁴⁶ Bkz. Ek-33.

İlk tahrirde vakfın tanınmayan cami kısmı 1727 yılında Sultam Murad ismiyle kaydedilerek, köyün bazı varidatlarını da camiye vakf etmişlerdir. Ancak camide görev yapan imam, hatip ve diğer çalışanları vazifesiz olarak, yani padişah beratı olmaksızın hizmet ederlerdi. 1727 tarihli deftere göre vakfın gelirleri; 5 çift, 4 nimçift, 11 bennak ve 4 mücerred ile 3 bağ, 6 zemin ve 3 değirmenden alınan resim ve öşürlerden ibaretti. Vakfın yıllık toplam geliri 9751 akçedir.⁴⁴⁷

6.3.6. Ordubâd Sancağı Vakıflarının Varidat Toplamı

İlk tahrirde kaydı olmayan vakıf gelirlerinin toplamı, 1727 yılında 65711 akçedir.

⁴⁴⁷ Bkz. Ek-33.1.

SONUÇ

Araştırılan konunun temel kaynağı olan XVI. ve XVIII. yüzyıllara ait tahrir defterleri şekil, muhteva, yazı çeşidi (siyakât), terim ve kavramlarıyla, geleneksel Osmanlı tahrir usulüne bağlı kalınarak hazırlanmıştır. Zaman zaman Safevî izlerine de (vergi, vakıf gibi) rastlanmaktadır.

Ortadoğu ve Kafkaslar için jeopolitik ve jeostratejik açıdan çok önemli bir yerde bulunan ve bugün itibariyle Ermenistan Devleti'nin başkenti olan Revan, tarihi boyunca Osmanlı, İran ve Rus Devletlerinin mücadelelerine sahne olmuştur. Bu mücadelede baş aktörler birbirleriyle rekabet içerisinde olan iki Türk (Osmanlı-Safevî) devletidir. Revan bölgesi bu iki devlet arasında on dört kez el değiştirmiştir. 19. asrın başlarından itibaren bu mücadeleye üçüncü bir unsur olarak Ruslar katılmıştır. Onların gelişine kadar Ermenilerin, tarihi olayları etkileyecek, tarihe şekil verecek, tarihe geçecek bir etkinlikleri olmamıştır. Revan şehri Safevîler, Osmanlılar, Avşarlar, Kaçarlar ve Ruslar tarafından idarî merkez olarak kullanılmıştır. En son olarak da Rusların kurduğu Ermenistan Devleti'nin başkenti yapılmıştır.

XV. yüzyılın başlarında bir köy olarak yerleşilmeye başlayan Revan şehri, Osmanlı serdarı Ferhad Paşa'nın yaptırdığı surla birlikte büyümeye başlamıştır. İlk olarak Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran seferinde bahsi geçen Revan, 1583 yılında Osmanlı hakimiyetine girmiştir. Osmanlı hakimiyetine girmekle gelişimini hızlı bir şekilde sürdüren Revan, kısa sürede bölgenin en önemli kenti haline gelmiştir. Ancak savaşlar ve işgallerin, Revan ve havalisinin istikrarlı bir gelişme ve kalkınma göstermesini engellediği de görülmüştür. Revan'ı kültür merkezi yapacak, İslam dünyasında adından bahsettirecek yüksek düzeyde eğitim-öğretim kurumları ve mimari eserler gibi sosyal müesseseler oldukça azdır.

Revan bölgesinin ekonomisi tarım ve ticarete dayanmaktadır. Bölge tarım için çok elverişli, sulak ve mahsuldar bir yerdir. İklim olarak ziraata elverişli bir bölge olmasına rağmen, ahalinin yerlerini ve yurtlarını terk etmesi, köylerini “hali” bırakması tarım üretim potansiyelini düşürmüştür. Revan, sadece tarım için değil aynı zamanda ticaret için de çok elverişli bir konuma sahiptir. Asya içlerinden başlayan ve Hazar Denizi'nin kuzeyine ve güneyine doğru şekillenerek ilerleyen, doğuda bugünkü İran sınırını geçerek Anadolu'yu kat edip, İstanbul'a kadar ulaşan İpek Yolu, üzerinden geçtiği her yerleşim yerini bir cazibe merkezi haline getirmiştir. Çukur Sa'ad bölgesi de, bu yola

yakın bir merkezde yer almasından dolayı önemli bir bölge haline gelmiştir. Tarih boyunca Türklerle İranlılar arasında, bu bölgede meydana gelen birçok savaşın nedenlerinden birini de, bu konuma bağlayabiliriz. Şehirdeki sanayi tesislerinin üretim kapasitesi ise alınan vergilerden anlaşıldığına göre oldukça yüksektir.

Tahrir defterlerine göre bağları tasarruf eden şahısların çoğunluğu Ermenilerden oluşmaktadır. Ermenilere ait olan bu bağlardan da şarap elde edilip, pazarlarda Ruslara ve Gürcülere satılmıştır. Bunun haricinde Ermenilerin ekonomideki yeri ve katkısı pek belirlenememiştir. Buna karşılık bölgedeki tarım, hayvancılık ve ticaret gibi ekonomik faaliyetlerde Türklerin ağırlığı olduğu anlaşılmaktadır. Osmanlılar tarafından yapılan tahrirlerde, hububat ve bakliyat ziraatinin yoğun bir şekilde yapıldığı ortaya çıkmaktadır. Osmanlı Devleti'nin bir çok eyaletinde olduğu gibi Revan Eyaleti'nde de buğday ve arpanın en fazla üretimi yapılan ürün olduğu belirlenmiştir. Kanunname ve defter kayıtları, Osmanlıların Revan ve çevresinde imparatorluğun diğer yörelerinde uyguladığı vergi sistemini aynen uyguladığını göstermektedir. Böylece yerleşilmek istenilen bu yeni coğrafya, imparatorlukla birleştirilmek istenmiştir.

Osmanlı Devleti'nin 1590 ve 1727 yıllarında düzenlemiş olduğu tahrir defterleri, Revan'ın yer adları ile ilgili olarak da bilgi vermektedir. Bugün tamamı değiştirilmiş olan bu adların ilk isimlerini bu defterlerden ortaya çıkarabilmemiz mümkün olmuştur. Revan bölgesinin yer adlarına bakıldığında, kullanılan yer adlarının (köy, mezraa, çiftlik, yaylak, kışlak), % 83'ünün Türkçe olduğu ortaya çıkmıştır. Ayrıca Ermenilerin kullandıkları isimlerin içerisinde Türkçe isimlerin olması, Ermeniler üzerindeki Türk kültürünün etkisini göstermektedir.

Revan bölgesinin yaylak ve kışlaklarını kullanan halk, genellikle konar-göçer bir hayat tarzı süren Türkmen aşiretleridir. Tahrir defterleri yaylak ve kışlakların adlarıyla beraber buralarda yaşayan aşiret ve oymakları ve bu aşiret ve oymakların ekonomik faaliyetlerini de yansıtmaktadır.

Birbirlerine üstünlük sağlamak isteyen Osmanlı, İran ve Rus ordularının yol güzergâhlarının kesiştiği bir bölge olan Revan ve çevresi, tarih boyunca işgallere, zorla veya korkudan göçlere sahne olmuştur. Bu da bölgedeki nüfusun hem etnik yapısını hem de sayısını değiştirmiştir. Bölgede etnik grup olarak üç unsurun yaşadığı belirlenmiştir. Bunlar Müslüman Türkler, Hristiyan Ermeniler ve Hristiyan Çingenelerdir. Tahrir defterlerinden, Ermenilerin umumiyetle kasaba ve şehirlerde

yaşadıkları, köylerde çok fazla yaşamadıkları tespit edilmiştir. Buradan Ermenilerin şehirli bir toplum olduğu sonucuna varılabilir. 16. yüzyılın tersine XVIII. yüzyılda, Ermenilerin Türklerle aynı mahalleri paylaştıkları ve komşuluk yaptıkları görülmektedir. Osmanlı tahrir defterlerine göre Revan Eyaleti'nde etnik nüfus oranları, 1590 yılında % 40 Müslüman-Türk % 60 Hristiyan-Ermeni şeklindedir. 1727-1728 tarihli tahrirlere göre nüfus yaklaşık üç kat artmıştır. Müslüman-Türk nüfus, Hristiyan-Ermeni nüfusa oranla daha fazla artmış ve Müslüman-Türk nüfusunun oranı % 54 olarak değişmiştir. Osmanlıların kayıtlarına göre şehir merkezinde, 1590 yılı itibariyle % 39 Müslüman % 61 Hristiyan vardır. 1727-1728 yıllarında nüfus artışına paralel olarak bu durum değişmiş ve oranlar % 65 Müslüman % 35 Hristiyan (Bu oranın % 15'i Çingenelere aittir) olarak değişiklik göstermiştir.

XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Ruslar bu bölgeyle ilgilenmeye başlamışlardır. Ruslar, sıcak denizlere inme politikası gereği, hem bu bölgedeki Türk-Müslüman dünyasının coğrafi bütünlüğünü bozmak, hem de Osmanlı Devleti'nin doğu taraflarına hükmetmek amacıyla, bölgenin etnik yapısını tedricen bozmaya başlamışlardır. Revan bölgesinin Rusların eline geçtikten sonra, 1832 yılındaki nüfus oranları % 44 Müslüman-Türk % 56 Hristiyan-Ermeni şeklindedir. Fakat bu oranlar içerisinde, 1828-1832 yılları arasında Anadolu ve İran'dan Ruslar tarafından göç ettirilen yaklaşık 47000 Hristiyan-Ermeni vardır. Rusların izlemiş olduğu bu sistemli ve planlı göç politikalarıyla Revan'ın etnik yapısı Hristiyan-Ermeniler lehine değişmiştir. Bu tarihten sonra bölgedeki Müslüman-Türk nüfus gittikçe azalmış, 1917 yılında % 38'e, 1963 yılında da % 10'a kadar gerilemiştir. Bugünkü Ermenistan Devleti'nde ise tek bir Müslüman bile yaşamamaktadır. Araştırma sonuçları gösteriyor ki, Rus istilasına kadar, Ermenilerin nüfusun çoğunluğunu oluşturdukları iddiası hakikat dışıdır.

KAYNAKÇA

- Ahmed Cevdet Paşa, *Tezâkir; 40-Tetimme*, (Yay. Cavid Baysun), TTK Yay., Ankara 1986.
- Aka, İsmail, “Selçuklular Sonrası Ortadoğu’da Türk Varlığı”, *Türkler*, Ankara 2002, VI, 839-860.
- _____, *İran’da Türkmen Hâkimiyeti (Karakoyunlular Devri)*, TTK Yayınları, Ankara 2001.
- Aktepe, Münir, *1720-1724 Osmanlı İran Münasebetleri ve Silahşör Mustafa Ağa’nın Revan Fetih-nâmesi*, İÜFEF Yay., İstanbul 1970.
- Aliyarlı, Süleyman, *Azerbaycan Tarixi*, Bakı 1996.
- Amanoğlu, Ebülfez, “16-18. Yüzyıl Osmanlı Kaynaklarına Göre Güney Kafkaslarda Yer İsimleri”, *Kök Araştırmalar (Osmanlı Özel Sayısı)*, Ankara 2000, 89-92.
- Anonim, “From a Corresponding”, *The Asiatic Journal*, Vol., 11, London 1833.
- _____, *IV. Murad’ın Revan ve Tebriz Seferi Rûznamesi*, (Haz. Yunus Zeyrek), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1999.
- _____, *Târih-i Osman Paşa*, (Haz. Yunus Zeyrek), Ankara 2001.
- ArroboSmith, A., *Edinburgh Gazetter or Geographical Dictionary*, London 1822.
- Aslan, Yavuz, “Ermenistan’da Dünkü ve Bugünkü Yer İsimleri”, *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi*, c.1, Erzurum 1993, 41-52.
- Aslanapa, Oktay, *Kırım ve Kuzey Azerbaycan’da Türk Eserleri*, İstanbul 1979.
- Aykut, Nezihi, “IV. Murad’ın Revan Seferi Menzilnâmesi”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, sayı 34, İstanbul 1984, 183-246.
- BA, C. AS., 115/5198, Tarih; 29/R/1143.
- BA, C..AS.. 363/15028 Tarih 29/Za/1143.
- BA, Cevdet Adliye, 5/283 Tarih 18/Z/1124.
- BA, Cevdet Adliye, 58/3501 Tarih: 17/S/1215.
- BA, Cevdet Askeriye, 818/34781, tarih: 17/S/1137.
- BA, Cevdet Darbhane, 36/1779, tarih, 29/S/1138.
- BA, Cevdet Darbhane, 45/2203, tarih, 29/C/1140.
- BA, Cevdet Evkaf, dosya no: 550, gömlek no: 27796, tarih: 29 Z 1145.
- BA, Cevdet Hariciye, nr. 5594.

BA, Cevdet Tımar, 155/7743, tarih: 20/L/991.

BA, C. DH. 41/2039, tarih; 29/C/1137.

BA, HAT, 1120/44918F, Tarih 29/Z/1159.

BA, Hatt-ı Hümayûn, nr. 324-j.

BA, Hatt-ı Hümayûn, nr. 34805.

BA, Hatt-ı Hümayûn, nr. 6748.

BA, HR, SYS, 2878/27.

BA, MD 132, hnr.1, s.75.

BA, MD 135, hnr.2, s.46/A-47, tarih; Evasıt-ı L 1140.

BA, MD 74, hnr.562, s.248, tarih: 1005/1596.

BA, TD 905.

BA, TTD 633.

BA, TTD 895.

BA, TTD 898.

BA, TTD 901.

BA, TTD 905.

BA, Yıldız Mütenevvî Ma'rûzât, nr.144/132.

BA. Hatt-ı Hümayûn, nr. 6702-B.

Babuş, Fikret, *Osmanlıdan Günümüze Göç ve İskân*, Ozan Yayıncılık, İstanbul 2006.

Bala, Mirza, "Erivan", *İA*, Milli Eğitim Yay., İstanbul 1986, IV, 311-315.

Baladouni, Vahe, *Armenian Merchants of the 17. and Early 18. Centuries*, English East India Sources, Philedelphia 1998.

Balcıoğlu, İbrahim, *Sosyal ve Psikolojik Açıdan Göç*, Elit Kültür Yayınları, İstanbul 2007.

Barkan, Ömer Lütfi, "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", *Türkiyat Mecmuası*, İstanbul Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1953, X, 1-3.

_____, "Tımar", *İA*, Milli Eğitim Yay., İstanbul, 1986, XII, 186-333.

_____, "Türk-İslam Toprak Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğu'nda Aldığı Şekiller, Şer'i Miras Hukuku ve Evlatlık Vakıflar", *Toplu Eserler I*, İstanbul 1980, 209-230.

- _____, “XV. Asrın Sonunda Bazı Büyük Şehirlerde Eşya ve Yiyecek Fiatlarının Tesbit ve Teftiş Hususlarını Tanzim Eden Kanunnameler”, *Tarih Vesikaları Dergisi*, 1(5), İstanbul 1942, 326-340.
- Başar, Fahmeddin, *Osmanlı Eyâlet Tevcihâtı (1717-1730)*, Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yeniçağ Tarihi Kürsüsü Mezuniyet Tezi, Ankara 1997.
- Baykara, Tuncer, *Anadolu’nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I, (İdari Taksimat)*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara 1988.
- Baynes, H. S., *London General Gazetteer*, London 1825.
- Bdagm, *Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri*, c. II, Ankara 2001.
- _____, *Osmanlı Devleti İle Azerbaycan Türk Hanlıkları Arasındaki Münâsebetlere Dâir Arşiv Belgeleri, Karabağ-Şuşa, Nahçıvan, Bakü, Gence, Şirvan, Şeki, Revan, Kuba, Hoy, I, (1578-1914)*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara 1992.
- _____, *Osmanlı-İran-Rus İlişkilerine Ait İki Kaynak*, (Trc. H. D. Andreasyan), İstanbul 1974.
- Beydilli, Kemal “1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı’nda Doğu Anadolu’dan Rusya’ya Göçürülen Ermeniler”, *Belgeler*, 13(17), Ankara 1988, 365-408.
- Bilgili, Ali Sinan, *Osmanlı İran ve Azerbaycan’ı I*, Bozkır Yay., Erzurum 2004.
- _____, *Osmanlı Döneminde Tarsus Sancağı ve Tarsus Türkmenleri; Sosyo-Ekonomik Tarih*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001.
- _____, “Azerbaycan Türkmenleri Tarihi”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, VII, 22-44.
- Bournoutian, George A. *Tha Khanate of Erevan Under Qajar Rule; 1795-1828*, California 1992.
- Bridges, Harford John, *The Dynasty of Kajars*, London 1833.
- Büniyatov, Ziya, *İrevan Eyaletinin İcmal Defteri*, Bakı 1996.
- Celal-Zâde Mustafa, *Selim-nâme*, (Haz. Ahmet Uğur-Mustafa Çuhadar), Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul 1997.
- Chamichian, Father Michael, *History of Armenia*, Calcutta 1827.
- Çağatay, Neşet “Osmanlı İmparatorluğu’nda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler”, *AÜDTCF Dergisi*, 2(5), Ankara 1947, 483-511.

- Çantay, Gönül, “İpek Yolu Üzerindeki Kuruluşlar (İstanbul-Erzurum-Tebriz-Revan-Bakü)”, *XII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, c. 3, TTK Yay., Ankara 1999, 1049-1058.
- Çelebi-Zâde Asım, (*Raşid, Tarih’e Zeyil*), İstanbul 1282.
- Cin, Halil, *Mirî Arazi ve Bu Arazinin Özel Mülkiyete Dönüşümü*, Selçuk Üniversitesi Yay., Konya 1987.
- Curzon, Robert, *Armenia; A Year at Erzerum, And On The Frontiers Of Russia, Turkey And Persia*, London 1854.
- Derleme Sözlüğü*, TDK Yay., c. 8, Ankara 1993.
- Doğanay, Hayati, *Türkiye Turizm Coğrafyası*, Çizgi Kitabevi Yay., Konya 2001.
- _____, *Ziraat Coğrafyası*, Aktif Yayınevi, Erzurum 2007.
- Ebu Bekr-i Tihranî, *Kitâb-ı Diyarbekiriyye*, (Çev. Mürsel Öztürk), Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2001.
- El-Belazurî, *Fütûhu’l Büldân*, (Çev. Mustafa Fayda), Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2002.
- Elekberli, Eziz, *Kedim Türk-Oğuz Yurdu Ermenistan*, Saban Neşriyatı, Bakı 1994.
- Eliyev, Fuad ve Hesenov, Ürfan, *Revan Hanlığı*, Azerbaycan Devlet Neşriyyatı, Bakı 1997.
- Erdoğan, Mehmet Akif, “1635 Tarihli Revan Kalesi Fetihnemesi”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, c.14, İzmir 1999, 25-43.
- Ergenç, Özer, “Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fiziki Yapıya Etkileri”, *Türkiye’nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920)*, (Edt. Osman Okyar-H.İnalcık), TTK Yay., Ankara 1980.
- Ersan, Mehmet, “Selçuklular Döneminde Türk-Ermeni İlişkileri”, *Dünden Bugüne Türk Ermeni İlişkileri*, (Edt. İdris Bal, Mustafa Çuhali), Nobel Yay., Ankara 2003, 51-66.
- Erşahin, Seyfettin, *Akkoyunlular; Siyasal, Kültürel, Ekonomik ve Sosyal Tarih*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2002.
- Evliya Çelebi, *Seyahâtnâme*, c.2, Yapı Kredi Yay., İstanbul 1935.
- Faruqi, Suraiya, “Notes On The Production Of Cotton and Cotton Cloth in the XVI. And XVII. Century Anatolia” *The Journal Of European Economic History*, 7(2) Roma 1978, 405-417.

- Faroghi, S. - Erder L., "The Development of the Anatolian Urban Network during the Sixteenth Century", *Journal of the Economic and Social History of the Orient* Brill Publisher, 23(3), Netherland 1980, 265-303.
- Feridûn Bey, *Münşeâtü's-Selatin*, c.1, İstanbul 1859.
- Gelibolulu Mustafa Ali, *Künhü'l-Ahbâr*, c. 2, İstanbul 1339.
- Genç, Mehmet, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2000.
- Geyikoğlu, Hasan, *Selçuklulardan Safeviler'e Sa'ad Çukuru*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1998.
- Gıyasi, Sefer, *Nizami Devri Me'marlık Abideleri*, Azerbaycan Neşriyatı, Bakı 1991.
- Gökçe, Cemal, *Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkasya Siyaseti*, İstanbul Kitabevi, İstanbul 1979.
- Göyünç, Nejat, "Hâne Deyimi Hakkında", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, sayı 32, İstanbul 1979, 331-348.
- Grousset, Rene, *Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi*, (Çev. Sosi Dolanoğlu), İstanbul 2006.
- Gündüz, Tufan, "Safeviler", *TDVİA*, sayı 35, İstanbul 2008, 451-457.
- Güner, İbrahim, "Touristic Potential of Agrı Mountain", *Doğu Coğrafya Dergisi*, c.4 Erzurum 2000, 383-390.
- Güney, Emrullah, *Türkiye'nin Komşuları*, Çantay Yay., Diyarbakır 2002.
- Hacieva, Saide, "İrevan (Revan) Türk Hanlığı ve Osmanlı Devleti İle İlişkileri", *Türkler*, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2000, VII, 64-73.
- Halaçoğlu, Yusuf, *Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Ankara 1998.
- Halilov, H.D. *Karabağ'ın Elat Dünyası*, Bakı 1992.
- Haxthausen, Baron Von, *Transcaucasia*, London 1854.
- Hewsen, Robert, *Armenia: A Historical Atlas*, University of Chicago Press, Chicago 2001.
- Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhisü'l-Beyan fî Kavanin-i Âl-i Osman*, TTK Yay., Ankara 1998.
- Hgk, 1:1000 000 ölçekli Türkiye Fiziki Haritası, Ankara 2000.
- Hinz, Walther, *İslam'da Ölçü Sistemleri*, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1990.

- _____, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, (Çev. Tefik Bıykoğlu), TTK Yay., Ankara 1992.
- Honigmann, Ernst, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, (Trc.Fikret Işıltan), Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1970.
- İbn Arabşah, *Aca'ibü'l-makdûr fî neva'ib-i Timûr*, (Çev. Murteza b. Ali Nazmizâde), İstanbul 1142.
- Ierusalımskaya, Anna. A., "İpek Yolunda Kafkaslar", *Türkler*, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, III, 243-251.
- İlgürel, Mücteba, "Osmanlı Devleti'nde İstimalet Siyaseti", *XII. Türk Tarih Kongresi (12-16 Eylül 1994)*, Ankara 1999, III, 941-949
- İnalcık, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300-1600*, (Çev. Halil Berktaş), Eren Yay., İstanbul 2000, I, 49-142
- _____, *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adâlet*, Eren Yay., İstanbul 2000.
- _____, "İslâm Arazi ve Vergi Sisteminin Teşekkülü ve Osmanlı Devrindeki Şekillerle Mukayesesi", *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, Eren Yay., İstanbul 1993, 15-30.
- İpek, Ali, "Dört Halife Dönemi", *Dünden Bugüne Türk Ermeni İlişkileri*, Nobel Yay., Ankara 2003, ss. 19-30.
- İskender Beg Türkmen, *Târih-i Alâm Arâ-yı Abbâsî*, c. I, Tahran 1335/1917.
- Karamanli, H. Memmedov, "XVI-XVIII Yüzyıllar Osmanlı-Safevî Savaşları", *Yeni Türkiye Osmanlı Özel Sayısı*, Ankara 1999, I, 502-509.
- Katip Çelebi, *Kitab-ı Cihannüma*, Matbaa-ı Âmire, İstanbul 1145.
- Kırzioğlu, M. Fahrettin, "İrevan/Revan Türkleri", *Türk Kültürü*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara 1963, XI, 31-37.
- _____, *Kars Tarihi*, Işıl Matbaası Yay., İstanbul 1953.
- _____, *Osmanlıların Kafkas Elleri Fethi*, TTK Yay., Ankara 1993.
- _____, *Yukarı-Kür ve Çoruh Boylarında Kıpçaklar*, TTK Yay., Ankara 1992.
- Kiesling, Brady, *Rediscovering Armenia*, Yerevan/Washington DC, June 2000.
- Koçi Bey, *Risale*, (Sad. Zahid Danışman), Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1985.
- Kotzebue, Moritz Von, *Narrative of a Journey into Persia*, London 1819.
- Köprülü, M. Fuad, "Berid", *İA*, Milli Eğitim Yay., İstanbul 1986, II, 541-549

- _____, “Vakıf Müessesesinin Hukukî ve Tarihi Tekâmülü”, *İslâm ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi*, Ankara 2005.
- Kuban, Doğan, “Anadolu-Türk Şehr; Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler”, *Vakıflar Dergisi*, Ankara 1968, VIII, 53-73
- Kunt, Metin, *Sancaktan Eyalete 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, İstanbul 1978.
- Kurtuluş, Rıza, “Mâkû”, *TDVİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXVII.
- Küçük, Abdurrahman, *Ermeni Kilisesi ve Türkler*, Andaç Yay., Ankara 2003.
- Kütükoğlu, Bekir, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri I (1578-1590)*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yay., İstanbul 1963.
- Malte, Brun, M., *Universal Geography*, Vol., 2, Edinburgh 1822.
- Mardin, Ebûl’ula, “Beytûlmâl”, *İA*, Milli Eğitim Yay., İstanbul, 1986, II, 591-593.
- Mehmedoğlu, Alaeddin ve Eliyeva, Hatire A., “Yer Adları Tarihin Aynasıdır”, *Türk Kültürü*, sayı 437, Ankara, 1999, 552-558.
- Memmedov, Süleyman, “Karakoyunlular ve Batı Azerbaycan”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, VI, 869-873
- Metsopzki, Toma, *Timur ve Haleflerinin Tarihi*, (Haz. G. Solmaz), Elips Kitap, Ankara 2002.
- Minorsky, V., “Nahçıvan”, *İA*, Milli Eğitim Yay., İstanbul 1986, IX, 34-35.
- Morier, James, *A Journey Through Persia, Armenia And Asia Minor To Constantinopol*, Philadelphia 1816.
- Muradov, V., *Orta Asır Azerbaycan Şehirleri*, Bakı 1983.
- Mustafa Nuri Paşa, *Netayic-ül Vukûat*, (Sad. Neşet Çağatay), TTK Yay., Ankara 1987.
- Mustafazade, Tofiq Teyyuboğlu, “Safevî Hanedanının Son Yılları”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, VI, 925-935
- _____, *XVIII. Yüzyıllık-XIX Yüzyıllıyın Evvellerinde Osmanlı-Azerbaycan Münasibetleri*, Bakı 2002.
- Nejad, Nader, *XVI. Asırda İran Kaynaklarına Göre Osmanlı-Safevî Münasebetleri; 1502-1590, 1620*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1986.
- Nizamüddin Şâmî, *Zafernâme*, (Çev. Necati Lugal), TTK Yay., Ankara 1949.

- Oral, Tanju, *Zafer-name-i Emir Timur; Tercüme-i Zafer-name*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Umumi Türk Dili Anabilim Dalı, İstanbul 1991.
- Öztop, Fatih, *Ermeni Meselesinde Eçmiazin Katogigosluğu'nun Rolü*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon 2005.
- Pakalın, M.Z., "Beytü'lmâl" *OTDTS*, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul 1993, I, 222-226.
- _____, "Muhtesib" *OTDTS*, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul 1993, II, 572.
- _____, "Pencik" *OTDTS*, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul 1993, II, 766-777.
- Pamuk, Şevket, "Kuruş", *TDVİA*, Türk Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2007, XXVI, 458-459.
- Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi* (Haz. B. Sıtkı Baykal), Kültür Bakanlığı Yay., c. 1, Ankara 1999.
- Pitcher, Donald Edgar, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası*, (Çev. Bahar Tırnakçı), Yapı Kredi Yay., İstanbul 2007.
- Playfair, James, *A System of Geography*, Vol. 5, Edinburgh 1813.
- Sâfi, Mustafa, *Mustafa Safi'nin Zübdetü't Tevârih'i*, (Haz. İbrahim Hakkı Çuhadar), c. II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003.
- Sahillioğlu, Halil, "Bâd-ı Heva" *TDVİA*, Türk Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2007, IV, 416-418.
- Selânikî Mustafa Efendi, *Târih-i Selânikî (971-1003/1563-1595)*, (Haz. Mehmet İpşirli), TTK Yay., c. I, Ankara 1999.
- Smith, Adam T., "Prometheus Unbound: Southern Caucasia in Prehistory", *Journal of World Prehistory*, 19(4), Springer Publisher, Netherlands 2005, 229-279
- Solak-Zâde Mehmed Hemdemî Çelebi, *Solak-zâde Tarihi*, (Haz. Vahid Çabuk), c. 2, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1989.
- Sümer, Faruk, *Kara Koyunlular I*, TTK Yay., Ankara 1984.
- _____, *Safevî Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, TTK. Yay., Ankara 1976.

- Şah Tahmasb-ı Safevî, *Tezkire*, (Çev. Hicabi Kırlangıç), Anka Yay., İstanbul 2001.
- Şerafe'd-Din Alî Yezdî, *Zafer-nâme-i Emir Timur; Tercüme-i Zafer-nâme*, (Haz.Tanju Oral), (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, İstanbul 1991.
- Tapper, Richard, *İran'ın Sınır Boylarında Göçebeler*, (Çev. F. Dilek Özdemir), İmge Kitabevi Yay., Ankara 2004.
- The Cambridge History of Iran*, Cambridge 1991.
- Togan, Z.Velidî., "Azerbaycan", *İA*, Milli Eğitim Yay., İstanbul 1986, II, 91-119
- Tournefort, Joseph de, *Tournefort Seyahatnamesi*, (Edt. Stefenos Yerasimos), (Çev.Teoman Tunçdoğan), c.II, Kitap Yay., İstanbul 2005.
- Turner, W., Hartley, J., *An Universal, Historical, Geographical on Poetical Dictionary*, v. I, London 1703.
- Türk Dil Kurumu, *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c. 12, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1982.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, c. III, TTK Yay., Ankara 1973.
- Verdiyeva, Hacer V., "İrevan(Revan) Vilayetindeki Demografik Değişiklikler Üzerine", *Türkler*, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, XIX, 175-181
- Vince, R. S., *Modern Geography*, Vol., 2, London 1804.
- Woods, John E., *Akkoyunlular; Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk*, (Çev. Sibel Özbudun), Milliyet Yay., İstanbul 1993.
- Yalçın, Cemal, *Göç Sosyolojisi*, Anı Yayıncılık, Ankara 2004.
- Yıldız, Ali, "Para", *TDVİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2007, XXXIV, 163-166.
- Yılmaz, Ziya, *Topçular Kâtibi Abdulkadir (Kadrî) Efendi Tarihi, (Metin ve Tahlil)*, c. II, TTK Yay., Ankara 2003.

EKLER

Ek-1. 1005 (1596-1597) Tarihli Revân Adalet-nâmesi⁴⁴⁸

Revan kâdisına hüküm ki,

Dergâh-ı mu'allâma arz-ı hâl sunulub hâlâ ol caniblerde sipahi oğulları ve silahdâr ve yeniçeri ve cebeci ve topçu ve kapucu ve beğlerbeği ve sancakbeği subaşıları nâmına bazı eşkıya zuhûr edüb yaraklar ile gezüb nişan deyü kimi bozdoğan ve kimi yarak ve kimi bıçak gönderüb karyeden karyeye salgunlar salub altun ve gurus ve akçe cem' edüb ve harman zamanında hedâyâ deyü harmandan harmana birer kalub sabun ve birer akçelik örfiye ve bıçak birağub cebren birer kile buğdayların ve birer kalub sabuna yüzyirmi beş akçelik birer baş koyunların alub ve re'âyânın murad eyledikleri tarlaların ve bağ ve bağçe ve evlerin dahi cebren tasarruf edüb ve her yıl nice kerre imece deyü cebren zirâ't etdirüb ve biçdirüb ve bir yıldan bir yıla kifâyet edecek mikdârı odunların imece ile taşıdub varmayanların mübâlağa malların alub muhkem darb ve let eyleyüb ve mübâlağa atlar ile bayraklar kaldırub karye-be-karye gezüb kurâda ve kasabada misafir için vaz' olunmuş kârbansaray ve menzil evi var iken konmayub re'âyânun ehl-i ıyâlleri ile sâkin oldukları evlerine konub cebren kendüler için koyun ve kuzu ve tavuk ve atları için arpa ve saman alub bir akçe ve bir habbe vermeyüb ve hizmetkâr lâzım oldu deyü Müslümanların evlâdın çeküb alub ve nice Müslümanların hatunların ve kızların meclislerine getürdüb hâşâ tasarruf edüb ve beğlerbeği ve sancakbeği subaşıları dahi selâmlık ve aylık ve cerîme deyü aydan aya her karyeden mübâlağa akçe alub ve salgunlar salub bunun emsali envâ'-i zulm ü te'addîlerine nihayet olmadığı i'lâm olundu. İmdi tâife-i re'âyâ ki, vedâyî'-i Hâlık-ı kibriyâdır, Allah'dan korkmayub ve resûlullah aleyhi efdalü't-tahiyyâtından hayâ olunmayub ve ulü'l-emrimize itâ'at eylemeyüb bu makûle zulm ü te'addi eyleyenler benim kullarım değildir, bağîlerdir ve ol ehl-i fesâdın vücûd-i habâset-âlûdların sahîfe-i âlemden hakk ü nâbûd eylemek sıfât-ı himmet-i vâlâ-himmetime lâzım ve mühim olmağın livâ-i mezbûrde vâki' olan her karyenin ahâlisine birer nefer yarar ve tuvânâ yiğit-başı nasb edüb dahi cümlesini şartlayub zuhûr eden eşkıyayı demleri heder olmak üzere ele getürmekde müttefik olub ele getürüb dahi mecâl vermeyüb şer' ile haklarından gelinmek bâbında fermân-ı kazâ-cereyânım sâdir olmuştur.

Buyurdum ki, vusûl buldukda bir an te'ahhur ve tevakkuf eylemeyüb vech-i meşrûh üzere karye ahâlisine birer nefer yarar ve tuvânâ yiğit-başı tayin eyleyüb ve re'âyâya şart verüb anın gibi bölük halkı yeniçeri ve cebeci ve topçu ve kapucu beğlerbeği ve sancakbeği subaşıları namına köylerine gelüb re'âyâma hilâf-ı şer'-i şerîf ve muğayir-i emr-i münîf salgun salub bayraklar ile gezüb Müslümanların ehl-i ıyâllerine mute'ârız olub zulm ü te'addî eyleyen eşkıya her kim olursa ol âsilerin demleri heder olmak üzere ele getürüb mecâl vermeyüb mahalline şer' ile haklarından geldürüb aslâ ehl-i fesâda fırsat vermeyesin ki, eyyâm-ı adâlet-makrûnumda re'âyâ âsûde-hâl olub zira'at ve hırâsetlerine iştiğal üzere ola. Amma re'âyâ tâifesi dahi kendü hallerinde olub karyelerine gelen misâfir için vaz' olunmuş kârbansarayı ve menzil evi varsa kondurub, yoğ ise anda bir münâsib yere kondurub dahi akçe ile kendilerine ve davarlarına zâd ü zevâde tedârik etdiriverüb inâd eylemeyeler, şöyle ki, bu bahâne ile ebnâ-yi sebîle te'addi oluna, anların dahi haklarından gelinür, şöyle bilmiş olalar. Ve bil-cümle zaman-ı şerîfimde bir ferde zulm ü te'addî olunduğuna ve bir kimsenin habbesi alındığına rızâ-yı şerîfim yokdur, ana göre mukayyed olub takayyüd ve intibâh

⁴⁴⁸ BA, MD 74, s.248-24

üzere olsun. Beğlerbeği ve sancakbeği subaşıları dahi muttasıl re'âyâ üzerine gelmeyüb ve köy halkına salgun salmayub te'addi etdirmeyesin. Anun gibi lâzım olub bir mahalde katl-i nefis olub veya bir mühim husûs olub varmak lâzım geldikde mübâlağa atlu ile varmayub ancak dört beş atlu ile varub ma'rifet-i şer' ile lâzım geleni götürüb mahalinde icrâ-yı hakk eyleyeler, eslemeyüb her biri birer bahane ile re'âyâ üzerine çıkub te'addi ve tecâvüz ederler ise muhkem tenbîh edüb men' ve ref' eyleyesin, memnû' olmayanları yazub bildiresin, aslâ mecâl vermeyüb hakkından geline. Bu bâbda siz ki, kadıarsız, vebâli sizin boynunuza ola. Allah te'âlâ huzûrunda cevabın siz verüb ben mu'âteb olunmayam. Ve siz ki, kadıarsız, fukaraya siz dahi zulm ü te'addi eylemekden ictinâb edüb vazifeyi iltizam ile nâiblerine vermeyüb gezdürmeyüb zulm etdirmeyesiz. Bu hükm-i şerîfimi sicill-i mahfûza kayd edüb mazmûn-ı adâleti ile âmil olub mücidd olasız.

Ek-2. 1590 Tarihli Revân Kanunnâmesi⁴⁴⁹

Bismillâhirrahmânirrahîm

ve bihî e'tesimü ammâ yedummu filbed'i ve't-tetmîm hamd ü senâ-i firâvân şükr-ü seyâsü bî-pâyân ol hâlık-ı ins ü cân ve râzık-ı halk-ı cihân dergâh-ı a'lâsına ki süyüf-i aklâm ile cerîde-i âlemde nizâm i'tâ ve salavât-ı fâykât-ı bî-nihâye ve tahıyyât-ı lâıykât-ı bî-ğâye ser-defter-i mevcûdât ve server-i kâinât Muhammedi'l-Mustafa aleyhi efddalü's-salavât ve ekmeli't-tahıyyâtın ravza-i 'ulyâsına ki ta'yîn-i şerî'at-ı garrâ ve teblîğ-i ahkâm-ı mülk-ü bezle mesâlih-i benî âdeme kıyâm-ı dîn-i mübîn ile intizâm 'atâ kıldı. ve âl ve ashâb-ı 'ızâmının ervâh-ı mutahharalarına ki levâzım-ı merâsim-i İslâmî nass-ı icmâlîden mufasssal beyân ve 'ıyanda ihtimâm-ı tâmm ile itmâm eylediler. Emmâ ba'd Pâdişâh-ı âlem-penâh şehinşâh-ı felek dergâh-ı sâye-i lutf-ı ilâh halîfe-i rasûlullah kâsir-i rikâb-ı ekâsire kâsir-i fukkâh-ı ekâsıra sahib-kırân-ı zamân mâlik-i cihân-ı devrân kazâ-tuvân kader- fermân sultan ibn-i sultan Murad Hân edâme'llahu kıyâme hıyâme sultânihî bi-evtâdi'l-ebed ve etnâbi'l-hulûd fî zilleti zıllihi'z-zalîli bi'l-emni ve'l-emân hazretlerinin mesûbât-ı gazâ-yı cennet-cezâ bâbında külli himmet-humâ hemtâları ve celle nühmet-i enkâ hemyâları fırâk-ı dâlîle-i râfızıyn ve zümre-i mudille-i mülhidîn üzerine akdem ve etemm olub tâife-i bed-firdârun vücûd-ı mazarrât-ı âlûdîlerin ezfâr-ı tîğ-i iğ-i âbdâr ile cerîde-i âlemden hâk eylemek olmağın merâr-ı eşref diyârına cünûd-ı mevennede bî şumâr ile serdâr-ı rafî'il-mikdârlar gönderüb tâife-i mağhûre-i tu'umme şimşîr ve nîze ve tîr ve vilâyet-i Şirvân ve ba'zı Gürcistan feth ve teshîr olunduktan sonra bakıyye-i Gürcistan ve vilâyet-i Revân ve Nahcivân belki 'umûmen milket-i Azerbaycan ve dahi havza ve horasata ve havme-i himâyete getirmek için vüzerâ-i uzmâ-i âsaf-ârâdan vezîr-i rûşen-zamîr-i müşîr-i müşterî-i tedbîr dilîr-i iklîm teshîr-i âsaf ve evsâf-ı zamâne iskender-i mesâf-ı yegâne hurşîd-pertev cemşîd-pîr ve rüstem-rezm hâtem-bezm hamrâ-hazm alâ'ızzı kî tîg-i kişver-güşâ e'nî Ferhad Paşa edâme'llahu ikbâlehu ilâ yevmi'd-dîn ve eyyedehû dâimen nusraten ve fursaten ale'l-mülhidîn hazretleri serdâr-ı zafer şîâr-ı ta'yîn buyrulmağla müşârûnileyh dahi asâker-i mansûre-i mevfûre ve ecnâd-ı gayr-i mahrûse ile gelüp me'mûr oldukları zıkr olunan umûr-ı celîliş'-şu'ûra bezl-i magdûr ve sa'yî nâmahsûr idüp kuvve-i kâhire-i şehriyârî ve satve-i bâhire-i tâc-i dârî ile bi' avni'l-lâhî'l-meliki'l-mennân bakıyye-i Gürcistan ve vilâyet-i Revân ve Nahcivân'ı dahi feth ve teshîr ve çirk ü şirk ve küfr ü ilhâddan tathîr idüb ba'zı emsâr ve bilâdına lem-yühlak mislûha fî'l-bilâd müsdâkına mâ-sadak kılâ'-i bedîi'l-ibdâ' îcâd ve ihtirâ' eyleyüb memâlik-i sâire gibi zabt ve tasarruf olunduktan sonra zıkr olunan vilâyet-i Revân ve Nahcivân'da dahi kemâ-yenbağî kavânin-i adâlet-âyîn-i pâdişâhî mer'î ve mazbût ve kavâ'id-i nasfet-rehîn-i dîn-i penâhî mahmî ve merbut olunması için vilâyet-i mezbûrenin umûmen kurâ ve mezârî' ve mehâris ve metârî' ve gallât ve hukuk ve mersûmâtı nakîr ve kıtmîr tarîr ve mücmel ve mufasssal defterler tefsîr ve tastîr olunmak müşârûnileyh serdâr-ı âlî-makâm-ı felek-râm hazretlerinin merâm-ı şerîfleri olmağın ol bâbda zümre-i ümerâdan defterdâr-ı emvâl bu 'abd-ı bî-meccâl Mehmed bendelerine ve dîvân-ı hümayûn-ı sa'âdet mal kâtiplerinden el-kâtip Hasan kullarına fermân-ı kazâ cereyân-ı nâzil ve vâsıl olup mazmûm-ı hümayûn lâzımü'l-iz'ân ve vâcibü'l-im'ânına kânûn-ı kadîm ve tarz-ı müstakîm üzre mufasssal ve meşrûh fermân olunan hasbü'l-imkân ma'lûm ve iz'ân olundukda imtisâlen li'l-emri'l'âlî tahrîre şürû' ve mübâşeret eyleyüb ol bâbda fermân olunan me'mûrât ve memnû'ât alâ kadri'l-vüs'i ve't-tâka riâyet ve ahvâl tahrîr ve tevzî'at mümkün oldukça râsîtikârî ve istikâmet himâyet kılınup zıkr olunan mesâlih ve mehâm isra'-i ikdâm-ı

⁴⁴⁹ BA, TDD 633, s.2-12.

aklâmile ikdâm-ı tâm ve ihtimâm mâlâ kelâm ile eyyâm-ı devlet-i rûz-ı efzûn-ı hüsrevânîde bi-'inâyeti'l-meliki'l-allâm ihtitâm ve encâm bulmuştur.

el-vâki fî evâhîr-i şehri muharremi'l-harâm sene tis'a ve tis'in ve tis'amie.

tafsîl-i eczâ-yı şer'iyye-i müte'âmile ve kavânîn-i rûsûm-ı 'örfiyye-i müteârife makâl-i defter-i Osmâniyye ve meâhizü'l-ahkâm-ı sultâniye ki vilâyet-i Revân müceddeden tahrîr olundukda icrâ olunan kavânîn-i muâmele kabâil-i re'âyâ ve tevâif-i tüccar ve ahali-i memâlik-i mahrûsede cenâh-ı hüsrevânînin zılâl-ı adâlet ve sâye-i merhamet-bahşleri tahtında mütezallil ve müreffehü'l-hâl olmaları ki mûcib-i devâm-ı devlet ve bâis-i nizâm-ı memleket olmağın ber-muktezâ-yı emr-i âlî zikr olunur.

fasl-resm-i çift üzerine tamam çiftlik kayd olunan ra'iiyetden elli akçe nîm çiftten yigirmi beş akçe ve bir mikdar yer tasarruf eden ekinlü bennâkdan on sekiz akçe ve caba kayd olunan kimesnelerden ki kânûn-ı kadîm üzere on iki alınur ve defter-i hâkânîde çift veya nîm veya bennâk kayd olunan re'ayadan biri fevt olup birkaç oğulları kalsa yeri mücerredine kayd, uluları caba kayd olunup resm-i caba ile yir resmi dahi birikdirilüp bi-kadr-i hasasihim resimlerin eda idüp yeri müşterek tasarruf iderler. Zirâ caba ve bennâklık ra'iiyeti 'atası yerinden men' itmez. Fi'l-hakîka mülk-i mevrûsu gibidir.

ve bir ra'iiyet fevt olup sağır oğlu çiftliği kalsa sağır çiftliğin hakkından gelmiyecek atan çiftliğidir deyü sipâhî resm-i çift taleb eylemeye sağır yarayınca emânet tarîkiyle âhara virilüp ve yetim yetişüp zirâ'ate kâdir olup atasından kalub emanete virilen yerin taleb etse teslim olunub, sipâhî andan tapu almak yoktur.

ve bir ra'iiyet fevt olup oğulları kalub babaları biri birine müşâ' ve müşterek mutasarrıflar iken biri vefât eylese oğlu kalsa hissesi oğluna intikâl ider ve oğlu kalmasa karındaşının yiri karındaşına intikâl eylemez. Anun gibi vâki' olsa müteveffânın hissesi ecnebîye virilmeyüp il verdüğün karındaşı virirse karındaşına virile.

ve sipâhî dahi karındaşı hissesin gerü karındaşına virmekde ehl-i hibre ma'rifetleriyle hakk-ı karârın ala ve muvâza'a ile ziyâde nesne almaya. Meğer ki karındaşı râğbet eylemeye ol vaktin sâhib-i tımar ehl-i karyeden tâlib olanlara vire.

ve bir ra'iiyet ki defterde bütün çift veyâhud nîm çift yazılmışdır, ol ra'iiyetün oğlu ve oğlunun oğlu olsa oğlu fevt olup ba'dehu kendi fevt olup oğlunun oğlu kalsa dedesinin yeri oğlu oğluna intikâl eylemez. Karındaşı yiri karındaşa intikâl itmedüğü gibi. Ammâ hakk-ı karâr ile tapuya alub ol isterken ecnebîye virilmeye.

ve keferi tâifesinin dahî yirleri atalarından intikâl idüb ber-vech-i iştirâk mutasarrıf olmakda ve eytâmı zirâ'ate kâdir olub berayaha ataları yeri emânete virilmekde ve karındaşı yeri karındaşa ve dede yeri oğlu oğluna intikâl itmekde kezâlik.

ve vilâyet-i mezbûre keferesi haracların edâ itdüklerinden sonra rûsûm-ı çiftten bedel-i sipâhîlerine her harac-güzâr başına yigirmi beşer akçe ispençe vaz' olunmuşdur. Edâ itdüklerinden sonra zemînlerinden resm-i çift ve resm-i nîm ve resm-i dönüm virmezler.

ve vilâyet-i mezbûrede ba'zı Müslümanlar mülkiyet tarîkiyle mutasarrıf oldukları bağ ve bağçelerinün 'öşrü mukayyed olanlarının 'öşrün ve zemînlerinin sâlâriyelerin virürler.

ve sâlâriye onda bir 'öşr alındıktan sonra kırk kilede bir kile alınur.

ve hums virenler sâlâriye virmezler.

ve 'avrat tasarruf eylediği yiri boz komayub hakkından gelüb behresin ve rûsûmun virdükden sonra elinden alınmak kânûna muhâlifdir.

ve tekrar 'öşr şol ra'iiyetden alınur ki kendü sipâhîsinin tımarında zirâ'ate kâbil çiftliğin terk idüb gayri yerde zirâ'at eyleye iki 'öşr alınmak kânûn-ı ma'rûfedür. Ammâ

sipâhinin tımarında zirâ'ate kâbil yeri olmasa veyâhud sipâhinin toprağında olan zirâ'ate sâlih yerlerin bi't-temâm ekdükden sonra varub aherin yerinde dahi ekse behresin sâhib-i arza virür.

ve re'âya tâifesi ki ellerinde yerleri olub müteferrika olsa sipâhi göçürüb yerlerine götürmek kânundur. Ammâ on yıldan ziyâde varub bir yerde mütevattın olan kimesneyi göçürüb getürmek memnû'dur.

ve ra'yyet oğlu ra'yyetdür. Madem ki âhara kayd olunmaya âhara kayd olundukdan sonra kayd olunduğu üzere ma'mûldür.

ve bir hâric ra'yyetin ber-vech-i tapu mutasarrıf olduğu yer elinden alınub dâhil ra'yyete virilmek menû'dur. Hâric ile dâhil arasında tercih men' olunmuşdur.

ve defterde kayd olunan Müslüman mücerredlerinden nesne alınmaz mücerred olan teehhül itse caba resmi alınur.

ve caba ekinlü olsa ekinlü resmi alınur caba alınmaz.

ve çift kayd olunmayanlar çiftliğe mâlik olsa resm-i çift alınur ve bu bâbda i'tibâr çiftlik mikdârına dâirdür.

ve çiftlikden ziyâde yer tutsa ziyâde tutduğu yerin resmin virür.

ve sipâhi çiftlik tutan hâric ra'yyetden tamam çift resmin ve nîm çiftlik tutandan nısf resmin alub ve nısfdan ekall olan yerlerden ekinlü bennâk resmin alurlar.

ve bu zıkr olunan dâhil ra'yyetdür. Hâric ra'yyet dönüm hakkın virür. Eğer 'âlâ yer olub her yıl ekilürse iki dönümde bir akçe ve eğer ednâ olursa üç dönüme bir akçe almak kânûn-ı kadîme mutâbıkdur. Zîrâ has yerden seksen dönüme ve mutavassıt olan yerden yüz dönüme ve ednâ yerden yüz otuz dönüme bir çiftlik i'tibâr olunur.

ve dönüm dahi hatavât-ı müte'ârife ile tûlen ve 'arzen kırk hatve yerdür.

ve resm-i çift dahi Mart ayında alınur.

ve re'âya hâric kurâda ekdüğü mahsulden sipâhi harman hakkı taleb itmeyüb nesnelerin almayalar.

ve re'ayanın zirâ'ate kâbil yerlerinden bilâ-özü üç yıl mütevâliyen boz kalsa tımarı zarar olduğu takdirce def'-i zarar için sahibinün elinden alınub gayri kimesneye tapuya virmek câizdür. Ammâ dağ ve bayır yerler olub veyâhud su basmayub her yıl zirâ'ate kâbil olmayub boz kalsa alub gayre virmek memnû'dur.

ve ra'yyetün çifti ve davarı maslahatı için ve harman yeri için birkaç dönüm yer bırakub mer'a idinmek memnû' değildir.

ve kâdimü'z-zemândan şehirlünün ve ehl-i kurânun davarları örüsü için ta'yîn olunan mer'alarının ekilmesi ve kurutulması memnû'dur.

ve bağdan ve bağçeden behre alınmak kânûna ve şer'a mutâbıkdur. Ammâ re'âyânın bağ ve bağçelerinün behresin almakda sipâhi tazyîk idüb mevsiminde almamağın re'ayanın def'-i muzâyakaları için behre mikdârına bedel ehl-i vukûf tahmîn-i sâhîh ile bağ ve bağçelerine maktu' kayd olundu.

ve re'âya zü'amâ ve sipahinün 'öşürlerin akreb bâzârâ iletmek ve hâricden gelüb zirâ'at idenler köylerde olan anbara iletmek kanundur.

ve harman vaktinde re'ayanın gallâtı ta'sîr olundukdan sonra sâlâr olanlar tevakkuf göstermeyüb fi'l-hâl hâzır olan harmanı ta'sîr idüb te'hîr itmeyüb re'âyayı ta'cîz ve tazyik itmeyeler.

ve eğer kesret-i hizmetden irişmeyüb veya ta'arruz veya ihmâl edüb üç gün te'hîr olmağla zararı müterettib olursa def'-i zarar için karyenin imamı ve kethüdâları ma'rifetleriyle ölçüp behresin alub sahibi gelicek teslim eyliyeler.

ve bir hassa çiftliği bağ değilse râbî' hâsılı sâhib-i tımarındur.

fasl-resm-i asiyâb, ekser memâlikde harman vaktinde alınmak kanun olmuştur.

ve resm-i asiyâb defterde kayd olunduğı üzere alınub ziyâde alınmaya ve defterde mukayyed olmayan asiyâbdan kaç ay yürürse ayda beş akçe alına

fasl-kışlak, bir kimesne bir sipahinin tımarında kışlasa evlû olsa resm-i kışlak altı akçe alına ve mücerred olsa tütünü olsa resm-i duhân üç akçe alına ve kışlayan kimesne dahi kışladığı yerde zirâ'tat ider olsa resm-i zemîn virür, resm-i kışlak virmez ve kışlakçı olan kimesne üç yıla dek resm-i kışlak virüb üç yıldan ziyâde otursa resm-i bennâk alına.

fasl-yerlûde resm-i aġnâm iki koyuna bir akçedir.

ve koyun ile kuzuyu bile sayılmak kânun olmuştur.

ve vilâyet-i mezbûrede olan 'aşâyir ve kabâil mütemekkin oldukları karyelerde zirâ'tat ve hırâset iderlerse resm ve behrelerin sâhib-i arza eda idüb temâm bâd-ı hevâ ve 'arûsiyye ve âdet-i aġnamları hâss-ı hümayûna kayd olunmuştur ve resm-i aġnam dahi Abril ayının evvelinde alınmak mukarrer olmuştur.

fasl-aġıl resmi, kışladuğı takdirce resm-i yatak deyü her sürüden mutavassıtu'l-hâl bir koyun alınmak kânûn-ı mukarrerdir. Lâkin vilâyet-i Revan'da ziyâdece alınur imiş gûde hakkı deyü kânûn-ı kadîm üzre her sürüden mutavassıtu'l-hâl bir koyun alınmak üzere defter-i cedîde kayd olundu.

fasl-'öşr-i aselden bedel 'âlâ kovandan iki akçe ve ednâsından bir akçe alına.

ve bir tımar ki kovan ve koyun, bağ ve bağça ve âsiyâb olmayub sonradan hâdis olsa 'öşr-i rûsûmu sâhib-i tımarı müte'allıktır.

fasl-rûsûm-i 'arûsâne dahi hâssa-i hümayûndan ve mîr-i mîrân ve mirlivâ hâslarından zeâmetlerden vesâyir serbest olan tımarıdan bâkire kızdan altmış ve yine avratdan otuz akçe mezkûrun zâbitleri olub vesâyir erbâb-ı tımarın nısf-ı arûsiyyesin aġaları alub ve nısf-ı âherin mîr-i mîrâna kayd olunan mîr-i mîrâna ve mirlivâyâ ve ze'âmete kayd olunan zâbitleri alurlar.

ve bâkire kızın arûsiyyesin her ne yerden göçse atası kimin ra'ıyyeti ise ana virür.

ve seyyibe avrat her kimin toprağında vâki' olursa resm-i arûsiyyesin toprak aġası alır. Yörük ve yüzdeci tâifesinün mekân-ı mu'ayyenleri olmaduğı sebebdan atasına tâbî' olmakda bâkire ve seyyibe beraberdir.

zü'amâ ve erbâb-ı tımarın kızların resm-i arûsâneleri sancaġa kayd olunan sancaġa ve hâssa-i hümayûna alınur.

fasl-vilâyet-i mezbûrede 'abd-i âbık ve kenîzek ve ecnâs-ı devâbb her kim tutarsa defter-i cedîdde kime mukayyed ise zâbitlerine götürüb müjdegânesin alub teslim eyleye ve sâhipleri zâhir olmayub müddet-i 'örfiyyesi temâm olduktan sonra vilâyet kadısı ma'rifetiyle bey'i men-yezîd idüb bahâsın zapt eyleyeler.

ve müddet-i 'örfiyye dahi kulda ve câriyede üç ay saklamakdur.

ve çârpâ cinsin bir ay saklamakdur vesâyir esbâb ve kumaş ve halı ve kilim ve bunun emsâli nesneler bulsalar saklamayub teslim eyleyeler.

ve eġer saklarlar ise mücrîm olalar.

fasl- ve cerâyim-i hayvânât dahî re'âyânın atı veyâhud sığırı ve bi'l-cümle çârpâ cinsi biri birinün mevrû'âtına ziyanlık itse ekin sahibinin zararı tazmîn itdürüldükden sonra davar sahibine beş değnek urulub her davar başına beş akçe cerîme alına ve sipâhi ile re'âyâ mâbeyninde haneden haneye beş akçe maktu' vaz' idüb deştânî deyü nesnelerin almayalar.

fasl- akmişe-i muhtelif ve emti'a-i mütenevvi'a satılsa yüz akçede iki akçe ve ubûr itse at yükünden ikişer akçe ve deve yükünden dört akçe alına ve dahî baldan ve yağdan ve yaş ve kuru meyva cinsinden ve bastırmadan ve pirinçden her yükden ikişer akçe ve kapanda vezn olsa at tayından bir akçe ve deve tayından ikişer akçe alına.

ve bi'l-cümle kapanda dartılan bu uslûb üzere alınub ziyâde nesne alınmaya.
 ve esir satılsa dört akçe alandan ve dört akçe satandan alına.
 ve her at bahâsından iki satandan ve iki akçe alandan alına.
 ve katırdan ve camusdan ve kara sığırdan dahi iki akçe satandan iki akçe alandan alına.

ve hımârdan satandan ve alandan birer akçe alına.
 ve kassabhânedede camusdan dört akçe alınub kara sığırdan iki akçe alına ve iki koyuna bir akçe alına.

fasl- Kadı olanlar taht-ı kazâlarında vâkî' olan keferenin âyîn-ı bâtılaları üzre nikâhlarına ve resm-i kısmetlerine sagîr ve sagîreden hilâf-ı kânûn kısmet deyü nesnelerin almayalar.

ve vilâyet-i mezbûrede ba'zı marhasalar vardır ki karabaş dimekle ma'rûflardur. Her birinin taht-ı yedlerinde birer vankı olub ol vank sebebi ile üzerlerine marhasa akçesi deyü hâll ü hâlince ber-vech-i maktû' birer mikdâr akçe kayd olunub mîriye ta'yîn olunduğı üzre eda eyledikten sonra mukâbilde ispençelerin virmeyüb âyîn-i bâtılaları üzre mâbeynlerinde vâkî' olan rûsûm-ı nikâhlarına ve beytû'l-mâllerine ellerinde olan ahkâm-ı şerîfenin mûcib-i münîfi ile mutasarrıf olub kimesne mânî' olmaya ve mezkûrûn marhasalar vanklarında eküb biçdükleri zemînlerinin behrelerin virürler.

ve vanklarına müte'allık âsiyâb ve bağ ve bağçelerinden resm ve behresin virürler.

fasl- bâc-ı bâzâr-ı galle buğday ve arpa şehre gelüb satılsa her müdde buçuk kile alına vesâyir hubûbât dahi böyledür.

ve bâzâra un gelüb satılsa her yük altı kile olduğı takdirce satandan yükde iki akçe alına.

ve müddün dahi haddi İstanbul'un yirgirmi kilesi bir müddür.

ve şehirde muhtesib olanlar şehirden hâric kurâya çıkub ihtisâbiye deyü kimesneden nesne almaya.

fasl- vilâyet-i mezbûrede mecrî ve mütedâvil olan batman on iki nügidir.

ve her nügi iki yüz dirhemdür.

ve ihtisâbiye dahi eksük satılan nesneden dirhem başına bir akçe cerîme alınub ve narh virüdükde ma'rîfet-i kadı ile narh virüb hizmet deyü nesne almayalar.

ve dirhem başına bir akçe alınan cerîme dirhem ile satılır kıymetdârca olandandır.

ve şol nesne ki az kıymatlı olanın gibilerden ma'rîfet-i kadı ile satduğı metâ'a göre alına.

incir ve üzüm ve erük ki kuru meyva cinsinden vesâyir yaş meyva cinsinden dahi bakkal niceye alursa onı on bir üzere narh virile.

ve arpa nice alınursa her müdde beş akçe ziyâde narh virile ve bal ve yağ ve şîr ü revgân ve peynir ve dûşâb vesâyir bunun emsâli nesnelerden bakkal alur satar olursa onı on bir üzere narh virile.

ve kuzu eti ki ikiyüz dirhem bir akçeye ola koyun eti ikiyüz elli dirhem bir akçeye ola.

ve keçi eti üçyüz dirhem ve kara sığır eti üçyüz yetmişbeş dirhem ve su sığırı eti dörtüz dirhem narh virile.

vesâyir ehl-i hırefün dahi vâkî' olan noksanın ve bi'l-cümle ihtisâbına müte'allık umûru görüb şehirden gayrı kurâdan ihtisâbiye deyü nesne alınmaya.

fasl- ihtisâb vilâyet-i Revân'da muhtesib olanlar olgelmiş muhalif meyvadın çâşnî deyü tamgadan gayrı bir mikdâr meyve almayalar.

ve bâzâr ve gayri dükkanlara nevbet dutub kendü metâ'ın ziyâdeye fûruht itdürüb ve habbâzlara un ve bakkallara acı yağ ve yaramaz bal ve hubûbât ve gayri tarh idüb te'addî itmeyeler. İhtisâbda kânûn-ı kadîme ri'âyet olunub tecavüz itdüklerinde hükkâm men' ve def' eyleye.

fasl- *asesiyye*, şehirde vâki' olan ehl-i mu'âmele dükkanlarından her ayda ikişer akçe alına ve ehl-i hıref dükkanlarından birer akçe alına ziyâde alınmaya. Ammâ zikr olunan ehl-i mu'âmele ve ehl-i hıref dükkanlarından 'âlâ ve evsât ve ednâ i'tibarı üzre te'azzül olunub cem'u'l-mecâmi'inde ehl-i mu'âmele dükkanlarına her dükkan başına ikişer akçe ehl-i hıref dükkanları başına birer akçe hesâbı üzre alınub ziyâde alınmaya.

fasl- kal'aların ve sancakbeylerinin muhtarları yılda birkaç def'a re'âyâ içine çıkub gezüb oğul everdünüz ve kız çıkardunuz ve bi'l-cümle cem'ıyyet eyledinüz bizim beşer akçemiz vardır deyü hilâf-ı kânûn nesnelerin alurlar imiş ve karye sâzendelerine dahi bizüm ma'rifetümüz yok iken varub köylerde düğün çalarsuz deyü dutub cerîmeler alır imiş, anlar dahi bida'-i ma'rûfeden olmağın ref' olındı. Min-ba'd itmeyeler.

fasl- harâmiye ve uğrıya ve kanluya vesâyir hırsuzlara bi-hasebi'l-merâtib siyâset eylemek atlu sancağı beyinindür. Ammâ bir sebep ile şer'an ve 'örfen ve 'afv olsa bedel-i siyâset deyü akçe alınması kânûn-ı kadîme muhâlifdür.

ve siyâset olunan kimesnelerden cürm alınmak yokdur. Ammâ 'afv olunduğu takdîrce cürümlük sâhib-i ra'ıyyetindür. Cürm dahi bi-gayr-i hakk katl-i nefis iden kimesnenin a'lâsından dörtyüz akçe ve mutavassıtü'l- hâlden ikiyüz akçe ve ednâdan yüz akçe ve zinâ iden evlü olursa a'lâ hallüden üçyüz ve evsâtadan ikiyüz elli ve ednâdan ikiyüz ve zinâ iden eğer ergen olursa bu i'tibâr üzre ikiyüz ve yüzelli-yüz akçe alına.

ve göz çıkaran ve el düşüren kimesneden cürm-i nefsdan ve baş yarub sünük çıksa ve diş çıksa ve kılıç ile ve çomak ile ve bâkî âlât-ı harb ile mecrûh olub dōşeğe düşse yüz akçe ve bunlardan mâdûn cerîme ki ta'zîr ve te'dîb lâzım ola otuz akçe ve kara bereden on akçe cürm almak 'örf-i ma'rûfdur.

ve cürmi olan kimesne teftîş olunmadan ve yâhud üzerine zâhir olan şenâyi' yerine varmadan sancakbeyi ve subaşıları ve âdemleri nesnelerin alub salıvirmek memnû'dur.

ve illâ kendüleri mahall-i töhmet ve âdemleri mücrim ve müstehakk-ı i'tâb olur.

ve her mücrimin ve müttehimin cerîmesi vilâyet kadısı katında veyâ müfettiş huzurunda sâbit ve zâhir olmadan ehl-i 'örf dutub siyâset itmek şer'a ve kânûna muhâlifdür. Ammâ mücrim ve müttehim olan kimesne mütemerrid ve mu'ânid olub mahkemeye gelmede imtinâ' eylerse bu takdîrce cebr ile mahkemeye getürmek memnû' değildir.

fasl- vilâyet-i Revân'ın her karyenün hîn-i tahrîrde defter-i hâkânîye yazılmayub hâric kalan re'âyâsının resmi yine karyeye mahsûb olub hâricdür deyü dâhil olunmaya.

ve köylerde sâkin olan Alpa(v)ud ve Türkmen ve Nöker tâ'ifesi dahî re'âyâ emsâli resm-i ârûsâne ve bâd-ı hevâsının nisfi oturdukları karyeye mahsûbdur.

ve hâric müstakil kalem olmayub her karyenün sipâhisi zapt ider.

Ek-3. Revan Eyaleti'ndeki Meydanların İsimleri (1832)

1	Han Bağı Meydanı
2	Fahlı Meydanı
3	Zal Han Meydanı
4	Çarşı (Ana Meydan)
5	Hüseyin Ali Han Meydanı
6	Ark Meydanı (Kale İçi)

Ek-4. Revan Eyaleti'ndeki Kervansarayların İsimleri ve Dağılımı (1832)

Bölge	İsim
Revan Şhiri	Gürcü Kervansarayı
	Culfa Kervansarayı
	Zurabhane Kervansarayı
	Tahir Kervansarayı
	Sulu Kervansarayı
	Susuz Kervansarayı
	Hacı Ali Kervansarayı
Dereçiçek	Selim Kervansarayı
Talin	Gümrü ve Serdarabad yolunda 1 kervansaray
Gökçe	Biri Çil kasabasının yakınlarında, diğeri Karahisar'ın güneyinde olmak üzere iki kervansaray

Ek-5. Revan Eyaleti’ndeki Dükkan Sayısı ve Dağılımı (1832)

Konumu	Dükkan Sayısı
Çarşı (Pazar)	543
Kervansaraylar	252
Kale İçi	32
Şehir Bölgesi	18
Tepebaşı Bölgesi	4
Demirbulak Bölgesi	2
Toplam	851

Ek 6. Revan Şehrinin Gelirleri

Nevî	1590	1727
Mukataa-i ihtisâb ve boyahâne ve bozahâne ve şem'hâne ve kasabhâne ve başhâne ve asesiye ve bâc-ı bâzâr ve tamgâ-yı siyah ve bâzâr-ı esbder-nefs-i Revan	250000	340000
Mahsûl-ı mâbeyn-i tımarhâ-i sipâhiyan liva-i Revan	25000	15000
Bâd-ı heva ve arûsiyye-i tımarha-i sipâhiyan der-nahiye-i Revan	-	12000
Mizan der-liva-i Revan	-	420000
Aşîyan-ı balaban ve çakır ve atmaca der-livâ-i Revan	2000	2000
Mahsul-i post-ı vaşak der-liva-i Revan	5000	3000
Mukataa-i gümrük der-liva-i Revan	-	1320000
Mahsul-i cizye-i marhasiye-i gebran nahiye-i Revan ve Karbi	4000	-
Mahsul-i beytü'l mâl-ı am ki on binden ziyade ola ve beytü'l mâl-ı hassa der-livâ-i Revan	5000	9320
Mukataa-i Pencik	-	50000
İспенçe	9425	6325
Resm-i Dönüm	500	500
Hinta	8000	9000
Şair	6000	7760
Erzen	3000	2000
Mercimek	400	1800
Nohud	-	1200
Zegerek	-	3000
Çeltük	6000	12000
Penbe	52600	7500
Mukataa-i Bağat	50434	40000
Öşr-ü Meyve	-	2000
Resm-i Kevvare	500	310
Resm-i Bostan	1000	2000
Resm-i Ketan	1000	300
Resm-i Yatak	1000	200
Resm-i Kışlak	900	500
Adet-i Ağnam	1000	2030
Mahsul-i mürdekâne	-	600
Deştbanî ve tapu-yı zemin	2265	300
Rûsûm-ı Hariceyn der-şehr-i m.	2610	1000
Bâd-ı heva ve arusiyye	1226	60
Asiyâb	1080	2520
YEKÛN	439940	2274225

Ek-7. Nahçıvan Şehrinin Gelirleri

Nevî	1590	1727
İспенçe	-	1726
Resm-i Çift	700	-
Resm-i Bennak	108	-
Resm-i Dönüm	500	1600
Hinta	7200	150
Şair	4800	180
Erzen	9000	165
Mercimek	80	90
Nohud	80	144
Zegerek	-	180
Çeltük	-	3075
Penbe	8640	1500
Öşr-ü Meyve	-	-
Resm-i Kevvare	200	-
Kerdikar	-	210
Resm-i Bostan	500	1200
Kekül	-	2500
Resm-i Ketan	300	2000
Külül	-	126
Resm-i Yatak	500	-
Resm-i Kışlak	1000	
Adet-i Ağnam	1000	2500
Mizan	-	6000
Genegercek	-	90
Rahdarlık	-	17000
Piyaz ve Sir	-	4110
Resm-i Çayır	-	7000
Yarıçe	-	315
Deştbanı ve tapuy-ı Zemin	1000	5110
Rusum-ı Hariceyn der şehir-i m.	1000	-
Bâd-ı heva ve arusiyye	1742	90
Resm-i Asiyâb	665	290
Bâc-ı bâzâr	-	6000
Boyahâne	-	1200
Şem'hâne	-	1400
Sabunhâne	-	12300
Mukataa-i Tamgâ-yı kirbas ve ihtisâb ve ihsariye	-	12000
Niyabet ve bad-ı heva ve cürm-i cinayet ve mürdekane-i abd-ı abık ve kenzek	-	8100
Mukataa-i Bağat	37000	18000
Mukataa-i Bahçe	-	15000
Mahsul-i Post-ı Vaşak	2000	1500
Öşr-ü Tönbeği	-	90

Beyt'ül mâl-ı am ve hassa ve mâl-ı gaib ve mâl-ı mevkuf ve mâl-ı mevkud ve yava ve kaçgun ve kul ve cariye ⁴⁵⁰	9000	12190
Mukataa-i mabeyn-i raiyyet ve tımarha gayri ez havas-ı hümayun ve evkaf der-livâ-i m.	-	22000
İcarat-ı dekakin ⁴⁵¹	-	56346
Mukataa-i ihtisâb ve boyahâne ve bozahâne ve meyhane ve şem'hâne ve kasabhâne ve başhâne ve sabunhâne ve asesiye ve bâc-ı bâzâr ve tamgâ-yı siyah ve bâzâr-ı esb der-nefs-i Nahcûvan	250000	-
Rusûm-ı tezâkir tımarhâ-i sipahiyan ve zûema-i vilayet-i Revan	2000	-
Çiftlik maa bağ ve bahçe ve Çar-Divar ve zeminha-i Şah Kulu sultan ki Yavada bağı demekle ma'ruftur malikâne-i mülk mebnî Hızır Paşa mir-i miran-ı vilâyet-i Revan ber muceb-i hüccet-i şer'iyye hasıl-ı divanî	1000	-
Zeminha ve dize-i Budak Beg tabi-i Nahcûvan malikâne-i mülk mebnî Hızır Paşa mir-i miran-ı vilâyet-i Revan ber muceb-i hüccet-i şer'iyye hâsıl-ı divanî	2000	-
Bağ ve bahçe ve Tün Bağ ve Hüseyin Beg bağı ki Şah Bağ demekle ma'ruftur tabi-i Nahcûvan malikâne-i mülk mebnî Hızır Paşa mir-i miran-ı vilâyet-i Revan ber muceb-i hüccet-i şer'iyye hâsıl-ı divanî	2000	-
YEKÛN	344015	223477

⁴⁵⁰ 1590 tarihli defterde "Mahsul-i beytü'l mal-ı avam ki on binden aşağı ola ve mal-ı gaib ve mal-ı mevkud ve yava ve kaçgun ve abd-ı abık gayri ez havas-ı hümayun der-kaza-i Nahcûvan" şeklinde kaydedilmiştir.

⁴⁵¹ Bu gelirler Sultan Murad (Cami-i Kebir) Camisi'ne vakf edilmiştir.

Ek-8. Ordubâd Şehrinin Gelirleri

Nevî	1590	1727
Resm-i Çift	-	150
Resm-i Caba	2988	-
Resm-i Bennak	-	6522
Resm-i Mücerred	-	1250
İспенç	375	-
Resm-i Dönüm	500	-
Hınta	8000	4500
Şair	4200	1000
Erzen	3000	270
Mercimek	80	-
Nohud	80	-
Zegerek	120	45
Bakla	160	-
Çeltük	-	-
Penbe	-	-
Mukataa-i Bağ ve Bahçe	39752	580
Öşr-ü Meyve	-	800
Resm-i Kevvare	37	220
Öşr-ü Kekül	-	1200
Resm-i Kantar ve Kapan-ı Dakik ve gayrihu	-	6000
Resm-i Bostan	100	-
Resm-i Ketan	30	120
Resm-i Yatak	70	-
Resm-i Kışlak	30	-
Adet-i Ağnam	200	1200
Mahsul-i merdekâne	-	-
Resm-i Deştbanı ve tapuy-ı Zemin	500	1280
Rusum-ı Hariceyn	200	315
Bâd-ı heva ve arusiyye	520	-
Resm-i Asiyâb	-	180
Resm-i Bezirhane	-	240
Sabunhâne	-	240
Resm-i Arûsane	-	90
Bâc-ı bâzâr ve hamr ve esb ve ağnam ve sair	-	4500
Bad-ı heva cürm-i cinayet ve merdekane-i abd-ı abık ve kenzek	-	15000
İskele der-nefs-i Ordubâd	-	12000
Hemam-ı Bazarbaşı	-	3500
Kerbansaray	-	28000
Dekâkin	-	660
Hemam-ı Yekta	-	18000
Han-ı Mizan	-	20000
Mukata‘a-i ihtisâb ve boyahâne ve bozahâne ve meyhâne ve şem‘hâne ve tamgâ-yı siyâh ve bâc-ı bâzâr ve bâzâr-ı esb der-nefs-i Ordubâd	50000	-
Mahsûl-i Keşi der-nehr-i Aras der-nezd-i Ordubâd	7000	-
Mahsûl-i post-ı vaşak der-livâ-i mezbûr	2000	-
Mahsûl-i beytü‘l-mâl-i ‘avâm ki on binden aşağı ola ve mâl-ı ga‘ib ve mâl-ı mefkûd ve yava ve kâçkûn ve ‘abd-ı abık der-livâ-i mezbûr	2000	5689
Nısf-ı bâd-ı hevâ ve ‘arûsiyye-i timarhâ-i sipâhiyân gayr-ı ez timarhâ-i serbest der-livâ-i mezbûr	1000	-
YEKUN	122942	133551

Ek-9. Çukur Sa'ad Eyaleti Sancaklarına Bağlı Köylerin Hâsılı

Ek-9.1. 633 Nolu Tahrir Defterine Göre İdari Taksimat ve Hâsılları (1590)

REVAN MERKEZ NAHİYESİ			
Yerleşim Adı	Hasıl (Akçe)	Yerleşim Adı	Hasıl (Akçe)
• Ağaçorum	9332	• Kışlak-ı Murad	3000
• Ağaduvit/Çadkiran	15000	• Kışlak-ı Tubanlu	4500
• Ağasur	12000	• Kızıl Viran	10000
• Ağca Kal'a	3000	• Kızılkala	10000
• Akviran	15000	• Kızkal'ası	25000
• Ali Bestam	300	• Koca Ahmed/Murad Ali	9000
• Arahus	28000	• Lala Pek	2500
• Aramuş	34000	• Molla Hızır	7333
• Arbani	30000	• Monla Hüseyin	6000
• Arınç	20000	• Murad Ali/Süleymanlu	3000
• Avan	24960	• Nörk(Törk) ?	16003
• Balluca	8500	• Nurnus	30000
• Bedgos (Yedgos) ?	14000	• Okçaperd	20000
• Bedruvans/Bedrusenk	4666	• Orta Viran Mezraası	1000
• Cebecilü	15000	• Ozanlar	18000
• Çekreşin	11666	• Pertek Mezraası tabii Kermis	3000
• Çoriş	20000	• Porsuklu	9000
• Demürcilü	1000	• Satık Hacı	9000
• Dımaşk	10000	• Sisirekird	2000
• Dibeklü	10620	• Şahab	14970
• Ekrek	12666	• Şalkgerek/Kallaşlar	16000
• Erkil	15000	• Şeyhzadelü	15000
• Erzeni	25876	• Şuşalar	3000
• Gelere	14000	• Tacrelik	18500
• Genegir	47890	• Taközini	5000
• Gökçe Beglü	12000	• Tamgirmez	20000
• Gökkend	20000	• Taşcılı	3000
• Gökkilise	25000	• Tercanlı Kışlağı	3666
• Güllüce	10000	• Tereköper (?)	110000
• Hacı İlyas	10000	• Tir-Harab	20000
• Haradlu	4000	• Turaguna'	18462
• Hüseyin Avar/Palaslu	8000	• Turî Mezraası	6000
• İbrahim Sultan Kışlağı	3000	• Tutuva	3060
• İlaz (Eylaz)	20000	• Üçbulak Mezraası	1000
• Kamçılı	7666	• Üveys Beglü	1333
• Kan Kan	20000	• Viran-ı Abdal	5666
• Kara Kal'a	15500	• Yasavullu	1000
• Karacaviran	10000	• Yayıkçı Şahverdi Viranı	200

• Karakışla	4000	• Yaylaklar	4000
• Karakoyunlu/Mustafa Kışlağı	1000	• Yegavert	1225
• Kavas	19999	• Yelkovan	34990
• Kemal Derviş	5000	• Yenice	30000
• Kemris	18065	• Zak	40000
• Ketüze	11333	• Zakevank	3000
• Kışlak-ı Hacı Bayram	300	• Zar ve Eski Zar	39620
• Kışlak-ı Husalu (Havsalu) ve Sarbanlar ve Çir Recebli	333	• Zaviye/Şeyhler	12000
• Kışlak-ı Kara Ayuvad/Haki	1000	• Zenge	30000

KARPI NAHİYESİ

Yerleşim Adı	Hasıl (Akçe)	Yerleşim Adı	Hasıl (Akçe)
Ağçakal'a/Hatunkendi ve Kozanlı	40000	Lazrivan	13666
Ağnadun	12666	Mezraa-i Arani	0
Ahs	31990	Mihmandar	12666
Aktemür	8000	Molla Tursun	14002
Ali Beglü	46000	Mugani	5040
Ali Markus	1666	Muganlı	19650
Ankursak	4000	Münabak	12160
Arduç	20000	Nefsi Karpi	36480
Avan	21333	Öşgen	39751
Başsız	1000	Özgü (Everekü) ?	24333
Degir	5000	Palu	15333
Dükkan	22000	Parpi	29480
Ekrek	27000	Patrınc	9850
Erzinhan	5333	Pir Tekkesi	9700
Eştirek	25040	Pirekin	16040
Hacı Karalu	20685	Samağar	15000
Hacılar	9360	Sarımvank	11500
Haçevenk	4636	Seleperd	7333
Haçkiri	14000	Sergüli	29950
Halife Kendi/Babakar	20000	Seydullah	15333
Hanevank	13940	Şeyh Ali Viranı	2000
Hatunoğlu	14666	Tanaşlu	30000
Hızaviz	20000	Tus	5000
Kara Ağıl	15000	Ucan	40045
Karanpa	14000	Uluhan Beg Kışlağı	12000
Kırnık	19637	Us	4386
Kışlak-ı Şeyh ?	1666	Uşi	20800
Kızıl Ekrek	19770	Üçkilise	68980
Kızıltemür	9105	Yakupviranı/Karaşeyh Kışlağı	6000
Körpelü	12000	Yasaklu	20000
Kuş	29520	Zaviye	45666

Kürtel

8666 | Zupanus

14000

NAHCİVAN NAHİYESİ

Yerleşim Adı	Hasıl (Akçe)	Yerleşim Adı	Hasıl (Akçe)
• Şeyh Mahmudlu	5000	• Dere Aliyak	20080
• Ali Beg Mezra'ası	1666	• Mezra-i Kahab	7500
• Halillü	14000	• Birhaşan	10100
• Begice (Tegice) ?	43002	• Kel Depe	14000
• Uzunöye (Uzunaviye)?	44780	• Yarımca	40000
• Dirabad	33862	• Türkin	5000
• Karye-i Mezra-i Alagöz	15000	• Behram	30000
• Tecane	30000	• Yezd Abad	57880
• Tutul	15000	• Kühpüren	4940
• Bullu	12000	• Mezra'a-i Molla Kendi	6000
• Bulgan	30000	• Çehri	29920
• Karaçok	15000	• Özneberd	24820
• Şeyh Yusuflu/Ayende	20085	• Mahmudabad	14333
• Düşen			
• Geçid-i İslamiyye	12000	• Mezra'a-i Sürenab	20000
• Göynük	38000	• Mezra'a-i Halis	2000
• Nehiçur	20000	• Mezra'a-i Hacı Polad	25000
		• Beg/Şahkulu Beg	
• Suremerek-i Ulya ve Sufla	12470	• Mezra'a-i Firuzabad	45000
• Nefs-i Terkeş	14190	• Hancav	20333
• Şeyj-i Mihranşah	42500	• Hacıvar	20666
• Seyyid Serav	45499	• Güngömez	7333
•		•	

MEVAZİ' HATUN NAHİYESİ

Yerleşim Adı	Hasıl (Akçe)	Yerleşim Adı	Hasıl (Akçe)
• Üveys	10530	• Görediz	16900
• Süleyman Beg	10000	• Degbize	20000
• Ak Hacı	6000	• Ayn-ı Kırın	35000
• Uğbiyan	28000	• Elmalık	35000

MÜLK-İ ARSLAN NAHİYESİ

Yerleşim Adı	Hasıl (Akçe)	Yerleşim Adı	Hasıl (Akçe)
• Bayır	39000	• Emzired	14000
• Kerem Hanak	18800	• Mezra'a-i Çakırhane	4000
• Baz-gav	13500	• Mezraa-i Köhler	1000
• Karakuş	5000		

KARABAĞ NAHİYESİ

Yerleşim Adı	Hasıl (Akçe)	Yerleşim Adı	Hasıl (Akçe)
• Karabağ	30060	• Karvak	9000
• Çalık/Bekavul	9898	• Sos	12666
• Mezra'a-i Hevek	10000	• Mezraa-i Alihan Köyü	1000
• Seseek	12000		

DEREŞAM NAHİYESİ

Yerleşim Adı	Hasıl (Akçe)	Yerleşim Adı	Hasıl (Akçe)
• Dibkend	25100	• Ortakend	20650
• Başkend	25004		

DEREŞAHBUZ NAHİYESİ

Yerleşim Adı	Hasıl (Akçe)	Yerleşim Adı	Hasıl (Akçe)
• Dereşahbuz	15000	• Tak Tak	10000
• Selesos	21959	• Gücazar	25000
• Tırkeş	20000	• Zarnatun	19666
• Cevizli	14666	• Şade	9000
• Gülüs	36000	• Karaboyalık	12000
• Mezra'a-i Sofu/Koyunlu/Dağ	19333	• Ekrek	14666
• Gökçe	34000	• Üzmüz	3000
• Kömür	15000	• Yığınkan	1000
• Hızırbeg	25000	• Kerdeser	3000
• Biçenek (Peçenek)	31000	• Ağçaçal	1000
• Noraşin	37000	• Mezra-i Züve	8000
• Bademlü	15500	• Bul	200
• Nurs	17000	• Merelik	11000
• Arınç	39668	• Şukar	26333
		• Yaylakha-i Oyuklucakaya ve Bazaryurd ve Dıranas Gedügi ve Koçtaş veBörekçi ve Armudlu	2000
• Mağaral	8000		

BAZARÇAYI NAHİYESİ

Yerleşim Adı	Hasıl (Akçe)	Yerleşim Adı	Hasıl (Akçe)
• Kalacık/Pürnadik	10000	• Keledek	19333
• Bazarçayı/Yaylak	10000	• Şakad	8000

• Türken	5000	• Pul	10000
• Kızılcakilise	10000	• Dilkü depesi (Tilkü)	7000
• Ağdamal	8666	• Yenice	5000

ŞERUR NAHİYESİ			
Yerleşim Adı	Hasıl (Akçe)	Yerleşim Adı	Hasıl (Akçe)
• Parsıcı	45200	• Zaviye	50000
• Taş Ark/Kışlak-ı Ümmetlü ve Kışlak-ı Yagan	40000	• Kuşcu	39942
• Keşnabin	50050	• Karaburç	35012
• Yalnız Ağaç	24940	• Kurd kendi	40006
• Dervişler	25000	• Yenice-i Çomaktur	40000
• Hallaç	19900	• Ahi Ahmed	25026
• Karkın-ı Ulya	19990	• Maksudlu	20000
• Karkın-ı Küçük	40000	• Alişar	10000
• Çomaktur	40000	• Tenenç	10000
• Oğul Şalu	34920	• Yenice-i Arab	20000
• Aralık	15000	• İsa Han	10000
• Kösecan/Badılı	15000	• Arbatan/Çörek Kesmez	5000
• Siyah-ı Kutlu	45000	• Hacı Lalelü	3000
• Mugancık	42000	• Kara Hisarlu Kışlağı	3000
• Şehriyar	45398	• Kışlak-ı imamkulu	1000
• Ferhad	20000	• Kışlak-ı Şahveli	500
• Nuraşin	49840	• Şikim	3000
• Kal'acık	20720		

AĞCAKAL'A NAHİYESİ			
Yerleşim Adı	Hasıl (Akçe)	Yerleşim Adı	Hasıl (Akçe)
• Ağcakal'a	37000	• Bulal	5000
• Karabağ	48570	• Kamışlu	8000
• Yakaran	25000	• Nahçuvancık	7000
• Zaviye-i Gör	10000	• Sorguncuk	6000
• Büyük	20890	• Kızıl Viran	3000
• Kamçılı	3000	• Çoparlu-i Aliya	2000
• Delü Yer	5000	• Çoparlu-i Sufla	2500
• Ard-ud	2000	• Karaca Kala'a	5000
• Öznud	9000	• Zeyni	20000
• Tekeglü	3000	• Yenice	7000
• Ribat-ı Ağcakal'a	1000	• Taşbulak	8000
• Çırak Kendi	10000	• Karakoyunlu	4000
• Terke	4000	• Asa başlu	15000
• Oluklu	8000	• Daş kapu	12000
• Çöre Kışlağı	7000	• Çardaklu	8000

• Yenice	9000	• Dere taşı	12000
• Hayır Beg	10000	• Bıyıklı	5000
• Keçilü	8000	• Şuvarnud	8000
• Hâce Kendi	5333	• Ekrek	18000
• Yaygı-ı Büyük ulya ve sufla..	2000	• Digor	10000
• Bebek-i Büyük... sufla	8000	• Allem	10000
• Bezirhane	3000	• Hazpuşte	10000
• Karye-i Garipviran /Hüseyin Gözi	5000		12000
• Sosur	2000	• Hasancan	8000
• Karaca Kala'a	11000	• Bardaklu	5000
• Ebu Şehime	6000	• Gürdeş	3000
• Gözre	3000	• Taşer Beg-i Bala	2000
• Abatlar	5000	• Taşer Beg-i Zir	3000
• Celal/Kızılviran	16000	• Pullu	7333
• Çaruvak/Tutmaçlar	20000	• Bazarcık	6000
• Gulle	9333		

KARNİ NAHİYESİ

Yerleşim Adı	Hasıl (Akçe)	Yerleşim Adı	Hasıl (Akçe)
• Karni	39190	• Meranos	22666
• Gilan-ı (Geylan) Ulya	15000	• Musa Hacılu	3000
• Gilan-ı (Geylan) Sufla	5666	• Çatallar	20000
• Köht	12666	• Mustafalu	23000
• Kürekci	9574	• Abdallusu	70014
• Emerzik (Emrzik)	8333	• Nevruzlu	3470
• Kızılvank	7543	• Elmalı	3000
• Evenik	8666	• Pir Akmed Abdal	9000
• Yahşigan	18000	• Ahuşvank	27617
• Divin/Toprakkal'a	29850	• Mankuş	9333
• Güvay	17000	• Gagavuz	10000
• Erdeşir	39100	• Babalar	21000
• İmanşalu	39900	• Ta-polat	33000
• Koylahisar/Yahyalı	15000	• Yolkesen	7333
• Kuşcı	15000	• Candarlar	35000
• İpeklü	9000	• Kara Veli kışlak	1333
• Gamlu	20000	• Ağca kışlak	17928
• Kızılova	20000	• Hüdabende	5999
• Toğuz	9000	• Kasablu/Asmanlu	1000
• Ağaçeri	2999	• Mezra'i Bozalan	1333
• Ali Kırık	5000	• Mezra'i Karadepe	6000
• Harun Yerün	15666	• Artuş	14000

VADİ NAHİYESİ

Yerleşim Adı	Hasıl	Yerleşim Adı	Hasıl

	(Akçe)		(Akçe)
• Vadi-i Kebir	78380	• Potus	14666
• Esti	22000	• Karaca Abdal	8000
• Vadi-i Küçük	33940	• Göl Kendi	24999
• Karabağ	40000	• Tanas	8333
• Çıkın	24000	• Şeyhcik	17999
• Bağçecik	7333	• Kızık	12133
• Molla Seyfeddin	9998	• Ahperes	8000
• Hüsrev	19666	• Hamud	9000
• Deklü Kebir	45144	• Makik	10000
• Develü-i Küçük	5000	• Zilli	7000
• Çögender	22666	• Tırgız	8000
• Karabaygı-yı Ulya	15000	• Engiz	6000
• Karabaygı-yı Sufla	24000	• Musa Derviş	4000
• Avsar	5000	• Şehriyar	12333
• Kızılviran	11000	• Selman Saray	4000
• Zencirlü	30000	• Alikara	2500
• İncedere/Gencelü	27000	• Mısır Derviş	7000
• Ağcakilise	1000	• Şirankoç	4666
• Kadı kendi	7333	• Kara Haç	22000
• Ağcaviran	11999	• Mer-Arus	15000
• Kevtos	13666	• Ermük	20000
• Mezraa'i Bayır	3000	• Kel Derviş	5333
• Hakas (Haks)	14000	• Kamuşlu Çukuru	200
• Çaklu	4333	• Develü-yı Küçük	200
• Cermaris	11333	• Gürevan	32070
• Kösüs	10000	• Baraklu Bucağı	5000
• Çardaklu	7333	• Pirülü	14000

ABARAN NAHİYESİ

Yerleşim Adı	Hasıl (Akçe)	Yerleşim Adı	Hasıl (Akçe)
• Gerem Sain	6667	• Güllüce	19334
• Tezekci ve Topcı	1000	• Baş Abaran	31333
• Abaranoğlu	1000	• Cerre Hacı	18666
• Çinülü	8000	• Yasiri/Çatıcı Kendi	12000
• Gürkoçi	13000	• Delü Seydi	6000
• Şirvancık	11000	• Herpuşre Kilise	9000
• Zengevank	12666	• Sarumirek	13666
• Karabulak	16000	• Parşık köy	1000
• Aşağı Zalkin	12000	• Uzun/Balludere	30000
• Kirekirt	4000	• Ali Küçük	13000
• Saçlu	20000	• Yarbaşı	19666
• Karakilise	4000	• Candar	11000
• Kalacık/Ömerköy	12666	• Karaburun	9000

• Mezra-i osman	1000
• Molla Kasım	11333
• Mezra-i Kuşçı	6000
• Tamcılı	24000
• Yar Ali Derviş	9000
• Balçıklı	6666
• Kızıl Birün	15998
• Yarımca	8364
• Kendlü	27332
• Sarıbudak	9000
• Kel Abdi	7000
• Semme Derviş	20666

• Şire Kalası	20000
• Yakup Derviş/Mümin Köy	20000
• Ahbene Keyf	20000
• Lale	20000
• Köseler	19999
• Tekelü ma Teknelü	22666
• Yakub Derviş/Bazarcık	3000
• Nazaroğlu/Cafer Derviş	16000
• Bolhiz	12000
• Bazarcık ma Mezra- ikuşoğlu	13499
• Gazamfer	8666
• Veledlü	20000

ŞARABHABE NAHİYESİ

Yerleşim Adı	Hasıl (Akçe)
• Karacaviran	15333
• Karabörk	10000
• Güzeldere	5333
• Kenter	3000
• Karaca Kal'a	7666
• Gürane	2000
• Boncuklu	9333
• Çerçekis	9333

Yerleşim Adı	Hasıl (Akçe)
• Hasbeg	3000
• Ağzı Kanlu	6000
• Molla Mehmed	6000
• Kavalla	2000
• Ağcakaya	4000
• Abdioğlu	10000
• Kuruboğaz	15000

TALİN KAZASI

Yerleşim Adı	Hasıl (Akçe)
• Talin	50000
• Işık	36000
• Mastare	79332
• Pir-i Merekci	5000
• Gözlü	15000
• Mihr-i Banlu	12400
• Ağca Kala/Cankırı	9333
• Kurbankulu	11366
• Zir	10000

Yerleşim Adı	Hasıl (Akçe)
• Şeyh Hacı maa Eski Hacı	10000
• Molla Mü'min	18000
• Aksak Ahmed/Karacaviran	13500
• Kulderviş	17332
• Kızılviran	1500
• CazayırBudak	13333
• Polatcık	3000
• Mezra'a-i Ahathane/Pulluviran	1000

ARMUY NAHİYESİ

Yerleşim Adı	Hasıl (Akçe)
• Araku	40154
• Şehriyar	40036
• Musa Hacılu	30000
• Kör Sultan Şahlu	30000

Yerleşim Adı	Hasıl (Akçe)
• Musa Hacılu	7000
• Ganîlü	10000
• Karakol Asayış	12666
• Kozancılı	3500

• Görelave	20000	• Pir Mehmed Köy	7000
• Yenice-i Rumlu/Çobanlar	35333	• Molla Abdi	14332
• Nesimioğlu	8000	• Kırcalu	1000
• Miskinoğlu	9000	• Esedlü	3000
• Rumlu/Kılıccılı	25000	• Can Ahmedlü	30000
• Asaşlu	20000	• Kara Hamzalu	5000

ABNİK NAHİYESİ

Yerleşim Adı	Hasıl (Akçe)	Yerleşim Adı	Hasıl (Akçe)
• Sağın	4000	• Mezarlık	12000
• Kızılviran-ı Sufla/Kutlubeg	10000	• Baratlu	10000
• Çeriş	13000	• Karadepe/Dost Ali	3000
• Bardaklı/Hallaç	12333	• Dulyatar köy	3000
• Adıyaman	9333	• Can Ahmedlü	3666
• Kara Veli	12666	• Akbucak/Aynı Kıran	2500
• Şehriyar	2000	• Malkara	15000
• Karaşadi	1000	• Emincan	5000
• Akviran	6333	• Pirilü Köy	4000
• Kurdluca/Emir Mahmud	22999	• Yenice	3000
• Geyiktav	8000	• Nurali	5000
• Çullah Virane	6333	• Molla Balayarani	5000
• Katırlu	4000	• Vank	5000
• Hozar	6000	• Alipaşa	7000
• Tutmaç	5000	• Kara Mehmed	3000
• Kızıl Kula	12000	• Sabık	5000
• Ahmedlü	5000	• Gurdeş	5000
• Gencelü	5666	• Düandarviranı	5333
• Ahircik/Nesimi	6000		

ARALIK KAZASI

Yerleşim Adı	Hasıl (Akçe)	Yerleşim Adı	Hasıl (Akçe)
• Ahuri	49000	• Karakurgan	16000
• Akbaş	5000	• Begdinar	26334
• Bozalan	29551	• Abudarda	13333
• Bozalanbulak başı/Hayreddin Kışlağı	8000	• İsmail Beglü	5666
• Çadkırın	20765	• Şeyh Canlu	5000
• Araboğlu	18666	• Poladlu	3000
• Yenice-i İslamiyye	20000	• Çekni	2000
• Maksudlu	14333	• Harvaş Kışlağı	4333
• Ali Kızıl	27666	• Aranan	12666
• Nevruzlu	6000	• Şirazlu	14000
• Hodanlı/İshak	20333	• Karakoyunlu-yı Sufla	14000

• Karakoyunlu-yı Ulya	6000	• Kenter Kışlağı/Kerkboranive Bazargah Ağılı	5000
• Tatyān	6000	• Berat kışlağı ma'a Çal Ağıl	3000
• Eminice	10000	• Kaynı ma Kurd Halil	3666
• Aksak	12200	• Bulakbaşı/Zengezor	14000

KAZA-İ ORDUBÂD

Yerleşim Adı	Hasıl (Akçe)	Yerleşim Adı	Hasıl (Akçe)
• Nefs-i Ordubâd	60662	• Mahalle-i Anbaraş	
• Mahalle-i Görcenal/Meydan		• Mahalle-i Suşehri	
• Mahalle-i ?		• Mahalle-i Aramine	

AZADCİİRAN NAHİYESİ

Yerleşim Adı	Hasıl (Akçe)	Yerleşim Adı	Hasıl (Akçe)
• Aguri	20200	• Kâgiran	23860
• Alleme	8000	• Keşan	20000
• Azad	29740	• Kûhdam	4900
• Behrud	28000	• Meskun	15000
• Beylû / Ağacanlu	21920	• Nesrivaz	9100
• Beylû /Mahalle-i Emirkendi	16136	• Örmüş	24860
• Danekirt	19780	• Parağa	40845
• Dernis	34800	• Pir Beyan	1000
• Destek	34800	• Sahra-yı Eklis	24920
• Dir	25720	• Seltab	46950
• Döklün	22860	• Süricü	12000
• Ekniş	69530	• Upyaz	6666
• Gelüd	3930	• Üstupe	15000
• Giran (Kiran)	2400	• Veniz	80260
• Göçeri	13060	• Yaycı	21800
• Haçani	10000	• Yivi (?)	20000
• Hangah	19686		

ŞORLUT NAHİYESİ

Yerleşim Adı	Hasıl (Akçe)	Yerleşim Adı	Hasıl (Akçe)
• Ande Mesih-i Sufla	9000	• Ganze	9880
• Ande Mesih-i Ulya	9900	• Nökede	15800
• Atabad	32800	• Tus tus	16830
• Dekah	17890	• Varakıt	7000

DERE NÖRGÜT NAHİYESİ

Yerleşim Adı	Hasıl (Akçe)	Yerleşim Adı	Hasıl (Akçe)
• Best	30000	• Ortamiri	7005
• Derenörgüt	20000	• Teltak	11600
• Hölös	6000		

ZAR NAHİYESİ

Yerleşim Adı	Hasıl (Akçe)	Yerleşim Adı	Hasıl (Akçe)
• Ağcakend	1000	• Liv	20000
• Akkilise	8000	• Nehadek	21333
• Ayman	21666	• Pirveş	20000
• Canan/Hümayun Şah	28000	• Selamaleyk	9000
• Çerkini	12000	• Tamga	30000
• Çiçeklü	1000	• Taşkend	17000
• Deşimek	17332	• Tite	10000
• Günlü	6000	• Yalludere	18666
• Hevere Kend	8000	• Yaranşah/Karagöz	18000
• Kara Sakal	15000	• Yenicepolat	11000
• Karabulak	21999	• Zar	15000
• Kellaveçer	13333	• Zud	30000
• Kızılca	8000		

ZEBİL NAHİYESİ

Yerleşim Adı	Hasıl (Akçe)	Yerleşim Adı	Hasıl (Akçe)
• Altun Küşni/Mülk Kendi	11999	• Kal'a Köy	10000
• Armudluk	6666	• Martanos	13333
• Baş Zebil	10000	• Mercimek	1000
• Cum'a	1000	• Muz	6000
• Çerkini-i Diğer	10666	• Paludluk	10000
• Çırakdar	13000	• Saray/Ahidkend	6000
• Çovan Gerekmez	6000	• Şişlik	3666
• Dek Çukuru	4000	• Tahta Meşhed	8000
• Erüklü	12000	• Tuzgöm	10000
• Esrük	6000	• Uşacıklar	4000
• Gökçe Kendi/Suvaçor	8000	• Vank-ı Tagi	300
• Hudere Kebir	9333	• Yenice	15000

ALINCA NAHİYESİ

Yerleşim Adı	Hasıl (Akçe)	Yerleşim Adı	Hasıl (Akçe)
• Anzavur-ı Evsat	12000	• Kebudlar	6000
• Anzavur-ı Sufla	6000	• Kutluca	2000
• Anzavur-ı Ulya	8000	• Leketaf	7000
• Apahzin	20000	• Mezra'a	10000
• Babalu	10700	• Mezra'a-i Meryak	3000
• Beneniyar	58940	• Mezra'a-i Teyne	3000
• Berd Beg	7000	• Mezra'a-i Tirbiyan	1000
• Cemaleddin s:350	15000	• Mezra'a-i Verin	3000
• Ceracur	8333	• Nefs-i Alınca	17000
• Der Kehmerek	15000	• Noraşin	15000
• Er Fıstık-ı Kebir	35000	• Noşkeşin	20000
• Er Fıstık-ı Küçük	11000	• Püredeşt	20000
• Girne	42000	• Salyanak	40000
• Göznut	10000	• Şerat	16999
• Haçe Parak-ı Cedid	40000	• Şey Seyyid Alilü	7000
• Hangah	25270	• Şeyhler	6000
• İbraganos	39830	• Tahmuvas	15000
• Kâl	10000	• Yenice	10000
• Kazancı	30125	• Zuvalık	10100

SİSYAN NAHİYESİ

Yerleşim Adı	Hasıl (Akçe)	Yerleşim Adı	Hasıl (Akçe)
• Ağami	2000	• Mervak	13000
• Ağcakend	11333	• Mezra'a	9000
• Ahlatapan	28000	• Muharrem Mezraası	3000
• Alilü	21000	• Muhris	20000
• Bahşi	10000	• Örtükiş	20000
• Belek	12000	• Pırnakut/Mezraa-i Ekre ve Bazur	24980
• Çekini	9000	• Pisek	30000
• Çulha	99840	• Selüt	10000
• Destekird	10000	• Sisican/Sisyan	14000
• Enekle Berd	17050	• Şeki	18500
• Erfesecik	1000	• Şeyhler	12000
• Eşkimür	14999	• Tulus	20310
• Genütüs	8000	• Üvez	18500
• Göçeri	17000	• Yaygara/aşık	18000
• Gümvens	1000	• Zabezadar	1000
• Karakilise	9500	• Zenne Naver	1000
• Kelüvans	3000		

Ek-9.2.**901 ve 905 Nolu Tahrir Defterine Göre İdari Taksimat ve Hâsılları (1727)****KIRKBULAK NAHİYESİ**

Yerleşim Adı	Hasıl (Akçe)	Yerleşim Adı	Hasıl (Akçe)
• Karacalar	1700	• Kara Viran	5100
• Ağasor	5100	• Karaca Evren	3000
• Ağca Viran-ı Kebir	3000	• Karguluk	3000
• Ağcakilise	3000	• Katır Kal'ası	4500
• Ağviran-ı sagir	3500	• Kemal	3500
• Alayarış	4500	• Kenegir	44664
• Arablar	24152	• Kengere	4200
• Aramuş	6780	• Keşiş Kendi	6100
• Arazgân	22230	• Kırkbulak	100737
• Arınç ma'a Mezraai Mehabud	14035	• Kızan	8000
• Avan	6000	• Kızıl Kal'a	6000
• Ayu Kışlağı	3000	• Kızılviran	2700
• Ballica	3000	• Kiçili/Meral Kendi	3000
• Biçare Beg	4500	• Kolbican	6500
• Bigice	17200	• Köhne Delülü	3000
• Bircan	5900	• Kulkend-i Kebir	12080
• Bostan	3500	• Kulkend-i Sagirr	10000
• Boztuş	6000	• Kürecik	3000
• Camış	6740	• Malaz	3200
• Cerviş	52920	• Mankuş	3000
• Cevaz	3000	• Mezar Yir	3000
• Çarbağ/Hürremabad	5000	• Mezraa-i Adalılar	1000
• Çarçur/Hamid Kendi	7000	• Mihmandar-ı Sevelli ?	35080
• Çatık Hac	2500	• Molla Hacı	3000
• Çatkıran	4880	• Muradabâd	20950
• Çatkıran-ı Müslim	4500	• Nere Kiğı	8000
• Çırçirekban	9928	• Okçaberud	6000
• Çobangerekmez	2500	• Orta Viran	2500
• Damçılı	3000	• Ozan	3000
• Damgirmez	3000	• Öküzbulak	3000
• Delülü	3500	• Ördekli	4500
• Dikli	3000	• Ördeklü-yi Cedid	3000
• Duvan	3000	• Rüstemlü	3000
• Eknedöş	3500	• Sanlu	3000
• Elhoş	5000	• Sarucalar	3000
• Erzeni	6000	• Şahman ve mezraa-i Yarası	4890
• Eseniçavik	3000	• Şarban/Akbulak	8000
• Firuz Kendi	3000	• Şenkûbed	16900
• Gemre Şam	3000	• Şeyh Gülvâr	3000

• Gemriş	7780	• Şirabâd	62260
• Gemsî	6880	• Tahtı	17400
• Gerçane	3000	• Talaslu An Aşiret-i Taycılı	16008
• Gezgün	3994	• Teke Kışlak/Ahi Depesi	3000
• Gök Kilise	6500	• Temürcili Seveli ?	13140
• Gökçe Bek An Aşiret-i Taycılı	8100	• Teze Göbed	40950
• Gülle	21120	• Til	16000
• Güllice	3420	• Tiz Harab	3000
• Hacı Parak/Zeykî	28731	• Ulu Hanlı	48453
• Hacı Bayram/Kara Kışlak	7300	• Uzan	4700
• Hacı İlyas	14000	• Yakan Verd	96295
• Halifeli An Aşiret-i Tayculu 49	6000	• Yaycı	3000
• Hasırcı	3000	• Yelkovan	9000
• Honuz Yegen	12000	• Yılanlu	3000
• İmar Gaçur	3000	• Yukarı Delik	3500
• Kal'acık	3000	• Zar	4100
• Kamışlu	3000	• Zek	10560
• Kara Bayram	3000	• Zeküvan	3365
• Kara Kal'a	3000		

KARPI NAHİYESİ

Yerleşim Adı	Hasıl (Akçe)	Yerleşim Adı	Hasıl (Akçe)
• Abdallar	3000	• Kargire	5460
• Abdallar	3000	• Katırlu	6000
• Ağca Hark an aşiret-i Şitlü	5728	• Kışla-ı Nazarlu an aşiret-i Kuzugüdenlü	2300
• Ağca Kal'a	3000	• Kışlak Cemaat-i Kaçarlu Seyfi Abâd	12000
• Ağca Kala/Urus maa mahallesi	3000	• Kışlak-ı Koruculu	4000
• Ağtadun	9500	• Kızaca Ören	4000
• Ak Temür	4510	• Kızıl Ekrek	7000
• Aksaklu	3000	• Kızıl Gülle	3000
• Ali Beglü	17435	• Kızıl Temür	5910
• Ali Kendi	3000	• Kızılkilise	3000
• Arabkir	3000	• KızılViran	4000
• Arabkirlü/Kelek	21000	• Kızımzi Kışlak	6000
• Aşayış Hargı an aşiret-i Kurd Fakih	3500	• Kıznik	14995
• Ateke Senk	2200	• Konur Bulak	1937

• Avan An Aşiret-i Karacalar	4400	• Körpelü an aşiret-i Şeyhdelü (Şidelü ?)	4000
• Ayarlı	16330	• Köteklü	4710
• Ayarlı ?	3500	• Kulaksız Hark an aşiret-i Keçilü	3220
• Başlı Büyük	1500	• Kulı Derviş	3000
• başkend	6000	• Kuş	10000
• Başsız	5200	• Kuzeylü/Hüseyinlü an aşiret-i Kuzugüdenlü	3982
• Bayburd	3000	• Kuzuculu	4110
• Behlül Kendi	3000	• Küçük Kend/Öşen	4100
• Beratlı	3000	• Mağara-i Sufla	3000
• Birli	16000	• Mağara-i Ulya	3000
• Ca'ferabâd	6000	• Mahdere	12380
• Cankada cemaat-i Reyhanlı	11500	• Mezarlık	3000
• Cemaat-i Hacıbeglü	8649	• Mezraa-i Nadir Han Kendi	300
• Çaka Şakir An Aşireti Karacalar	3500	• Mihriban	3000
• Çakış	7480	• Molla Abdi	6000
• Çal Depe	1500	• Molla Bayezid	8000
• Çarpıt (Çarpın ?)	3000	• Molla Tursun	3600
• Çerpay	5000	• Muganî	14500
• Çıdak an aşiret-i ilbatanlı	8196	• Muganlı	6000
• Çıraklı	2250	• Muganlı	6024
• Çidemli	4000	• Mukadden	3000
• Depekenli an aşiret-i Eglenlü	3000	• Musa Hacılu an aşiret-i Şitlü (Yetlü) ?	17200
• Dere Kendi	3000	• Musa Kulı	3000
• Dikkoz	3000	• Nefs-i Karpi 52	40620
• Eglenlu/Abdurrahmanlu	4610	• Öşgân	20380
• Eğri Suvan	5000	• Palî	2060
• Eklenlu/Yasaklu	4000	• Patunç	15056
• Ekrek	4030	• Persi	5000
• Emiryar	3000	• Piregân	2880
• Emrudlu/İremlü	3000	• Piri Merek	3000
• Eniklü	600	• Sabuncı	3000
• Erküv	4590	• Sabuncılı	4500
• Eşnek	7620	• Sadıklı	3000
• Eymirlü maa mahalle-i Ağca Kışlak an cemaat-i Seyfi Abâd	8077	• Samagar	8550
• Fitne Yatağı	4000	• Sarucalar	3000
• Göl Kendi	4000	• Serkevin	11600
• Gözlü	7572	• Şah Argı	10000
• Gübül Abâd an cemaat-i Kuzugüdenlü	3500	• Şamran	3000

• Gügercinlü	3500	• Şehriman	3000
• Gülli Kend	3000	• Şehriyar	24880
• Gümrenbağ	3900	• Şeyh Hacı	250
• Güreğanlu/Kozanlu aşiret-i büveh ?	11100	• Şir Hacı	3000
• Güvenin (Güveynin) Kendi	3000	• Şuvartid	5200
• Hacı Venk	3310	• Talin-i Kebir	3000
• Hacı Kara	4500	• Talin-i Sagir	12000
• Haçılar	4000	• Taliş-Atik	3000
• Halifelü an Cemaat-i Türkmenlu	9984	• Taş Kal'a	3000
• Halilkendi	6500	• Tatrivan	7340
• Halimcan	4000	• Teke	7870
• Hamid Ali Kendi	26000	• Temurcı	3500
• Hane Venk	2108	• Toklu ran an aşiret- iEglenlü	2000
• Hayr Üveys an aşiret-i Kuzukulu	5000	• Tos maa Mezraa-i Kara Ağıl	24880
• Hoca Yaralu an aşiret-i Reyhanlu	7976	• Ucan	10000
• Hoçkiri/Koylu	3000	• Uzun Kışlak	3000
• Hoşabatak	3000	• Uzun Kışlak/Terekeci	9500
• İbrinlü	3000	• Uzun Oya	9600
• İbrinlü/Ozanlu An cemaat-i Seyfi Abâd	34583	• Üç Kilise	196465
• İğdelü cemaat-i Reyhanlu	9504	• Üviş/Taliş-i Cedid	2988
• İnce	3000	• Yaramışlu	3060
• İştirak	21356	• Yenice	3000
• Kalagur	3000	• Yeşit	3000
• Kara Kışlak	3456	• Yol Geçmiş Kadim	3000
• Karakubat	1000	• Yurdgân ?	3000
• Karbansaray-ı sufla	4000	• Zarihi (Zazici)	3000
• Karbansaray-ı ulya	8200	• Zebun (Ziveh ?)	6000
• Karga Konmaz	4810		

DEREÇİÇEK NAHİYESİ

Yerleşim Adı	Hasıl (Akçe)	Yerleşim Adı	Hasıl (Akçe)
• ...kilise	3000	• Kızılkilise	3200
• Ahnu	13380	• Kuva	4000
• Ana...	3000	• Kühenlü	3000
• Aparan	2975	• Mer...	2500
• Balçaklu	9000	• Mer...	2000
• Cani Beg	10200	• Mezraa-i Celladlu	200
• Çubuklu	11780	• Mezraa-i Gürnük	300
• Enük	3000	• Nekirli	3900

• Eskikodoran	3000	• Ova...	3000
• Gür Kesves	3000	• Sakinlu	3000
• Gürdek	3460	• Sekünlü	3000
• Hacik	10000	• Serakna	3000
• Herbend	3000	• Soluk	4000
• Hor Hor	3000	• Şehrinur	9500
• Kahni 234	3500	• Şehviz	12000
• Kakum	4000	• Tokluca	10000
• Kara Keşiş	11400	• Ulu Düz	3000
• Kara Murad	14900	• Varsor	6000
• Keçriz	3000	• Yaycı	3000
• Kemasor	4000	• Yenice	3000
• Kertifi	4000		

ABARAN NAHİYESİ

Yerleşim Adı	Hasıl (Akçe)	Yerleşim Adı	Hasıl (Akçe)
• Abaran	10000	• Kara Kilise	3000
• Abaranoğlu	3000	• Karatlık Dere	3520
• Abtegni maa Mezraa-i Monla Halil	4100	• Karbansaray	3000
• Ak Bulak	2000	• Keçilik	2000
• Ali Küçük	5000	• Kene Kebir-i Diger/Ker	1500
• Ali Merkuş-ı Sufla	3000	• Kızıl Burun	3000
• Ali Merkuş-ı Ulya	3000	• Kızıl kışlak	3000
• Azatgân	3000	• Kızık	3000
• Balçıklu	3000	• Koylukat	2000
• Balluca	3000	• Kör Koç	3000
• Bazarcık	3000	• Kurd Ali	3000
• Bitlibulak	2000	• Kümbetlü	1500
• Bolcır ?	4000	• Lala	3000
• Boncuklu	3100	• Mensurkendi	3000
• Cancık	3500	• Mezraa-i Şeyh Hasan	2000
• Çallı Göl	3000	• Mezraa-i Vanklı Kavak	3000
• Çerheci	4000	• Mezraa-i Yarıcı	3000
• Damacı	14300	• Molla Kasım	12000
• Derbend	1500	• Mülk	4005
• Derviş İvaz	3000	• Nureşin	3000
• Dink Venk	3000	• Osmancık	2000
• Emir Bulak	3000	• Parbaş	3000
• Ested Tekin maa Mezraa-i Kara Kilise	4100	• Saclu	3220

• Gazanfer	3000	• Sarı Budak maa Mezraa-i Kara Budak	3000
• Gereçlü maa Mezraa-i Taganis	2990	• Sarımirek	1880
• Güllice	3380	• Sav Musavenk maa Mezraa-i Arguvank	6000
• Hacıbulak	2900	• Serpuşne	3000
• Hamamlu maa Mezraa-i Çatlu	3000	• Şam Derviş	2420
• Hekabdi	2530	• Şire Kal'a	4000
• Hüdaverdi	3000	• Şirvancık	3000
• Kadı Yakub	3000	• Şiş Kaya	3000
• Kalacık	3000	• Tekne Bulak	2000
• Kara Bulak	3000	• Variyetlü	3000
• Kara Burun	3000		

SÜRMELİ NAHİYESİ

Yerleşim Adı	Hasıl (Akçe)	Yerleşim Adı	Hasıl (Akçe)
• ..gönlü/Karahesenli	3000	• Kara Üzeen	1000
• Abbasgölü	1500	• Karabulak	3000
• Abık Mercivan	1200	• Karakal'a der nezdi Karabulak	1000
• Ağca Kışlak cemaat-i Pirli	3000	• Katırlı	2300
• Ağdis	3900	• Kayalı	1000
• Akavan/Gümrülü	4102	• Kenzek	6200
• Arslanlı Depe	1200	• Kılacan Aliya	3004
• Baş Merhivan	3000	• Kılacan Sufla	1500
• Berati	4000	• Kıpti	7100
• Bercelis maa Taşluca Mezraası	15000	• Kışlağ-ı Kızılbulak	1500
• Berutib ? Maa Mezraa-i Katıruçan	12000	• Kızılkışlak	1300
• Börk	1000	• Kuruağaç	3950
• Böyrek	1200	• Mescidli Göl	3000
• Canderviş	2000	• Molla Ömer	2000
• Derekendi tabii Çiçekli mezraası	4040	• Nezkıran	800
• Eğrice 127	2000	• Parçalı Göl	1210
• Ekrek	7200	• Sarı Abdal	800
• Göldaş	2500	• Sisdere	1000
• Güllüce	2900	• Sögüd	4000
• Hadımkişlak	3100	• Sökünlü	1000
• Halkancık/Ali Han halife Becenek	4000	• Sukular	4000
• Hani	900	• Sürmeli	13950

• Haramlı	2000	• Ur..	1200
• Heseh Han	3200	• Yaylak-ı Ağrı	500
• İnce.. Kuzugüdenli	5000	• Yaylak-ı Gözügüzel	1000
• Kağın kendi mezraa-i Mevcudali	4200	• Yaylak-ı Soyukbulak	900
• Kalb maa mahalle-i çebre Cuvan?	34593	• Yaylak-ı Terli	600
• Kamışlu kendi mezraa-i Hakhak	2500		

İĞDIR NAHİYESİ

Yerleşim Adı	Hasıl (Akçe)	Yerleşim Adı	Hasıl (Akçe)
• Adetli	6300	• Kızıl Kal'a	3000
• Ağaverd	300	• Kızıl Zikr	16000
• Ahi Mehmed An cemaat-i Günlü ?	12000	• Künbed	1200
• Ahiveys	12214	• Kürekçi/Zor	4606
• Ala Hacı	4000	• Kürekli	1500
• Alem Rab	10999	• Kürekli Nazar Ali Kışlağı	1400
• Alıt	20480	• Kürekli sufla/hacı emin kışlağı	1200
• Alihan Hacı	3000	• Kürekli/Nefs Kışlağı	1500
• Arabkirli	18000	• Mağribabad	11000
• Arhacı	1640	• Mahalle-i Cömerd	3754
• Astahane	17500	• Molla Ahmed	11000
• Atlucalı	2000	• Mustafabeg kışlağı/Atmaotluk	1300
• Cevdolu	3500	• Mürşid Ali Kışlağı	3000
• Çaracılı	5500	• Nevce	4500
• Çıraklı kendi kışlağı Karakıy	9770	• Nevruzlu	13000
• Çidemli	1800	• Öküzlü	3000
• Davudlu	3900	• Panik	15280
• Davudlu'yı Sufla	5746	• Pulur	46845
• Durmuş kışlağı Şahablı cem.	16500	• Razılı	3200
• Evcı	23560	• Resullü	3000
• Halifeli	17600	• Rüstemli	2000
• Hasan Beg Kışlağı	1500	• Sarı Çoban144	16500
• Hoşhaber	8000	• Sarıcalar kışlağı	1400
• Iğdır	14470	• Şamdan Gelen	1300
• İbrahim Hacı	5000	• Şeyh Hasan	11300
• İbrahimabad	19000	• Şireci	1400
• Kara Hisar	2000	• Taşlı Reyhanlı cem.	1200

• Kara Mehmed cem Arabkirli	12000	• Tecirli kendi ile Ağcakışlak m	7500
• Karacalar kışlağı	1150	• Temürlü Kışlak	4322
• Karaçullı	15000	• Togan Şalı	9500
• Kasım Can	7600	• Toganşalı-yı Sufla	2000
• Kazancı	14000	• Yaycı	10530
• Kışlak-ı Cafer	2000	• Zengene	4500
• Kışlak-ı Degirli	10500		

ARALIK NAHİYESİ

Yerleşim Adı	Hasıl (Akçe)	Yerleşim Adı	Hasıl (Akçe)
• Abadanlı	4300	• Karaveli aşiret-i Şeyikli	2600
• Abbas Abad	3625	• Kışlalı	1800
• Ahurlu ve mezraa-i Alikızıl	25053	• Konurlu aşiret-i Şeyikli	4300
• Alahacılu	3358	• Köçekli Kendi ve Mahalle-i Budak	4700
• Alikemerli Kendi	2500	• Kutlütün Ve karataş yaylakları	12000
• Aratan hala Bilekli 323	6000	• Kuzay	1600
• Atlu Kışlağı aşiret-i Reyhanlı	1800	• Kuzugüdenlü/Altı Kışlak	210
• Bozalan	5300	• Meşi Kışlağı	1800
• Celayirli	11000	• Mustafa Kışlağı	2000
• Derzili	1400	• Nakarlı aşiret-i Şeikli	6300
• Emince	3480	• Oruc	1600
• Gulam Ali Kışlağı	2000	• Sefer Kulu Kışlağı cem. Kuzucu Hark-ı Şamdangelen	1000
• Günlü	3200	• Sultan Ali Kışlağı ve Murad Kışlağı	3000
• Hesen	3700	• Şamdangelen Kışlağı	2000
• Huda Abad	3300	• Şehermanlı	2000
• Kal'acık	2000	• Şirincanlı	4400
• Karahacılu /Tamraz Kışlağı	4500	• Tecirli	9300
• Karakoyunlu	26343	• Yengice	600

SEDEREK NAHİYESİ

Yerleşim Adı	Hasıl (Akçe)	Yerleşim Adı	Hasıl (Akçe)

Ak Göl cem. Bayad	3300	Hatun Kehrizi an aşiret-i Dünbilli	2000
Baki Han	1348	Hazal	1200
Beg Kendi Dünbilli	1890	İsa Han Dünbilli	1520
Çiyarşlı	1200	Kara Bulak	2000
Daş Kışlak	1000	Kara Çavdarankı	1300
Derecik Dünbilli	1732	Kara Depe	1750
Esti	4590	Kerbela	2654
Gerecik	3720	Molla Halil Dünbilli	1300
Güllüce an aşiret-i Dünbilli	1500	Öküz Yatur Dünbilli	1300
Gürlük cem. Zengine maa			
mahalle-i Hanbudak	5000	Sederek ve Çayan	19300
Hacı İslam Dünbilli	1644	Şevketlü Dünbilli	2204
Hasım Kendi	1340	Yağangan Dünbilli	1328

MAKÜ NAHİYESİ

Yerleşim Adı	Hasıl (Akçe)	Yerleşim Adı	Hasıl (Akçe)
• Abbas	800	• Karagülekne	1800
• Abdulleyb (Andalib)	3380	• Kargulı	3300
• Acıgöl	500	• Keşiş Harkı	2000
• Ak Yaylak	4220	• Keşmir Depe	4760
• Akbulak	1200	• Kışlak-ı Toklu Ağıl	2000
• Ali Kocalı	800	• Kızıl Tağlı	2000
• Arablı	3590	• Koyuncı-yı Büyük	4000
• Aşyan-ı Balaban ve çakır ve Atmaca der- kaza-i Makü	2000	• Köşeler	3600
• Ayduvar	2500	• Kutlu Düz	9650
• Babalı	800	• Mecdin	2000
• Bağcacık	7500	• Mehmed Ağa	800
• Baş Bulak	1500	• Meydan Dünbilli	3200
• Bezirgân Bulağı	5500	• Mezra'a, Dünbilli	2002
• Bükicen maa mahalle-i Abdullah	3330	• Miri	2800
• Cersad	800	• Murad Verdi Dünbilli	2300
• Çekenli	900	• Muradlı	6480
• Çokçaça	700	• Niyaz	900
• Çök	2500	• Öküz Yatur	1700
• Dik Dünbilli	3972	• Payur	800
• Dikme	4500	• Purnak	5200
• Dönebik	2200	• Reyhan Dünbilli	2104
• Düşüm	650	• Rüstem	800
• Geçüd	2188	• Sakurlı	2000
• Güllice	2050	• Sebat	5693
• Hacı Kebir	7400	• Sefer Kulı	2000
• Hacı Mekke	5200	• Sever Beg	1200

• Hacı Sagir	4000	• Süvet	3300
• Hacı Ustan	1966	• Şahin Ağa Kışlağı	1500
• Hatu	580	• Şimal	1000
• Hatun Kerzi	2250	• Taşdem	2158
• İbrahim	1300	• Tatarlı	2500
• İbrahim	2656	• Türkan Dünbilli	3010
• İnce	6040	• Uzun Gülli	700
• Kal'acık	6800	• Üç Taş	700
• Kal'a-i Makü	3040	• Yanımış (Yayınmış) ?	900
• Kaltegan	1500	• Yar Hödük	2000
• Kapan Basan ?	1100	• Yardanlar	3320
• Kara Bağ	1300	• Yaylakha-i Kızın Süri ve KonHacı	3000
• Kara Hasan Dünbilli	2148	• Yola Geldi	1200
• Kara Kışlak	3056	• Yumrudeş	500
• Kara Kilise	6000	• Yusuf	500
• Kara Kilise Dünbilli	2150	• Zakirli	1200
• Kara Sever Maa Hallac ve Şirdak Dam	7000	• Zerdallı	2500
• Kara Süvari	850	• Zir	18870
• Karaca Viran	2600		

ŞERÜR NAHİYESİ

Yerleşim Adı	Hasıl (Akçe)	Yerleşim Adı	Hasıl (Akçe)
• Abbas Kışlağı/Vaykır	15180	• Kışlak-ı Mirzalu Ali	10700
• Ahi Kehriz	3200	• Kışlak-ı Nacak an aşiret-i Byat	5700
• Ak Ahmed	12270	• Kışlak-ı Pir Verdi	3000
• Alışar-ı Sufla/Muganlu	16000	• Kışlak-ı Salar	3000
• Alışar-ı Ulya	30240	• Kışlak-ı Yüzbaşı	10260
• Alvar	3600	• Kışlak-ı Zulkadir an aşiret-i Bayat	2880
• Apsaca	9200	• Köse Han	9450
• Arab Tikice	5480	• Kuşçı	13440
• Aralık-ı Ulya ve Sufla	9380	• Kürd Kendi-i Sufla	25100
• Artaban	7000	• Kürd Kendi-i Ulya	12900
• Begdilli	3300	• Maksudlu	9100
• Behzad Budağı	2000	• Makte	8000
• Çomakız-ı Sufla	4000	• Melik Kendi	12900
• Çomakız-ı Ulya	16300	• Memiş?abad/Zulkadir	6460
• Çullah	13600	• Mezraa-i Kırmaz Arkı	3000

• Dane Kal'ası	3500	• Mugancık	27296
• Dervişler	3800	• Münşire-i Sufla	10000
• Dervişler	6640	• Nureşin-i Ulya	23380
• Deve Teki	17220	• Oğlan Şahlu	16560
• Ebi Saban	3200	• Oğuz Taş	3840
• Eleklü	9340	• Ozanlu	11000
• Kaçtıhan Kışlağı	2486	• Pelit Abâd	3200
• Kal'acık	14500	• Sekme	3100
• Kara Burç	14980	• Siyakut	11740
• Kargın-1 Sufla	4350	• Şehrad Budağı	3000
• Kargın-1 Ulya	9320	• Şehriyar-1 Sufla	7800
• Kazancılı/Tikence	29190	• Şehriyar-1 Ulya	22650
• Kazancılı	15700	• Tebtene	3600
• Kel Depe	5060	• Uzun Abâd	3400
• Keştaz	13000	• Vezirlik/Virmezyar	14270
• Kışlak-1 Babaki	4800	• Yalnız Ağaç	7710
• Kışlak-1 Çatık Alan	3200	• Yarıcı-1 Sufla	3400
• Kışlak-1 Gaibkulu	6600	• Yarıcı-1 Sufla	12620
• Kışlak-1 Hüseyin	3000	• Yarıcı-1 Ulya	4599
• Kışlak-1 Kuzay	3000	• Zaviye	31880

VADİ NAHİYESİ

Yerleşim Adı	Hasıl (Akçe)	Yerleşim Adı	Hasıl (Akçe)
• Ağca Ozan	1200	• Kara Hacı	5000
• Ak Kilise/Kadlı	3000	• Karabag-1 Kebir	8480
• Ak Ozan	1300	• Karabag-1 Sagir	7500
• Alemdar Kışlağı	3000	• Karaca Abdal	3000
• An(a) Kız	3000	• Karalar	5980
• Cafer Kendi	3600	• Karayak/Şeyikli	18100
• Can Ahmed	3000	• Kel Derviş	3000
• Çadkiran	7000	• Kesus	3900
• Çağın	12530	• Kızıl Ozan	3000
• Çanaklı	3000	• Merarus	4000
• Çardaklu	3000	• Metekuk	8260
• Çermarus	3200	• Musacık	3350
• Çiçeklü an aşiret-i Hacılı Tecirli	2800	• Penus	3000
• Çire Cevat	2000	• Pirli	3000
• Çögender	3000	• Reyhanlı	2312
• Çumin	3000	• Şahablı	3000
• Danaz	3000	• Şak Şak	3000

• Daşlı	3000	• Şenli	10000
• Dudlu	24898	• Şirazlı	8000
• Ermük	2940	• Talisuvan	9000
• Gelvan-ı Avşar	5000	• Tatar	3000
• Genzek	3000	• Tezekci	3000
• Gül Kkendi	3000	• Vadi	22104
• Günvan	3000	• Yekecik	5000
• Hak Verdi	3500	• Yerlü Uşadı	5941
• Hakas	3000	• Yıkınca/Molla Seyfeddin	4000
• Hüsrev	3500	• Zencirli	14880
• Kancı/İmam Kulu	4000	• Zihni	3000

KARNİ NAHİYESİ

Yerleşim Adı	Hasıl (Akçe)	Yerleşim Adı	Hasıl (Akçe)
• Abdallar	3000	• Kapulu	3590
• Abdallar-ı Ulya	3000	• Kara Depe	3000
• Ağa Çeri	4200	• Kara Hamzalı/Nehr-i Fıstık	5850
• Ağca Kışlak	3000	• Kara Kışlak/Kırıcı	16800
• Ağca Kışlak/Hahun Kendi	3440	• Karakoyunlu/Nehr-i Yol Kesen	2940
• Ahşuvan	6000	• Karni	20095
• Alpuy	4920	• Kasım Ali	3000
• Apan Şahlu	14000	• Kazır-ı Ağca Dağ	3000
• Ayaşlu-yı Kebir/Kuşcı	28100	• Kazır-ı Cedit	3000
• Ayaşlu-yı Sagir	12800	• Kazır-ı Hamza Abad	3000
• Baştalı	6500	• Kerpici	3000
• Bayburt	3380	• Kerte Mehmed	3000
• Bazavend-i Sufla/Abdulmecdi	11200	• Kolma Ali	4440
• Begçekerli	12800	• Koyulu Hisar-ı Sufla230	7000
• Bezavend-i Gödek/Abbas	4460	• Koyulu Hisar-ı Ulya	9500
• Bezavend-i Ulya/Ağca Kışlak	3940	• Kurbağalı-i Sufla	3000
• Bozdak	2950	• Kurbağalı-yı Ulya	3000
• Buruzlu/Musa Hacı	5000	• Kurban Kulu/Toprak Kal'a	10660
• Canî Beg	3400	• Mankuş	3000
• Cebecili	4072	• Maraş Müsellem	2992
• Çaçalı	3000	• Masumlu-yı Kebir	9940
• Çepni Han	19400	• Masumlu-yı Sagir	3500

• Çigdemli/Nehr-i Sad	6000	• Mirzik	3800
• Çoban Kışlağı	3000	• Molla Kulat/Hamza Kendi	6006
• Damanlı	3500	• Monla Mahmud	3000
• Darugalu	5880	• Önzenik	3000
• Delüler	19400	• Pirli	8910
• Divinler	5120	• Saatlı-yı Sufia	2598
• Eli Kırık	3500	• Saatlı-yı Ulya/Sabuncı	8100
• Elmalu	3000	• Saraçlu	3000
• Erdeşir	14000	• Satık Köprü/Yağmalu	4000
• Ertuş	3440	• Seyfi Abad	3000
• Gagaviz (Gagavuz	2970	• Şakaib	2800
• Gamlı (Tamamlı)?	4100	• Şehriyar	4596
• Getusvak?	3440	• Şurlanduç maa Kal'acık	3001
• Getür/Kel Budak	3000	• Tahta Köprü	4000
• Geylan-ı Kebir	3890	• Taşlı	1000
• Geylan-ı Sagir	3000	• Toguz	6880
• Giyarlı	5960	• Toğan Şahlu	5800
• Göçen	3480	• Uğur Bbegli236	6420
• Haraklu	10000	• Yarmuş/Kızılvenk	3380
• Harun Burun	3000	• Yemancalı	4920
• Hüdabende	3000	• Yüve	11880
• İpekli	6940	• Zaruvcık	3000
• İstehane	8000	• Zuhrablu	5850
• Kadı Beglü/Yahşi Han	8800		

ŞÜREGEL NAHİYESİ

Yerleşim Adı	Hasıl (Akçe)	Yerleşim Adı	Hasıl (Akçe)
• Ab Bilsin	3000	• Diğer Kâb	3000
• Adıyaman	4100	• Kabak Depe/Dik Burun	2990
• Ağacan/Düre Depe	3000	• Kabanlı/Ulaşık	3000
• Ak Bulak	3000	• Kaftarlu	4000
• Ak Bulak	3000	• Kalaca	3000
• Ak Bulak	3000	• Kal'acık aşiret-i Ayrımlu	6110
• Ak Duvar	3000	• Kara Bulak	3000
• Ak İn	4000	• Kara Bulak	3000
• Ak Kilise	3000	• Kara Bulak	3000
• Ak Kilise	4100	• Kara Burun	3000
• Ak Kilise-i Kadim/Yusavul	4500	• Kara Fakih	3000

• Alb(p)avut	2000	• Kara Hacı/Düz Kaya aşiret-i taşanlı	3000
• Ali Kulu/Kalfalı Kışlağı	4060	• Kara Kilise	3000
• Ar Depe	3000	• Kara Kilise	3000
• Ar Depe	3000	• Kara Kilise	3000
• Atan Kala	3000	• Kara Kilise/İlidere	3000
• Aydın	3000	• Kara Ozan/Çıraklı ve İlyas kendi	3000
• Ayılıca	3500	• Karabulak/Gül Ali kendiK	3000
• Azan Kemha/Hacı Bayram	3000	• Karakışlak/Dil Han	3000
• Ban kendi	2000	• Karavul Depe	3600
• Banazvan	4140	• Karbansaray	3200
• Baş Kend	5000	• Kasım kendi/Afşar Merdankulı Kendi	3010
• Bayındırlu	3000	• Kayılı (Kayı) maa mahalle-i Taşyan	2996
• Bayram Kışlağı/Kümbedlü	3000	• Kendlü	3000
• Beg Kendi	6000	• Kıpçak	6100
• Benden Murad	3000	• Kırk Değirmen	3000
• Boğaz Kesen	3000	• Kızancı	5000
• Boncuklu	3500	• Kızıl Bulak	3000
• Camuşlu	3080	• Kızıl Çakçak/Sungurlu	3000
• Cath-ı Depesi	3000	• Kızıl Kilise/Kanlıcalı	3000
• Celb	3000	• Kızıl Mezaristan	3000
• Cubukçı	3000	• Kol Ali	3000
• Culu Han Hark/Aşan	3400	• Konak Kıran	3500
• Cürüm Dere	3500	• Köçeklü	3000
• Çakçak	3200	• Köprülü	3500
• Çarçekiş	5100	• Köteklü	3000
• Çarçur	12000	• Kulacan	3000
• Çiçeklü/Kara Taş Kırn Kışlağı	3000	• Kurı Boğaz	5000
• Çoban Gerekmez	3000	• Kuş Yatak/Halil Kendi	3500
• Çon Kamış aşiret-i İremlü	5800	• Kuşa Yatak/Canlar	3000
• Çorb(p)an	3500	• Kükürlü Bulak	3000
• Çorum (Harum)	5200	• Küseğen Bulak	3000
• Çubukçı	2000	• Livaden	3000
• Çubuklu	3000	• Mahmud Kendi/Körpelü250	3520
• Danecili/Hamamlu	3000	• Meleş Kışlağı	3000
• Dede Kulu	3000	• Mescidlü maa mahalle-i Taşan	7780

• Değirmenlü/Şah Kerem	3000	• Mezraa'i Harklı	3000
• Dere kendi/Mergarar	3000	• Mezra-i Seyfi Kulı Kışlağı	2000
• Derviş Ali/Sireklü	2000	• Mirza Beg kışlağı	2000
• Devletyar/Tarakol	3000	• Monla Gökçe/Gulamı	3000
• Dırbaz	5000	• Murad Han	3000
• Direklü	3000	• Mülk Kendi/Andon	5000
• Dost Ali/Garip Depe aşiret-i Muganlı	5800	• Nazar Ali maa mahalle-i Göksi Güzel	3000
• Düz Kendi-i Kebir	3000	• Orta Kilise	3000
• Düz Kendi-i Sagir	3000	• palıdlu	3000
• Eğri Bucak	2000	• Sarı Kaya	3000
• Emin Ali Kışlağı	3000	• Sarı Kaya	3300
• Emrudlu	3000	• SavzalıHarabası	3000
• Eymir Hanlı	4000	• Seküdlü	3900
• Gelin Kaya	3500	• Sema Verdi Kışlağı/Kadı Kendi	3000
• Gökçe	3000	• Senir Abâd	3000
• Göl Kendi	3000	• Serd Asane	3000
• Gözlü Bulak/Ay Dogmuş	3000	• Suca/şah Termutmum?	3000
• Gügercin	3000	• Suk Bulak	3000
• Gügercinlü	3500	• Sulu Çay/Nur Başılı	3000
• Gül Kendi	3000	• Şah Nazar	3000
• Gül Kendi	3200	• Şarabhane	3000
• Gülabi/Yağdancık	3098	• Şeş Depe maa Mezraa-i Gerek Bulak	4000
• Güllü Bulak	4000	• Şirvancık	4060
• Güllü Bulak	4010	• Şulaca/Pir Hamid kendi	3000
• Güllüce	3000	• Taş Bulak	3000
• Güllüce-i Ulya/Ali Keşanlı	3920	• Taş Bulak	3100
• Gülü Kendi/Arıklı/Güllice	8000	• Teknelü	3000
• Gümri	18892	• Terzilü/Cömerd Kendi	3000
• Güni Kendi	3000	• Tomar Taş	3000
• Güzel Dere	3300	• Tüfenk Saz	4000
• Hacı Kilise	4000	• Üç Depe	3000
• Hacı Nazar Kulı Kışlağı	3000	• Ünlüce/Mirza Mehmed kendi ve Hacılı	5000
• Hanım	3000	• Yağdancık/Mirili	3040
• Hırnik	6000	• Yegenler/Kalacık	3000
• İl Kendi-i SuflaKebani maa mezraa-i Şebhane	7000	• Yıkınca	3000

• İlence/Ankalı	3500	• Yol Geçen/Oluklu	3000
• İlkendi-i Ulya/Adı		• Yusufu/Veled Kışlağı	3000
• Güzel aşiret-i çamahlu?	3000	• Zeman Kışlağı	3000
• İsa Hanlu	3000		

NAHÇİVAN NAHİYESİ

Yerleşim Adı	Hasıl (Akçe)	Yerleşim Adı	Hasıl (Akçe)
• Nefs-i şehir	12071	• Zeyneddin	3110
• Hacı abad/hacı var	4685	• Uzun oba	5142
• Mezraa-i halife düzi	6710	• Şeyh mehmed	7189
• Bedehşan	3145	• Halil harabesi	2900
• Mezraa-i beglice ve dize-i sübhanverdi ve murad han dizesi	3000	• Dündevar/dünd abâd	3600
• Mezraa-i yarımca	2981	• Göl depe	7161

ALINCA NAHİYESİ

Yerleşim Adı	Hasıl (Akçe)	Yerleşim Adı	Hasıl (Akçe)
• Haçe parak-ı küçük	19775	Kal'a-i Alınca	6549
• Bere niyar	14567	Anzur-ı sufla (anzavur)	5897
• Girne	11173	Betüvas	4106
• Saltak	13215	Anzur-ı ulya	3990
• Kara kilise/ibragos	7869	Anzur-ı miyan	5436
• Nureşin	7819	Mikayan mezraası	3955
• Yenice	3000	Berdik	3201
• Çiftlik-i kurd mehmed	3000	Kazancı	21029
• Hoş keşin/venkuy	9809	Cemaleddin	4793
• Kal	8488	Güre gümyar	2990
• Şurut	29941	Erzin	9726
• Çerahor	4020	Mezraa-i kuznud	2885
• Piretaş	3869	Lektak	3990
• Hanga(h)	9751	Kal'a-i Alınca	6549

SAİR MEVAZİ' NAHİYESİ

Yerleşim Adı Hasıl		Yerleşim Adı	Hasıl (Akçe)
	(Akçe)		
• Göynük	7921	• Sâdât (seyyidler)	4616
• Zuvala/zuvalık	3040	• Seven merç-i ulya ve sufla	3090
• Arakak/arka	5673	• Tağça zilek	4411
• Geçid-i islam	2981	• Zer-natun	5279
• Yayalu (babalu?)	3907	• Vaygız	6802
• Nahma-çur	8243	• Mezraa-i alagöz	3954
• Çorsî	5270	• Mürenşah	5369
• Sarav/serab	8021	• Kahmat (kahmut)	4348

DERE ŞAHBUZ NAHİYESİ

Yerleşim Adı	Hasıl (Akçe)	Yerleşim Adı	Hasıl (Akçe)
• Şahbuz maa mezraa- i dere alpak	9878	• Taktak	3000
• Kelus	7627	• Magan	3000
• Geçit-i zımmi	6745	• Hınzırık	3000
• Turs	6149	• Şarak	3000
• Ekrek (egrek)	3000	• Kara boyalık	2889
• Hürmişin	3910	• Mahmud abad	3000
• Gügü	5111	• Arınç	3000
• Göher	4191	• Senesuz maa mezraa-i dileklü/gül yazı	3000
• Göçerür	5850	• Bayramlu	5902
• Tağ-ı herzim	2910	• Teberkeş (tirkeş?)	7949
• Yancık	3000		

MÜLK-İ ARSLAN NAHİYESİ

Yerleşim Adı	Hasıl (Akçe)	Yerleşim Adı	Hasıl (Akçe)
• Şeyh yusuflu	7504	• Cani kışlağı	4226
• Payz	8845	• Bozgav	4965
• Çehre 47	50211	• Lizird	4487
• Kerem çatağı	2110	• Kara kuş	5080

MEVAZİ HATUN NAHİYESİ

Yerleşim Adı	Hasıl (Akçe)	Yerleşim Adı	Hasıl (Akçe)
• Ayvis (livis?)	2877	• Elmalı	3000
• İd kıran	3600	• Görediz	5785
• Degin	2000	• Ak hacı	6180
• Oğıyn	3910	• Sultan beg	2000
• Saş	1000		

KARABAĞ NAHİYESİ

Yerleşim Adı	Hasıl (Akçe)	Yerleşim Adı	Hasıl (Akçe)
• Nefs-i karabağ	7515	• Konurak	3000
• Bileci kışlası	3000	• Tükavin	3000
• İzeneberd	19569	• Kışlağ-ı saltam?	2900
• Hancav	4811	• Kışlağ-ı arka	1995
• Gerceser	2000	• Kışlağ-ı huslu	3100
• Kara bulak	2190	• Kara cüvek	12695
• Çök	2000	• Bulgan	9776

KIŞLAĞAN NAHİYESİ

Yerleşim Adı	Hasıl (Akçe)	Yerleşim Adı	Hasıl (Akçe)
• Yahta	10590	• Mezraa_i ağsınca	1200
• Büyük tumin	7051	• Karınca kışlak	5605
• Küçük tumin	2900	• Gülabî	6691
• Yezd-abad 72	66355	• Bademkaya	10833
• Behram	23651	• Abdallı	7902
• Dönde abad	4245	• Şeyh hamzalu	6858
• Uzun oba (öbe?)	1299	• Kalacık 78	4000
• Mezaa-i molla hamdi	2200	• Halifelü maa mezraa-i halife	12253
• Mezraa_i hocam	3520	• Kara ağaç an cemaat-i saban	3368
• Kayaşlu	3111	• Yenice	2190
• Karaca kendi	2999		

DEREŞAM NAHİYESİ

Yerleşim Adı	Hasıl (Akçe)	Yerleşim Adı	Hasıl (Akçe)

• Başkend	9280	• Çulha	5055
• Ortakend	5690	• Behram	30850
• Dibkent manastır-ı dabık	10825		

AZADCİRAN NAHİYESİ

Yerleşim Adı	Hasıl (Akçe)	Yerleşim Adı	Hasıl (Akçe)
• Best ?	10827	• Aykut	6537
• Aylakçı	7649	• Diriş	8037
• Nuşrevan	3045	• Gülakî	8300
• Sercü	3356	• Uluş	8078
• Sanuy	7199	• Ermüş	10250
• Barağ	8125	• Ubyar	1900
• Bemirud	4897	• Göçeri	2657
• Biylü	6884	• İğdiş-i ulya	43949
•		• İğdiş-i sufla	27785
• Esen yolu	8957	• Zalot	2147
• Celtaş	18205	• Gümnar	2365
• Nefs-i azadciran	3800	• Destek	7463
• Azad	2950	• Sal	2200
• Halillü	4150	• Burtak	3100
• Meşkin keşan	2999	• Yayı	9514
• Dize	6713	• Ordubâd 110	31602
• Döklün	5974	• Mukrî	42505
• Hangah-ı ulya	4675	• Yenice	5385
• Vayid	12133	• Kar covan	2047
•		•	

ŞERLUT NAHİYESİ

Yerleşim Adı	Hasıl (Akçe)	Yerleşim Adı	Hasıl (Akçe)
• İnemiş-i sufla	8563	• İnemiş-i ulya	4534
• Ayabad	4650	• Beş kuş	4062
• Kızık	6067		

DERE NÖRGÜT NAHİYESİ

Yerleşim Adı	Hasıl (Akçe)	Yerleşim Adı	Hasıl (Akçe)

• Nörgüt 118	1699	• Yılak	3341
• Muvas	2795	• Orta mirî	3299
• Veren mercek	3075		

SİSYAN NAHİYESİ

Yerleşim Adı	Hasıl (Akçe)	Yerleşim Adı	Hasıl (Akçe)
• Sisyan	7189	• Öz	3888
• Rabazadır	5222	• Kara kilise	7312
• Alilü	5486	• Eşkimür	5298
• Yaylak-ı salbartur	5000	• Kömür	2110
• Peçin	3160	• Kemyan	3100
• Arıksa	5363	• Kızılca	3542
• Orta kır	4347	• Seki	5504
• Ağamış	2999	• Givas	3621
• Tepiş	3195	• Eglekud	2819
• Akla yatan	4833	• Balak	2229
• Arıksa yer-i diger	6369	• Salın	5932
• Şeyhler	4660	• Talib abad/ mezra	2710
• Çakişi	3150	• Erikli	2644
• Kıyurak	7014	• Senkar	4586
• Göçeri	3280	• Yol	5182
• Beşik	2912	• Hurenduz	2900
• Keros	4122	• Keşiş kendi	1999
• Deştikird	3402	• Keledek	2350
• Talus	4159	• Berdi	4917
• Ağca kend	2959	• Kal'acık	4124
• Pırnagud	7133	• Bazarçayı	1999

DERE ALAKES NAHİYESİ

Yerleşim Adı	Hasıl (Akçe)	Yerleşim Adı	Hasıl (Akçe)
• Ahuri	4960	• Ercepin	2578
• Hamzalu maa mezraa-i kerempa sübhan kendi	5995	• Mezraa-i şah verdi	4500
• Hamse	6103	• Erdeş	2906
• Murav beg	2123	•	
• Meşin	3158	• Çuvaş	4731
• Yayı	15158	• Orta köy	4725
• Çağa-ı zir	5733	• Zükrek	4035
• Haçık	5376	• Keşiş kendi	3880
• Geledek	1409	• Baş köy	14804
• Genzek	2787	• Kisek	3606

• Veysellü	2314	• Yenice	2781
• Eker	3820	• Varta yol	2119
• Danzid	7590	• Mürzav	3105
• Arpa	4508	• Erkez	3170
• Amağu	4052	• Mamkeşe	5046
• Çığ	4319	• Gökvens	2181
• Kızıl göz/şeker beglü	6475	• Müvez	2851
• İğnediz	11576	• Çağatay	2999
• Bağçacık	1989	• Dedelü maa karye-i diğer dedelü	2190
• Rind	2100	• Asafî	2999
• Kozluca	4000	• Puşa dize/daylaklu	5637
• Gerekerd	1999	• Ezdek	6996
• Çanakçı	2810	• Ahlı	3472
• Keşiş viranı	3000	• Zeyne	2452
• Öznur	2910	• Sekülan	5028
• Hınıs	3730	• Mırmır	10021
• Caferli	1801	• Kotanî	2425
• Kaşka	2000	• Koç beg	1900
• Engüzi	2980	• Yürür	2130
• Bilsin	1999	• Tirek	2990
• Çavuncu	3100	• Kal'a-i yeni	1299
• Arulaş	2850	• Pir hasanlu	2900
• İğneli	2552	• Salihi	2999
• Göynüd	2595	• Kürd emir	3854
• Ayane	4400	• Gümüşçük	2517
• Vartans	3873	• Tur (nur)	3739
• Vahşini	3955	• Arınç	2519
• Ağca vank	1524	• Çul	3988
• Pentum	2980	• Paşalu	3274
• Ak kilise	3090	• Gömer	8211
• Kız kal'ası	4110	• Kabud	2887
• Kuytul	8386	• Ahta	2900
• Mezraa-i sadır beg kışlası	4550	• Kendevas	2458
• Meydan/ali kışlağı	2111	• Kayalu	3037
• Alagez ve üstün	9793	• Merderos	3798
• Mezraa-i mendervans	2190	• Kuşcı harabesi	2200
• Mezra-i zeyni	1990	• Kara vank	2661
• Mezra-i kara kaya	1382	• Muganlı/turdımı	4829
• Ceviz vadik	5277	• Mere duz	4333
• İveşesi	1991		
• Gelen çevir	1502		

Ek-10. 1590 Tahririne Göre Zeamet ve Tımarlar

Nahiye	Nevî	Akçe
Revan ⁴⁵²	Mahsûl-ı mâbeyn-i tımarhâ-i sipâhiyan liva-i Revan ve gılman ve mustahfızan ve azâban-ı kal'a-i Revan ve havâlî	25000
Revan ⁴⁵³	Resm-i arusane-i sipahiyan liva-i Revan ve Gılman ve mustahfızan ve azâban-ı Revan ve havâlî	1000
Revan	Nısf-ı bâd-ı heva ve arûsiyye-i tımarha-i sipâhiyan der nahiye-i Revan ve Karpi ve Abaran ve Şarabhane gayr-ı ez tımarha-i serbest	50000
Ağca Kal'a ⁴⁵⁴	Nısf-ı bâd-ı heva ve arûsiyye-i tımarha-i sipâhiyan gayr-ı ez tımarha-i serbest der nahiye-i mezbur	2000
Ağca Kal'a	Resm-i arusane-i sipahiyan ve mustahfızan ve azâban tevabih-i mezbur	200
Ağca Kal'a	Mahsûl-ı mâbeyn-i tımarhâ-i sipâhiyan ve gılman ve mustahfızan ve azâban-ı liva-i mezbur	5000
Aralık	Nısf-ı bâd-ı heva ve arûsiyye-i tımarha-i sipâhiyan der nahiye-i Aralık gayr-ı ez tımarha-i serbest	2700
Ordubâd ⁴⁵⁵	Nısf-ı bâd-ı hevâ ve 'arûsiyye-i tımarhâ-i sipâhiyân gayr-ı ez tımarhâ-i serbest der-livâ-i mezbur	1000
Zar-Zebil ⁴⁵⁶	Nısf-ı bâd-ı heva ve arûsiyye-i tımarha-i sipâhiyan der nahiye-i Zar-Zebil gayr-ı ez tımarha-i serbest	3000
Zar-Zebil	Mahsûl-ı mâbeyn-i tımarhâ-i sipâhiyan nahiye-i Zar-Zebil	3000
Sisyan ⁴⁵⁷	Nısf-ı bâd-ı heva ve arûsiyye-i tımarha-i sipâhiyan der-nahiye-i-Sisyan ve bazar hâli gayr-ı ez tımarha-i serbest	2000
Talin	Mahsûl-ı mâbeyn-i tımarhâ-i sipâhiyan mâbeyn-i mustahfızan ve azâban-ı nahiye-i Talin	5000
Revan	Ağaçorum, Ağaduvit/ Çadkırın, Ağasur, Ağca Kal'a, Akviran, Ali Bestam, Arahus, Aramuş, Arbanî, Arınç, Avan, Balluca, Bedgos (Yedgos)?, Bedruvans/ Bedrusenk, Cebecilü, Çekreşin, Çoriş, Demürcilü, Dımaşk, Dibeklü, Ekrek, Erkil, Erzeni, Gelere, Genegir, Gökçe Beglü, Gökkend, Gökkilise, Güllüce, Hacı İlyas, Haradlu, Hüseyin Avar/Palaslu, İbrahim Sultan Kışlağı, İlaz (Eylaz), Kamçılı, Kan Kan, Kara Kal'a, Karacaviran, Karakışla, Karakoyunlu/Mustafa Kışlağı, Kavas, Kemal Derviş, Kemris, Ketüze, Kışlak-ı Hacı Bayram, Kışlak-ı Husalu (Havsalu) ve Sarbanlar ve Çir Recebli, Kışlak-ı Kara Ayuvad/Haki, Kışlak-ı Murad, Kışlak-ı Tubanlu, Kızıl Viran, Kızılkala, Kızkal'ası, Koca Ahmed/Murad Ali, Lala Pek, Molla Hızır, Monla Hüseyin, Murad Ali/Süleymanlu, Nefs-i Revan, Nörk(Törk) ?, Nurnus, Okçaperd, Orta Viran Mezraası,	1280060

⁴⁵² BA, TTD 633, s. 35⁴⁵³ BA, TTD 633, s. 66⁴⁵⁴ BA, TTD 633, s. 194.⁴⁵⁵ BA, TTD 633, s. 289.⁴⁵⁶ BA, TTD 633, s. 333.⁴⁵⁷ BA, TTD 633, s. 365.

	Ozanlar, Pertek Mezraası tabii Kermis, Porsuklu, Satık Hacı, Sisirekird, Şahab, Şalkgerek/Kallaşlar, Şeyhzadelü, Şuşalar, Tacrelık, Taközini, Tamgirmez, Taşcılı, Tercanlı Kışlağı, Tereköper (?), Tir-Harab, Turaguna', Turî Mezraası, Tutuva, Üçbulak Mezraası, Üveys Beglü, Viran-ı Abdal, Yasavullu, Yayıkçı Şahverdi Viranı, Yegavert, Yelkovan, Yenice, Zak, Zakevank, Zar ve Eski Zar, Zaviye/Şeyhler, Zenge	
Karbi	Ağçakal'a/Hatunkendi ve Kozanlı, Ağnadun, Ahs, Aktemür, Ali Beglü, Ali Markus, Ankursak, Aruç, Avan, Başsız, Degir, Dükkan, Ekrek, Erzinhân, Eştirek, Hacı Karalu, Hacılar, Haçevank, Haçkiri, Halife Kendi/Babakar, Hanevank, Hatunoğlu, Hızaviz, Kara Ağıl, Karanpa, Kırnık, Kışlak-ı Şeyh ?, Kızıl Ekrek, Kızıltémür, Körpelü, Kuş, Kürtel, Lazrivan, Mezraa-i Rani, Mihmandar, Molla Tursun, Mugani, Muganlı, Münabak, Nefsi Karpi, Öşgen, Özgü , Everekü) ?, Palu, Parpi, Patrınc, Pir Tekkesi, Pirekin, Samağar, Sarımvank, Seleperd, Sergüli, Seydullah, Şeyh Ali Viranı, Tanaşlu, Tus, Ucan, Uluhan Beg Kışlağı, Us, Uşi, Üçkilise, Yakupviranı/Karaşeyh Kışlağı, Yasaklu, Zaviye, Zupanus	1127863
Nahçıvan	Ali Beg Mezra'ası, Begice (Tegice) ?, Behram, Birhaşan, Bulgan, Bullu, Çehri, Dere Aliyak, Dirabad, Geçid-i İslamiyye, Göynük, Güngömez, Hacıvar, Halillü, Hancav, Karaçok, Karye-i Mezra-i Alagöz, Kel Depe, Kühpüren, Mahmudabad, Mezra'a-i Firuzabad, Mezra'a-i Hacı Polad Beg/Şahkulu Beg, Mezra'a-i Halis, Mezra'a-i Molla Kendi, Mezra'a-i Sürenab, Mezra-i Kahab, Nefs-i Terkeş, Nehiçur, Özneberd, Seyyid Serav, Suremerek-i Ulya ve Sufla, Şeyh Mahmudlu, Şeyh Yusufu/Ayende Düşen, Şeyh-i Mihranşah, Tecane, Tutul, Türkin, Uzun Oba, Yarımca, Yezd Abad	877079
Mevazi-i Hatun	Ak Hacı, Ayn-ı Kıran, Degbize, Elmalık, Görediz, Süleyman Beg, Uğbiyan, Üveys	161430
Mülk-i Arslan	Bayır, Baz-gav, Emzired, Karakuş, Kerem Hanak, Mezra'a-i Çakırhane, Mezraa-i Köhler	95300
Karabağ	Çalık/Bekavul, Karabağ Sesek, Karvak, Mezraa-i Alihan Köyü, Mezra'a-i Hevek, Sos	84624
Dere Şam	Başkend, Dibkend, Ortakend	70754
Dere Şehbuz	Ağçaçal, Arınc, Bademlü, Biçenek (Peçenek), Bul, Cevizli, Dereşahbuz, Ekrek, Gökçe, Gücazar, Gülüs, Hızırbeg, Karaboyalık, Kerdeser, Kömür, Mağaral, Merelik, Mezra'a-i Sofu/Koyunlu/Dağ, Mezra-i Züve, Noraşin, Nurs, Selesos, Şade, Şukar, Tak Tak, Tirkeş, Üzmüz, Yaylakha-i Oyuklucakaya ve Bazaryurd ve Dıranas Gedügi ve Koçtaş, ve Börekçi ve Armudlu, Yığınkan, Zarnatun	494991
Bazar Çayı	Ağdamal, Bazarçayı/Yaylak, Dilkü depesi (Tilkü), Kalacık/Pürnadik, Keledék, Kızılcakilise, Pul, Şakad, Türken, Yenice	92999
Şerür	Ahi Ahmed, Alişar, Aralık, Arbatan/Çörek Kesmez, Çomaktur, Dervişler, Ferhad, Hacı Lalelü, Hallaç, İsa Han, Kal'acık, Kara	843604

	Hisarlu Kışlağı, Karaburç, Karkın-ı Küçük, Karkın-ı Ulya, Keşnabin, Kışlak-ı imamkulu, Kışlak-ı Şahveli, Kösecan/Badılu, Kurd kendi, Kuşcu, Maksudlu, Mugancık, Nuraşin, Oğul Şalu, Parsıcı, Siyah-ı Kutlu, Şehriyar, Şikim, Taş Ark/Kışlak-ı, Ümmetlü ve Kışlak-ı Yagan, Tenenç, Yalnız Ağaç, Yenice-i Arab, Yenice-i Çomaktur, Zaviye	
Ağca Kal'a	Abatlar, Ağcakal'a, Allem, Ard-ud, Asa başlu, Bardaklu, Bazarcık, Bebek-i sufla, Bezirhane, Bıyıklı, Bulal, Büyük, Celal/Kızılviran, Çardaklu, Çaruvak/Tutmaçlar, Çırak Kendi, Çoparlu-i Aliya, Çoparlu-i Sufla, Çöre Kışlağı, Daş kapu, Delü Yer, Dere taşı, Digor, Ebu Şehime, Ekrek, Gözre, Gulle, Gürdeçor, Hâce Kendi, Hasancan, Hayır Beg, Hazpuşte, Kalacık, Kamçılı, Kamışlu, Karabağ, Karaca Kal'a, Karaca Kala'a, Karakoyunlu, Karye-i Garipviran/Hüseyin Gözi, Keçilü, Kızıl Viran , Nahçuvancık, Oluklu, Öznud, Pullu, Ribat-ı Ağcakal'a, Sorguncuk, Sosur, Şuvarnud, Taşbulak, Taşer Beg-i Bala, Taşer Beg-i Zir, Tekeglü, Terke, Yakaran, Yaygı-ı Büyük ulya ve sufla., Yenice, Yenice, Zaviye-i Gör, Zeyni	554259
Karni	Abdallusu, Ağaçeri, Ağca kışlak, Ahuşvank, Ali Kırık, Artuş, Babalar, Candarlar, Çatallar, Divin/Toprakkal'a, Elmalı, Emerzik (Emrzik), Erdeşir, Evenik, Gagavuz, Gamlu, Gilan-ı (Geylan) Sufla, Gilan-ı (Geylan) Ulya, Güvay, Harun Yerün, Hüdabende, İmanşalu, İpeklü, Kara Veli kışlak, Karni, Kasablu/Asmanlu, Kızılova, Kızılvan, Koylahisar/Yahyalu, Köht, Kuşcı, Kürekci, Mankuş, Meranos, Mezra'i Bozalan, Mezra'i Karadepe, Musa Hacılı, Mustafalu, Nevruzlu, Pir Akmed Abdal, Ta-polat, Toğuz, Yahşigan, Yolkesen	708299
Vadi	Ağcakilise, Ağcaviran, Ahperes, Alikara, Avsar, Bağçecik, Baraklu Bucağı, Cermaris, Çaklu, Çardaklu, Çıkın, Çögender, Deklü Kebir, Develü-i Küçük, Develü-yı Küçük, Engiz, Ermük, Esti, Göl Kendi, Gürevan, Hakas (Haks), Hamud, Hüsvrev, İncedere/Gencelü, Kadı kendi, Kamuşlu Çukuru, Kara Haç, Karabağ, Karabaygı-yı Sufla, Karabaygı-yı Ulya, Karaca Abdal, Kel Derviş, Kevtos, Kızılviran, Kızık, Kösüs, Makik, Mer-Arus, Mezraa'i Bayır, Mısır Derviş, Molla Seyfeddin, Musa Derviş, Pirölü, Potus, Selman Saray, Şehriyar, Şeyhcik, Şirankoç, Tanas, , Tırgiz, Vadi-i Kebir, Vadi-i Küçük, Zencirlü, Zilli	787856
Abaran	Abaranoğlu, Ahbene Keyf, Ali Küçük, Aşağı Zalkin, Balçıklı, Baş Abaran, Bazarcık ma Mezra-i kuşoğlu, Bolhiz, Candar, Cerre Hacı, Çinülü, Delü Seydi, Gazamfer, Gerem Sain, Güllüce, Gürkoçi, Herpuşre Kilise, Kalacık/Ömerköy, Karabulak, Karaburun, Karakilise, Kel Abdi, Kendlü, Kızıl Birün, Kirekirt, Köşeler, Lale, Lale, Mezra-i Kuşcı, Mezra-i Osman, Molla Kasım, Nazaroğlu/Cafer Derviş, Parşık köy, Saçlu, Sarıbudak, Sarumirek, Semme Derviş, Şire Kalası, Şirvancık, Tamcılı, Tamcılı, Tekelü ma Teknelü, Tezekci ve	657853

	Topcı, Uzun/Balludere, Veledlü, Yakub Derviş/Bazarcık, Yakup Derviş/Mümin Köy, Yar Ali Derviş, Yarbaşı, Yarımca, Yasiri/Çatıcı Kendi, Zengevank	
Şarabhane	Abdioğlu, Ağcakaya, Ağzı Kanlu, Boncuklu, Çerçekis, Gürane, Güzeldere, Hasbeg, Karabörk, Karaca Kal'a, Karacaviran, Kavalla, Kenter, Kuruboğaz, Molla Mehmed	107998
Talin	Ağca Kala/Cankırı, Aksak Ahmed/ Karacaviran, CazayırBudak, Gözlü, Işık, Kızılviran, Kulderviş, Kurbankulu, Mastare, Mezra'a-i Ahathane/ Pulluviran, Mihr-i Banlu, Molla Mü'min, Pir-i Merekci, Polatcık, Şeyh Hacı maa Eski Hacı, Talin, Zir	306096
Armuy	Araku, Asaşlu, Can Ahmedlü, Esedlü, Ganülü, Görelave, Kara Hamzalu, Karakol Asayış, Kırçalı, Kozancılı, Kör Sultan Şahlu, Miskinoğlu, Molla Abdi, Musa Hacılu, Musa Hacılu, Nesimioğlu, Pir Mehmed Köy, Rumlu/Kılıccılı, Şehriyar, Yenice-i Rumlu/Çobanlar	351021
Abnik	Adıyaman, Ahircik/Nesimi, Ahmedlü, Akbucak/Aynı Kıran, Akviran, Alipaşa, Baratlu, Bardaklu/Hallaç, Can Ahmedlü, Çeriş, Çullah Virane, Dulyatar köy, Dünderviran, Emincan, Gencelü, Geyiktav, Gurdeş, Hozar, Kara Mehmed, Kara Veli, Karadepe/Dost Ali, Karaşadi, Katırlı, Kızıl Kula, Kızılviran-ı Sufla/Kutlubeg, Kurdluca/Emir Mahmud, Malkara, Mezarcık, Molla Balayarani, Nur Ali, Pirlü Köy, Sabık, Sağın, Şehriyar, Tutmaç, Vank, Yenice	253162
Aralık	Abudarda, Ahuri, Akbaş, Aksak, Ali Kızıl, Araboğlu, Aranan, Begdinar, Berat kışlağı ma'a Çal Ağıl, Bozalan, Bozalanbulak başı/Hayreddin Kışlağı, Bulakbaşı/Zengezor, Çadkiran, Çekni, Eminice, Harvaş Kışlağı, Hodanlu/İshak, İsmail Beglü, Karakoyunlu-yı Sufla, Karakoyunlu-yı Ulya, Karakurgan, Kaynı ma Kurd Halil, Kenter Kışlağı/Kerkboranive Bazargah Ağılı, Maksudlu, Nevruzlu, Poladlu, Şeyh Canlu, Şirazlu, Tatyay, Yenice-i İslamiyye	395512
Ordubâd	Mahalle-i Anbaraş, Mahalle-i Aramine, Mahalle-i Görcenal/Meydan, Mahalle-i Su Şehri, Nefs-i Ordubad	60662
Azadciran	Aguri, Alleme, Azad, Behrud, Beylü/Ağacanlu, Beylü /Mahalle-i Emirkendi, Danekirt, Dernis, Destek, Dir, Döklün, Ekniş, Ganze, Gelüd, Giran (Kıran), Göçeri, Haçani, Hangah, Kâgiran, Keşan, Kūhdam, Meskun, Nesrivaz, Nökede, Örmüş, Parağa, Pir Beyan, Sahra-yı Eklis, Süricü, Tus tus, Upyaz, Üstupe, Veniz, Yayı, Yivi (?)	751028
Dere Nörgüt	Best, Derenörgüt, Hölös, Ortamiri, Teltak	74605
Şerlut	Atabad, Ganze, Ande Mesik-i Ulya, Ande Mesih-i Sufla, Tus Tus, Nökede, Degâh, Varakit	120116
Zar	Ağcakend, Akkilise, Ayman, Canan/Hümayun Şah, Çerkini, Çiçeklü, Deşimek, Günlü, Hevere Kend, Kara Sakal, Karabulak, Kellaveçer, Kızılca, Liv, Nehadek, Pirveş, Selamaleyk, Tamga, Taşkend, Tite, Yalludere,	381329

	Yaranşah/Karagöz, Yenicepolat, Zar, Zud	
Zebil	Altun Küşni/Mülk Kendi, Armudluk, Baş Zebil, Cum'a, Çerkini-i Diger, Çırakdar, Çovan Gerekmez, Dek Çukuru, Erüklü, Esrük, Gökçe Kendi/Suvaçor, Hudere Kebir, Kal'a Köy, Martanos, Mercimek, Muz, Paludluk, Saray/Ahidkend, Şişlik, Tahta Meşhed, Tuzgöm, Uşacıklar, Vank-ı Tagi, Yenice	185963
Alınca	Anzavur-ı Evsat, Anzavur-ı Sufla, Anzavur-ı Ulya, Apahzin, Babalu, Beneniyar, Berd Beg, Cemaleddin, Ceracur, Der Kehmerek, Er Fıstık-ı Kebir, Er Fıstık-ı Küçük, Girne, Göznut, Haçe Parak-ı Cedid, Hangah, İbraganos, Kâl, Kazancı, Kebudlar, Kutluca, Leketaf, Mezra'a, Mezra'a-i Meryak, Mezra'a-i Teyne, Mezra'a-i Tirbiyan, Mezra'a-i Verin, Nefs-i Alınca, Noraşin, Noşkeşin, Püredeşt, Salyanak, Şerat, Şey Seyyid Alilü, Şeyhler, Tahmuvas, Yenice, Zuvalık	616357
Sisyan	Ağami, Ağcakend, Ahlatapan, Alilü, Bahşi, Belek, Çekini, Çulha, Destekird, Enekle Berd, Erfesecik, Eşkimür, Genütüs, Göçeri, Gümvens, Karakilise, Kelüvans, Mervak, Mezra'a, Muharrem Mezraası, Muhris, Örtükiş, Pırnakut/Mezraa-i Ekre ve Bazur, Pisek, Selüt, Sisican/Sisyan, Şeki, Şeyhler, Tulus, Üvez, Yaygara/Aşık, Zabezadar, Zenne Naver	509652

Ek-11. 1727 Tahririne Göre Zeametler

Sahibi	Köyü	Tutarı
Kırkbulak Nahiyesi		
İbrahim v. Ahmed	Gurban	20000
Karbi		
Mustafa v. İbrahim	Arapkirli Kelek Hargı Arş	21000
Hamid v. Ebu Bekir	Talin-i Ulya ve Karbansaray	20000
Ali v. İbrahim	Kürlü Bedirhanlu, Kurbluan Kışlak-ı Nazarlu, Molla Dursun, Aşık, Ekrelü	29600
Abdullah v. Ahmed	Yerli, Teke ve Şahkulu	23000
Mustafa v. Hamid	Uşkan	20000
İbrahim v. Ali	Şehriyar	25000
Abdullah	Mahdere, Dukkan	20400
Ömer v. Abdullah	Tus Kara Ağıl	25000
Hacı Osman	Terneköy Ulya, Kara Mescid Bağday, Gazi Ören, Uğurica Şüre Bulak, Budak Beg, Nazar Ocak, Küçük Bulak, Kel Oğlan	20000
Karni Nahiyesi		
Süleyman v. Abdullah	Molla Kulat/Hamza Kendi	20000
Abdullah v. Muslu	Zincirlü, Kara Hacı	20000
Abaran Nahiyesi		
İbrahim v. Mustafa	Damcılı, Molla Kasım	23300
Dere Çiçek Nahiyesi		
Karimi	Kara Murad, Tokluca	27000
Şüregel Livası		
Seyyid Mahmud	Çaçur, Güllü Kendi/Arklı	20000
YEKUN		334300

Ek-11.1. 1727 Tahririne Göre Timarlar**Kırkbulak Nahiyesi**

Sahibi	Köyü	Geliri
İsmail v. Abdullah	Avan	3500
Mustafa v. Hasan	Zavan	3200
Bekir v. İbrahim	Şahan	4500
Hasan	Ağaçur	5000
Hasan v. Hüseyin	Genegi-Karakaş	7200
Mehmed v. Mahmud	Karaca Ören	3000
Halil	Böğri Delik	3500
Hasan	Kürecik	3000
El-Hac Bekir	Çaki-Kercehane	11000
Derviş v. İsmail	Pirharan	3000
Mehmed v. Abdullah	Delüler	3500
Ali	Kuturan	6000
Abdulkadir	Dibekli	3000
Halil	Çorut	3000
Ahmed	Alayarış	4500
Hacı Bekir v. Hamza	Keşişkendi-Bağıt	19000
Hüseyin	Kara Viran	5000
Mustafa	Kal'acık	3000
Hüseyin v. Abdullah	Gereşah	3000
Halil v. Habib	Yılanlu	3000
Mehmed	Nurnur	6000
Mehmed	Ozan	4700
Abdi v. Mehmed	Pirarpir-Bükköy	7000
Kasım	Kara Abdal	4500
Mehmed	Ergül	3000
Tatar Ömer	Dımaşk	7000
İbrahim	Başköy	5000
Hasan v. İbrahim	Ekene	3500
Hasan v. Cesim	Tutiya	3500
Feyzullah v. Ali	Güllüce	3420
İbrahim v. Ali	Balıca	3000
Mustafa v. Ali	Kemal	3500
Ali v. Abdullah	Balcı	3000
Mustafa v. Ahmed	Damkirmiz	3000
Hacı Hüseyin	Tecer-dink	4500
Mehmed	Kara Kal'a	3000
Süleyman v. Ali	Zar	4100
İbrahim	Orta Viran-Damcılı	6000
Mustafa v. Hüseyin	Karacalar	3000
Ali	Ağaç Viran-ı Sagir	3500
Abdulgafur v. Ali	Gök Kilise	6500
Mehmed v. Osman	Suyuhaç	3000

Mehmed v. İbrahim	Çoban Korkmaz	3000
Ömer v. Ali	Mansırcı	4100
Mustafa	Kamışlu-Mihmandarlu	4000
Ömer v. Hüseyin	Kız Kal'ası	4500
Ömer v. Ali	Sufla/Rüstemlü	3000
Hacı Hüseyin	Tarhan	6000
Bekir	Bağcaçık	3000
Ahmed v. Ali	Ördekli	4500
Mustafa	Muhlad	3200
Ali v. Abdurrahman	Kızıl Kal'a-Abdallar	7000
Ali v. Abdullah	Çarbağ	5000
Ali	Çaktıran-ı Müslim	4500
İbrahim	Ördekli-yi Cedid	3000
Hüseyin	Muradabâd	10000
Seyfî v. Abdullah	Ayu Kışlağı	4200
Hamid	Hacı Bayram	7200
Ali v. Hacı Mustafa	Hırhıralak	9000
Mehmed	Pankuş	3000
Ali v. Hamza	Yedi Bulak	3000
Mehmed v. Mustafa	Oğcaberdi	6000
Hamid v. Ömer	Saruçlar	3000
Ali v. Kasım	Çelebi Bulak	3000
Durmuş	Keçilü	3000
Mustafa	Çirüşli-Düze	6500
Süleyman v. Abdullah	Ağ Bulak	3000
Osman v. Ahmed	Han Ahmed Satılı	3000
İsmail v. Mustafa	Yar Harab	3000
Mustafa v. Hasan	Ağ Bulak	3500
Hasan	Sezgiyan	3000
Ahmed v. Abdullah	Dehkede-i Cedid	3000
Mahmud	Dehkede-i Kadim	4000
Ali v. Osman	Deliktaş	3000
Hüseyin	Guruvan	3000
İsmail v. Hasan	Kutlukan/Kutluca	3500
Mustafa v. Yusuf	Sekünlü	3000
Abdurrahman	Kaynarca ve Öküz Bulak	6000
Mustafa	Hasan Viran	3000
	YEKÛN	350320

Karbi Nahiyesi

Said v. Abdullah	Hacı Güney, Karacalı	10000
Hamid v. İbrahim	Hanevenk, Konur Bulak	4000
Musa v. Hasan	Hakani, Kurd Ali, Hamamlı	19000
Mehmed	Küçük Kend/Üş	4000
Yusuf v. Abdullah	Teke	3500
Osman	Arşı, Zenge Senk	6200

Feyzullah v. Bekir	Piregen, Eniklü, Zebarni	18000
Osman	Aktimur	4500
Hamid v. Abdullah	Kızıl Timur	6000
Hacı Mustafa	Kızıl Ekrek, Kara Kışlak Vani Beg	15600
Mustafa	Uşi,	5000
Mehmed	Büküklü	4500
Ahmed	Kara Kilise, Erkuv	7500
Mustafa veled-i Mehmed	Hacı Venk, Asayış Harkı	6700
Mehmed veled-i Mustafa	Koçgiri/Koylu	3000
Ahmed	Avan	4500
Mustafa	Çagaşgir	3500
Hüseyin	Maden	3000
İsmail veled-i Mustafa	Bahçecik	3000
Hasan veled-i Ömer	Yeşil	3000
Mahmud	Çekdemin, Başsız	10000
Ali veled-i Veli	Ekrek	4000
Mehmed	Eviş-i Taliş-i Cedid	3000
Musa	Taliş-i Atik	3000
İbrahim	Şamran	3000
Habib	Ağca Kal'a	3000
Ömer veled-i Üveys	Ucan	10000
Abdullah veled-i Mustafa	Delikesen/Kargın	5200
Yusuf veled-i Abdullah	Kafırlü	6000
Yakub	Halifelü	10000
Mustafa	Şah Arkı	10000
Yusuf	AğcaHarkı	6000
Mihned veled-i İsa	Emrudlu	3000
Hacı Mustafa	Güdül Abad	3500
Mustafa veled-i Osman	Hızavir	5000
Ali	Hacı Kara	4500
Mehmed	Venk	15000
Mehmed	Yalı	3000
Ali veled-i İbrahim	Ağca Kal'a	3000
Hüseyin veled-i Ömer	Güreganlı	13000
Süleyman	Hüseyinlü, Görenli	5000
Mehmed	Kışlak-ı Kuzucılı-yı Ulya Ve Sufla	4000
Ali	Çatak	6000
Mustafa veled-i Hüseyin	Muganlı	6500
Ömer v. Mustafa	Kırambağ	4000
Hamid v. Yusuf	Kara Ağıl	4000
Hamid v. Ali	Hacılı	4000
Mustafa	Eklenlü, Depe Kenlü	7500
Hüseyin	Eklenlü	4000
Hüseyin	Zeyk	6000
Mehmed v. Mahmud	Çidemli, Yaramışlu	13000

Ali	Uzun Oba	11000
Hamid v. Abdullah	Arlık	3000
Hüseyin	Mihriban	3000
İdris	Karga Konmaz	5000
Hasan v. Abdullah	Şeyh Hacı	3000
Yusuf	Toklu Viran	3000
Hamid	Karbansaray-ı Sufla	4000
İsmail v. Hamid	Çarpıt	3000
Hasan v. Hamid	Sadaklı	3000
İsmail	Kızıl Kula	4000
Ali	Uzun Kışlak, Ali Kendi	6000
Osman	Timurcu	3500
Kasım v. Yusuf	Abdallar	3500
Süleyman v. Abdullah	Dere Kendi	4000
Ali	Behlül Kendi	3000
Mustafa	Hoşabatak	3000
Hüseyin v. Çamaga	Sabuncu	4000
İsim yazılı değil	Mevla Kulu	3000
“”	Emir Yarlı	3000
Feyz	Arabkir	3000
İsmail v. Hasan	Bedertaş	3000
Halil v. Abdullah	Kızıl Kilise	3000
Abdurrahman	Çakan-ı Sufla	3000
Ali	Yenice	3000
Ali	Çakan-ı Ulya	3000
Hasan v. Ömer	Çerili	5000
Halil	Sir Hacı	3000
Ali v. Hamid	Kulu Derviş	3000
İsmail	Kırmaz-ı Kışlak, Kızıl Viran	12000
Yakub	Kararcık	3000
Nasuh	Şaban Kışlağı	3000
Mehmed v. Ali	Katın Bağı	4000
Yusuf	Ayarlu	3500
Ahmed	Gulagur	3000
Ali	Aksaklu	3000
Ali v. Hamid	Gügercilü	3500
Yusuf	Gül Kendi	4000
Ömer v. İsmail	Taş Kal’a	3000
Ali v. Hamid	Yol Geçen-i Kadim	3000
Yağman	Sarucalar	3000
Hamid v. Osman	Bozdoğan	3000
Mustafa v. İbrahim	Zeyd	3000
Hacı Osman	Kara Depe	9600
Mahmud v. Ali	Koyun Kışlağı	3000
Mehmed	Mescidlü	3000
Mehmed v. Nakib	Kızıl Viran	3000

Hasan v. İsmail	Mirza Han Kışlağı	3500
Osman	Ağca Kışlak, Kel Depe	5000
Hamid v. Mustafa	Kabak Depe-i Çardaklu	4000
Dede v. Mustafa	Kara Kışlak-ı Cedid	4000
Hacı Mustafa v. Hüseyin	Kara Viran	4000
Hasan	Digor Kilise	3000
Hasan v. Hüseyin	Mehmed Abad	3000
	YEKÛN	718800

Karni ve Vadi Nahiyeleri

İsmail v. Mahmud	Yördek	3000
Hacı Abdullah v. Ali	Böcek	3500
Süleyman v. Ömer	Konurvak, Kızıl Vank	6500
Ömer v. Mustafa	Kuyulu	3500
Bekir v. Hamid	Tahta Köprü	4000
Ali	Çatık Köprü	4000
Süleyman v. Abdullah	Molla Kulat	6000
Hacı Süleyman	Cebecili	4000
İsmail v. Ahmed	Kara Depe	3000
Hasan	Togan Şahlu	6000
Ali	Albuy	5000
Veysi v. Mehmed	Karakoyunlu	3000
Mustafa	Yamaçlı	4100
Hamid v. Selim	Kara Hamzalu	6000
Ebu Bekir v. Hasan	Çiğdemli	6000
Hasan	Candar	6500
Yusuf v. Abdullah	Satı Han, Taşlı	15000
Mustafa v. Ali	Kalelik	3000
Ahmed	Toguz	7000
Mustafa	Kadı Beglü, Darugalu	14000
Ömer	Mihranlı, Cani Beg	9500
İsmail v. Mahmud	Ağca Kışlak	4000
Mehmed	Sarucalar	3000
İsmail	Hamid Abâd	3000
Hamid	Aybegli	7000
İbrahim v. Yusuf	Ozanlu	3000
Ali	Bozçalı	3000
Ebu Bekir v. İbrahim	Peçeneçli	5000
Ali v. Abdullah	Abbas	3000
Ali	Demekde-i Safi Abâd	3000
Ahmed v. Halil	Ağca Kışlak	3500
Osman	Kurbağalı-ı Sufla	3000
İsmail v. Ali	Kurbağalı-ı Ulya	3000
Hasan v. Ali	Uzun Abdallar	3000
Ahmed v. Şaban	Ertuş	3500
Osman	Şehriyar	5000

Hacı Mustafa	Şuaib	3000
İbrahim	Molla Mahmud	3000
İbrahim	Kal'acık, Şuranuç	5880
Yusuf v. Hasan	Allı Vak	3500
Hasan	Kakaviz	3000
Hüseyin	Mirze Beg	5000
Ali	Evenik	3000
Hacı Hamid	Gilan-ı Sagir	3000
Kara Hamid	Gilan-ı Kebir	4000
Seyyid Cafer	Mankuş, Ahşu Beg	9000
Ali	Abdallar-ı Ulya, Bayburt	6500
Ahmedv. İsmail	Hüdabende	3000
Mustafa	Kerbiçli	3000
Ali	Çoban Kışlağı	3000
Yusuf	Masumlu-yı Sagir	3500
Mehmed	Çıranus	4000
Ali v. İbrahim	Akşar, Bozalan	10300
Süleyman	Gelsuvan	9000
Elhac v. Abbas	Karabağ-ı Kebir, Karabağ-ı	
	Sagir, Hançuvan	14500
Süleyman v. Kerim	Ak Viran	3000
Ahmed	Ağca Viran	3000
Hasan v. Abdullah	Karabağ-ı Sagir	3500
İbrahim v. Oruç	Danaz	3000
Ali v. Hamid	Hayranos	4000
Yusuf v. Abdullah	Hüsrev	3500
Ali	Yekecek	5000
Musa	Ermek	3000
Halil	Hakkacı	3000
Halil v. Hasan	Hatut	3000
Ahmed	Benoy	3000
Süleyman	Çakın, Çarmari	10200
Ahmed	Çakın, Çarmari	6000
Mehmed v. Yusuf	Genceli	3000
Mehmed	Ak Kilise	3000
Hamid v. Hacı Mirza	Pirli, Hakvirdi	6500
Mahmud v. Yusuf	Gül Kendi	3000
Osman v. Hasan	Zımmi	3000
İsmail	Çardaklı	3000
Halil v. Ömer	Keşvi	3000
Hüseyin v. Muçurlu	Menkük, Telli Baba	9200
Aziz v. Ahmed	Musacık	3000
Ali	Kelp Derviş	3000
Ömer	Karaca Abdal	3000
Ahmed v. Yusuf	Çekeli	3000
Ali v. Yusuf	Pirli-yı Ulya	3000

İsmail	Kızık	3000
Süleyman v. Abbas	Başdan Ayan	3000
Halil	Kutuz-ı Ulya ve Sufla	3000
Hüseyin v. Halil	Zarvancık	3000
	YEKÛN	390680

Abaran Nahiyesi

Abdurrahman v. İsmail	Nefs-i Abaran	10000
Bektaş v. Şaban	Sarı Mirek, Künbetlü	3500
Ali v. Hamid	Çallı Göl	3000
Hüseyin	Mülk Kendi	4000
Hamid v. Halil	Çerçici, Derbend	5500
Mustafa	Karanlık Dere	3500
Halil v. Hamid	Cancak	3500
Abdullah v. Bahaeddin	Balçıklı	3000
Tatar Osman	Güllice	3500
Nebi v. Veli	Sarı Budak	3000
Mustafa	Kelp Abdi, Vanki Kavak	6800
İsmail	Sam Derviş	3500
Mehmed	Hüdaverdi	3000
Ali	Molla Kasım	3000
Ali	Mezraa-i Yarımca	3000
Yusuf v. Ali	Kal'acık, Şeyh	
	Hasan m. ve Osmancık m.	7000
Osman v. Abdullah	Kızıl Burun	3000
Salih	Bolcır, Aşağı Zengin	8100
Abdi	Dilki Depesi	3000
Mehmed	Lale	3000
Halil	Ali Küçük	2500
Mustafa	Ali Küçük	2500
Ali	Boncuklu	3000
Abdullah	Yarbaşı	3500
Mustafa v. Ali	Emir Bulak	3000
Bekir v. Şahin	Döş Kaya	3000
Ömer	Kızıl Kışlak	3000
Mahmud v. Hüseyin	Gözlü Bulak	3500
Ahmed v. Ömer	Kızıl Bulak	3000
Ahmed	Çerpuşte	3000
Süleyman	Hacı Bulak	3000
İbrahim	Şirin Kal'a	4000
Mehmed	Bazarcık	3000
Feyzullah	Sav Musa Venk	3000
İvaz	Sav Musa Venk	3000
Ahmed v. Bekir	Gazanfer	4000
Osman	Sutlu Bulak	3000

Ahmed v. İbrahim	Balluca m.	3000
İbrahim	Derviş İvaz	3000
Ali v. Abdullah	Eyne Keyf	4100
Mahmud v. Mustafa	Şirvancık	3000
İbrahim v. Süleyman	Kadı Yakub	3000
Ahmed v. Hüseyin	Kireçlü	3000
İsmail v. Hasan	Kara Bulak, Koylukat	5000
İbrahim	Delik Venk	3000
Mustafa v. Abdullah	Kör Koç	3000
Hacı Hamid	Hamamlu	4000
Süleyman v. Abdullah	Ali Merkuş-ı Ulya	3000
	YEKUN	176000

Dere Çiçek Nahiyesi

Mustafa v. Bekir	Varsor	6000
Mustafa v. Hasan	Kemasor	4000
İbrahim	Yenice	3000
Hamid	Ulu Bedüz	3000
Osman v. Adullah	Kara Keşiş	11520
Yusuf v. Hamid	Yaycı	3000
Salih v. Yusuf	Her Bend	3000
İbrahim v. Abdullah	Keçriz	3000
İbrahim v. Derviş	Kertifi	4000
Halil	Cani Beg	5200
Salih v. Abdullah	Ahyaren , Horsor	6000
Hamid	Kızıl Kilise	3200
Osman	Görgüdüş	3000
Ebu Bekir	Kahsini	3500
Ahmed v. Osman	Erkübed	5675
Hacı Süleyman	Ferruh	4000
Musa v. İsmail	Kara Mahmud	4000
İbrahim v. Osman	Gördek	3000
Hamid v. Ebu Bekir	Şahar Buz, Ağuzlu Dere mah. Karacalar m., Sürün Han mah.	3000
Hasan v. Hüseyin	Şahar Buz karyesi, Ağuzlu Dere mah. Karacalar m., Sürün Han mah.	3500
Hasan v. Ömer	Şahar Buz, Ağuzlu Dere mah. Karacalar m., Sürün Han mah.	3500
Osman v. Mustafa	Tekelü	4000
Hüseyin v. Abdullah	Balçıklı, Kara Kilise	3000
Ömer v. Haçu	Balçıklı, Kara Kilise	3000
Hamid v. Musa	Balçıklı, Kara Kilise	3000

Hasan	Balçıklı, Kara Kilise	3000
İbrahim	Hamza göl	3000
Hasan v. Veli	Aydun	3000
Ali v. Ömer	Işk Kuduran	3000
Osman v. Mustafa	Teknelü, Kamışlu	6000
Abdurrahman	Ağ Bulak	3000
YEKUN		122095

Şüregel Livası

Mustafa v. Osman	Başkend	5000
Seyyid Ramazan	Beg Kendi	6000
Mustafa	Hürrem Degirmenlü	3000
Halil v. İsmail	Kulaçan	3000
Ömer v. Bekir	Adibican	4000
Ahmed v. Ali	Boğazkesen	3000
Hasan v. İsmail	Molla gökçe	3000
Mustafa	Kara Veli	3500
Ali v. İsmail	Göl Kendi	3000
Hasan	Kal'acık	6000
Mustafa v. Ömer	Şirvacık	4000
Mehmed v. İshak	Mahmud Kendi	3500
İsmail v. Hamid	Suk Bulak	3500
Ali v. Mehmed	Güllü Bulak	4000
Mustafa	Hacı Kilise	4000
Hüseyin	Karavul Depe	3500
İbrahim v. Mehmed	Emrudlu	3000
Ali	Kızıl Çakçak/Sungurlu	3000
Mustafa v. İsmail	Kara Burun	3000
Mustafa v. Halil	Köprülü	3500
Süleyman v. Bekir	İn Kal'a	3000
Ömer	Köpeklü	3000
Abdurrahman v. Mahmud	İl Kendi-i Ulya/Adı Güzel	3000
Ahmed v. İbrahim	Begenler	3000
Ahmed	Kükürtlü Bulak	3000
Ahmed v. Süleyman	Ali Kaya	3000
Mustafa	Ark-ı Veli	3000
Ahmed	Kösegire Bulak	3000
Ömer v. Ahmed	Kuzay Kendi	3000
Ali	Eğri Bucak	3000
Mehmed	Güllü Bulak	4000
İsmail v. Veli	Mübarek/Şah Nazar	3000
Osman v. Ahmed	Şakir Abad	3000
Osman v. Mustafa	Çorum	6000
Bekir v. Süleyman	Eymir Hanlu	4000

Ömer v. Mustafa	Bendevad	3000
Mehmed v. Musa	Tomar taş	3000
Abdurrahman v. Ömer	Yenice	3000
Ali v. Mehmed	Yol Kesen/Ulaklu	3000
Ali v. Mustafa	İlince	3500
Bektaş	Çubukçı, Hatim	6000
Hamid v. Ahmed	Kazancı	5000
Halil v. Veli	Kızıl Depe	6000
Ali v. Hamid	Gügercinlü	3500
Halil	Ak İn	4000
Hasan v. Bekir	İlanlu	3500
Osman	Süphan Virdi	3000
Veli v. Ahmed	Kara Bulak	3000
Ahmed	Bağdadçık	3000
Mahmud	Hergadaş/Halucanlı	3500
Bekir	Bayındırlu	3000
İbrahim	Kabuli, Kırk Değirmen	6000
İsmail	Ali Kulu	4000
Eyüb	Kara Kilise	3000
Mehmed	Kara Hacı	3000
Hüseyin	Gül Ahi	3000
Mustafa	Dançılı	3000
Abdurrahman	Çün Kamış	3000
Ömer	Düz Kendi-i Kebir/Sagir	6000
Hamid v. Hüseyin	Arklı	3000
İsmail	Kul Ali	4000
Osman v. Abdullah	Miza Ahmed Kendi	5000
Mehmed	Kızıl Kilise	3000
Yusuf	Göklice	3000
İsmail v. Hasan	Ak Kilise-i Kadim	4500
Cafer v. Hasan	Ağahan	3000
İsmail v. Mustafa	Devlet Yar	5000
Mustafa	Kab	3000
Ali v. Selim	Bendevan	4000
İsmail v. Ali Karaca	Kara Kilise, Er Depe-i Ulya	5000
Halil v. Selim	Ak Kilise	3000
Kasım v. Ali	Celeb	3000
Hüseyin	Teknelü	3000
Seyyid Abdullah	Kara Bulak	3000
Ahmed v. Selim	Haram Dere	3500
Ahmed v. Osman	Gügercin	3000
Mehmed	Derbend	5000
Hasan v. Ali	Palıdlu	3000
Ali v. Osman	Orta Kilise	3000
Ömer	Kasım Kendi	3000
Mustafa v. Halil	Ak Kilise	3500

Mustafa v. Cemşir	İl Kendi-i Sufla	7000
Ali v. Yakub	Erdepe-i Sufla	3000
Osman v. Halil	Ak Bulak	3000
Mustafa	Kuşe Yatak	3000
İsmail v. Ali	Erdepe-i Kebir, Kara Kilise	6000
Ali	Dere Kendi	3000
Ali v. İbrahim	Kelp Kaya	3000
Ali v. Mustafa	Gözlü Bulak	3000
Feyzullah	Kara Kilise-i Kebir	3000
Bekir v. Halil	Direklü	3000
Ali v. Mahmud	İsa Hanlu	3000
İbrahim	Salgay	3000
Ahmed v. Yakub	Kızıl Bulak	3000
İsmail v. Hüseyin	Alpavud	3500
Seyyid Hüseyin v. İbrahim	Şeş Depe	4500
Hamid v. İsmail	Taş Bulak	3000
Mustafa	Konak Kıran	3500
İsmail v. Mehmed	Kayak Depe/Dik Burun	3000
Hacı Osman v. Mahmud	Keftarlu	4000
Ali	Çarçeki	5000
Ahmed	Boncuklu	3500
Ahmed v. Abdullah	Kuzu Boğaz	5000
İbrahim	Camuşlu	3000
Ali	Mülk Kendi	5000
Osman v. Hasan	Mirza Beg Kışlağı, Horyad	5500
Abdurrahman	Kal'aca	3000
Cafer v. Mehmed	Hangı Depesi	3000
İshak	Gül Dere-i Sufla	3300
Süleyman	Çoban Girmez	3000
Mustafa	Sarıkaya	3300
Ahmed v. Hamid	Kapanlı	3000
İsmail v. Bekir	Tüfenk Saz	4000
Hamid v. Ahmed	Gül Kendi	3200
Ömer	Ak Bulak	4000
Mehmed v. Kasım	Kara Kal'a	3500
Ömer v. Süleyman	Kal'acık	3000
Ömer v. Ahmed	Kelp Depe	4000
Ahmed	Susam Burun	3500
Ali v. Halil	Kal'acık	3000
Ömer	Ak Kilise	4000
Mustafa v. İbrahim	Güllü Bulak	3000
Osman	Şiş Depe	4000
YEKUN		445300

Nahçıvan Kazası
Alınca Nahiyesi

Ahmed	Çerahor	4000
Hacı Ali Nahcivan-î	Dizvar	3600
Evren Ali	Yenice	3000

Sair Mevazi' Nahiyesi

Mustafa	Zuvale/Ruvak	3000
Osman	Çorlu	5000
Hüseyin v. Abdullah	Zernatun	4000

Dere Şahbuz Nahiyesi

Abdullah v. Ahmed	Zagrek	3000
Mehmed	Hureşin	4000
Süleyman	Pencik	3000
Ömer	Tak Tak	3000
Hüseyin	Magar	3000
Hacı Ahmed	Hınzirek	3000
Ali	Şadak	3000
Mustafa	Mahmud Abâd	2000
Hasan	Arınç	3000
İbrahim	Seleşor	4000

Mevazi Hatun Nahiyesi

Kulaksız Ali	Sis, Sultan Beg	4000
Hüseyin v. Mahmud	İd Kıran	3600
Hacı Mustafa	Almalu	3000
İsmail	Livis	3000

Karabağ Nahiyesi

Bekir	Kerdesir, Çök	4000
Hacı Ali	Kulak	3000
İbrahim v. Ali	Tükavin	3000

Azadciran Nahiyesi

Mehmed	Dir	3500
Hamid v. Bektaş	Düklün	4000
Mahmud	Ubyaz	3000
Baba Han	Meşkin Kesen	3500
Ahmed	Kelüd, Kühtan	4000
Salih	Karcuvan	3000

Kışlağan Nahiyesi

Mehmed	Kal'âcık	4000
Nakçıvan Kazası	Yekun	102200

Ek-12. Revan Şehri’ndeki Ermeni Kiliselerinin İsimleri (1832)

1	St. Anania Kilisesi
2	St. George Kilisesi
3	St. Peter and Paul Kilisesi
4	St. John Kilisesi
5	St. Sargis Kilisesi
6	St. Katoghike Kilisesi
7	St. Zoravar Kilisesi

Ek 13.1. Sultan Ahmed Han Vakfı (Câmiî, Mescid, Medrese) Gelirlerini Gösteren Kaydın Transkripsiyonu

Nâhiye-i Kırkbulak				
Karye-i Çerviş				
evkâf-ı cevâmî‘-i şerîf ve mesâcid-i latîf ve medrese-i münîf pâdişâh-ı ‘âlempenâh hazret el-Gâzî Sultân Ahmed Han halledallahu teâlâ hilâfetihi ilâ yevmü’d-din der- kal‘a-i dâhil ve hâric-i Revân				
ispençe hane : 23 mücerred : 7				
Hâsıl min el-hums				
ispençe		gendüm kile 400 kıymet 12000	Cev kile 500 kıymet 10000	mahlut kile 150 kıymet 3000
hâne 23 kıymet 825	mücerred 7 kıymet 175			
zeğrek kile 60 kıymet 6000		penbe mann 200 kıymet 15000	‘öşr-i bağat 1000	‘öşr-i bostan 1200
‘öşr-i meyve 300		resm-i keten 200	‘âdet-i ağnâm 200	resm-i ağıl 80
resm-i kışlak 500		resm-i dönüm 500	resm-i tapu-yı zemîn 400	resm-i arûs bekâr ve seyyibe 90
beyt-i cürm ü cinâyet ve bâdihevâ ve ‘âdet ve beytü’-l mâl-ı ‘âmm-ı hâssa ve mâl-ı gâ’ib ve mâl-ı mefkûd ve ‘âdet-i deştânî ve bahâ-i kaçgun-ı kul ve câriye ve bahâ-i yava ağnâm ve esb ve kav ve resm-i duhan ve saman ve gayri 6730				
Yekûn			60000	
Kaynak, BA, TD 901, s. 42-43.				

Ek 14.1. Sultan Ahmed Han Vakfı (Câmii, Mescid, Medrese) Gelirlerini Gösteren Kaydın Transkripsiyonu

Nâhiye-i Kırkbulak Karye-i Şenkübed vakf-ı cevâmi‘-i şerîf ve mesâcid-i latîf ve medrese-i münîf pâdişâh-ı ‘âlempenâh hazret el-Gâzî Sultân Ahmed Han halledallahu teâlâ hilâfetihi ilâ yevmü’d-din der- kal‘a-i dâhil ve hâric-i Revân mukâbele ile Mehmed Efendi dört çiftlik yer tasarruf ider. çift: 50 Hane: 50			
Hâsıl min el-hums			
çift 50 kıymet 200	resm-i dönüm 200	Gendüm kile 100 kıymet 3000	cev kile 110 kıymet 2200
erzen kile 20 kıymet 400	nohud kile 5 kıymet 300	Mercimek kile 10 kıymet 600	zeğrek kile 10 kıymet 1000
çeltik kile 100 kıymet 6000	penbe mann 20 kıymet 1500	‘öşr-i bostan 200	resm-i kevvare 100
‘âdet-i ağnâm 300	resm-i yatak 120	resm-i otlak 100	resm-i keten 80
resm-i arûs 60	resm-i tapu-yı zemîn 40	rûsûm-ı carihban? 300	mahsûl-ı mürdekâne 200
niyâbet-i cürm ü cinâyet ve bâdihevâ ve ‘âdet ve beytü’-l mâl-ı ‘âmm-ı hâssa ve mâl-ı gâ’ib ve mâl-ı mefkûd ve ‘âdet-i deştânî ve bahâ-i kaçgun-ı kul ve câriye ve bahâ-i yava ağnâm ve esb ve kav ve resm-i duhan ve saman ve gayri 1100 Yekûn 18000			
Kaynak, BA, TD 901, s. 43.			

Ek 15. Revân'Da Üç Kilise Vakfı Gelirlerini ve Şartlarını Gösteren Kayıt

157																	
																	
																	
																	
																	
																	
																	
																	
																	
																	
																	
																	
																	
																	

Handwritten text in a cursive script, likely a manuscript. The text is arranged in a grid-like pattern, with multiple columns and rows of entries. Each entry appears to be a short phrase or sentence, possibly a list of items or a series of instructions. The script is dense and fills most of the page.

Ek-15.1. Revân'da Üç Kilise Vakfı Gelirlerini ve Şartlarını Gösteren Kaydın Transkripsiyonu

Karye-i Üç Kilise tâbi‘-i Karpi					
İспенçe Hane : 390 Bekâr : 126 Bive Hâsıl					
hane 390 kıymet 9900	İспенçe mücerred 126 kıymet 3150	bive 6 kıymet 36	resm-i dönüm 1200	gendüm kile 2000 kıymet 60000	cev kile 1800 kıymet 36000
erzen kile 200 kıymet 4000		zeğrek kile 100 kıymet 10000	mercimek kile 100 kıymet 6000	nohut kile 59 kıymet 6540	
penbe mann 580 kıymet 43500		‘öşr-i bostan 1000	‘öşr-i bağat 10000	‘öşr-i meyve 500	
‘âdet-i ağnâm 3000		resm-i ağıl 300	boyahâne an karye-i mezbûre bâb 2 resm 2400	Âsiyâb der-yed-i ahâlî-i karye nim sal bâb 11 resm 660	
Bezirhâne-i kilise-i imâret bâb 2		Âsiyâb-ı kilise-i imâret bâb	dink-i kilise-i imâret bâb 1	‘öşr-i yonca 120	
bahâ-i keten 174		resm-i arûs bekr ve seyyibe 90	resm-i tapu-yı zemîn 100	rüsûm-ı hâriciyyen 120	
mahsûl-ı hurdekâne 211					
niyâbet-i cürm ü cinâyet ve bâdihevâ ve ‘âdet ve beytü’-l mâl-ı ‘âmm-ı hâssa ve mâl-ı gâ’ib ve mâl-ı mefkûd ve ‘âdet-i deştânî ve bahâ-i kaçgun-ı kul ve câriye ve bahâ-i yava ağnâm ve esb ve kav ve resm-i duhan ve saman ve gayri 12321					
Yekûn			211222		

Ek-15.2. Üçkilise Vakfına Ait Belgenin Transkripsiyonu

Karye-i mezbûrede Üç Kilise dimekle ma'rûf İçmiyazın nâm kilisede iki kotân tabir olunur bakârlık çift ile karye-i mezbûre toprağında kiliseleri fukarâsına mevkûf olan hudûd-ı sınırı ve kıt'ası ahâlîsi beyinde malûm bin beş yüz somar buğday istiâab ider tarlalarını zira'at ve hırâset eyleyü

b arâzîleri vakıflar olmağla tarlalar ve bağlardan 'öşür ve resim nâmıyla bir nesne vormeyüb zikr olunan Üç Kilise karyesi ve kurbunda vâki' Öşgân karyesi ve Masdıra? karyesi arâzîsi dahi zikr olunan kilise fukarâsına mevkûf olmağla ahâlîleri hâsıl eyledikleri hubûbâtta 'aşar-ı şer'iyeye ve rûsûmâteyn cânib-i miriye virdiklerinden sonra Üç Kilise karyesi ahâlîsi ve Öşgân karyesi ahâlîsi hâsıllarından olan yer ve Masdıra? karyesi ahâlîleri on ikide bir 'öşür nâmıyla kilise fukarâsına rızalarıyla viregelmeleriyle ve kilise-i mezbûre tâbi' dört 'aded kiliselerde dahi bu vech üzere kendü zira'atlarıyla vakf olmak üzere mutasarrıf oldukları arâzîlerini zira'at ve mecmû'undan hâsıl olan mahsûlâtı âyende ve revendeye ve kiliselerde olan rahiblere ve karabaş fukarâsına sarf olunub ve beş yüz re's miktarı vakf koyunlarından dahi resm taleb olunmayub zikr olunan kenâisin sükkânından âmel ve kâra kudreti olanlardan mâ'adâ kâr ü kisbe kâdir olmayub fakirü'l-hâl olan rahiblere ve karabaşlar ve huffadından? cizye ve ispençe ve sâ'ir rûsûmât taleb olunmayub ve iki bezirhâne ve iki dink değirmenlerinden ve mutasarrıf oldukları bağlarından 'öşür ve resm taleb ve ahz olunmayub ve kiliselerinde bilâ-vâris hâlîk olanların eşyalarına ahârdan müdâhale olunmayub Acem vaktinde Revân hânlarına senede üçer yüz ellışer kuruş virüb bundan ziyade bir akçe ve bir habbe viregelmedükinden başka bu def'a Revân kal'ası fethinde asâkir-i nusret-esere hıdmet idüb sadâkât ve istikâmet ile hizmetleri teyakkun itmekle hilâf-ı şer' ve kanûn rencide olunmamak üzere emr-i şerîf ricâsında oldukların Mevlânâ Revân kadısı arz itmeğın Acem vaktinde senede Revân hânlarına viregeldikleri üç yüz elli kuruş beher sene Revân hazinesine edâ itmeleri şartıyla mu'âfiyetlerine berât olunub bunun hilâfına rencide ve te'addî olmamaları içün dîvân-ı hümayûn tarafından emr-i şerîf tahrîr iftihârü'l-ümerâ ve'l-ekâbir başdefterdâr olan el-Hac İbrahim dâme 'ulüvvühû i'lâm itmekle mücebince vech-i meşrûh üzere mu'âfiyetleri defter-i cedîde kayd olundu.

Kaynak, BA, TD 901, s. 150-158.

Ek-16.1. İsfendiyar Zaviyesi Vakfı Gelirini ve Şartlarını Gösteren Kaydın Transkripsiyonu

Karye-i Çehre tâbi‘-i Mülk-i Arslan

bezirhâne bâb 2

çift : 22

nimçift : 2

bennâk : 91

mücerred : 17

imam : 1 Müslim Hane : 116

Gebrân Neferân : 268

Hâsıl

resm-i çift 1100

resm-i bennâk 1628

hınta kile 25 kıymet 750

erzen kile 20 kıymet 300

mercimek kile 5 kıymet 90

bakla kile 18 kıymet 250

külül kile 28 kıymet 504

'öşr-i kekül 2110

'öşr-i bağât 5980

'adet-i ağnâm 5990

resm-i dönüm 700

bâc-ı hamr 1200

yariçe kile 7 kıymet 147

resm-i 'arûsâne-i bîkr ve seyyibe 180 resm-i tapu ve deştânî 5880

resm-i bezirhâne 960

bâdihevâ ve cürm-i cinâyet ve mürdekâne-i 'abd-ı 'âbık ve kûl ve câriye ve kenizek 8000

bâc-ı 'ubûr der-Kızıl Boğaz fî sene 8000

Yekûn 52456

Vakf-ı zâviye-i İsfendiyâr der-arâzî-i karye-i mezbûre zâviye-i mezbûr İbâdullah'ın ziyâretgâhı olup yaz eyyâmında kurbân getürüb zebh idüb fukarâya tasâdduk iderler diyu ahâlî haber virmeleriyle deftere kayd olundu.

Kaynak: BA, TD 905, s. 83-92.

Ek-17.3. Revân'daki Tophâne ve İbrahimabâd Köyü Câmiileri Vakfı Gelirini Gösteren Kaydın Transkripsiyonu

Nâhiye-i Iğdır

Karye-i İbrahimabâd tâbi'-i m.

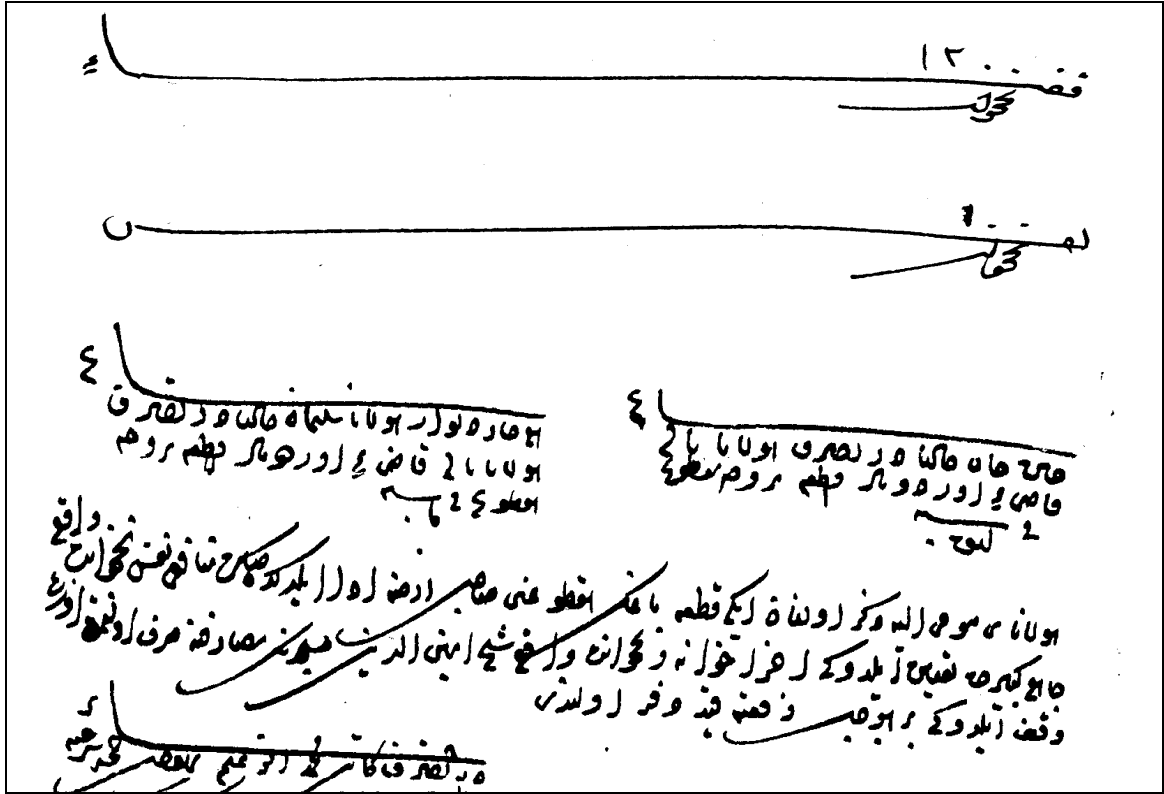
Hâsıl _____ 19000

Havâss-ı hümayûndan Revân Sancağı'nda Iğdır Nâhiyesi'nde on dokuz bin akçe yazusu olan İbrahimabâd karyesinin ahâlîsi Sünniyü'l-mezheb olmağla gerek karye-i mezbûrede ve gerek Revân kal'ası derûnunda Tophâne kurbunda düstûr-ı mükerrem müşir-i mufahham nizâmü'l-âlem Revân muhafızı ve seraskeri vezîr İbrahim Paşa edâm-Allahü teâlâ iclelahû taraf-ı hümayûn-ı mülûkane için li-vechillahi teâlâ iki 'aded câmi'-i şerîf binâ idüb ve makam-ı Mahmud ismiyle tesmiye olunub ancak zikr olunan câmi'-i şerîflerinin iktizâ' iden mürtezikalarının vezâ'îfi ve sâ'ir masârifî için beher sal bir irâd tedârik ve vakf olunması lazım ve lâ-büd olmağla eyâlet-i Revân'dan olan 'ulemâ ve sulehâ ve sâ'ir tevâif-i askerîyye ve ahâlî-i vilâyetin iltimâsıyla karye-i mezbûra salifü'z-zikr iki 'aded câmi'-i şerîfin mürtezikaları vezâ'îfi ve sâ'ir masârifî için taraf-ı hümayûndan vakf olunmasıçün vezîr-i müşârünileyhle Revân kadısı Mevlânâ Ahmed Bahaeddin zide fezâ ilihumunun arz ve i'lâm eyledikler huzûr-i fâ'izü'n-nûr-i padişâhâna 'arz-ı telhis olundukda şeref-efzâ-yı sudur olan hatt-ı hümayûn-ı şevket-makrûn mücebince husus-ı mezbûr müsâde-i hümayûn olmağın defter-i icmâl ve mufassalî getürdüb şeref-yâfte-i sudûr olan hatt-ı hümayûn-ı şevket-makrûn mücebince on dokuz bin akçe yazusu olan salifü'z-zikr İbrahimabâd karyesi havâss-ı hümayûndan ifrâz ve taraf-ı hümayûn-ı mülûkane için binâ olunan iki 'aded câmi'-i şerîfin mürtezikaları vezâ'îf ve sâ'ir masârifî için vakf olmak üzere mahallinde kaleminle tashih eyliyesin diyu vârid olan emr-i 'âlî mücebince tashih olundu fî 18 Ş(aban) sene 1145

Ahmed et-tevkî

Kaynak: BA, TD 898, s. 18.

Ek-18.2. Mevlânâ Balî'nin Nahçivân Câmî'-i Kebîr ve Şeyh Emineddin Mescidi'ne Vakfettiği Gelirleri Gösteren Kayıt

Ek-18.3. Mevlânâ Balî'nin Nahçivân Câmî'-i Kebîr ve Şeyh Emineddin Mescidi'ne Vakfettiği Gelirleri Gösteren Kaydın Transkripsiyonu

Nahçüvân

Nahçüvân

Bağ-ı Hayrahan?

hâliyâ der-tasarruf-ı Mevlânâ Balî kadı-yı Ordubâd, kıt'a ber-vechî maktu'

Fî sene 40

Bağ-ı ma'a çâr-divâr Mevlânâ Süleyman

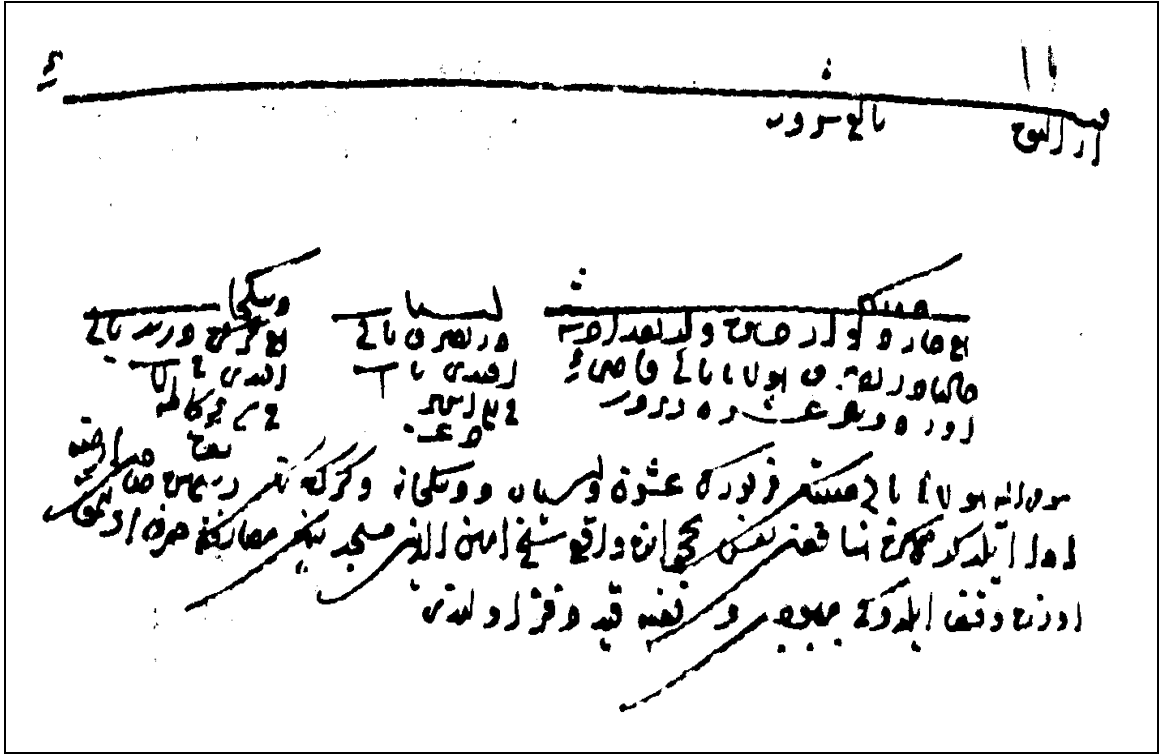
hâliyâ der-tasarruf-ı Mevlânâ Balî kadı-yı Ordubâd, kıt'a ber-vechî maktu'

Fî sene 100

Mevlânâ-yı mûmâileyh (Balî) zikrolunan iki kıt'a bağın maktu'unu sâhib-i arza edâ eyledükten sonra menâfi'in nefsi-i Nahçüvân'da vâki' Câmî'-i Kebîr'de ta'yîn eylediği eczâ-hâna ve Nahçüvân'da vâki' Şeyh Emineddin Mescidi'nin masârifine sarf olunmak üzere vakf eylediği ber-mûceb-i vakfiyye kayd-ı defter olundu.

Kaynak: BA, TD 633, s. 113.

Ek-18.4. Mevlânâ Balî'nin Nahçivân Câmi'-i Kebîr ve Şeyh Emineddin Mescidi'ne Vakfettiği Gelirleri Gösteren Kayıt

Ek-18.5. Mevlânâ Balî'nin Nahçivân Câmi'-i Kebîr ve Şeyh Emineddin Mescidi'ne Vakfettiği Gelirleri Gösteren Kaydın Transkripsiyonu

Karye-i Aralık tâbi'-i Şerür

ma'a çâr-divâr Hüseyin veled-i Bağdadî

hâliyâ der-tasarruf-ı Mevlânâ Balî kadı-yı Ordubâd 'öşrin virür.

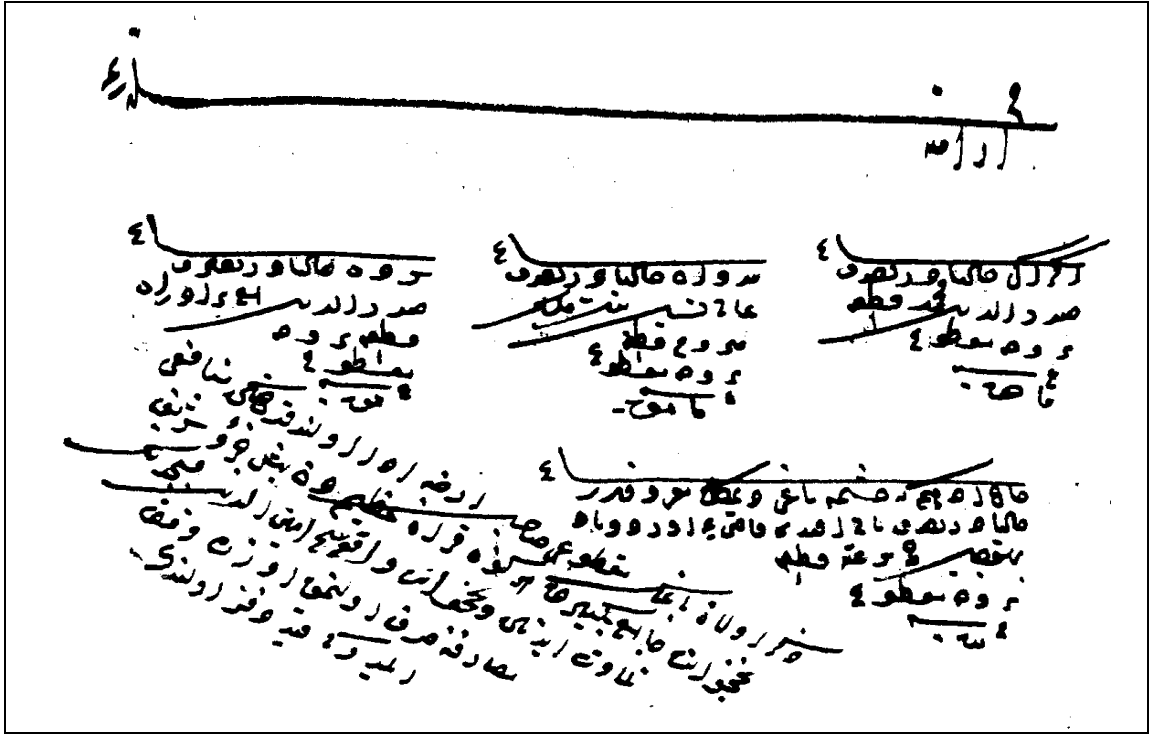
Âsiyâb der-tasarruf-ı Balî Efendi bâb 1, fî 3, eş-şehr 15

Dinkhâne ma'a kâr-gâh der-yed-i Balî Efendi bâb 2, fî sene 90

Mûmâileyh Mevlânâ Balî çiftlik-i mezbûrun 'öşrin ve âsiyâb ve dinkhâne ve kâr-gâhlık ve behre sâhib-i 'arza edâ eyledikten sonra menâfi'in nefs-i Nahçüvân'da vâki' Şeyh Emineddin Mescidi'nin masârifine sarf olunmak üzere vakf eyledüğü ber-mûceb-i vakfiyye kayd-ı defter olundu.

Kaynak: BA, TD 633, s. 168.

Ek-18.6. Mevlânâ Balî'nin Nahçivân Câmî'-i Kebîr ve Şeyh Emineddin Mescidi'ne Vakfettiği Gelirleri Gösteren Kayıt

Ek-18.7. Mevlânâ Balî'nin Nahçivân Câmî'-i Kebîr ve Şeyh Emineddin Mescidi'ne Vakfettiği Gelirleri Gösteren Kaydın Transkripsiyonu

Mahalle-i Aramîne (nefs-i Ordubâd)

Bağ-ı Hacı Edhem ki Çeşme bağı demekle ma'rûfdur

hâliyâ der-tasarruf-ı Balî Efendi kadı-yı Ordubâd ber-mûceb-i hüccet-i şer'îyye kıt'a 1, ber-vech-i maktu'

Fî sene 30

Zikrolan bağın maktu' sâhib-i arza edâ olunduktan sonra menâfi'i Nahçivân'da Câmî'-i Kebîr'de her gün Kur'an-ı 'Azîm'den beş cüz'-i şerîf tilâvet idenlere ve Nahçivân'da vâki' Şeyh Emineddin Mescidi'nin masârifine sarf olunmak üzere vakf eylediği kayd-ı defter olundu.

Kaynak: BA, TD 633, s. 285.

Ek-19.1. Sultan Murad, Hızır Paşa ve Hâce Parak Camileri Gelir ve Giderlerini Gösteren Kaydın Transkripsiyonu

Evkâf-ı câmi‘-i şerîf merhûm ve mağfûrleh Sultân Murad Han tâbe serâhû ‘aleyhi’r-rahme ve’r-rızvân cennet-mekân-ı firdevs-âşiyân ve câmi‘-i merhûm Hızır Paşa der-şehr ve câmi‘ der-karye-i Hâce Parak der-nâhiye-i Alınca.

Câmi‘-i mezbûrların mürtezika vazîfeleri ve sâ‘ir masârifî içün ta‘yîn ve tahsîs buyurulan dekâkîn ve âsiyâb icârâtı beyân olunur fî 20 Receb sene 1135 (26 Nisan 1723)

Dekâkîn der Hatib Bâzârı, bâb 6, fî yevm 12, mirî

Dekâkîn-i Hatib, bâb 14, fî yevm 28, mirî

Dekâkîn-i Tagi Beg der Şeytan Bâzârı bâb 13, fî yevm 13, mirî

Dekâkîn-i Envir? der-Çarşu-yı Hakkak ve Börekçi, bâb 22, fî yevm 22, mirî

Dekâkîn-i Feti Ali der-Çarşu-yı Meydân, bâb 13, fî yevm 13, mirî

Dekâkîn-i Müteferrika der-Çarşu-yı Meydân, bâb 15, fî yevm 15, mirî

Dekâkîn-i vakf der-kurb-ı Câmi‘-i Hızır Paşa, bâb 7, fî yevm 7

Dekâkîn-i vakf der-kurb-ı Câmi‘-i Sultân Murad, bâb 4, fî yevm 4

Âsiyâb-ı Kelb Ali Beg der-kurb-ı Câmi‘-i Hızır Paşa, bâb 1, fî yevm 40

İcârât-ı zemîn-i dekâkîn

Dekâkîn-i Mecce? Hüseyin der-Çarşu-yı Hatib, bâb 24, fî sene 12, yarımşar akçeden

Dekâkîn-i Melik Keşan der-Çarşu-yı Meydân, bâb 44, fî sene 440, beher mâh onar akçeden

Dekâkîn der-yed-i Şafîî der-Çarşu-yı Hatib, bâb 4, fî yevm nim akçeden

Dekâkîn der-yed-i Hatib Farsî der-Çarşu-yı Hatib, bâb 2, fî yevm 1, yarımşar akçeden

Dekâkîn der-Çarşu-yı Hakkak ve Börekçi, bâb 22, fî sene 220, beher dükkân şeheriyye onar akçeden

Dekâkîn der Sultân Bâzârı, bâb 8, fî sene 96, beher dükkân şeheriyye onar akçeden

El-masârif _____

be-cihet-i imâm ve hatîb, Molla Mehmed (v. Hüdaverdi) Câmi‘-i Sultân Murad, fî yevm 25

be-cihet-i mü‘ezzin Ahmed, Câmi‘-i Sultân Murad, fî yevm 8

be-cihet-i ferrâş ve bevvâb Ali, Câmi‘-i Sultân Murad, fî yevm 11

be-cihet-i tevliyet, Câmi‘-i Sultân Murad, fî yevm 15

be-cihet-i cibâyet, Câmi‘-i Sultân Murad, fî yevm 8

be-cihet-i kitâbet, Câmi‘-i Sultân Murad, fî yevm 8

be-cihet-i imâm ve hatîb, (Molla) Şafîi (v. Rıza) Câmi‘-i Hızır Paşa, fî yevm 20

be-cihet-i mü‘ezzin, Molla Mehmed Câmi‘-i Hızır Paşa, fî yevm 6

be-cihet-i ferrâş ve bevvâb, Molla Ali Câmi‘-i Hızır Paşa, fî yevm 10

be-cihet-i imâm ve hatîb, Hâce Parak, fî yevm 10

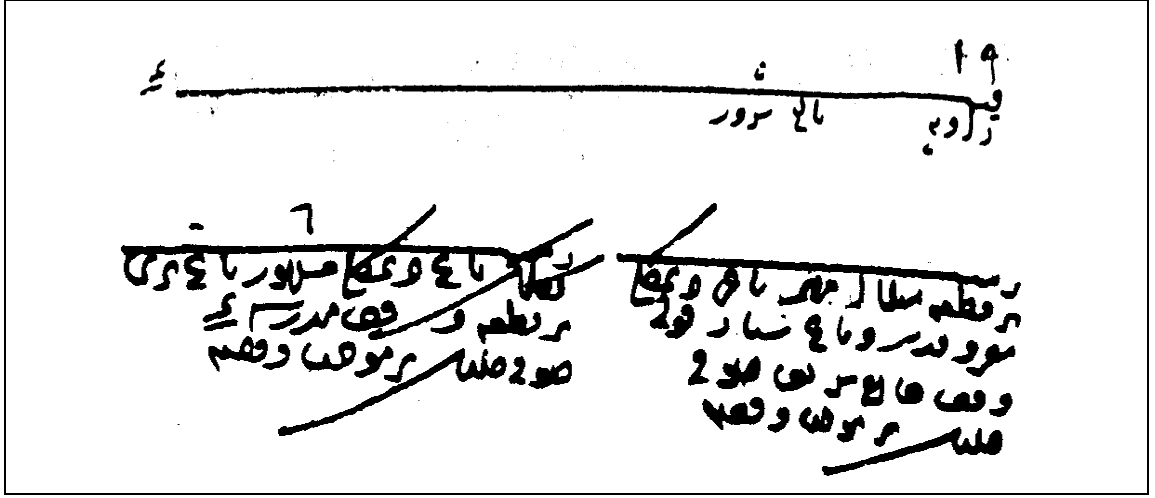
be-cihet-i mü‘ezzin, Hâce Parak, fî yevm 4

Yekûn vezâife beher yevm _____ 125

Fazlası câmi‘-i mezbûrların kanâdil ve hasır ve sâ‘ir levâzımâtına sarf oluna

Kaynak: BA, TD 905, s. 11, 17, 23-24.

Ek-20. Sûfî Halil Câmii ve Medresesi Vakfı Gelirlerini Gösteren Kayıt

Ek-20.1. Sûfî Halil Câmii ve Medresesi Vakfı Gelirlerini Gösteren Kaydın Transkripsiyonu

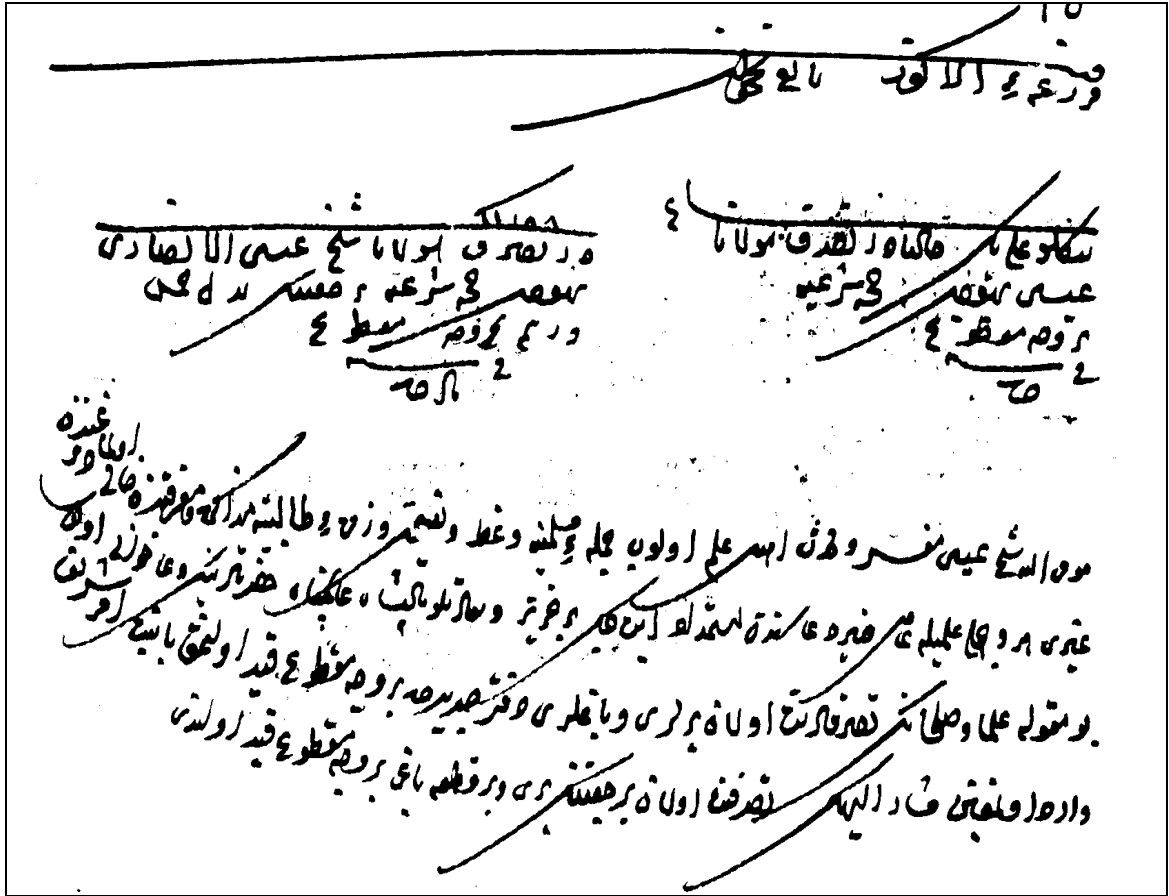
Karye-i Zâviye tâbi'-i Şerûr

bir kıt'a Molla Emir Bağı demekle ma'rûfdur ve bağ-ı Sabar Kulu vakf-ı câmi'-i şerîf-i Sûfî Halil ber mûceb-i vakfiyye

Zemîn-i Kelekbağ demekle meşhûr bağ yeri bir kıt'a vakf-ı medrese-i Sûfî Halil ber-mûceb-i vakfiyye

Kaynak: BA, TD 633, s. 172.

Ek-21. Şeyh İsa El-Ensarî Dergâhı Gelirlerini Gösteren Kayıt

Ek-21.1. Şeyh İsa El-Ensarî Dergâhı Gelirlerini Gösteren Kaydın Transkripsiyonu

Karye-i Mezra'a-i Alagöz tâbi'-i Nahçüvân

Bağ-ı Benekli Ali Beg

hâliya der-tasarruf-ı Mevlânâ İsa ber-müceb-i hüccet-i şer'yye ber-vech-i maktu'

Fî sene 50

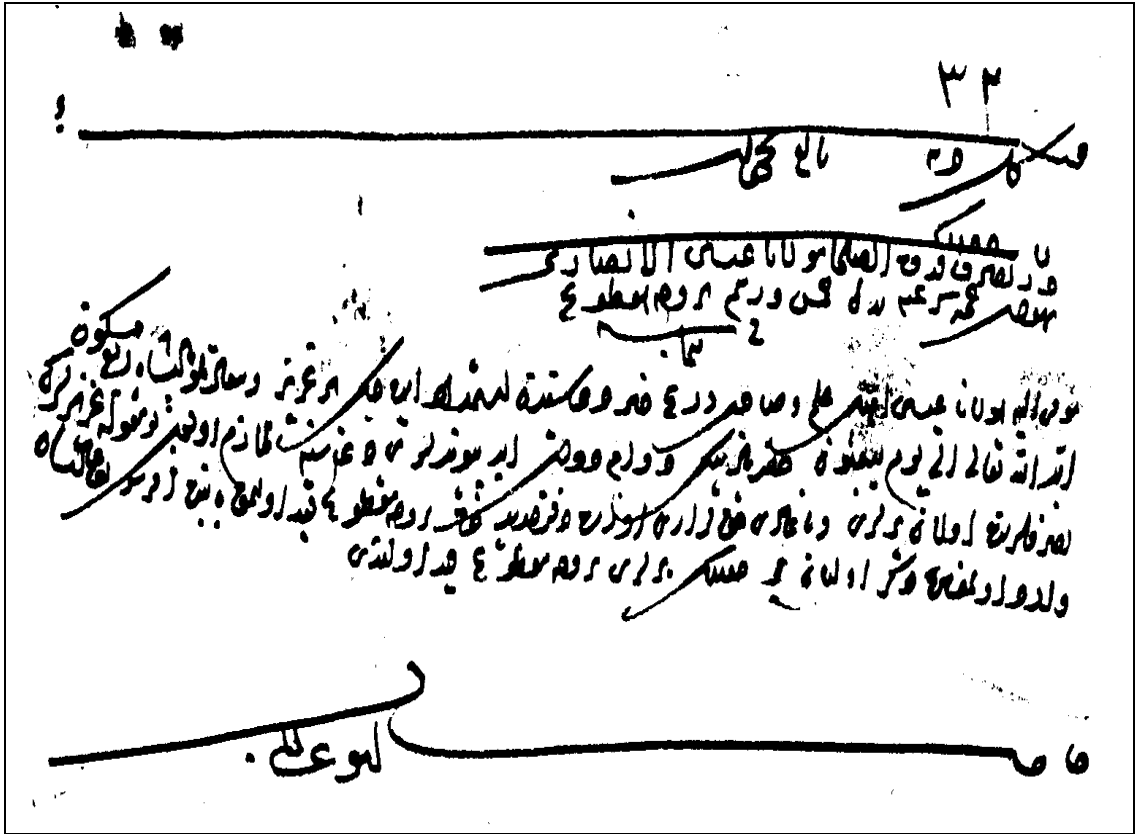
der-tasarruf-ı Mevlânâ Şeyh İsa el-Ensarî ber-müceb-i hüccet-i şer'yye bir çiftlik bedel hums ve resm ber-vech-i maktu'

Fî sene 250

Mûmâileyh Şeyh İsa müfessir ve muhaddis ehl-i 'ilm olub cümle-i müslimîne va'az ü nasihat ve zümre-i tâlibîne müzâkere ve ma'rifetten hâlî olmadığından gayri her vechile 'ilmiyle âmil hayr du'âsından istimdâd idecek bir 'azîz ve sa'âdetlü pâdişâh-ı âlempenâh hazretlerinin du'â-hânı olan bu makûle 'ulemâ ve sulehânın tasarrufunda olan yerleri ve bağları defter-i cedîde ber-vech-i maktu' kayd olunmak bâbında emr-i şerîf vârid olmağın müşârünileyhin tasarrufunda olan bir çiftlik yeri ve bir kıt'a bağı ber-vech-i maktu' kayd olundu.

Kaynak: BA, TD 633, s. 117.

Ek-21.2. Şeyh İsa El-Ensarî Dergâhı Gelirlerini Gösteren Kayıt

Ek-21.3. Şeyh İsa El-Ensarî Dergâhı Gelirlerini Gösteren Kaydın Transkripsiyonu

Karye-i Keldepe tâbi'-i Nahçüvân

Çiftlik der-tasarruf-ı kadîmü's-sulehâ Mevlânâ İsa el-Ensarî ber-mûceb-i hüccet-i şer'iiye bedel-i hums ve resm ber-vech-i maktu'

Fî sene 300

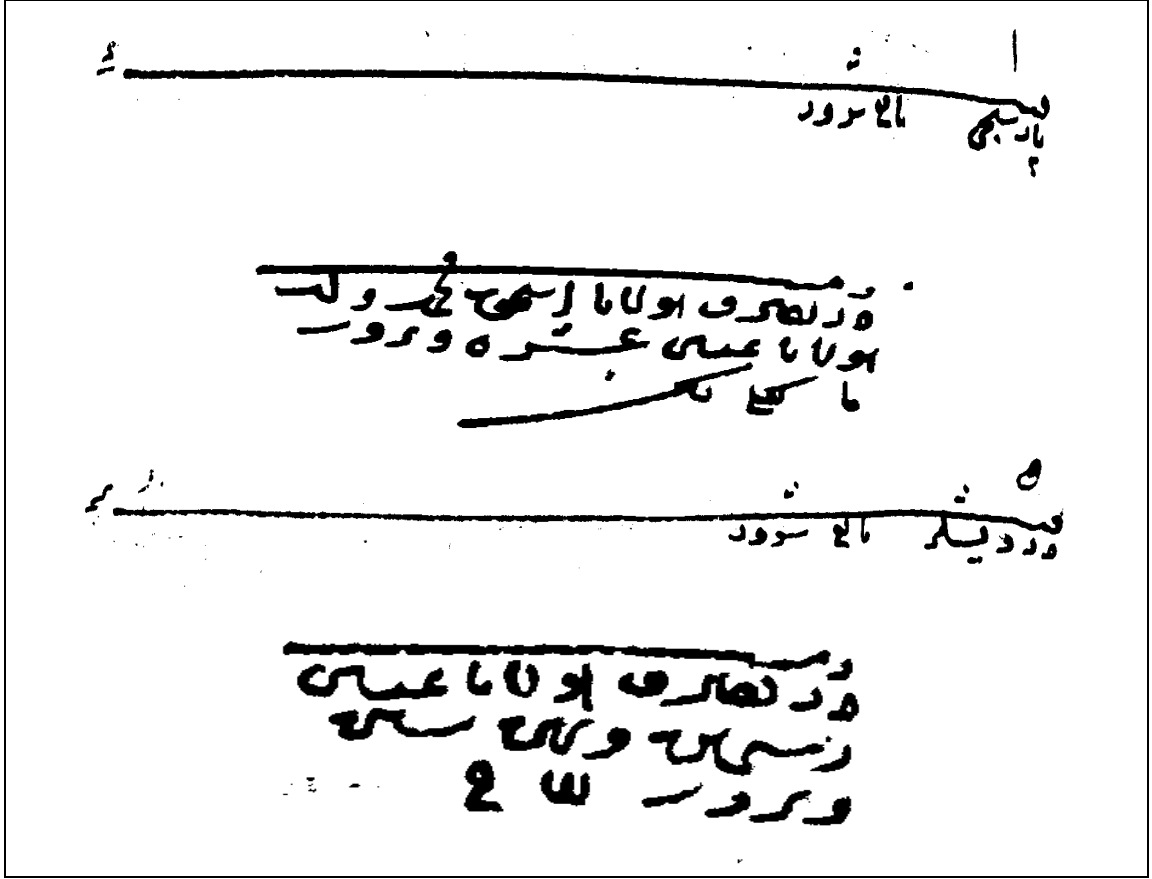
Mûmâileyh Mevlânâ İsa ehl-i 'ilm ve sâhib-i vera' hayr du'âsından istimdâd idecek bir 'azîz ve sa'âdetlü pâdişâh-ı rebî'-i meskûn ebedullahi teâlâ ilâ-yevmi yeb'asûn hazretlerinin devâm-ı devlet-i ebed müddetleri du'âsına hâdim olub bu makûle 'azîzlerin tasarruflarında olan yerleri ve bağları hak karârı üzere defter-i cedîde dahi ber-vech-i maktu' kayd olunmak bâbında emr-i şerîf-i 'âlîşân vârid olmağın zikr olunan bir çiftlik yerleri ve ber-vech-i maktu' kayd olundu.

Hâsıl

14000

Kaynak: BA, TD 633, s. 123.

Ek-21.4. Şeyh İsa El-Ensarî Dergâhı Gelirlerini Gösteren Kayıt

Ek-21.5. Şeyh İsa El-Ensarî Dergâhı Gelirlerini Gösteren Kaydın Transkripsiyonu

Karye-i Yarıcı tâbi'-i Şerür

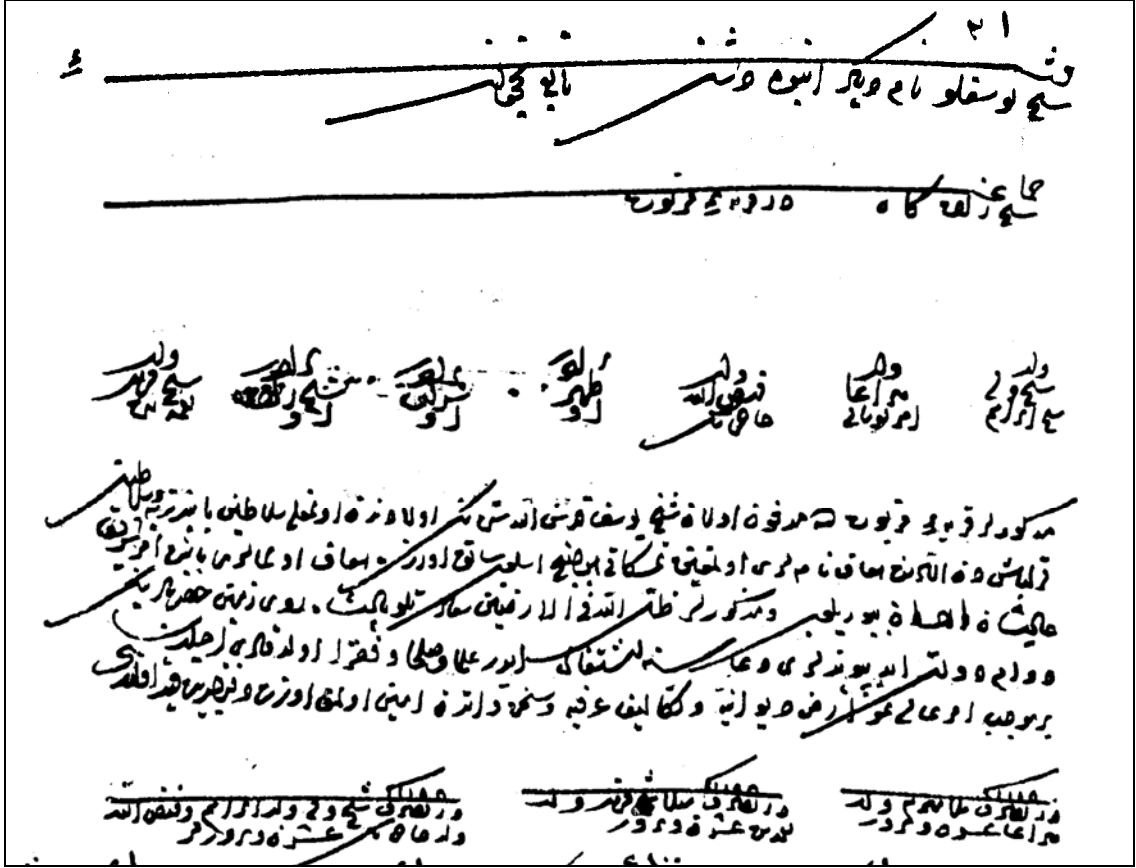
Zemîn der-tasarruf-ı Mevlânâ İshak Mehmed veled-i Mevlânâ İsa 'öşrin verür.
100 kilelik

Karye-i Dervişler tâbi'-i Şerür

Zemîn der-tasarruf-ı Mevlânâ İsa resmin ve behresin virür. 3 çift

Kaynak: BA, TD 633, s. 164-166.

Ek-22. Şeyh Yusuf Dergâhı (Şeyhzadegân) Muafiyetini Gösteren Kayıt

Ek-22.1. Şeyh Yusuf Dergâhı (Şeyhzadegân) Muafiyetini Gösteren Kaydın Transkripsiyonu

Karye-i Şeyh Yusufufla nâm-ı diğer Ayende-düşen tâbi'-i Nahçüvân

Cemâ'at-i Şeyh-zâdegân der-karye-i mezbûr

Şeyh Veli veled-i Şeyh İbrahim

Pir Ağa veled-i Emir Tubalı

Fazlullah veled-i Hacı Beg

Tahir birader-i U.

Şerif birader-i U.

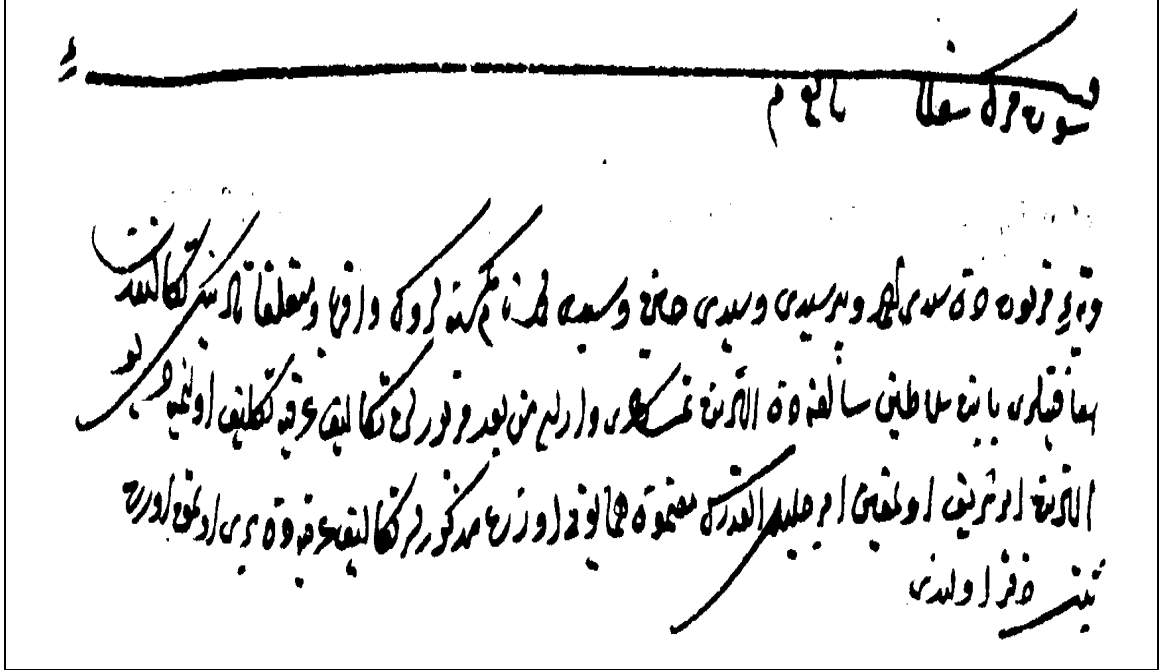
Şeyh Rıza birader-i U.

Şeyh Ferid veled-i Nimetullah

Mezkûrlar karye-i mezbûrede medfûn olan Şeyh Yusuf kaddes-Allahü sırrehûnun evlâdından olmağla selâtin-i Bayındırıyye ve selâtin-i Kızılbaş'tan ellerinde mu'âfnâmeleri olmağın temessükâtı ber-vech-i uslûb-ı sâbık üzere mu'âf olmaları yolunda emr-i şerîf-i 'âlîşân tarafından buyurılıb ve mezkûrlar zillulâh-i fi'l-arzeyn sa'âdetlü pâdişâh-ı rûy-ı zemîn hazretlerinin devâm-ı devlet-i ebed müddetleri du'âsına iştigal ider 'ulemâ ve sulehâ ve fukara oldukları ecilden ber-mûceb-i emr-i alî 'avârız-ı dîvâniyye ve tekâlif-i 'örfiyye ve sencüvâtdan? emin olmak üzere defter-i cedîde kayd olundu.

Kaynak: BA, TD 633, s. 120.

Ek-23. Seydî Ahmed, Pir Seydî, Seydî Hüseyin ve Seydî Mehmed ile Akrabalarının Mu'âfiyetini Gösteren Kayıt

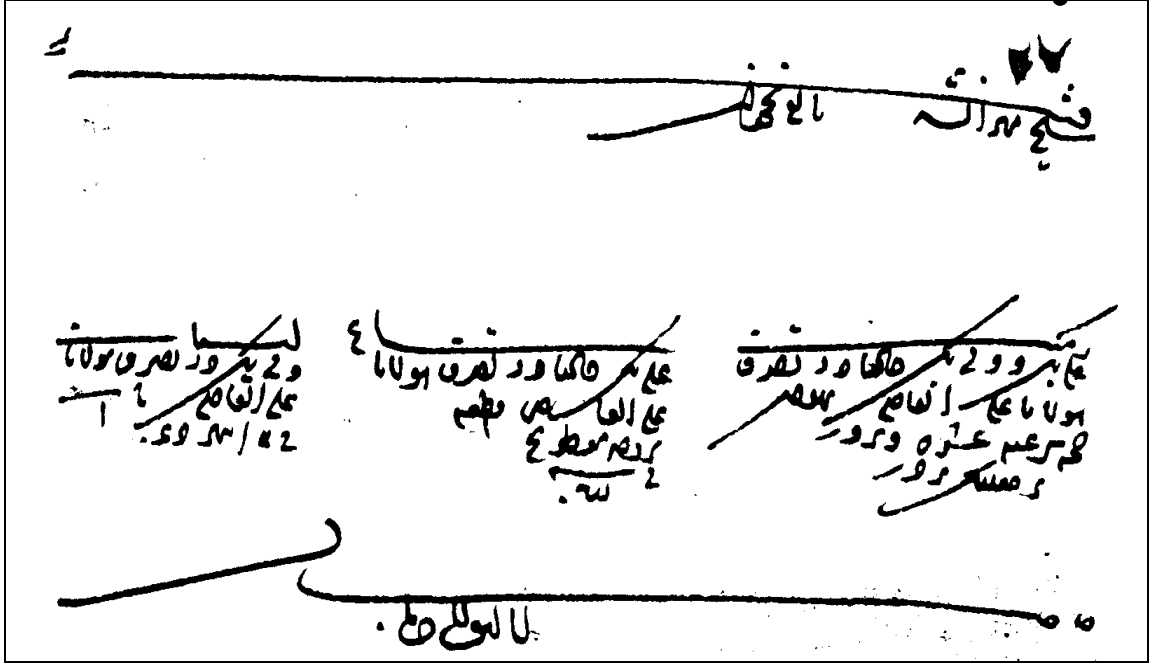
Ek-23.1. Seydî Ahmed, Pir Seydî, Seydî Hüseyin ve Seydî Mehmed ile Akrabalarının Mu'âfiyetini Gösteren Kaydın Transkripsiyonu

Karye-i Suremerek-i Sufla tâbi'-i m. (Nahçüvân)

Karye-i mezbûreden Seydî Ahmed ve Pir Seydî ve Seydî Hüseyin ve Seydî Mehmed nâm kimesnelerin ve akraba ve ta'allukâtlarının tekâlifden mu'âfiyetleri bâbında selâtin-i sâlifeden ellerinde temessükleri var ise min-ba'd mezbûrlara tekâlif-i 'örfiyye teklif olunmaya diyu ellerinde emr-i şerîf olmağın mer-i celilü'l-kadrin mazmûn-ı hümâyûnu üzere mezkûrlar tekâlif-i 'örfiyyeden beri olmak üzere sebt-i defter olundu.

Kaynak: BA, TD 633, s. 121

Ek-24. Mevlânâ Ali Dergâhı'nın Gelirlerini Gösteren Kayıt

Ek-24.1. Mevlânâ Ali Dergâhı'nın Gelirlerini Gösteren Kaydın Transkripsiyonu

Karye-i Şeyh Mihranşah tâbi'-i Nahçüvân

Zemîn-i Ali Beg ve Veli Beg.

hâliyâ der-tasarruf-ı Mevlânâ Ali el-Gâzî ber-mûceb-i hüccet-i şer'iyye 'öşrin virür

bir çiftlik yerdir.

Bağ-ı Ali Beg

hâliyâ der-tasarruf-ı Mevlânâ Ali el-Gâzî kıt'a ber-vech-i maktu'

Fî sene 30

Âsiyâb-ı Veli Beg

der-tasarruf-ı Mevlânâ Ali el-Gâzî, bâb 1, fî 15, şehr 15

Hâsıl

42500

Kaynak: BA, TD 633, s. 122.

Ek-25.1. Mevlânâ Muhammed Vakfı Gelirlerini Gösteren Kaydın Transkripsiyonu

Karye-i Turkin tâbi'-i Nahçüvân

Bitlis hâkimi Şeref Hân dâme izzuhû ile Makû sancakbegi İvaz dergâh-ı mu'allâya mektûblar gönderüb Nahçüvân a'yânından olub Emir Ziyâü'l-Mülk evlâdından Mevlânâ Muhammed zide-kadre için bundan akdem cümle tevabi' ve levahıkı ile Kızılbaş-ı bed-ma'aşdan rû-gerdân olub gelüb Urut kal'asında tahassün idüb Kızılbaş ile neçe defa muhârebe ve mukâtele eyledükden mâ'adâ Kızılbaş ümerâsından Kapan hâkimi üzerine gelüb kal'ayı almak kasdına hücum eylediklerinden mûmâileyh hüsn-i tedârük ile kal'a-i mezbûreyi hıfz idüb uğur-ı hümayûna envai hıdmeti ve yoldaşlığı zuhura gelmişdir diyu elinde olan selâtin-i mâziyye temessükâtı mücebince ecdâdı evkâfından ber-vech-i tevliyet tasarrufunda olan Nahçüvân'a tâbi' Harik ve Karvak nâm karyelerine ve Turkin nâm mezra'alarına üslûb-ı sâbık üzere mutasarrıf olub âherden dahl olunmamak bâbında emr-i şerîf verilmek ricâsına arz idüb ve mûmâileyh südde-i sa'âdete gelüb zikr olan karyeler ve mezra'a ecdâdı olan müşârûnileyh Ziyâü'l-Mülk'ün sahih vakfı olduğuna vakıfnâme ve selâtinnâme temessükâtı ve vilâyet-i mezbûre a'yân ve eşrâfından mahzarlar ibrâz idüb 'inâyet ricâ etmekin vilâyet-i mezbûre tahrîr oluncaya değin elinde olan vakfiyye ve selâtin-i mâziyye ve sâ'ir temessükâtı mücebince üslûb-ı sâbık üzere zikr olunan ecdâdı vakfına ber-vech-i tevliyet mutasarrıf olmak emr olunub zikr olunan ecdâdı vakfını vilâyet-i mezbûre müceddeden tahrîr oluncaya değin elinde olan vakfiyye ve selâtin-i mâziyye ve sâ'ir temessükâtı mücebince üslûb-ı sâbık üzere mûmâileyh Muhammed zabt ve tasarruf ettirüb hâricden bir ferdi dahl ve ta'arruz ettirmeyüb sonra vilâyet tahrîr olunub temâm olunduktan sonra emr-i şerîf tevcîhiyle olur ise mücebiyle amel oluna diyu Revân ve Nahçüvân beglerbegisine hitâben sene hamse ve tis'in ve tis'a-mie Cemaziyelevvelinin evâili târihiyle elinde emr-i şerîf olub vilâyet-i Nahçüvân müceddeden tahrîr olundukda karye-i Turkin mâlikânesi Emir Ziyâü'l-Mülk'ün vakfı olub ilâ-haze'l-ân vakfiyyet üzere tasarruf oluna gelmişdir diyu 'umûmen a'yân-ı Nahçüvân kayd verdiklerinden mâ'adâ vech-i meşrûh üzere temessükâtı dahi olmağın pâye-i serir-a'lâya arz olunmak için sebt-i defter olundu.

Hâsıl-ı dîvânî _____ 5000

bennâk 4 (kıymet) 72	resm-i dönüm 50
hınta kile 150 (kıymet) 1200	şa'ır kile 150 (kıymet) 900
erzen kile 50 (kıymet) 300	nohut kile 2 (kıymet) 16
mercimek kile 2 (kıymet) 24	penbe mann 16 (kıymet) 1536
resm-i kevvare 20	resm-i bostan 24
resm-i keten 150	resm-i yatak 200
resm-i kışlak 50	'âdet-i ağnâm 100
deştbanî ve tapu-yı zemîn 108	rüsûm-ı hariceyn 150
	bâdihevâ ve arûsâne 100

Kaynak: BA, TD 633, s. 124.

Ek-25.3. Mevlânâ Muhammed Vakfı Gelirlerini Gösteren Kaydın Transkripsiyonu

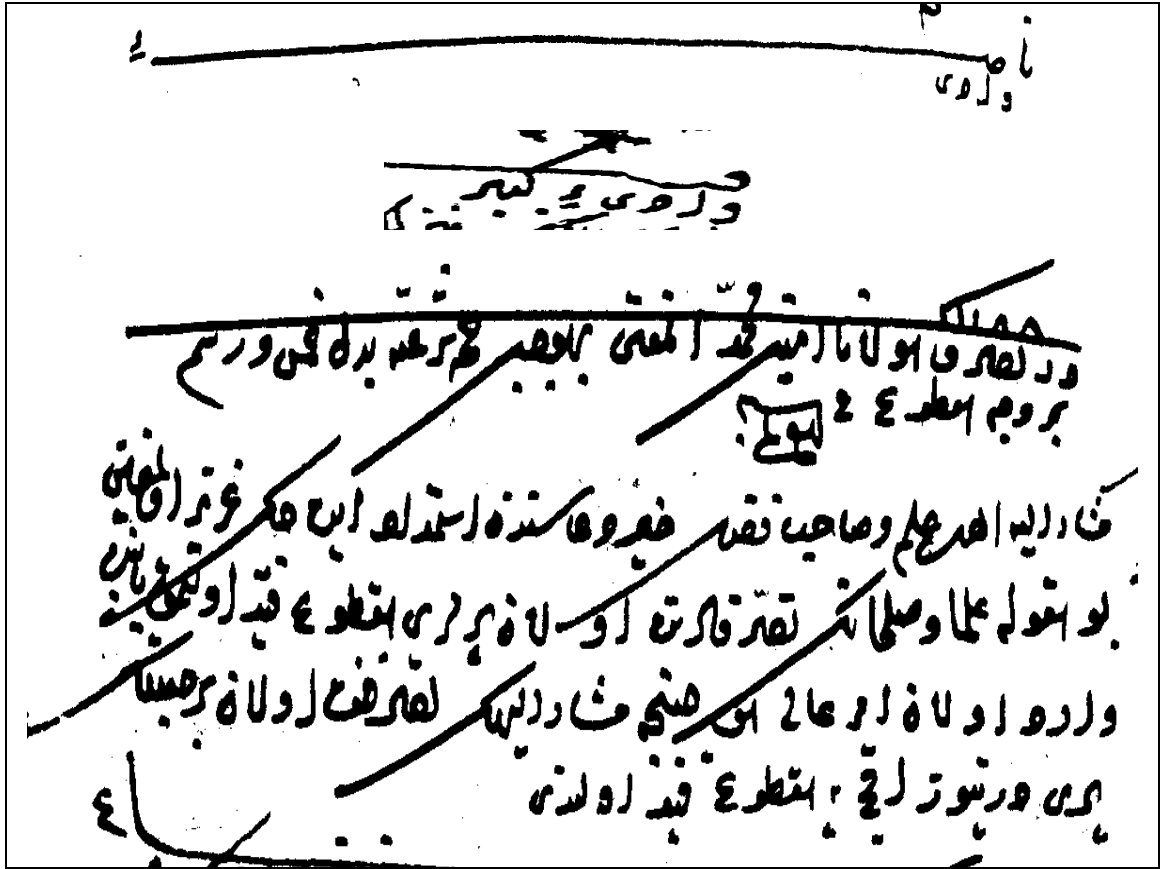
Karye-i Karvak tâbi‘-i Karabağ

Neferân 23

Mezra‘a-i Hasıt? Kışlağı tâbi‘-i karye-i mezbûre müceb-i hüccet-i şer‘iyye Bitlis hâkimi Şeref Han dâme izzuhû ile Makû sancakbegi İvaz dergâh-ı mu‘allâya mektûblar gönderüb Nahçüvân a‘yânından olub Emir Ziyaü‘l-Mülk evlâdından Mevlânâ Muhammed zide-kadre için bundan akdem cümle tevâbi’ ve levahıkı ile Kızılbaş-ı bed-ma‘aşdan rû-gerdân olub gelüb Urut kal‘asında tahassün idüb Kızılbaş ile neçe defa muhârebe ve mukâtele eyledükden mâ‘adâ Kızılbaş ümerâsından Kapan hâkimi üzerine gelüb kal‘ayı almak kasdına hücum eylediklerinden mûmâileyh hüsn-i tedârikle kal‘a-i mezbûreyi hıfz idüb uğur-ı hümayûna envai hıdmeti ve yoldaşlığı zuhura gelmişdir diyu elinde olan selâtin-i mâziyye temessükâtı mücebince ecdâdı evkâfından ber-vech-i tevliyet tasarrufunda olan Nahçüvân’a tâbi‘ Harik ve Karvak nâm karyelerine ve Turkin nâm mezra‘asına üslûb-ı sâbık üzere mutasarrıf olub âherden dahl olunmamak bâbında emr-i şerîf ricâsına arz idüb mûmâileyh südde-i sa‘âdete gelüb zikr olan karyeler ve mezra‘a ecdâdı olan müşârünileyh Ziyaü‘l-Mülk’ün sahih vakfı olduğuna vakıfnâme ve selâtinnâme temessükâtı ve vilâyet mezbûre a‘yân ve eşrâfından mahzarlar ibrâz idüb ‘inâyet ricâ etmekin vilâyet-i mezkûre tahrîr oluncaya değin elinde olan vakfiyye ve selâtin-i mâziyye ve sâ‘ir temessükâtı mücebince üslûb-ı sâbık üzere zikr olunan ecdâdı vakfına ber-vech-i tevliyet mutasarrıf olmak emr olunub zikr olunan ecdâdı vakfını vilâyet-i mezbûre müceddiden tahrîr oluncaya değin elinde olan vakfiyye ve selâtin-i mâziyye ve sâ‘ir temessükâtı mücebince üslûb-ı sâbık üzere mûmâileyh Muhammed zabt ve tasarruf ettirüb hâricden bir ferdi dahl ve ta’arruz ettirmeyüb sonra vilâyet tahrîr olunub temâm olunduktan sonra emr-i şerîf tevcîhiyle olur ise mücebiyle amel oluna diyu Revân ve Nahçüvân beglerbegisine hitâben sene hamse tis’in ve tis’a-mie Cemaziyelevvelinin evâili târihiyle elinde emr-i şerîf olub vilâyet-i Nahçüvân müceddeden tahrîr olundukda karye-i Karvak iki başdan Emir Ziyaü‘l-Mülk vakfı olub dîvânî ve mâlikânesi ilâ-haze’l-ân vakfiyyet üzere tasarruf oluna gelmişdir diyu ‘umûmen a‘yân-ı Nahçüvân kayd verdiklerinden mâ‘adâ vech-i meşrûh üzere elinde temessükâtı olmağın pây-e-serir-a‘lâya arz olunmak için sebt-i defter olundu.

Hâsıl		9000
bennâk 13 (kıymet) 234	caba 2 (kıymet) 14	
resm-i dönüm 80	hınta kile 500 (kıymet) 4000	
şa'ır kile 300 (kıymet) 1800	erzen kile 200 (kıymet) 1000	
penbe mann 3 (kıymet) 288	şıra mann 16 (kıymet) 80	
resm-i meyve 70	resm-i kevvare 60	
resm-i bostan 50	resm-i keten 90	
resm-i yatak 90	resm-i kışlak 100	
'âdet-i ağnâm 150	deştbanî ve tapu-yı zemîn 100	
rüsûm-ı hariceyn 300	bâdihevâ ve arûsâne 114	
Âsiyâb-ı Berat, bâb 1, fî 6, eş-şehr 30		
Âsiyâb-ı Mehmed, bâb 1, fî 6, eş-şehr 30		
Âsiyâb-ı Kâsım, bâb 1, fî 6, eş-şehr 30		
<i>k: BA, TD 633, s. 140.</i>		

Ek-26. Müftü Mevlânâ Emin Muhammed Çiftliğinin Gelirini Gösteren Kayıt

Ek-26.1. Müftü Mevlânâ Emin Muhammed Çiftliğinin Gelirini Gösteren Kaydın Transkripsiyonu

Nahiye-i Vadi

Karye-i Vadi-i Kebîr tâbi-i Vadi

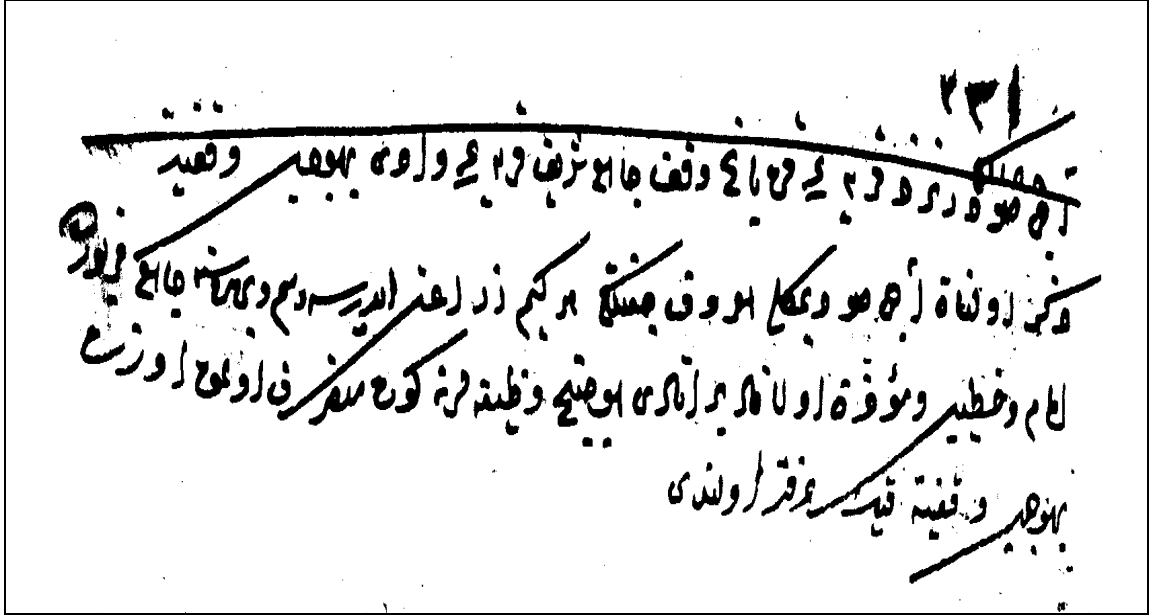
Çiftlik der-tasarruf-ı Mevlânâ Emin Muhammed el-müftî ber-mûceb-i hüccet-i şer'îyye bedel-i hums ve resm ber-vech-i maktu'

Fî sene 400

Müşârunileyh ehl-i 'ilm ve sâhib-i fazl-ı hayr du'âsından istimdâd idecek 'azîz olmağın bu makûle 'ulemâ ve sulehânın tasarruflarında olan yerleri maktu' kayd olunmak bâbında vârid olan emr-i 'âlî mûcebince müşârunileyhin tasarrufunda olan bir çiftlik yeri dört yüz akçeye maktu' kayd olundu.

Kaynak: BA, TD 633, s. 216.

Ek-27. Vadi Köyü Câmii Vakfının Gelirini ve Gider Cihetini Gösteren Kayıt

Ek-27.1. Vadi Köyü Câmii Vakfının Gelirini ve Gider Cihetini Gösteren Kaydın Transkripsiyonu

Karye-i Vadi-i Kebîr tâbi-i Vadi

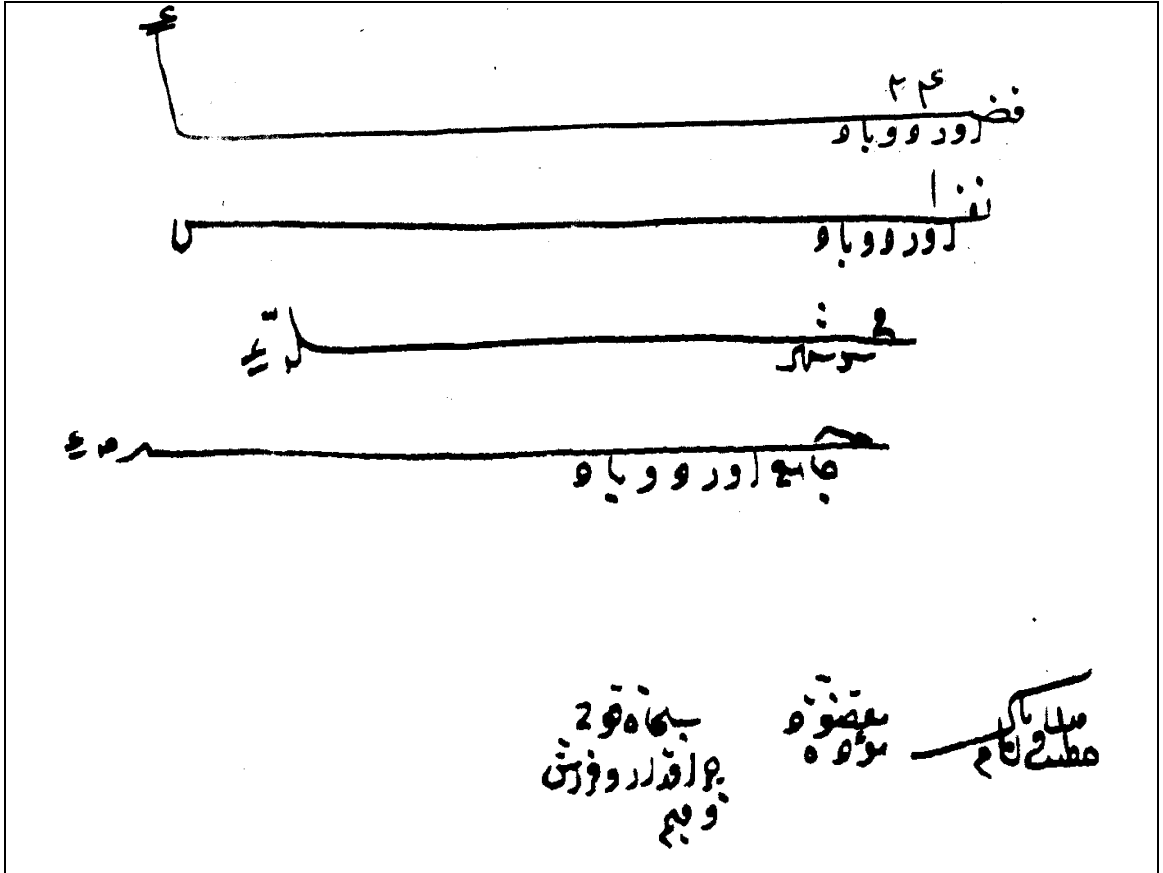
Çiftlik-i Acısu

der-nezd-i karye-i Karabağ vakf-ı câmi-i şerîf karye-i Vadi ber-mûceb-i vakfiyye

Zikrolunan Acısu dimekle ma'rûf çiftlik her kim zira'at iderse resm ve behresin câmi-i mezbûra imâm ve hatîb ve mü'ezzin olanlar berâtları mûcebince vazîfelerine göre masraf olunmak üzere ber-mûceb-i vakfiyye kayd-ı defter olundu.

Kaynak: BA, TD 633, s. 216.

Ek-28. Ordubâd Câmii Vazifelilerini Gösteren Kayıt

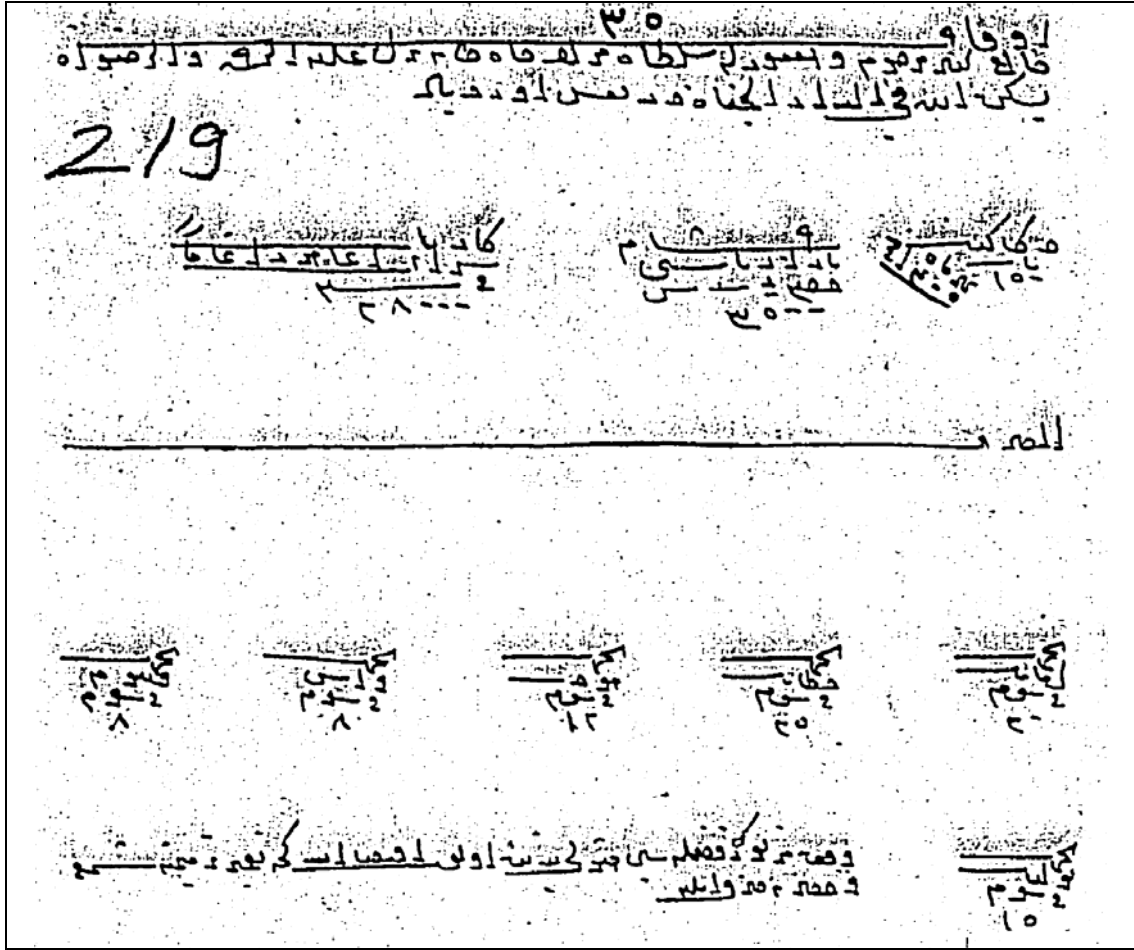

Ek-28.1. Ordubâd Câmii Vazifelilerini Gösteren Kaydın Transkripsiyonu

Kazâ-i Ordubâd
 Nefs-i Ordubâd
 Mahalle-i Suşehr
 Câmî'-i Ordubâd
 Molla Bekir, hatîb ve imâm
 Maksud, mü'ezzin
 Sübhan Kulî, çırâkdâr ve ferrâş ve kayyum

Kaynak: BA, TD 633, s. 278.

Ek-28.2. Ordubâd Câmi‘-i Kebîr (Sultan Murad Han Câmiî) Vakfı Gelir ve Giderlerini Gösteren Kayıt

Ek-28.3. Ordubâd Câmi‘-i Kebîr (Sultan Murad Han Câmiî) Vakfı Gelir ve Giderlerini Gösteren Kaydın Transkripsiyonu

Evkâf-ı Câmi‘-i Kebîr merhûm ve mağfûrleh Sultân Murad Han tâbe serâhû aleyhü'r-rahme ve'r-rızvân yûskinü'llahu fî ed-darü'l-cinân der-nefs-i Ordubâd

Dekâkîn bâb 150, beher mâh fî 40

Hamam-ı Bâzârbaşı hisse-i sūdüs 3500

Kârbânserây-ı Ağa-yı merd-i ağamân?, fî sene 28000

El-masrâf _____

be-çihet-i imâmet, fî yevm 20

be-çihet-i hitâbet, fî yevm 25

be-çihet-i mü'ezzin, fî yevm 12

be-çihet-i ferrâş, fî yevm 8

be-çihet-i kayyum, fî yevm 8

be-çihet-i tevliyet, fî yevm 15

Vakf-ı mezbûrun fazlası mütevellî yedinde olub iktizâ' idince ta'mîr-i termîmine şem' ve hasırına sarf eyleye

Kaynak: BA, TD 905, s. 219.

Ek-29. Mirza İbrahim Medresesi Gelir ve Giderlerini Gösteren Kayıt

و قه = مردا اوردن اوردن			
د اوردن اوردن اوردن	د اوردن اوردن اوردن	د اوردن اوردن اوردن	د اوردن اوردن اوردن
الحمد لله			
د اوردن اوردن اوردن	د اوردن اوردن اوردن	د اوردن اوردن اوردن	د اوردن اوردن اوردن

Ek-29.1. Mirza İbrahim Medresesi Gelir ve Giderlerini Gösteren Kaydın Transkripsiyonu

Vakf-ı Medrese-i Mirza İbrahim der-nefs-i Ordubâd

Dekâkîn bâb 30, beher mâh fî 15

Hamam-ı Yekta hisse-i nısf 9000

Hân-ı mizân hisse-i nısf 10000

İskele der-nefs-i Ordubâd 'alâ-mâ-i Araz, hâsıl ber-vech 4800

El-masrâf _____

be-cihet-i müderris, fî yevm 30

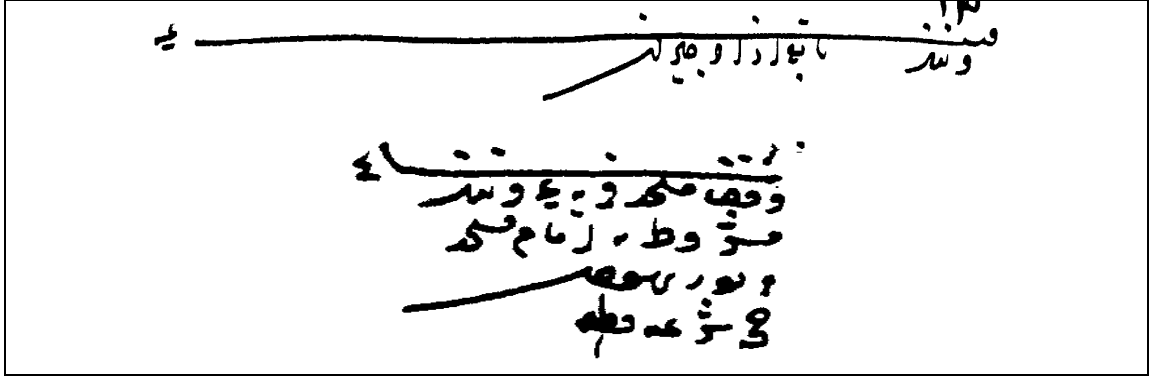
be-cihet-i tevliyet, 12

be-cihet-i bevvâb, 6

mezburun irâdından beher talebeye beşer akçe virdikten sonra fazlasını mütevellî hıfz idüb iktizâ' eylediğin ta'mîr ve termîmine sarf eyleye

Kaynak: BA, TD 905, s. 219.

Ek-30. Veniz Köyü Mescidi Vakfının Gelir ve Vazife Kalemini Gösteren Kayıt

Ek-30.1. Veniz Köyü Mescidi Vakfının Gelir ve Vazife Kalemini Gösteren Kaydın Transkripsiyonu

Karye-i Veniz tâbi'-i Azadciran

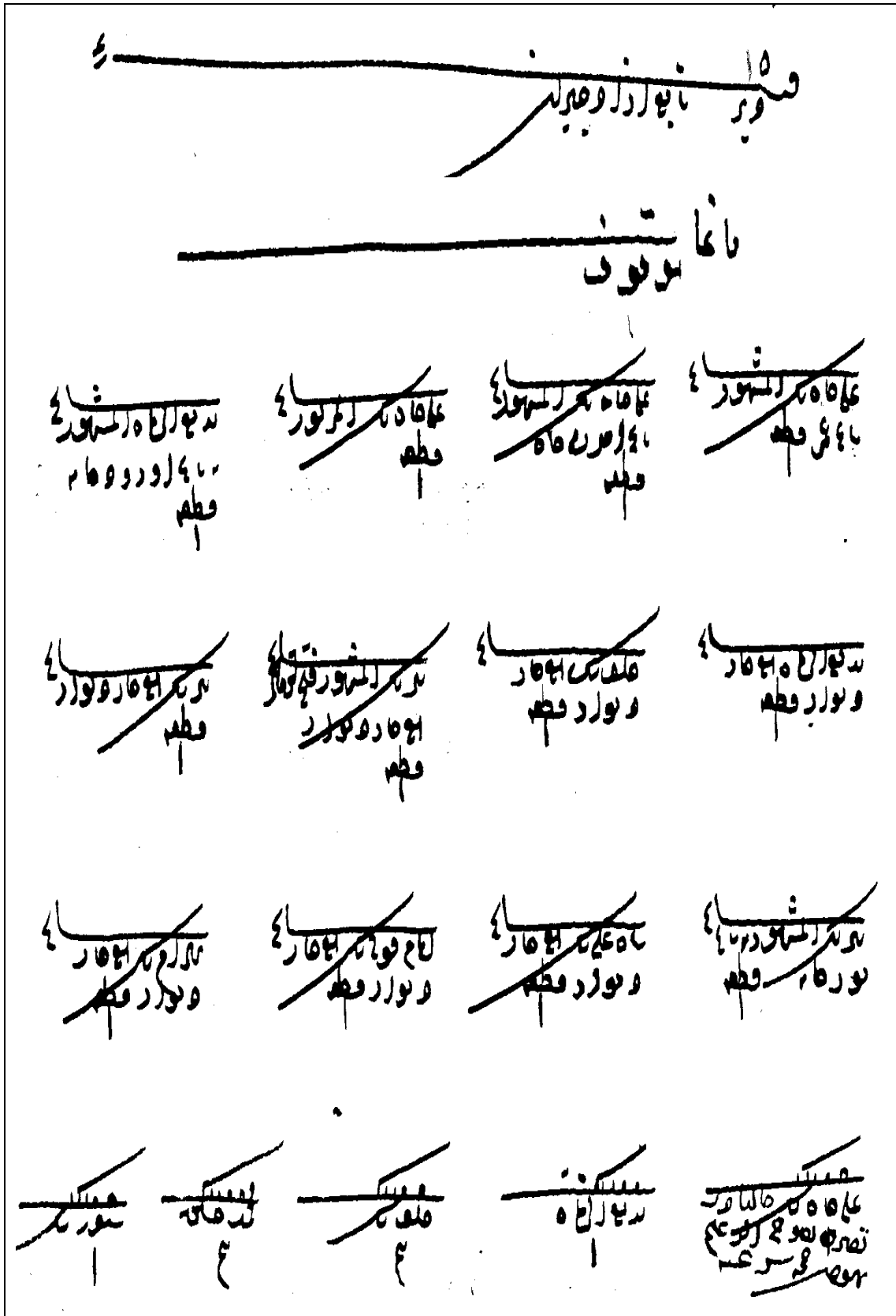
Bağ vakf-ı mescid-i karye-i Veniz

meşrû-i bih imâm-ı mescid-i mezbûr ber- müceb-i hüccet-i şer'iyye

kıt'a 1

Kaynak: BA, TD 633, s. 294.

Ek-31. Dir (Deyr) Köyü'ndeki Vakıf Bağları Gösteren Kayıt

Ek-31.1. Dir (Deyr) Köyü'ndeki Vakıf Bağları Gösteren Kaydın Transkripsiyonu

Karye-i Dir tâbi'-i Azadciran

Bağât-ı mevkûf _____

Bağ-ı Ali Han Beg el-meşhûr bağ-ı Ömer kıt'a 1

Bağ-ı Ali Han Beg el-meşhûr bağ-ı Abidin Han kıt'a 1

Bağ-ı Ali Han Beg el-mezbûr kıt'a 1

Bağ-ı Bediüzzeman el-meşhûr bağ-ı Urudhâne kıt'a 1

Bağ-ı Bediüzzeman ma'a çâr-divâr kıt'a 1

Bağ-ı Halife Beg ma'a çâr-divâr kıt'a 1

Bağ-ı Pir Beg el-meşhûr Feth Numad ma'a çâr-divâr kıt'a 1

Bağ-ı Pir Beg ma'a çâr-divâr kıt'a 1

Bağ-ı Pir Beg el-meşhûr Bene bağ Corhâne kıt'a 1

Bağ-ı Şah Ali Beg ma'a çâr-divâr kıt'a 1

Bağ-ı İmâm Kulı Beg ma'a çâr-divâr kıt'a 1

Bağ-ı Behram Beg ma'a çâr-divâr kıt'a 1

Çiftlik-i Ali Hân Beg

hâliyâ der-tasarruf-ı Nasuh ez-zaîm ber-mûceb-i hüccet-i şer'iyye

Çiftlik-i Bediüzzeman 1 (çift)

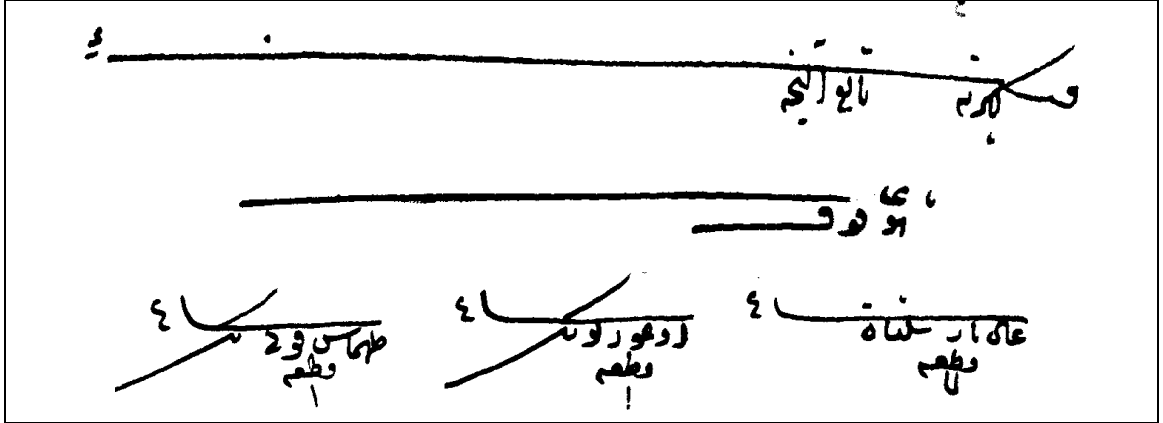
Çiftlik-i Halife Beg nim (çift)

Çiftlik yed-i Hüseyin nim (çift)

Çiftlik-i Sabur Beg 1 (çift)

Kaynak: BA, TD 633, s. 298.

Ek-32. Girne Köyü'ndeki Vakıf Bağları Gösteren Kayıt

Ek-32.1. Girne Köyü'ndeki Vakıf Bağları Gösteren Kaydın Transkripsiyonu

Karye-i Girne tâbi'-i Alınca

Bağât-ı mevkûf _____

Bağ-ı Ali Yar Sultân kıt'a 2

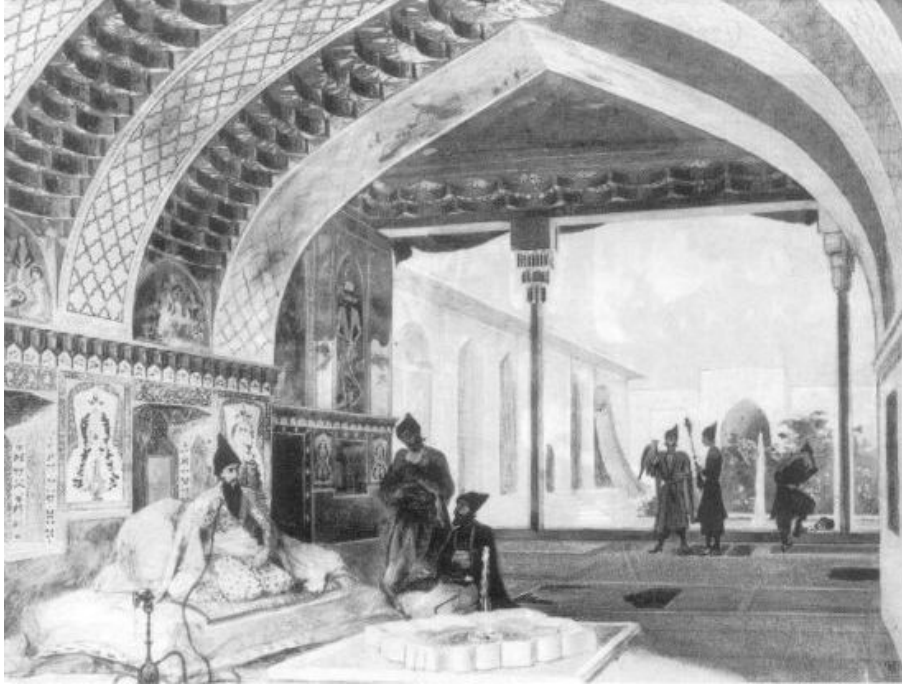
Bağ-ı Uğurlu Beg kıt'a 1

Bağ-ı Tahmasb Kulu Beg kıt'a 1

Kaynak: BA, TD 633, s. 348.

Ek. 34. Resimler⁴⁵⁸**Resim 1. Erebuni Kalesi**

⁴⁵⁸ Resimler için bkz. <http://tr.wikipedia.org/wiki/Erivan>;
<http://weecheng.com/europe/caucasus/am/aragats/yere-mosque.jpg>
(Eriřim Tarihi: 26.03.2010)

Resim 2. XIX. Yüzyılın Başlarında Hanın Sarayını Gösteren Resim

Resim 3. 1796 Tarihli Revan Şehrini Gösteren Çalışma

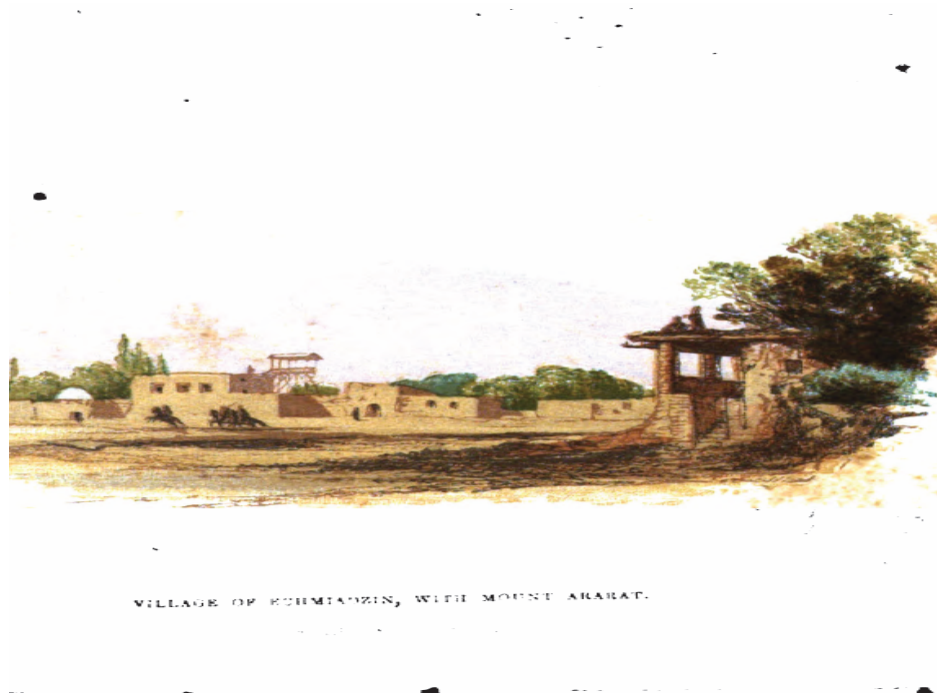
Resim 4. Şehir Camisinden Bir Görünüm

Resim 5. Erivan Gök (Mavi) Camii (Blue Mosque)

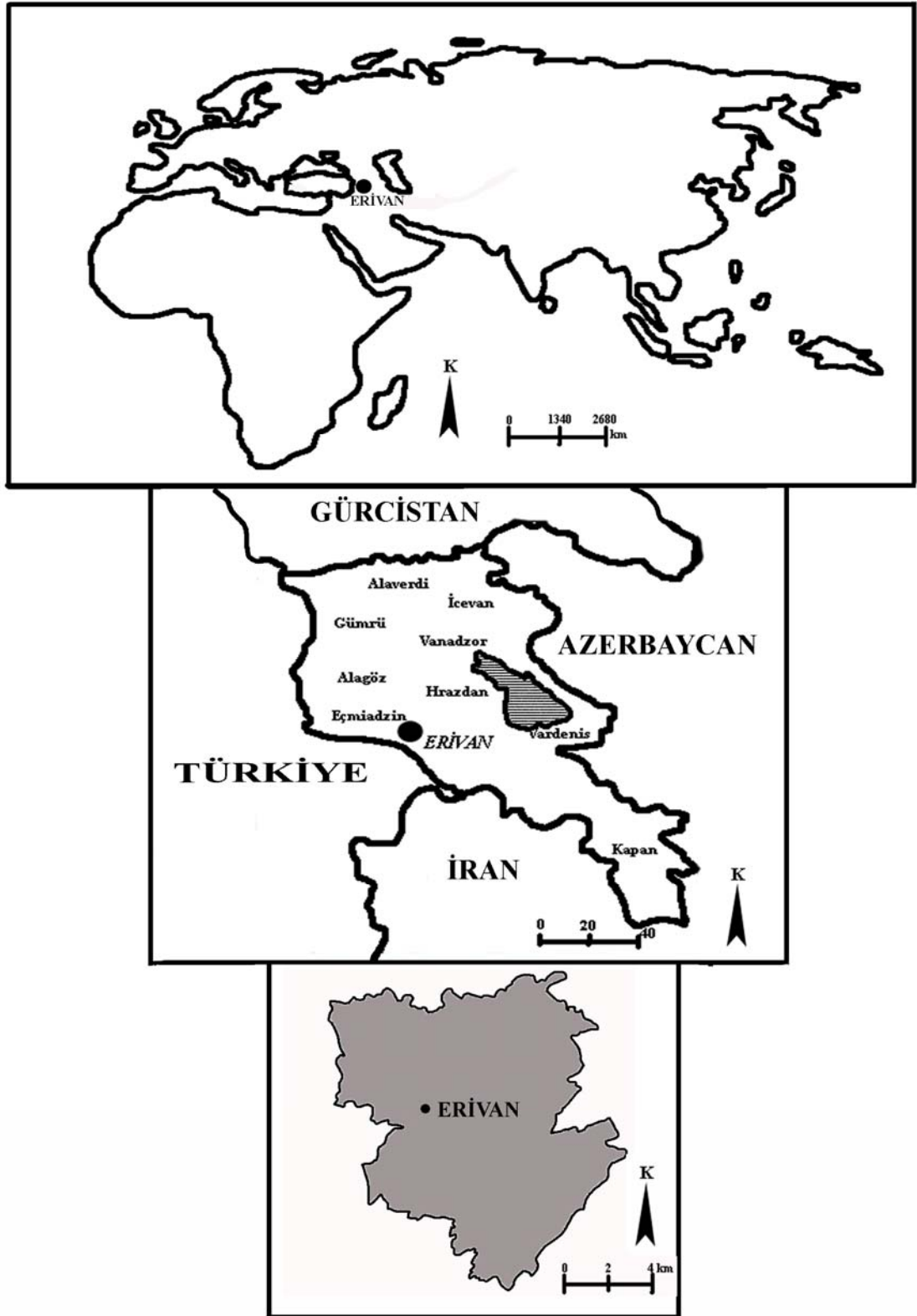
Resim 6. Eçmiazin Katolikosluğu

Resim 7. Eçmiazin Köyü

Resim 8. Revan Köprüsü ve Kalesi

Resim 9. Erivan'ın Lokasyon Haritası

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Selçuk Ilgaz
Doğum Yeri ve Tarihi	Erzincan/1979
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Sosyal Bilgiler Öğretmenliği
Y. Lisans Öğrenimi	Sosyal Bilgiler Eğitimi
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce
İş Deneyimi	
Çalıştığı Kurumlar	Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Sosyal Bilgiler Eğitimi
İletişim	
E-Posta Adresi	: ilgaz@atauni.edu.tr
Tarih	: 10.11.2010